

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Avrupa Birliği'nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımının ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı

Pulat TACAR

Ulus Ötesi Tasarlanmış Cemaat Olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Geleneksel ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması

Fusun ALVER

Türk - Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu

Erol GÖKA - Murat BEYAZIYUZ

1915 Olaylarının 100. Yılına Doğru Ermeni Kilisesi ve Ermeniler Üzerine Bir Değerlendirme

Davut KILIÇ

İngiliz Genelkurmay Başkanlığının Ermeni Raporu: "Tarihsel ve Etnolojik Açıda Ermeniler" (5 Nisan 1918)

Tolga BAŞAK

Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan

Göktürk TÜYSÜZOĞLU

KARABAĞ DOSYASI

Yukarı Karabağ Sorunu ve Minsk Grubu

Candan AZER

Minsk Grubu Eş Başkanlık Sistemi

Ali Hikmet ALP

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

sayı
44
2013

2013, Sayı 44

ISSN: 1303-068X

Fiyatı: 9 TL

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2013, Sayı 44

YAYIN SAHİBİ
Halil YENER

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aslan Yavuz ŞİR

YAZI KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın İdare Merkezi

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 21 Mayıs 2013

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni

Ruhi ALAGÖZ

Baskı:

Özyurt Matbaacılık

Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA

Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu

Hülya ÖNALP

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL

Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007

Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu	5
<i>(Editorial Note)</i>	
MAKALELER	7
<i>(ARTICLES)</i>	
Olaylar ve Yorumlar	7
<i>(Facts and Comments)</i>	
Ömer E. LÜTEM	
Avrupa Birliği'nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımının ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı	57
<i>Framework Decision on Combating Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law</i>	
Pulat TACAR	
Ulus Ötesi Tasarlanmış Cemaat Olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Geleneksel ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması	85
<i>(The Political Public Relation Praxis of Armenian Diaspora in Germany As A Designed Transnational Community, and the Instrumentalization of Both Traditional and New Media For Political Struggle)</i>	
Prof. Dr. Füsun ALVER	
Türk - Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu.....	123
<i>(Psychological Dimension of Turkish-Armenian Dispute)</i>	
Prof. Dr. Erol GÖKA - Uzm. Dr. Murat BEYAZYÜZ	
1915 Olaylarının 100. Yılına Doğru Ermeni Kilisesi ve Ermeniler Üzerine Bir Değerlendirme.....	165
<i>(An Assesment on Gregorian Church and Armenians Towards 100th Anniversary of 1915 Events)</i>	
Doç. Dr. Davut KILIÇ	
İngiliz Genelkurmay Başkanlığının Ermeni Raporu: "Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler" (5 Nisan 1918).....	187
<i>(The Armenian Report of British War Office, General Staff: "Historical and Ethnological Notes on the Armenians" (5th April 1918))</i>	
Yrd. Doç. Dr. Tolga BAŞAK	

Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan .....233 <i>(Country Isolated From the Reality of Regional Cooperation in South Caucasus: Armenia)</i> Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU	
KARABAĞ DOSYASI .....275 <i>(KARABAKH FILE)</i>	
Minsk Grubu Eş Başkanlık Sistemi .....277 <i>(Minsk Group and the Co-Presidency)</i> Ali Hikmet ALP	
Yukarı Karabağ Sorunu ve Minsk Grubu .....283 <i>(Nagorno Karabakh Dispute and the Minsk Group)</i> Candan AZER	
YAZIM KURALLARI .....311 <i>(STYLE SHEET)</i>	

Dergimizin bu sayısındaki **Olaylar ve Yorumlar**'da başlıca üç konu ele alınmaktadır Türkiye- Ermenistan İlişkileri bölümünde Ermenistan'ın son zamanlarda Türkiye'den soykırım iddialarını tanımasını istemesinin ve ayrıca soykırımın sonuçları olarak tanımlanan malların iadesi ve tazminat ödenmesi gibi taleplerin sıkça dile getirilmesinin etkisiyle iki ülke ilişkilerinde yaşanan olumsuz gelişmeler incelenmektedir. İkinci konu 18 Şubat 2013 tarihinde yapılmış olan Ermenistan Başkan seçimidir. Tahmin edildiği üzere Serj Sarkisyan bu seçimleri kolayca kazanmış ancak yapılan usulsüzlük ve hileler seçimlere gölge düşürmüştür. Üçüncü konu ise bu yıl 24 Nisan'ı anılması olup bu hususta ABD, Fransa, Ermenistan ve Türkiye'deki etkinlikler hakkında bilgi verilmektedir.

Emekli Büyükelçi Pulat Tacar, “**Avrupa Birliği'nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlı ile Mücadele ve Soykırımın ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı**” başlıklı yazısında, Ermeni soykırım iddiaları nedeniyle, Türkiye için özel bir önemi olabilecek bir konuya, söz konusu Çerçeve Kararı'na uyularak soykırım iddialarına ilişkin davaların ülkelerin yerel mahkemelerince görülmesi olasılığına değinmekte, Birleşmiş Milletler'in 1948 Soykırım Sözleşmesi'nde bu tür davaların, soykırım fiilinin yapıldığı ülke mahkemesi veya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nce görülmesi gerektiğine temas olunmakta ve ayrıca Çerçeve Kararı'nın, bilim adamlarının çalışmaları dâhil, kişilerin ifade özgürlüğünü ihlâl edebileceği belirtilmektedir.

Prof. Dr. Erol Göka ve Uzman Doktor Murat Beyazyüz “**Türk-Ermeni Sorunun Psikolojik Boyutu**” başlığını taşıyan yazılarında bu sorunun münferit barış girişimleri, kardeşlik söylemleri, kültürel ortak paydaların öne çıkarılması gibi yöntemlerle çözülemeyeceğinin görüldüğünü, o nedenle toplumsal-politik sorunların, psikolojik açıdan makro düzeyde analizler yerine, makro düzeyden mikro düzeye doğru analiz edilebildiği takdirde daha detaylı biçimde anlaşılabilmesi belirtildikten sonra Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorunun psikoloji biliminin araçlarıyla ele alınarak çözüm yolunda atılması gereken ilk ve en doğru adımın ne olması gerektiği tartışılmaktadır.

Prof. Dr. Füsun Alver, “**Ulus Ötesi Tasarlanmış Cemaat Olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Geleneksek ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması**” başlıklı yazısında zaman içinde Ermenilerin Almanya'ya göçü, bu ülkede Ermeni diaspora cemaatinin oluşumu, söz konusu cemaatin kamuoyunu etkileme potansiyeli ele alınmış ve bu ülkede güçlü bir lobiye sahip olmayan Ermenilerin etki alanını genişletmeye çalıştığı belirtilmiştir.

Doç. Dr. Davut Kılıç “**1915 Olaylarının 100. Yılına Doğru Ermeni Kilisesi ve Ermeniler Üzerine Bir Değerlendirme**” başlıklı yazısında Ermeni toplumunun Tanzimat’tan itibaren, emperyalist devletlerinde desteğiyle dini ve sivil önderleri tarafından yönlendirilerek Osmanlı Devleti için nasıl bir iç tehlike haline getirildiği, 1965’ten sonra da bir dış tehdide dönüştürüldüğü açıklanmakta ve Ermeni dini ve sivil yöneticilerin hedefleri hakkında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Tolga Başak, Birinci Dünya Savaşının sonunda İngiltere Genel Kurmayı tarafından hazırlanmış olan ve Ermeniler hakkında bazı bilgiler veren bir rapor hakkındaki yazısı “**İngiliz Genel Kurmay Başkanlığının Ermeni Raporu: Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler**” başlığını taşımaktadır. Dr. Başak bu rapordaki bazı istatistik bilgilerini başka kaynaklarda aynı konudaki bilgilerle karşılaştırarak genel bir değerlendirme yapmaktadır.

Dr. Gökhan Tüysüzoğlu, “**Güney Kafkasya’da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan**” başlığını taşıyan yazısında Ermenistan’ın irredantizmi temel alan bir dış politika izlediğini bu nedenle de Güney Kafkasya’daki enerji ve ulaştırma projelerinden soyutlandığını ve Rusya’ya olan bağımlılığının arttığı belirtilmekte, bu bağımlılıktan ve bölgesel izolasyondan kurtulması için tarihsel çarpıtmalardan uzaklaşması ve demokrasiyi içselleştirmesi gerektiği bildirilmektedir.

Bu sayımızda “**Karabağ Dosyası**” başlığı adı altında yeni bir bölüm açılmış olup burada, Karabağ konusuna ilgi duyan ve çalışmaları bulunan kişilerle bu sorunun çözümüne ilişkin görüşmelerde görev almış bazı diplomatlarımızın görüş ve anılarına yer verilecektir. Bu sayımızın Karabağ Dosyası bölümünde iki yazı yayınlamaktayız: E. Büyükelçi Ali Hikmet Alp’in “**Minsk Grubu Eş Başkanlık Sistemi**” yazısı ile E. Büyükelçi Candan Azer’in “**Karabağ Sorunu ve Minsk Grubu**” başlıklı yazısı. Her iki yazı da bu sorunun neden hala çözülemediğine ışık tutan değerli bilgi ve görüşleri içermektedir.

İçten Saygılarımızla

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM
E. Büyükelçi
oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu yazı Aralık 2012 ilâ Nisan 2013 sonu arasındaki beş ay içinde Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri, 18 Şubat 2013 tarihinde yapılan Ermenistan Cumhurbaşkanlığı seçimini ve 24 Nisan 2013 münasebetiyle, Başkan Obama'nın mesajı dâhil, A.B.D.'de, Fransa'da, Ermenistan'da ve Türkiye'de yapılan etkinlikleri incelemektedir.*

Anahtar Sözcükler: *Türkiye, Ermenistan, ABD, Fransa, Ermeni Diaporası, Eçmiyazin Kilisesi, Antelias Kilisesi, Ermenistan Cumhurbaşkanı Seçimi, 24 Nisan'ı anma etkinlikleri, Serj Sarkisyan, Edvard Nalbantyan, Raffi Hovannisyan, Levon Ter Petrosyan, Ahmet Davutoğlu, Vincent Peillon, Ara Sarafyan, Alexis Govciyan*

Abstract: *This article deals with the development occurred from December 2012 to the end of April 2013 on Turkey-Armenia relations, 18 February 2013 Armenian presidential Election and with the commemoration and other activities, including President Obama's declaration on the occasion of 24th of April, in US, France, Armenia and Turkey*

Keywords: *Turkey, Armenia, United States, France, Armenian Diaspora, Catholicosate of Etchmiazin and Antelias, Presidential Election in Armenia, 24th of April commemoration activities, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian, Raffi Hovannisian, Levon Ter Petrosian, Ahmet Davutoğlu, Vincent Peillon, Ara Sarafian, Alexis Govcian*

I- TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Ermenistan'ın Türkiye politikasında soykırım konusunun ön plana geçmesi

Karabağ Sorununda bir gelişme olmaması Türkiye-Ermenistan Protokollerinin tasdik edilmemesi, dolayısıyla da yürürlüğe girmemesi sonucunu vermiştir. Ermenistan'ın bu duruma soykırım iddialarını ön plana çıkarmak suretiyle tepki göstererek Türkiye'yi Karabağ sorunu konusundaki politikasından vazgeçirmeye, en azında bu konuda ısrarcı olmamasını sağlamaya çalışmıştır. Başkan Sarkisyan bu amaçla Türkiye'nin Ermeni soykırımını iddialarını tanınmasını talep etmeye başlamıştır. Ermenistan'ın geçmiş devlet başkanları olan Ter Petrosyan ve Koçaryan'ın, esasen gergin olan ilişkilere yeni bir sorun eklememek düşüncesiyle, soykırım konusunda Türkiye'den açıkça bir talepte bulunmamaya özen gösterdikleri hatırlandıkta Sarkisyan'ın bu tutumu Türkiye'ye karşı izlenen politikada önemli bir değişik olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan Ermenistan Devlet Başkanının sadece soykırım iddialarının tanınmasını ortaya atmakla kalmayıp Ermenistan'ın dış politikasının başlıca sorunu haline getirmeye çalıştığı da görülmektedir. 2012'nin Kasım ayı sonunda Lübnan'a yapmış olduğu ziyaret sırasında bu kentteki Ermeni Haigazian Üniversitesi'ndeki konuşmasında "Sosyal ve ekonomik sorunlar önemlidir ancak en önemli olanlar hayati sorunlardır. Bunlar Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkı ve Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasıdır" demiştir¹. Böylelikle Sarkisyan soykırım iddialarına Karabağ sorunu ile aynı düzeyde önem vermekte olduğunu ortaya koymuştur.

Aynı husus kısa süre sonra Başbakan Tigran Sarkisyan tarafından da şu sözlerle dile getirilmiştir: "Ermeni soykırımının tanınması ile Karabağ anlaşmazlığının çözümlenmesi aynı zincirin halkalarıdır"².

2. Bazı Diaspora çevrelerinde ve akademik alanda soykırım savının zayıflamaya başlaması

Böylece soykırımın Türkiye tarafından tanınması Ermenistan dış politikasının en önemli ve öncelikli bir konusu haline getirilmek istenirken soykırımın tanınması konusunun gerek Diaspora'da gerek akademik alanda önem kaybetmeye başladığının işaretleri görülmüştür.

1 "President: Armenia Has two Important Tasks- Karabakh Issue and Genocide Recognition" *News.am*, 27 Kasım 2012.

2 "The International Community Must Recognize the Armenian Genocide, as to its Organizers They Must Show Repentance: The Prime Minister of the Republic of Armenia" *Armenpress*, 27 Kasım 2013.

ABD’de en fazla okunan Ermeni asıllı gazeteci olan Harut Sasunyan soykırımın tanınması yerine adaletin yerine getirilmesinin istenmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır. Adı geçene göre soykırım uluslararası alanda esasen tanınmıştır. Türkiye’yi ise bu tanımaya mecbur etmek mümkün değildir. O nedenle Ermeniler artık “adaletin yerine getirilmesi” üzerinde yoğunlaşmalıdır³. Adaletin yerine getirilmesi ise Ermeni topraklarının iadesi, tazminat verilmesi, Ermeni kültür mirasının korunması ile olabilir⁴. Ermeniler haklarını mahkemelerde aramalıdır⁵. Ermeni Diasporasına şimdiye kadar hâkim fikir, Türkiye soykırımı tanıdığı takdirde bunun sonucunun tazminat ödemesi, Ermeni mallarını iade etmesi ve hatta Ermenistan’a toprak vermesi olacığıydı. Şimdi Sasunyan birinci adım olan soykırımın tanınmasını bir yana bırakıp doğrudan taleplerde bulunulmasını ve bunun için de mahkemelerden yararlanılmasını önermektedir. Bunun mümkün olup olamayacağı ayrı ve çok uzun açıklamalar gerektiren bir konudur. Hemen söyleyelim ki böyle bir yolun başarıya ulaşması olasılığı çok azdır.

William Schabas “soykırım bilim adamları” arasında en tanınmış ve en saygı görenidir. Adı geçen, kendi kitabında⁶ yer alan, bir olayın soykırım sayılması için gerekli ölçütlere uymamasına rağmen ve bu konuyu hiç tartışmadan 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmiş ayrıca her fırsatta Ermeni soykırım iddialarını dile getirmiştir. Diğer yandan, büyük ölçüde Ermeni Zoryan Enstitüsü tarafından finanse edilen Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Derneği (International Association of Genocide Scholars) başkanlığını yapmıştır. Adı geçen 2012 yılı sonunda yayımladığı bir makalede⁷, soykırım için özel kastın kanıtlanması gereği nedeniyle, 1915 olayları için soykırım tanımlanması yapılmasının güçlüğüne değinerek, esasen bu olayın faillerinin öldüğünü, o itibarla 1915 olaylarının insanlığa karşı suç olarak kabul edilmesinin daha doğru olacağını ileri sürmüştür.

Diğer yandan uluslararası alanda da soykırım savının güç kaybettiği görülmektedir. Ermenilerin tüm gayretlerine rağmen ABD Kongresi’nden

Uluslararası alanda da soykırım savının güç kaybettiği görülmektedir. Ermenilerin tüm gayretlerine rağmen ABD Kongresi’nden soykırım hakkında bir karar çıkmamıştır. Avrupa Parlamentosu, geçmiş yılların aksine, son altı yıldır kararlarında Ermeni soykırımına atıfta bulunmamaktadır.

3 “Restauration de la Justice Plutôt que Reconnaissance; Harout Sassounian Suggère une Formulation Nouvelle” *Radiolour*, 9 Ekim 2012.

4 “U.S. Based Publisher Urges to Demand For Justice in Genocide Issue” *panarmenian.net*, 9 Ekim 2012.

5 “Diaspora Scholar Advocates Push for “Justice” Over Armenian Genocide” *RFE/RL*, 8 Ekim 2012.

6 William A. Schabas, *Genocide in International Law*, Cambridge 2000

7 William A. Schabas , “Crimes Against Humanity as a Paradigm for International Atrocity Crimes”, *Middle East Critique*, Volume 20, Number 3, Fall 2011

soykırım hakkında bir karar çıkmamıştır. Avrupa Parlamentosu, geçmiş yılların aksine, son altı yıldır kararlarında Ermeni soykırımına atıfta bulunmamaktadır. Yine son altı yıldır bir tek ülke (İsveç) parlamentosu bu konuda İsveç Hükümeti'nin benimsemediği bir karar almıştır. Fransa'da, tüm gayretlere rağmen, Ermeni soykırımı iddialarını reddedenlerin cezalandırılması hakkında bir kanun çıkarılamamıştır.

Şüphesiz soykırım iddiaları ortadan kalkmış değildir ve daha bir süre, bekliden uzun bir süre, bu iddialar ortaya atılacak ve Ermenilerin büyük çoğunluğu tarafından desteklenecektir. Ne var ki bu iddiaların zayıflamaya başladığı da ortadadır ve bu durumun devam edeceği de anlaşılmaktadır. Böyle bir ortamda Ermenistan'ın soykırım konusunu dış politikasının ana konusu haline getirmesi kendileri bakımından güçlük yaratacaktır, zira Ermenistan bu iddiasını destekleyen ülkeleri bulmakta zorlanacaktır.

3. Başkan Sarkisyan ve Türkiye ile İlişkiler

İncelediğimiz dönem içinde Başkan Sarkisyan'ın konuşmalarında Türkiye ile ilişkilere sıkça temas ettiği görülmüştür.

Başkan Sarkisyan yukarıda değindiğimiz Beyrut Ermeni Haigazian Üniversitesindeki soykırım konusunu birinci plana çıkaran konuşmasından sonra 30 Kasım 2012 tarihinde Erivan'da yapılan ve AB Komisyonu Başkanı Manuel Barroso'nun da katıldığı Avrupa Halk Partisi (European People Party) toplantısında, belki de soykırım konusunun artık AB'de ön planda olmamasının etkisiyle, bu konuya temas etmemiş ve fakat aşağıda daha ayrıntılı şekilde göreceğimiz gibi, Türkiye ile sınırların kapalı olması konusunu ele alarak AB üyesi olmaya çalışan Türkiye'nin Ermenistan'a karşı yasal olmayan bir abluka uyguladığından ve “Avrupa'nın son kapalı sınırının” hemen ve koşulsuz olarak açılması gereğinden söz etmiştir⁸.

Başkan Sarkisyan, Başkumandan sıfatıyla, 15 Ocak 2013 tarihinde, Ermenistan Savunma Bakanlığı'nda, neredeyse tüm devlet ricalinin katıldığı bir toplantı yaptığı uzun bir konuşmada önceliği Ermenistan'ın savunmasına ve Karabağ sorununa vermiş, ayrıca Türkiye'den, Orta Doğu'dan, Diaspora'dan, Suriye Ermenilerinden, Rusya ile olan ilişkilerden ve NATO'dan bahsetmiştir.

Sarkisyan'ın bu konuşmasının Türkiye'yi ilgilendiren bölümün Türkçe çevirisini, önemini dikkate alarak, aşağıda veriyoruz⁹.

8 “The Last Closed Border of Europe Should be Opened Immediately and Without Preconditions, Serzh Sargsyan” *Armenpress*, 30 Kasım 2012.

9 “President Serzh Sargsyan Held a Meeting in the Extended Format at the RA Ministry of Defense” Press Release, 15 Ocak 2013 <http://www.president.am/en/press-release/item/2013/01/15/President-Serzh-Sargsyan-participated-at-the-meeting-Ministry-of-Defense/>

Azerbaycan hakkında konuşurken bölgede Bakû'nün Ermeni karşıtı propagandasını net bir şekilde destekleyen bir ülke olduğunu unutmamamız gerekmektedir."Bir millet iki devlet" sloganıyla oluşmuş Türk-Azeri ikilisi yirmi yılı aşan bir zamandan beri, abluka, bölünme çizgilerinin derinleştirilmesi ve işbirliğinin reddedilmesi yoluyla, Ermenistan'ı tek taraflı tavizler vermeye zorlamaya çalışmaktadır. Bunda başarısız olmuşlardır ve olmaya devam edeceklerdir.

Barışsever, ilerici ve geleceği gören bir millet olarak, komşularımızla barış içinde yaşayabilmek ve normal olarak gelişebilmek için, bölgede karşılıklı güven ortamı yaratılmasının önemini idrak ediyoruz. Bu anlayışla Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi sürecini başlattık. Şimdi herkes bu sürecin nasıl sona erdiğini ve Türkiye'nin nasıl yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçındığını ve Avrupa'nın sıkı sıkıya kapalı son sınırını muhafaza etmek için direndiğini biliyor.

Türkiye'de gerginlik artıyor. Komşularıyla "sıfır sorun" politikası sıfır sonuç verdi. Böyle olmasının nedeni Türkiye'nin komşularıyla olan tüm sorunlarını, komşuların zararına olacak şekilde, çözümlenmeye çalışmasıdır. Bugün Türkiye süratle gelişen, etkileyici ilerlemeler gösteren bir ülkedir; ancak Türk makamları devletlerinin ve halklarının tarihine ilişkin tutumlarını ciddi bir şekilde gözden geçirmedikleri takdirde bu ilerleme yetersiz olacak ve ciddi bir şekilde duraklayabilecektir. Türkiye geçmişte yaptığı gibi bazı hataları tekrarladığından bu ilerleme şimdi bile ciddi tehlike altındadır.

Türkiye için Ermeni soykırımının tanınması ve kınanması soykırım kurbanlarına, hayatta kalmış olanlara ve bunların torunlarına, tüm insanlığa ve her şeyden önce kendi halkına karşı bir görevdir. Bugün Türk halkı, on yıllardan beri Türk makamları tarafından yayınlanan uydurma açıklamaları, yavaş da olsa, sorgulamaya başlamıştır; bu arada Türk toplumunun en ilerici ve cesur kesimi Ermeni soykırımı hakkında açıkça ve güçlü bir şekilde konuşmaya başlamıştır.

Ermenistan Cumhuriyeti için Ermeni soykırımının tanınması ve kınanması, sadece bir adalet ve cezalandırma sorunu ve atalarımıza ödenecek manevi bir borç değil, aynı zamanda bir güvenlik boyutuna da sahiptir. Türkiye'nin samimi pişmanlığı ve soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması olmadan Ermenistan bölgede güven içindeki varlığının tehlikede olduğuna inanıyorum.

Serj Sarkisyan'ın bu sözlerini tahlil etmeye çalışalım.

Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile olan sınırlarını kapattıkları ve bu ülkeyi Güney Kafkasya'da, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki işbirliğinin (gaz ve petrol boru hatlarının güzergâhı, yeni demiryolu inşası ve gelecekte yeni kara transit yolları inşası) dışında bıraktıkları doğrudur. Azerbaycan'ın böyle davranmasının nedeni, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının yarattığı karmaşadan ve Azerbaycan'ın milli bütünlüğünü tam sağlayamadığı bir ortamdan yararlanarak, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın %20'sini işgal etmesi ve bir milyona yakın Azeri'yi de sığınmacı durumuna düşürmüş olmasıdır. Türkiye ise uluslararası alanda 1921 yılı Moskova ve Kars antlaşmaları ile 1923 Lozan Antlaşması çözüme bağlanmış konuları Ermenistan'ın, dolaylı bir şekilde, yeniden canlandırmaya çalışmasından ve ayrıca soykırımı tanınması gibi yeni talepler ortaya atmasından şikâyetçidir. Ayrıca Türkiye, çok yakın ilişkiler içinde olduğu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü kuvvetle desteklemektedir. Kısaca gerek Türkiye'nin gerek Azerbaycan'ın Ermenistan ile sınırlarını kapamalarının ve bu ülkeyle bölgesel bir işbirliğine girilmemelerinin haklı nedenleri vardır.

Ayrıca, işgal altındaki toprakları kurtarmak azminde olan Azerbaycan'ın bunun için zor kullanmak yerine sınırın kapanması ve işbirliğine girilmemesi gibi barışı bozmayan metotlara başvurması Ermenistan'ın lehinedir.

İkinci olarak Türkiye ile ilişkileri normalleştirme sürecinin Ermenistan tarafından başlatıldığının doğru olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Bu süreç, Serj Sarkisyan'ın 2008 yılında Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Cumhurbaşkanı Gül'ün 21 Mart 2008 tarihinde kendisine yolladığı bir tebrik mesajı ile başlamıştır¹⁰. Bu mesajdaki, genelde bir tebrik mesajında bulunmayan bazı ifadeler Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirme arzusunda bulunduğunu açıkça koymuştur. Cumhurbaşkanı Gül bu hususta şunları belirtmişti: “*Yeni görevinizin, yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabildiklerini kanıtlamış olan Türk ve Ermeni halkları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli ortamın yaratılmasına imkân tanıyacağını umuyorum. Ortak çabalarımızın, bölgemizde barış ve refaha katkıda bulunacak, istikrar, karşılıklı güven ve işbirliğine dayalı bir atmosfer oluşturmasını içtenlikle temenni ediyorum*” Bu mesajdan sonradır ki, iki ülke arasındaki müzakereler hız kazanmış ve sonunda, 10 Ekim 2010 tarihinde, Zürih'te Protokoller imzalanmıştır.

Sarkisyan konuşmasında Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçındığını ileri sürmektedir. Bununla TBMM'nin henüz Protokolleri tasdik etmediğini kastetse gerekir. Ermeniler tarafından epey suistimal edilen bu

10 Mesajın tam metni için bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 29, Sayfa 7-8,

tasdik sorunu üzerinde kısaca durmamızda yarar vardır. Uluslararası kurallara göre bir anlaşmanın yürürlüğe girmesi için şu aşamalardan geçilmesi gerekmektedir. İlk önce müzakereler bittikten sonra bunları yürütenlerin hazırlanan anlaşma metnini paraf etmeleri. İkinci olarak anlaşma metninin yürütme erkinin (Hükümetlerin) temsilcileri tarafından imzalanması. Üçüncü olarak bu metnin ilgili ülkelerin Meclisleri (parlamentoları) tarafından tasdik edilmesi. Ancak bu tasdik işlemi bittikten sonra yükümlülükler, diğer bir deyimle anlaşmanın hükümlerini uygulama mecburiyeti, doğmaktadır. Protokoller ne Ermenistan ne de Türkiye Parlamentosu tarafından tasdik edilmemiş olduğu için, şu anda yerine getirilecek bir yükümlülük de bulunmamaktadır.

Türkiye, Ermenistan ile normal ilişkiler kurulmasını “bölgeye tam ve kapsamlı normalleşmenin sağlanması perspektifinin bir parçası” olarak görmekte ve normalleşme sürecini “Kafkasya’da kapsamlı barışa yönelik somut adımlar atılması”na bağlamaktadır¹¹. Bu somut adımların ne olduğu açıklanmamışsa da Karabağ’ı çevreleyen ve halen Ermeni işgali altında bulunan “rayon”ların bir kısmının boşaltılmasının yeterli bir adım sayılacağı anlaşılmaktadır. Buna mukabil Ermenistan Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini sadece iki ülke arasındaki bir sorun olarak addetmekte ve bu konuyu Güney Kafkasya’da barışın sağlanması ile ilgili görmemektedir.

Ermenistan Devlet Başkanı Türkiye-Ermenistan sınırını “Avrupa’nın sıkı sıkıya kapalı son sınırı” olarak nitelendirmektedir. Diaspora basınında da sıkça kullanılan bu nitelendirme doğru değildir. Sadece o bölgede Türkiye-Ermenistan sınırından başka Ermenistan-Azerbaycan tamamen kapalı, Gürcistan-Rusya sınırının kısmen kapalı ve halen de (Nisan 2013) Azerbaycan-İran sınırı kapalıdır.

Serj Sarkisyan konuşmasında Türkiye’den süratle gelişen, etkileyici ilerlemeler gösteren bir ülke olarak bahsetmektedir. Ancak Türkiye’nin “tarihine ilişkin tutumunu ciddi bir şekilde gözden geçirmedeği takdirde” bu ilerlemenin duraklayabileceği, hatta geçmişte yaptığı gibi bazı hataları tekrarladığından bu ilerlemenin şimdi bile ciddi tehlike altında olduğu gibi, anlaşılmaz, daha ziyade bir soykırım takıntısını yansıtan ifadelerde bulunmaktadır. Türkiye’nin soykırım iddialarını kabul etmemesiyle süratle gelişmesi arasında hiçbir ilişki yoktur. Bunun en çarpıcı kanıtı Türkiye’nin en fazla son on yıl içinde süratle kalkınmış bulunması ve daha önce olduğu gibi bu süre içinde de soykırım iddialarını reddetmiş olmasıdır.

Anlaşılamayan bir diğer husus da Türkiye’nin Ermeni soykırımını

11 Ahmet Davutoğlu, *2013 Yılına Girerken Dış Politikamız*, (Dışişleri bakanlığının 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık), s.79

tanımasının kendi halkına karşı bir görev olduğu sözleridir. Türk halkı bazı çevrelerle devamlı olarak ileri sürülen soykırım ithamlarına karşı gayet duyarlı bir hale gelmiş olup bu iddiaları dayatmaya çalışanlara genelde sert tepkiler gösterebilmektedir. Demokratik koşulların hâkim olduğu Türkiye’de soykırım savını benimseyecek bir hükümetin seçimi kazanması, daha önce seçimi kazanmış ise bu savı ileri sürdükten sonra iktidarda kalması pek mümkün görülmemektedir.

Hal böyle iken Sarkisyan’ın “Türk halkının, on yıllardan beri Türk makamları tarafından yayınlanan uydurma açıklamaları, yavaş da olsa, sorgulamaya başlamıştır; bu arada Türk toplumunun en ilerici ve cesur kesimi Ermeni soykırımı hakkında açıkça ve güçlü bir şekilde konuşmaya başlamıştır” ifadeleri gayet abartılıdır. Halen Türkiye’de iki kesim Ermeni soykırım iddialarını desteklemektedir. Bunlardan birincisi eski aşırı solcu yeni liberal bazı aydınlardır. Bu kesim tarafından yazılanlar incelendiğinde, bir Ermeni soykırımı olmadığı görüşü esas itibariyle “milliyetçi” çevreler tarafından savunulduğundan, sırf bu çevrelere karşı verilmekte olan mücadele için ve bu mücadelede bir silah olarak Ermeni soykırımı savından yararlandığı görülmektedir. Diğer bir deyimle “liberal aydınların” büyük çoğununun, bu mücadele dışında, soykırım konusuna gerçek bir ilgi duyduklarını söylemek zordur. Nitekim bazılarının” soykırım sözcüğünün kamuoyunda yarattığı tepkileri dikkate alarak, bu sözcüğü kullanmamaya çalıştıkları görülmektedir. Ermeni iddialarını destekleyen ikinci grup BDP içinde yer almaktadır. Özellikle Ahmet Türk, zaman zaman, bu konuya değinmekte ve vaktiyle Kürtlerin yaptıkları için Ermenilerden özür dilemektedir. Burada da Ermeni görüşlerinin tamamen benimsenmesinden ziyade, Türk Hükümetlerinin üniter Türk devleti politikasına karşı yürütülen mücadelede Ermeni sorunundan yararlanma amacının bulunduğu görülmektedir. Kürt sorunun çözümü için halen yürütülmekte olan çabalar olumlu bir sonuca ulaştığı ve Türkiye’ye iç barışa kavuştuğu takdirde Ermeni görüşlerine verilen bu desteğin ortadan kalması, en azından çok zayıflaması olasıdır.

Kamuoyunu etkileme yönünden soykırım iddialarının en zayıf yönü ilgili olayların yaklaşık bir asır önce vuku bulmasıdır. O tarihten bu yana içinde bulunduğumuz bölgede siyasi düzen, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Sovyetler Birliği’nin dağılması olmak üzere üç kez değişmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda çözüme bağlanmış olan Ermeni sorunun bir asır sonra yeniden canlandırılmaya çalışılması ve bunun Karabağ sorununda olduğu gibi, bölge barışını tehdit eden bir nitelik taşıması genelde kabul gören bir yaklaşım değildir. O nedenle Avrupa ve ABD’de Ermeni soykırım iddialarına verilen destek genelde “manevi” bir nitelik taşımaktadır. Diğer bir deyimle tehcir edilerek yaşadıkları topraklardan çıkarılan, hayli kayıp vermenin yanında birçok ülkeye dağılan Ermeniler için duyulan sempatinin

ifadesidir. Oysa gerek Ermenistan Hükümeti gerek Diaspora “sempatinin” çok ilerisinde beklentiler içindedir. Bunlar Türkiye’nin tehcir olayı için tazminat ödemesi, ayrıca el konan Ermeni mallarını iade etmesi, Türkiye’den Ermenistan’a bir miktar toprak verilmesidir. Bu talepler için destek sağlayabilmek ancak Ermeni sorunun tarihsel olmanın yanında “güncel” bir önemi olduğunun kabul edilmesiyle mümkündür. Bu yüzden son zamanlarda Ermeni soykırımının tanınmasının aynı zamanda bir güvenlik boyutuna da sahip olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Sarkisyan bu hususu “Türkiye’nin samimi pişmanlığı ve soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması (tazminat, malların iadesi ve belki de toprak verilmesi) olmadan Ermenistan bölgede güven içinde varlığının tehlikede olduğuna inanıyorum” sözleriyle dile getirmiştir.

Oysa soykırım savının tanınması ile Ermenistan’ın güvenliği arasında bir bağ yoktur. Ermenistan ile olan sorunların çözümü, soykırım savı tanınmadan da, Ermenistan’ın güvenliğini sağlayacaktır. Ermenistan Protokolleri imzalamakla bunu kabul etmiştir. Protokollerde soykırım iddialarının kabulü hiçbir şekilde söz konusu olmazken taraflar, mevcut sınırı tanımış ve ayrıca barış koşullarında aralarında geniş bir işbirliğinin temellerini atmış ve hatta bunu sağlayacak bir örgütlenme dahi yapmışlardır. Ancak şimdi Protokollerin Karabağ sorunundan bağımsız olarak yürürlüğe giremeyeceği anlaşılınca, Ermenistan soykırım iddiaları tanınmadığı sürece Ermenistan’ın güvenliğinin tehlikede olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Herhalde bundan beklenen, başta ABD olmak üzere bazı ülkelerin, Ermenistan’ın güvenlik kaygılarını gidermek için, Türkiye’den bazı jestlerde bulunmasını ve mesela, Karabağ’a bağlamadan, sınır kapısını açmasını istemeleri olsa gerektir.

soykırım savının tanınması ile Ermenistan’ın güvenliği arasında bir bağ yoktur. Ermenistan ile olan sorunların çözümü, soykırım savı tanınmadan da, Ermenistan’ın güvenliğini sağlayacaktır. Ermenistan Protokolleri imzalamakla bunu kabul etmiştir.

Sonuç olarak Ermenistan Devlet Başkanı’nın yukarıda değindiğimiz ve tahlil etmeye çalıştığımız 15 Ocak 2013 tarihli konuşması, içerdiği aşırı ve olumsuz düşünceler nedeniyle, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yardımcı olabilecek bir nitelikte değildir. Hatta bunlarda ısrar edilmesi bu ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olabilir.

Ermenistan Devlet Başkanı yukarıda değindiğimiz konuşmasından sonra da Türkiye ile olan ilişkilere değinen başka konuşmalar yapmıştır. Aşağıda bunlara kısaca değiniyoruz.

Sarkisyan 20 Ocak 2013 tarihinde Radio Free Europe/Radio Liberty'e (RFE/RL) uzun bir mülakat vererek¹² başta yaklaşmakta olan Cumhurbaşkanlığı seçimleri, ekonomi, Ermenistan'dan yabancı ülkelere göç, Karabağ olmak üzere birçok konuya değinmiş ve bu arada soykırım iddialarıyla bağlantılı olarak Türkiye'den de bahsetmiştir. Ermeni soykırımının 100. yılı için hazırlanan büyük planların Türk medyasında bir tsunami'ye benzetildiği ve bunun Türklere zor günler yaşatacağına inanıldığı ifade edildikten sonra en "gerçekten de böyle bir tsunami olacak mı?" sorusuna Sarkisyan'ın verdiği cevabın önemli kısımları özetle aşağıdadır:

Türkiye'nin zor günler geçirdiğinde şüphe bulunmamaktadır, zira tarihle yüzleşmeyi arzu etmemekle Avrupa emelleri olmak (AB'ye üye olmak) kolaylıkla bir araya gelemez. Eğer Türkler cesaret göstererek, en kısa zamanda Ermeni soykırımını tanısa Ermeni halkının da bugünkü Türk halkına karşı bir ölçüde anlayış göstereceğini düşünüyorum. Ancak soykırımı kabul etmeyi reddederlerse ve özellikle inkâr etmeye devam ederlerse Ermeni halkı bunu daima aklında tutar ve hareketlerinde devamlı dikkate alır. Bu sadece soykırım kurbanlarının anısına saygı göstermemiz için değildir. Soykırımın kabulüyle gelecekte soykırımlar olması önlenmekte ve soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması olanağı yaratılmaktadır. Soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması bir gün, bir yıl hatta 10 veya 20 yıllık bir iş değildir.

Sarkisyan ayrıca, soykırımın Türkiye tarafından tanınmasıyla bağlantılı olarak Türkler gerçekten de kompleks sahibidirler ve tarihleriyle yüzleşmek istememektedirler; diğer bir kompleksleri de Azerbaycan'la kardeşlikleridir, bu kardeşlik onlar için bir engel oluşturmaktadır, demiştir.

Tsunami için ise "Soykırımın 100. yılının bir tsunamiye benzetilmesini doğru bulmuyorum. 100 yılın mutlaka varılması gereken bir nokta olduğunu, bir 100 metre yarışı içinde bulunduğumuzu, her yıl bir metre kazandığımızı ve 100'cü metreye ulaştığımızda bizi büyük bir zaferin beklediğini düşünmüyorum. 100 yıl elbette bir hedeftir ve bu hedefe ulaşacağız. Ermeni devleti ve dünyadaki Ermeni örgütleri bu yıldönümü vesilesiyle daha aktif olacaklardır ancak bu vesileyle dünyada bir fırtına yaratmak amacımız değildir. Amacımız Türklere Ermeni soykırımını kabul ettirmektir. Bunun olacağına inanıyorum. Fakat bu ne kadar erken olursa o kadar iyi olacaktır, çünkü soykırımı inkâr etmek soykırım işlemeye devam etmek demektir." sözlerini kullanmıştır.

Sarkisyan başkanlık seçim kampanyası sırasında Vanadzor şehrinde yaptığı

12 "Interview: Sarkisian On Upcoming Vote, Turkish Relations, Nagorno-Karabakh" RFE/RL, 20 Ocak 2013.

bir konuşmada¹³ yine soykırım konusuna değinerek soykırımın uluslararası tanınması ve dünyaca kınanması sürecini Türkiye'nin değiştiremeyeceğini ileri sürmüştü, bir başka konuşmasında¹⁴ ise Türkiye'nin soykırımının 100. yıldönümünden önce soykırımı tanımasını beklediğini ifade etmiş, ayrıca Türkiye soykırımı inkâr politikasına devam ettiği sürece bu ülkeden tehlike gelmeyeceğinin söylenemeyeceğini belirtmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanı bir konuşmasında Protokoller konusuna da değinerek Ankara protokollerin tasdikini geciktirmeye devam ettiği takdirde Ermenistan'ın imzasını bu belgelerden geri çekebileceğini, bu durumda Ankara, yeni bir anlaşma yapmak isterse, yeniden görüşmeler yapılması gerekeceği ayrıca yeni koşullar da söz konusu olacağını ifade etmiştir¹⁵.

Sarkisyan ayrıca, protokollerin tasdiki bağlamında, yakın bir gelecekte Ermenistan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda girişimde de bulunmayacağını da söylemiştir.¹⁶

Serj Sarkisyan'ın bu görüşlerinden bazıları hakkında açıklamalar yapılması gerekmektedir.

Bunların başında Türkiye'nin soykırımı tanınamasının AB'ye üye olmak istemesiyle bağdaşmadığı, daha yalın ifadesiyle soykırımı tanımadığı takdirde Türkiye'nin AB'ye üye olamayacağına ilişkin beyanı gelmektedir. AB'ye üye olmak için yerine getirilmesi gereken Kopenhag kriterleri arasında soykırımı tanımak yoktur. Diğer yandan üyelik konusunda AB makamlarıyla şimdiye kadar yürütülen müzakerelerde soykırım gündeme gelmemiştir. Her ne kadar Avrupa Parlamentosu'nun 1987 tarihli bir kararında Ermeni soykırımını tanınamasının Türkiye'nin AB adaylığı önünde bir engel oluşturabileceği belirtilmişse de ve 2000'den 2006 yılına kadar Parlamento'nun bazı kararlarında bu konuya atıf yapılmışsa da söz konusu kararların uygulanması mecburi değildir; bu tür kararlar daha ziyade Parlamento'nun eğilimini göstermektedir. O itibarla Türkiye'nin, AB'ye üye olacağı beklentisiyle, Ermeni soykırımı iddialarını tanıyacağını beklemek fazla iyimserliktir. Ayrıca AB'nin günümüzde içinde bulunduğu durumun bu örgüte üyeliği cazip kıldığını söylemek zordur.

İkinci husus Ermeni soykırımının tanınmasının gelecekte başka soykırımların yapılmasını önleyeceği düşüncesidir. Yıllardan beri ileri sürülen bu görüşün

13 "Blackmailing Armenia Will Not Work – President" *News.am*, 30 Ocak 2013.

14 "Serzh Sargysyan: Turkey Will Once Recognize the Armenian Genocide" *Radiohur*, 31 Ocak 2013.

15 "Yerevan May Reject Protocols Signed With Turkey – Armenian President" *News.am*, 16 Şubat 2013.

16 "Armenia Will Not Take Any Initiative on the Development of Armenian-Turkish Relations in Near Future" *Armenpress*, 21 Ocak 2013.

daha ziyade demagojik bir değeri vardır. Zira Yahudi soykırımını, dünyada hemen her ülke tarafından tanınmasına ve şiddetle kınanmasına rağmen, gerek Rwanda’da gerek Bosna’da soykırımlar olmuştur. Gelecek soykırımların önlenmesi, geçmiş soykırımların tanınması ve kınanmasından ziyade demokrasiye ve insan haklarına saygı ile kişilerin soykırım ve insanlığa karşı suçlar alanında eğitilmesiyle mümkündür.

Sarkisyan’ın tehcirin 100. yılı için militan Ermenilere fazla ümit vermeyen sözleri de izaha muhtaçtır. Gerçekten de özellikle Diasporada, bazı Türk yazarların etkisiyle, Türkiye’nin 2015 için yapılacak Ermeni faaliyetlerinden çok çekindiği ve bunun etkisi altında Ermeni soykırımını tanıyabileceği gibi bir beklenti mevcuttur. Oysa Türk kamuoyunun büyük çoğunluğu için 2015 yılı Çanakkale Zaferi dışında bir çağrışım yapmamaktadır. Tehcirin 100. yılını anma faaliyetlerinin koordinasyonu bizzat Serj Sarkisyan’ın başkanlığını yaptığı bir Komite’ye verilmiştir. İki yıl kadar bir zaman kalmış olmasına karşın bu Komite’nin ne gibi etkinlikler düzenleyeceği belli değildir. Genel kanı, her yıl düzenlenenlere benzer ve fakat daha yaygın ve daha çok sayıda etkinlik yapılacağıdır. Nitekim Başkan Sarkisyan’ın bu konudaki “Ermeni devleti ve dünyadaki Ermeni örgütleri bu yıldönümü vesilesiyle daha aktif olacaklardır Ancak bu vesileyle dünyada bir fırtına yaratmak amacımız değildir.” sözleri bu kanıyı doğrulamaktadır.

İncelediğimiz dönem içinde Dışişleri Bakanı Nalbantyan da Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında bazı beyanlarda bulunmuştur. Nalbantyan soykırım konusundan ziyade protokoller üzerinde durmuş ve herhangi bir önkoşul olmadan (yani Karabağ sorununa bağlanmadan) Ermenistan’ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek istediğini tekrarlamış ayrıca, Türkiye’nin protokolleri tasdik etmediği için uluslararası hukukun “*pacta sunt servanda*” (ahde vefa veya yükümlülüğünü yerine getirme) kuralına aykırı hareket ettiğini iddia etmiştir¹⁷. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye’nin şu anda Ermenistan’a karşı bir yükümlülüğü yoktur.

2012 Kasım ayı sonunda Zhoghovurd gazetesinin, Türkiye ve Ermenistan’ın İsviçre’nin aracılığı ile yeniden müzakere ettiğine dair bir haberi Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından yalanlanmıştır¹⁸. Aynı şekilde, Karabağ sorununda ilerleme olması kaydıyla, Türkiye’nin Ermenistan’a Avrupa ve Asya’yı birbirine bağlayacak bir ulaştırma projesi önerdiği hakkındaki basın haberleri de Ermenistan Dışişleri Bakanlığı tarafından, Ermenistan Türkiye ile herhangi bir şekilde müzakereler yürütmediği belirtilerek yalanlanmıştır¹⁹.

17 “Turkey Rejects Key Precept in International Relations – Armenian MF” *News.am.*, 27 Şubat 2013.

18 “Armenia, Turkey in No Secret Talks – MFA Says” *Tert-am.*, 28.11.2012.

19 “MFA: Yerevan Not Holding Talks With Ankara” *Lurer.com.*, 25 Şubat 2013.

Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olması konusunda da Ermenistan'ın tutumu olumsuzdur. Dışişleri Bakanı Nalbantyan bu konuda Türkiye'nin arabulucu rolü oynayamayacağını, sorunun barışçı yollarla çözümünü istiyorsa bu konudaki sürece karışmaması gerektiğini belirtmiştir²⁰.

Ermenistan Devlet Başkanı'nın ve Dışişleri Bakanı'nın yukarıda açıkladığımız, Türkiye ile ilişkilere ilişkin, önümüzdeki dönemde de Ermenistan'ın Türkiye politikasının esasını teşkil edeceği anlaşılan görüşlerini, akılda daha iyi kalabilmesi amacıyla, kısa özetler halinde aşağıda veriyoruz. Bunları, soykırım iddiaları ve diğer hususlar olmak üzere, ikiye ayırdık.

A. Soykırım İddialarına İlişkin Görüşler

- Türkiye'nin soykırım iddialarını tanıması Ermenistan dış politikasının en önemli ve, öncelikli konusudur.
- Türkiye soykırımı tanıdığı takdirde Ermeni halkı Türk halkına anlayış gösterir. Aksi halde her hareketinde soykırımı dikkate alır.
- Soykırımı tanıması Türkiye için bir görevdir. Türk halkının bir kesimi soykırımı inanmaya başlamıştır.
- Türkiye süratle gelişen bir ülkedir. Ancak tarihle ilgili tutumunu gözden geçirmedeği takdirde (soykırımı iddialarını tanımadığı takdirde) bu gelişme duraklayabilecektir.
- Türkiye soykırımı tanımadıkça ve “soykırımın sonuçları” ortadan kaldırılmadıkça Ermenistan'ın güvenliği tehlikededir.
- Soykırımın tanınması sonuçlarının ortadan kaldırılması (tazminat ve toprak talebinde bulunulması malların iadesi) olanağını yaratır.
- Türkiye'nin soykırımı tanımaması ile AB'ye üye olmak istemesiyle bağdaşamaz.
- Ermeni soykırımının tanınması gelecekte başka soykırımların yapılmasını önler.

20 “FM: Turkey Shouldn't Get Involved in Karabakh Settlement” *PanArmenian.Net*, 27 Şubat 2013.

- 1915’in yüzüncü yılı mücadelenin bittiği nokta değildir. Bundan sonra da Türkiye’nin soykırımı tanımaları için çabalar sürecektir.
- Türkiye’nin soykırımı tanımaları istememesinin nedeni kendi tarihiyle yüzleşmek istememesi ve Azerbaycan ile olan kardeşliğidir.
- Türkiye soykırımın uluslararası ortamda tanınması ve kınanması sürecini değiştiremeyecektir.

B. Diğer Hususlar

- Türkiye ve Azerbaycan sınırlarını kapatarak ve işbirliği yapmayarak Ermenistan’ı taviz vermeye zorlamaktadırlar.
- Türkiye ile normalleşme sürecini Ermenistan başlatmıştır. Ancak bu süreç, Türkiye yükümlülüklerini yerine getirmedikleri için, sona ermiştir.
- Ankara protokollerin tasdikini geciktirmeye devam ettiği takdirde Ermenistan imzasını geri çekebilir. Bundan sonra protokoller için, yeni koşulların söz konusu olacağı yeni görüşmeler yapılması gerekecektir.
- Türkiye protokollerini tasdik etmemekle uluslararası hukukun “*pacta sunt servanda*” (ahde vefa veya yükümlülüğünü yerine getirme) kuralına aykırı hareket etmiştir.
- Ermenistan Türkiye ile herhangi bir (gizli) müzakere yürütmemektedir.
- Ermenistan yakın bir gelecekte Türkiye- Ermenistan ilişkilerine ilişkin bir girişimde bulunmayacaktır.
- Türkiye Karabağ sorunu için arabulucu rolü oynayamaz, çözüm sürecine karışmamalıdır.

4. Türkiye’nin Tutumu ve önerileri

Türkiye Başkan Sarkisyan’ın yukarıda açıkladığımız konuşmalarına cevap vermemiş böylelikle seçim döneminde, soykırım gibi demagogik konuları tartışarak, Sarkisyan’a avantaj sağlanmamıştır.

Diğer yandan Türkiye, Ermenistan’ın komşularıyla yarattığı sorunları ikili çerçevede değil, ilgili tüm ülkelerin katılımıyla ve aralarında kurulacak ekonomik işbirliğinin doğuracağı kazançların yardımıyla bir bütün olarak

çözmeye yönelmiştir. Bu arada Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Karadeniz İşbirliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Aralık 2012 toplantısında yaptığı bir konuşmada bu teşkilatın bölgedeki istikrar ve refahın ilgili ülkelerin ekonomik ilişkilerini arttırmasıyla sağlamaya gayret ettiğini, üye ülkeler arasında ekonomik ilişkiler ne kadar güçlü olursa bölgede donmuş bulunan anlaşmazlıkların çözümünün de o kadar kolay olacağını söylemiştir. Davutoğlu konuşmasında Birleşmiş Milletler ve AGİT'in Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından çekilmesi için daha faal olmalarını da istemiştir²¹.

Ekonomik ilişkileri güçlendirerek sorunları çözmeye düşüncesi Türkiye'nin Bölgesel Entegre Taşımacılık Koridorları Projesi'nde (Regional Integrated Transportation Corridors Project) somut bir öneriye dönüşmüştür²².

Her şeyden önce bu proje barış zamanında uygulanacaktır. Bu çerçevede Ermenistan'ın Karabağ'ı çevreleyen 7 Azeri rayon'undan (ilçesinden) çekilmesi gerekmektedir. Bundan sonra Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri normal hale gelecektir. Diğer bir deyimle diplomatik ilişki kurulacak ve sınırlar açılacaktır.

Projenin kendisine gelince Türkiye, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu kullanılmayan demiryolları ve yeni inşa edilecek demiryolları ile birbirine bağlanacak, aynı zamanda bu ülkeler arasında bir de otoyol inşa edilecektir. Bu yollar boyunca lojistik merkezler ve yerleşim merkezleri de yapılacaktır. Türkiye bölge ülkelerini bir yandan Avrupa diğer yandan Asya'ya da bağlamayı öngörmektedir. Marmaray projesinin ve Bakû-Tiflis-Kars demiryolunun tamamlanmasıyla Londra'dan Pekin'e kadar bir taşımacılık hattı gerçekleşmiş olacaktır.

Türkiye bu projeyi 8 Kasım 2012 tarihinde Viyana'da Minsk Grubu'na sunmuş ve olumlu tepkiler almıştır.

Türkiye bu proje hakkında Azerbaycan'a da bilgi vermiş ve Ermenistan barışa yönedikten sonra projenin uygulamaya konacağını vurgulamıştır.

Ekonomik ilişkileri güçlendirerek sorunları çözmeye düşüncesi Türkiye'nin Bölgesel Entegre Taşımacılık Koridorları Projesi'nde (Regional Integrated Transportation Corridors Project) somut bir öneriye dönüşmüştür.

21 "Ahmet Davutoğlu: We Want the UN and OSCE to be More Active So That Armenia Withdraws From the Occupied Azerbaijan, Territories" *APA*, 15 Aralık 2012.

22 Bu projeye ilgili bilgiler için bkz. "Turkey eyes Karabakh step from Armenia to open ways" *Hurriyet Daily News*, 23 Şubat 2013

Projenin Minsk Grubu aracılığıyla Ermenistan'a da iletildiği ancak resmi bir cevap alınmadığı anlaşılmaktadır. Halen Ermenistan taşımacılık alanında kuzey-güney hattının (Rusya-Gürcistan-Ermenistan-İran- Basra Körfezi hattı) gerçekleştirilmesine çalışmaktadır. Ancak bu, Avrupa'ya çıkan Doğu-Batı hattının yapılmasına engel değildir.

Diğer yandan Ermenistan Karabağ'ı çevreleyen yedi rayon'un Azerbaycan'a ait olduğunu her zaman kabul etmiş ve bu bölgeleri Karabağ'ın güvenliği için işgal ettiğini belirtmiştir. Bu nedenle bunlardan çekilmesinin, ilke olarak, bir sorun yaratmaması gerekir.

Projede Karabağ bölgesi için ne gibi bir statü öngörüldüğü bildirilmemiştir. Büyük olasılıkla bu bölgenin geleceğinin, barış gerçekleşikten sonraki bir tarihte ele alınması düşünülmektedir. Esasen Minsk Grubu'nun yaklaşımı da böyledir.

5. Ermeni Baş Patriklerinin Ortak Bildirisi

Ermenilerin büyük çoğunluğunun dâhil olduğu Gregoryen mezhebinde en yüksek dini makamı işgal eden ruhaniye Katolikos (veya Katogigos) sıfatı verilmektedir. Bu sıfat Katoliklerde Papa'ya tekabül etmektedir. Türkçede "Katolikos" sıfatı hemen hiç bilinmediği ve "papa" unvanı da sadece Katolikler için kullandığı için, Ermenilerin en yüksek dini makamını işgal eden ruhaninin Baş Patrik nitelendirilmesinin daha uygun olacağını düşündük

Gregoryen Ermenilerinin iki Baş Patrikliği vardır. Birincisi Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin'de diğeri Beyrut yakınlarında Antelias'ta ikamet etmektedir.

Eçmiyazin, hem protokol hem de dini alanda Antelias'tan önce gelmektedir. Ancak Antelias idari yönden Eçmiyazin'e bağlı değildir. Gerçekte bu iki kilise arasında cemaatleri paylaşma bakımından rekabet vardır. Ayrıca siyasi alanda Eçmiyazin Ermenistan Hükümeti'nin politikalarına destek verirken bir Diaspora kilisesi olan Antelias daha ziyade Taşnakların etkisi altındadır.

Bir araya gelmeleri ve beraber hareket etmeleri genelde pek görülmeyen bu iki başpatriğin bu yıl 24 Nisan münasebetiyle bir ortak bildiri yayınlamaları şartırcı olmuştur.

Söz konusu bildiri, özetle, Türkiye'nin el koyduğu kiliseler ve kilise mallarının iadesini talep edilmektedir²³.

23 Press Release, *Catholicosate of Cilicia*, 24 Nisan 2013

Bildiri Ermeni görüşü açısından 1915 olaylarını kısaca özetledikten sonra Osmanlı imparatorluğunda yaşayan Ermenilerin şahsi varlıklarının yanında kiliselerini, manastırlarını, kutsal yerlerini, dini ve eğitim merkezlerini, büyük değere sahip kültürel ve dini eserlerini, taştan oyulmuş büyük haçlarını, el yazmalarını ve kutsal resimlerini kaybettiklerini ve Türkiye'nin bunlara, "emval-ı metruke" sayarak, el koyduğunu belirtmekte, soykırımın 98.yılında, Osmanlı İmparatorluğunun yasal mirasçısı olan Türkiye'nin, soykırımı inkâr etmenin yanında, bu mal ve emlâke el koymaya devam ettiği belirtilerek aşağıdaki taleplerde bulunmaktadır:

1. Türkiye Ermeni soykırımını tanımalıdır.
2. Türkiye Ermenilerin insan yaşamı ve insan hakları alanında tüm kayıplarını tazmin etmelidir.
3. Türkiye Ermeni kiliselerini, manastırları, kilise emlâkini, tüm manevi ve kültürel anıtları bunların yasal sahibi olan Ermeni halkına iade etmelidir.

Bildiri soykırımdan kurtulanlara yardım eden kişi ve hükümetlere ve ayrıca Osmanlı Türklerinin insanlık dışı hareketlerini kınayan ve Ermeni soykırımını resmen tanıyan hükümetlere şükranlarını bildirmektedir.

Bildiri Ermeni soykırımının 100. yılının arifesinde Ermeni halkına adalet sağlanması için haklı ve yasal taleplerin beraberce izleneceği belirtilerek son bulmaktadır.

Son zamanlarda özellikle bazı Diaspora çevrelerinde soykırımın uluslararası alanda yeterince tanındığı o nedenle artık soykırımın sonuçlarının (malların iadesinin ve tazminat ödenmesinin) ortadan kaldırılmasını Türkiye'den istemenin zamanı geldiği şeklinde bir akımın gelişmeye başladığını ve Başkan Sarkisyan'ın dahi, ayrıntıya girmeden, soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılmasından bahsettiğini yukarıda gördük.

Baş Patriklerin ortak bildirisinin bu bağlamda önemi, ilk kez bu konuda Türkiye'den ayrıntılı ve somut taleplerde bulunulmuş olmasıdır. Böylece esasen çok yüklü olan Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunların gündemine bir yenisi daha eklenmiş bulunmaktadır.

II - BAŞKANLIK SEÇİMİ

1. Başkan Adayları ve Seçim Sonuçları

Ermenistan Başkanlık Seçimi 18 Şubat 2013 tarihinde yapılmış ve herkes tarafından tahmin edildiği gibi Serj Sarkisyan seçimi rahatlıkla kazanmıştır. Bu durumun başlıca nedeni Sarkisyan'ın karşısına güçlü bir rakip çıkmamasıdır. Ermenistan'ın ilk başkanı olup ve 2008 seçimlerinde yeniden aday olan ancak kazanamayan Levon Ter Petrosyan bu kez yaşlı olduğunu belirterek seçimlere katılmamıştır. Ancak 68 yaşında olup sağlıklı görünen adı geçen başka nedeni olması ve özellikle Mayıs 2012 ayında yapılan parlamento seçimlerinde partisinin oyların sadece % 7,8'ini alması karşısında seçimlere girmemeye karar vermiş bulunması kuvvetle olasıdır.

Sarkisyan'a ikinci ciddi bir rakip Müreffeh Ermenistan Partisi Başkanı Gagik Çarukyan (Tsarukian) olabilirdi. 2008'den sonra koalisyon hükümetinde yer almış olan ve 2012 Mayıs ayı Parlamento seçimlerinde oylarını artırmakla büyük başarı sağlayan bu partinin başkanı olması yanında hareketleriyle sempati de toplayan Çarukyan, önce aday olmak istediği kanısını vermekle beraber sonunda aday olmamıştır. Bunda Sarkisyan'la yaptığı bir görüşmenin rol oynadığı ve Sarkisyan'ın bu görüşmede kendisini bazı mali sorunları nedeniyle adaylığı konusunda uyardığı söylentileri vardır. Çarukyan'ın bir "oligark"²⁴ olması bu söylentilerin doğru olabileceği kanısını vermektedir.

Hemen her seçimlere katılan Taşnaklar da bu kez, ortak bir gündem ve tek bir adayla seçimlere girmek çabaları sonuç vermediği için aday göstermemişler ve taraftarlarına seçimlere katılmalarını ancak Başkan Sarkisyan'a değil başka bir adaya oy vermelerini veya geçersiz oy kullanmalarını önermişlerdir²⁵. Türkiye-Ermenistan Protokollerine itiraz ederek Hükümet koalisyonundan ayrıldıktan sonra oyları yarıdan fazla düşen (geçen parlamento seçimlerinde % 5,6) bu partinin başkan seçimlerinde bir hezimete uğramamak için aday göstermediği düşünmek daha doğru olacaktır.

Olaysız geçen ancak birçok usulsüzlüğün yapıldığı seçimlerde adayların almış oldukları oy oranları aşağıdadır²⁶:

- Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Cumhuriyetçi Parti Başkanı Serj Sarkisyan % 58,64
- Miras Partisi Başkanı Raffi Hovannisyan % 36,75

24 Oligark: Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu Birliği oluşturan ülkelerde ortaya çıkmış, çok çabuk zengin olmuş, servetini kısmen yasadışı usullerle kazanmış ve bu serveti siyasi amaçlarla da kullanan bir tür işadımı.

25 "ARF Says Vote no for Sarkisyan" *Asbarez*, 15 Şubat 2013.

26 "Serj Sargsyan Wins Second Term Term as President of Armenia" *Panarmenian.net.*, 19 Şubat 2013.

- Eski Başbakan Hrant Bagratyan % 2, 15
- Milli Self-Determinasyon Partisi Başkanı Paruyir Hayrikyan % 1.23
- Siyaset Bilimci ve Hay Radyosu Direktörü Andreas Gukasyan % 0,57
- Edebiyatçı Vardan Sedrakyan % 0,42
- Karabağ Bölgesi eski Dışişleri Bakanı Arman Melikyan % 0,24

Görüldüğü gibi 7 adaydan beşi (Bagratyan, Hayrikyan, Gukasyan, Sedrakyan ve Melikyan) son derecede az oy almışlardır. Bunlardan kamuoyunca nispeten tanınan 1991-1993 yılları arasında başbakanlık yapmış olan Hrant Bagratyan'dır. Ancak bir seçim için gerekli maddi destek ve örgüte sahip olmadığından oyları az olmuştur. Diğerleri ise az tanınmış olmanın yanında yeterli desteği de bulamamışlardır. Bu nedenle olacak, dikkat çekebilmek için, alışılmadık usullere başvurmuşlardır. Andreas Gukasyan açlık grevi yapmış, Paruyir Hayrikyan silahlı saldırıya uğramış, diğer bir aday olan Vardan Sedrakyan'ın ise bu saldırıyı teşvik etmiş olmaktan tutuklanmıştır²⁷.

Yaptığı hareketler ve verdiği demeçlerle en fazla ilgi çeken aday Miras Partisi Başkanı Raffi Hovannisyan olmuştur. Amerikalı bir Ermeni olan Hovannisyan, Ermenistan'ın ilk Dışişleri Bakanı'dır. Bakanlığı sırasında radikal tutumları, sert söylemleri ve özellikle Türkiye karşıtlığı ile dikkatleri çekmiştir. Gitgide büyüyen ve bir savaşa dönüşen Karabağ sorunun en yoğun olduğu bir dönemde, Türkiye'nin olanaklar ölçüsünde Azerbaycan'ın yayında yer almasını önlemeye çalışmak yerine, adeta bu ülkeyi tahrik edecek şekilde davranması Başkan Levon Ter Petrosyan tarafından tepki ile karşılanmış ve Hovannisyan görevinden alınmıştır. Hovannisyan bundan sonra da siyasi yaşamına devam etmek istemiş ancak Ermeni vatandaşı olmamasının sıkıntılarını yaşamıştır. Ter Petrosyan'dan sonra başkan olan Robert Koçaryan döneminde Ermenistan vatandaşı olabilmiş ve hemen ardından Miras Partisini kurmuş ve 2012 seçimlerinde oyların % 5,76'sını alabilmiştir. Bu kadar az oy toplayan bir parti başkanının cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hiçbir şansının olmadığı açıktır. Hal böyle iken, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Levon Ter Petrosyan ve Gagik Çarukyan'ın seçimlere katılmaması ve Taşnak Partisinin de aday göstermemesinin sonucu olarak, Serj Sarkisyan'a muhalif olanların oylarının neredeyse tamamını Raffi Hovannisyan almıştır.

Sarkisyan'ın neden seçimleri kazandığına gelince bunda, birçok eski Sovyetler Birliği ülkesinde olduğu gibi, büyük tenkitler veya muhalefetle

27 "New Charges Brought Against Former Presidential Candidate In Armenia" *RAPSI (Russian Legal Information Agency)*, 17 Nisan 2013

karşılaşmadığı sürece, iktidarda olan başkanın yeniden seçilmesinin adeta bir gelenek haline gelmiş bulunduğu görülmektedir. Bu da Sovyetler Birliği döneminde idarecilerin çok uzun zaman görevleri sürdürmelerinin yarattığı bir alışkanlıktan ileri gelse gerektir. Ancak bunun dışında Serj Sarkisyan'ın Ermenistan bağımsızlığından bu yana, ülkenin iç ve dış güvenliği ile ilgili, bakanlık dâhil, en yüksek makamları işgal ettiğini, Karabağ savaşında büyük rol oynadığını, Cumhurbaşkanı olmadan kısa süre önce Başbakanlık da yaptığını, kısaca son yirmi yıl içinde Ermenistan'da gerçekten nüfuz sahibi bir kişi olduğunu da hesaba katmak gerekmektedir.

Cumhurbaşkanlığı yaptığı ilk dönemde (2008–2013) Sarkisyan'ın ne büyük başarıları ne de büyük denebilecek hataları olmuştur. Ekonomik alanda Ermenistan'da bir gerileme yaşanmış ise de bu dünya ekonomik krizinin bir

sonucudur ve halen Ermenistan bu dönemi geride bırakmış görülmektedir. Dış politika alanında Sarkisyan, selefi Koçaryan gibi, Karabağ sorununda Minsk Grubu Eş Başkanlarıyla yakın ilişkiler sürdürmüşse de, Azerbaycan'la uzlaşmaya yanaşmamıştır. Buna karşılık Türkiye ile normal ilişkiler kurarak sınır kapısının açılmasına çalışmış, bunun için, Diasporanın muhalefetine rağmen, Protokolleri imzalamış ancak Türkiye protokollerin uygulamaya konmasını Karabağ sorununda ilerlemeler olmasına bağlayınca Türkiye'ye karşı da cephe almıştır. Bunun yanında Sarkisyan'ın Rusya Federasyonu ile esasen mevcut yakın ilişkileri daha da geliştirdiği bu çerçevede Gümrü'deki büyük Rus üssünün süresini 2044 yılına kadar

uzattığı, diğer yandan Avrupa Birliği ile de ilişkilere önem verdiği ve bir Ortaklık Anlaşması'nın imzalanması noktasına kadar geldiği görülmüştür.

Başkanlık seçimi kampanyalarında dış politika konuları hemen hiç ele alınmamıştır.

Bunun başlıca nedeni tüm partilerin ve başkan adaylarının dış politika konusunda büyük ölçüde aynı görüşe sahip olmasıdır. Bu görüş

Karabağ'ın tamamının Ermeni toprağı olduğu ve bağımsız bir devlet olması ya da Ermenistan'a bağlanması şeklindedir.

2. Seçim Kampanyasında Dış Politika Konuları

Ermenistan'ın daha bağımsızlığını kazanmadan önce Karabağ bölgesini ele geçirmeye çalışması, bağımsızlığından sonra da, Azerbaycan ile resmen ilân edilmeyen bir savaşa girmesi, bu arada soykırım iddiaları ve açık veya kapalı toprak talepleri gibi tarihten gelen ve günümüzde geçerli olmayan bazı talepleri nedeniyle Türkiye ile normal ilişkiler kuramaması, aradan geçen yirmi yıl içinde bu iki komşusu ile bir uzlaşmaya varamaması sonucunda günümüzde Ermenistan için güvenlik ve dolayısıyla da dış politika konuları çok önemlidir. Buna rağmen başkanlık seçimi kampanyalarında dış politika

konuları hemen hiç ele alınmamıştır. Bunun başlıca nedeni tüm partilerin ve başkan adaylarının dış politika konusunda büyük ölçüde aynı görüşe sahip olmasıdır. Bu görüş Karabağ'ın tamamının Ermeni toprağı olduğu ve bağımsız bir devlet olması ya da Ermenistan'a bağlanması şeklindedir. Türkiye için ise soykırım iddialarını tanınması ve bu olay nedeniyle tazminat ödemesi, Ermenilerin mallarının iade edilmesi ve Ermenistan'a bir miktar toprak vermesi şeklindeki görüş genel kabul görmektedir.

Bu politikanın izlenmesi nedeniyle Ermenistan'ın kendisini Avrupa'ya bağlayacak Türkiye sınır kapısının kapalı olması, Hazar Denizi'ne bağlayacak Azerbaycan kapılarının da kapalı olması, bir bölge ülkesi olmasına karşılık Ermenistan'ın petrol ve doğal gaz hatları ile demiryolu ve kara yolu projeleri dışında tutulması ve bu durumun, ekonomik bakımdan Ermenistan'ın aleyhine olması ve önümüzdeki yıllarda Ermenistan'ın zararlarının daha da büyüyeceğı konuları, önemlerine ve güncel olmalarına rağmen, hemen hiç tartışılmamıştır. Bu bilinçsiz denebilecek tutumun ileride Ermenistan için ciddi sorunlar yaratması kaçınılmazdır.

Seçimlerde Başkan Sarkisyan'ın başlıca rakibi olan Raffi Hovannisyan'ın bu konudaki görüşleri ise, yukarıda saydıklarımız dışında, Ermenistan'ın Karabağ Devletini resmen tanınması ve ayrıca Türkiye ile 2009 yılında imzalanmış olan Protokollerin reddetmesi şeklinde özetlenebilir.

3. Seçimlerde Usulsüzlükler ve Hileler

Bağımsızlığını kazanmasından bu yana Ermenistan'daki seçimlerde usulsüzlükler ve hileler yapıldığı bağımsız uluslararası gözlemciler tarafından saptanmış bir husustur. Buna rağmen hiçbir seçimin geçersiz ilân edilmemesi usulsüzlük ve hilelerin seçimlerin sonucunu değiştiremeyecek boyutta olması ile açıklanmaktadır. Böyle olmakla beraber bu durum Avrupa Birliği'nde, üye ülkelerinde ve Birleşik Devletler'de rahatsızlık yaratmış ve çeşitli vesilelerle Ermenistan'da yasalara uygun seçimler yapılması dilekleri dile getirilmiştir. Bunların etkisi altında Başkan Sarkisyan da başkan seçiminde bu tür olaylar olmamasına azami dikkatin gösterileceğini birçok kez ifade etmiştir. Ancak bu seçimde de durum pek değişmemiştir.

Bu arada seçimlerde usulsüzlük ve hilelerin sadece iktidardaki (veya Hükümet tarafından desteklenen) aday lehine olabileceğini zira oy verme ile ilgili tüm işlemlerin resmi makamların denetiminde olduğunu, diğer bir deyimle, ilke olarak, muhalefet adaylarının bu tür hileli oylardan yararlanamayacaklarını belirtelim.

Başkanlık seçimlerinde görülen başlıca usulsüzlük ve hileler kısaca şunlardır:

- a. Ermenistan’da ikamet etmeyen Ermeni vatandaşlarının seçmen listelerinde yer alması

Bilindiği gibi çok sayıda Ermeni vatandaşı, başta Rusya olmak üzere, yabancı ülkelerde oturmakta ve çalışmaktadır. Bunlardan 1.260.000 kişi gibi önemli bir bölümünün Ermenistan’daki kayıtlarını sildirmediği anlaşılmaktadır²⁸. Basın haberlerine göre bunlardan 500.000 ilâ 700.000 kişilik bir bölümünün²⁹ adları seçmen listelerinde yer almakta ve bu kişiler için de başkaları oy kullanılmaktadır. Bu, ya bazı kişilerin kendi adlarına oy kullandıktan sonra bu kişiler için de oy kullanması (mükerrer oy) ya da seçim sandıklarına bu kişilerin sayısı kadar veya daha az sayıda oy pusulası doldurulması şeklinde olmaktadır.

- b. Bazı kişilerin para karşılığında oy kullanmaları

Bu usule daha ziyade kırsal bölgelerde başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bazı kişiler 1000 Dram karşılığında (18 euro) oylarını satmaktadır³⁰.

- c. Resmi kişilerin seçim kampanyasına katılması, resmi kaynakların seçim kampanyaları için kullanılması

Basın haberlerine göre bazı resmi kişiler Serj Sarkisyan’ın kampanyasına aktif olarak katılmışlardır. Ancak bunun yasalara aykırı olmaması için geçici izin alarak görevlerinden ayrılmışlardır. Bu çerçevede on validen dokuzu ve birçok belediye başkanı geçici izin aldıkları ve Sarkisyan’ın seçilmesi için çalıştıkları haberlerinde yer almıştır³¹.

Ayrıca bazı memurlar ve okul çocukları da Sarkisyan için düzenlenen gösterilere katılmışlardır³².

Ermenistan’daki seçimlerde bu usulsüzlük ve hilelerin yapılmakta olduğu basında yer almakla birlikte bunların oranı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu da konusu yasa dışı davranışların kanıtlanmasını zorlaştırmaktadır.

28 *Les Nouvelles d’Arménie*, No. 194, s.25

29 “Arménie, Terre d’Eviction” *Libération*, 17 Şubat 2013.

30 Aynı kaynak

31 “Les Observateurs de l’OSCE/ODIHR Expriment leurs Préoccupations Concernant l’Utilisation des Ressources Administratives” *Armenews*, 15 Şubat 2013.

32 “Armenia Strange Presidential Campain” *RFE/RL*, 18 Şubat 2012.

4. Seçim Gözlem Grupları ve Raporları

Birçok ülkede olduğu gibi Ermenistan'da da seçimler yerli ve daha ziyade yabancı gözlemci heyetleri tarafından izlenmektedir. Bu yılki başkan seçimlerinde bulunan başlıca heyetlerden şunlardır: Bağımsız Devletler Topluluğu Gözlem Heyeti (CIS Monitoring Mission), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Merkezi (OSCE/ODIHR), PACE (Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi =Parliamentary Assembly of The Council of Europe), ICES (Expert Center for Electoral Systems = Seçim Sistemleri için Uzman Merkezi), Independent US Center for Political Monitoring (Siyasi Gözlem için Bağımsız ABD Merkezi), The Choice is Yours (Tercih Sizindir) Örgütü. Bunlar dışında ABA kısaltılmış adı altında Kaliforniya'daki Ermeni Barolar Birliği (Armenian Bar Association) de seçimleri yakından izlemiştir. Ayrıca başta gazeteciler olmak üzere bazı özel kişiler de seçimleri yakından takip etmiştir.

Tam bir rakam vermek mümkün olmasa da gözlemcilerin sayısının bini aştığını söylemek mümkündür. Ancak gözlemcilerin usulsüzlük ve hileleri kolayca saptamalarının da zor olduğu görülmektedir. Ayrıca hile ve usulsüzlüklerin pek çoğunun seçim sırasında değil, seçimden sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine de gözlemciler birçok olaya tanık olmuşlardır.

Bu konuda uluslararası bir kuruluşa bağlı olan ve ona rapor veren gözlemci heyetlerinin diğerlerine nazaran daha etkili olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bu çerçevede en önemli kuruluş AGİT'e bağlı OSCE/ODIHR'dir. Bu kuruluş Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi ile Avrupa Parlamentosu gözlemcileriyle birlikte, "Uluslararası Seçim Gözlem Heyeti" adı altında çalışmıştır.

Bu heyetin 26 Şubat'ta yayımladığı Seçim Sonrası Ara Raporu'nda³³ yer alan başlıca hususlar şunlardır: Seçimler genellikle iyi idare edilmiş temel özgürlüklere riayet olunmuş, adaylar kampanyalarını serbestçe yürütmüş, medya adaylar için dengeli davranmıştır. Buna karşılık resmi makamlarda tarafsızlık eksikliği, resmi kaynakların kötüye kullanılması ve oy verenlere baskı yapılması gibi bazı olaylar görülmüş, ayrıca Başkan Sarkisyan taraftarlarının seçim sürecine gereksiz müdahalede buldukları ve bazı ciddi ihlaller yapıldığı gözlemlenmiştir. Raporunda ayrıca seçim sandıklarının çoğunda seçimin düzgün ve iyi örgütlenmiş olduğu buna karşılık seçim sandıklarının %5'inde olumsuzluklar bulunduğu görüldüğü, gözlemcilerin, dokuzu hariç, 106 sandıkta yapılan oy sayımını olumlu buldukları belirtilmiştir. Raporunda seçimi izleyen günlerde, daha ziyade Miras

33 "Statement of Preliminary Findings and Conclusions" OSCE/ODIHR International Election Observation Mission, Republic of Armenia, Presidential Elections, February 18, 2013 <http://www.osce.org/odihr/elections/99675>

Partisi ve Başkanı Raffi Hovannisyan'ın itiraz ve girişimleri, sonucunda bazı sandıklarda oyların yeniden sayıldığından bahsedilerek arada küçük farklar bulunduğunu bildirmektedir. Raporunda seçim sonrasında yapılan şikâyetlere de ve bunların incelenmesine de yer verilmiştir. Raporun ilginç noktalarından biri de, ayrıca bir yorumda bulunmadan, Sarkisyan'ın kazandığı bazı sandıklarda oy verenlerin sayısının (oranının) diğer sandıklara göre yüksek olduğuna değinilmesidir. Bu söz konusu sandıklara Sarkisyan lehine sonradan oy pusulası doldurulduğu şeklinde de yorumlanabilir; ancak kanıtlanamadığından bu duruma temas etmekle yetinildiği anlaşılmaktadır.

Diğer gözlemci heyetlerden Bağımsız Devletler Topluluğu Gözlem Heyeti seçimlerinin özgürce, açık bir şekilde, rekabete açık ve uluslararası normlara uygun olduğunu, seçimlerin yasallığına gölge düşürecek olaylar kaydedilmediğini ancak bazı önemsiz ihlaller olduğunu belirtmiştir³⁴.

Genel olarak diğer gözlemci heyetleri de bu görüştedirler, diğer bir deyimle seçimlerin yasal ve kurallara uygun olduğunu ancak bazı ihlaller bulunduğunu belirtmektedirler.

Gözlemci olmayan grupların seçimlerle ilgili tutumları daha değişiktir. Mesela Uluslararası Af Örgütü seçimlerin yasallığını sorgulamadan yapılan usulsüzlükler, hileler üzerinde durmuş ve bunların soruşturulmasını istemiştir³⁵.

5. Bazı Ülkelerin ve Uluslararası Kuruluşların Ermenistan Başkan Seçimine İlişkin Tutumları

Diğer ülkeler devlet başkanlarının Başkan Sarkisyan'a gönderdikleri kutlama mesajları Sarkisyan'ın Ermenistan'ın yasal devlet başkanı olduğunu kabul ettiklerini göstermesi bakımından özellikle önemlidir.

İlk kutlama mesajını seçimlerden hemen sonra Başkan Putin yapmış ve Sarkisyan'ın seçilmesinin izlediği sosyal-ekonomik ve dışişleri politikalarının halk tarafından desteklendiğini gösterdiğini söylemiş ve ayrıca Rus-Ermeni ilişkilerinin daha da güçleneceğine olan güvenini ifade etmiştir.³⁶

AB'de dışişleri ve güvenlik politikalarından sorumlu Catherine Ashton ile genişlemeden sorumlu Stefan Füle ortak bir açıklama yaparak Ermenistan

34 "CIS Monitoring Mission Calls Armenian Presidential Legitimate" *Vestnik Kavkaza*, 19 Şubat 2013,

35 "Amnesty International Demande Une Enquête Sur Des Cas De Violence Lors Des Élections Présidentielles" *Armenews*, 9 Mart 2013,

36 "Putin Congratulates Sarkisian" *RFE/RL*, 19 Şubat 2013,

makamlarına, başkanlık seçimlerinin uluslararası normlara uygun olarak yapılması için çabalarından dolayı duydukları memnuniyeti dile getirmişler ve aynı zamanda seçimlerdeki bazı usulsüzlüklere de temasla gelecekte bunların olmaması dileğini ifade etmişlerdir³⁷.

AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ise seçimlerden bir hafta sonra Serj Sarkisyan'a bir tebrik mesajı göndererek seçimlerin uluslararası normlara uygun yapılmasından duyduğu memnuniyetini dile getirmiş ayrıca Ermenistan-Avrupa Birliği Ortaklık Anlaşması ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesi görüşmeleri çerçevesinde Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesini ve güçlendirilmesini arzu ettiğini belirtmiştir³⁸.

ABD'nin Sarkisyan'ı tebrik süreci ise daha uzun olmuştur.

ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Victoria Nuland seçimlerden hemen sonra OSCE/ODIHR Gözlem Heyetinin sonuçlarını desteklediklerini, diğer bir deyimle seçimlerin iyi idare edildiğini, temel özgürlüklere saygı gösterildiğini, ancak resmi makamların tarafsız davranmadıklarını ve resmi kaynakların kötüye kullanıldığını³⁹ bildirmiştir.

İkinci bir aşamada Amerikan Dışişleri Bakanı John Kerry Başkan Sarkisyan'ı seçildiği için tebrik etmiş, ancak OSCE/ODIHR raporunun sonuçlarını desteklediğini de belirtmiş ve seçimlerle ilgili eksikliklerin giderilmesini beklediklerini ifade etmiştir. Kerry, Sarkisyan'ın ikinci başkanlığı döneminde ikili ticaret ve yatırımın artırılması için gerekli olan demokratik ve ekonomik reformlara beraberce devam olunmasına değinmiş, Minsk Grubunun Karabağ sorununun çözümü için sürdürdüğü çabaların Sarkisyan tarafından desteklenmesini istemiş ve ayrıca bu konuda statüko ile yetinilmeyeceğini de belirtmiştir⁴⁰.

Üçüncü aşamada Başkan Obama 2 Mart 2013 tarihinde bir tebrik mektubu göndererek, yukarıdaki hususları kısaca tekrarlamıştır. Mesajdaki yenilik, Başkanın "Türk-Ermeni ilişkilerinin olası bir normalleşmesini geliştirmek için çalışmaya devam etmeyi de istiyoruz" sözleridir⁴¹.

Böylelikle dış siyaset alanında ABD'den Ermenistan'a iki önemli mesaj, hatta bir tür uyarı gelmiştir. Birincisi, Ermenistan'ın Karabağ sorununda

37 "Hovannisian Rallies Thousands Against 'Stolen Election'" *RFE/RL*, 20 Şubat 2013,

38 "EU Chief Congratulates Sarkisian" *RFE/RL*, 25 Şubat 2013.

39 "US State Department: Blurred Distinction Between Activities of State and Those of Ruling Party" *Largir*, 20 Şubat 2013.

40 "US Salutes Sarkisian Reelection" *RFE/RL*, 25 Şubat 2013.

41 "Obama Congratulates Sarkisian Re-election" *The Armenian Weekly*, 4 Mart 2013.

hemen hiçbir şey yapmamak politikasına karşın Amerikan Hükümetinin bu konuda statüko ile yetinilmeyeceği bildirmesidir. İkincisi ise Sarkisyan'ın Türkiye ile normal ilişkiler kurmayı gündemden çıkarmış ve bunların yerine Türkiye'den, soykırımın tanınması gibi taleplerde bulunmak politikasını koymuş olmasına karşın, Başkan Obama'nın iki ülke ilişkilerinin normalleşmesine önem vermesidir.

Başta Fransız Başkanı François Hollande olmak üzere diğer bazı devlet başkanları da Serj Sarkisyan'a tebrik mesajları göndermişlerdir.

Birçok ülke Ermenistan başkan seçimlerinde yapılan usulsüzlükleri görmezden gelir veya küçümserken İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt, kendine mahsus açık sözlülükle, bu seçimlerin kalitesinin beklenenin çok altında olduğunu söylemiş Ermenistan Dışişleri Bakanlığı da İsveçli bakanın elde ettiği bilgilerin kalitesinin düşük olduğunu belirtmiştir⁴².

Cumhurbaşkanı Gül'ün seçimlerden iki gün sonra Sarkisyan'a bir tebrik mesajı göndermesi Azerbaycan'da eleştirilmiştir. Azerbaycan Hükümeti bu konuda sessiz kalırken, Azerbaycan Meclisinden itiraz sesleri yükselmiştir. Yerli Azerbaycan Partisi Sekreteri Mubariz Gurbanlı bu ivedi tebrikin Sarkisyan için manevi, siyasi ve ideolojik bir destek olduğunu söylemiştir⁴³. Milletvekili Ceyhun Osmanlı elleri kadın ve çocukları kanlarıyla kirli bir kişinin tebrik edilmesini biraz garip bulduğunu ifade etmiş⁴⁴, Gudrat Hasanguliev ise Türkiye'nin Ermenistan'ı desteklediğini, Sarkisyan'ın Hocalı Katliamının katillerinden biri olduğunu ve bu konuyu (tebrik konusunu) İslam Konferansı Örgütü'ne götüreceklerini söylemiştir⁴⁵. Azerbaycan Meclis Başkanı Oktay Asadov ise, bu olayın kendilerini yaraladığını, ancak abartılmaması gerektiğini, bu arada Gudrat Hasanguliev'in sözleriyle mutabık olmadığını, Türkiye'nin Azerbaycan'ın başlıca partneri ve müttefiki olduğunu ifade etmiştir⁴⁶.

Azerbaycan siyaset adamlarının Cumhurbaşkanı Gül'ün tebrik mesajına gösterdikleri bu tepkinin nedeni, 2008 yılında Sarkisyan'ın seçilmesinin ardından gönderilmiş olan tebriğin protokoller sürecini başlatmış bulunması olsa gerekir. Bilindiği üzere Azeriler protokollere, kendilerini Ermenistan karşısında yalnız bıraktığı düşüncesiyle, karşı çıkmışlardır.

Ankara Azerbaycan'dan gelen bu tepkilere cevap vermekte gecikmemiştir.

42 "A Virtual Debate Between Swedish FM and Armenian Foreign Ministry" *Medimax*, 21 Şubat 2013.

43 "Baku Slams Turkey Over Armenia's Congratulations" *RFE/RL*, 21.02.2013.

44 "Abdullah Gül Acted At Least Naively" *News.Az*, 22 Şubat 2013.

45 "Abdullah Gül Congratulations Causes Discontent at Azerbaijani Parliament" *APA*, 22 Şubat 2013.

46 Aynı kaynak

Dışişleri Bakanlığı bu Azerbaycan APA Ajansının bu konudaki bir sorusunu şu şekilde cevaplandırmıştır:

Sayın Cumhurbaşkanımızın Serj Sarkisyan'a yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla gönderdiği tebrik mektubu devlet teamüllerimiz doğrultusunda gerçekleştirildi. Nitekim daha önce de başka ülkelere seçimlerin sonuçları belli olduktan sonra tebrik mektupları gönderilmişti". "Türkiye 16 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Uluslararası nezaket kuralları çerçevesinde karşılıklı mesajlar gönderilebilmektedir. Konuyu kendi çerçevesinde değerlendirmekte fayda var.⁴⁷

6. Seçim Sonuçlarına Yapılan İtirazlar ve sonuçları

Yukarıda açıkladığımız gibi Sarkisyan'ın seçimi, bazı çekincelerle de olsa, gözlemci heyetlerince kabul edilmiş, yabancı devlet başkanları da gönderdikleri kutlama mesajlarıyla aynı şekilde hareket etmişlerdir.

Ermenistan'da ise, Sarkisyan'a oy verenler hariç, Sarkisyan'ın seçilmesi, seçimlerde usulsüzlük ve hileler olduğunu ileri sürerek kabul edilmek istenmemiştir. Bu konu en güçlü itirazlar Raffi Hovannisyen tarafından yapılmıştır. Ayrıca Diasporanın önemli bir bölümü de Sarkisyan'ın seçimine itiraz etmiştir.

Ermenistan'da ise, Sarkisyan'a oy verenler hariç, Sarkisyan'ın seçilmesi, seçimlerde usulsüzlük ve hileler olduğunu ileri sürerek kabul edilmek istenmemiştir. Bu konu en güçlü itirazlar Raffi Hovannisyen tarafından yapılmıştır. Ayrıca Diasporanın önemli bir bölümü de Sarkisyan'ın seçimine itiraz etmiştir.

Bu itirazları ve sonuçlarını Ermenistan'dan başlamak üzere aşağıda inceliyoruz.

a. Raffi Hovannisyen'in İtirazları, Talepleri, Merkez Seçim Komisyonunun Kararı, Anayasa Mahkemesi Kararı

Raffi Hovannisyen seçimlerden hemen sonra, hileli olduğunu ileri sürerek, seçim sonuçlarını reddetmiş ve kendisinin kazandığını iddia etmiştir⁴⁸. Ayrıca Başkan Sarkisyan'dan iktidarı halka iade etmesini⁴⁹, hatasını kabul etmesini

47 "Türk Dışişleri, Cumhurbaşkanım Gül'ün Serj Sarkisyan'a gönderdiği tebrik mektubu konusunda açıklama yaptı" *AI News*, <http://www.1news.com.tr/turkiye/20130222105003946.html>, 23 Şubat 2013

48 "Hovannisyen Rejects Official Vote Results" *RFE/RL*, 19 Şubat 2013

49 "Opposition Candidate Calls on Armenia's Incumbent President to Hand Power over the People" *tert.am*, 19 Şubat 2013.

istemiş⁵⁰ ve oyların yeniden sayılmasını talep etmiştir⁵¹. Diğer yandan ailesinin tehlikede olduğunu ileri sürmüştür⁵².

Başta Erivan olmak üzere başlıca Ermeni kentlerinde gösteriler⁵³ ve “zafer turları” adını verilen ziyaretler yapmaya başlamıştır⁵⁴.

Hovannisyan Başkan Sarkisyan’la görüşmeyi talep etmiş ve bu görüşme 21 Şubat 2013 tarihinde gerçekleşmiştir. Görüşmede Başkanın Hovannisyan’a bir bakanlık gibi (Diaspora bakanlığı) teklif ettiğine dair çıkan haberler üzerine Hovannisyan bunları yalanlamıştır. Hovannisyan seçimleri kendisinin kazandığını söyleyince Sarkisyan, kendisine gelecek seçimlere kadar mücadelesine devam etmeyi tavsiye ettiği anlaşılmaktadır⁵⁵. Ayrıca Hovannisyan’ın seçimler için bir ikinci tur düzenlenmesi, hükümetin istifa etmesi ve erken parlamento seçimleri düzenlenmesi önerileri de Sarkisyan tarafından kabul edilmemiştir⁵⁶. Yabancı ülkeler başkanlarının Sarkisyan’a tebrik mesajları gönderdiklerinin hatırlatılması üzerine Hovannisyan “ne isterse söylesinler” dedikten sonra kendisini 18 Şubat seçimlerinin haklı galibi olacak gördüğünü belirtmiştir⁵⁷.

Bu arada Merkezi Seçim Komisyonu seçimlerin sonucu hakkında Hovannisyan’ın yaptığı itirazı reddetmiştir⁵⁸.

Hovannisyan 10 Mart 2013 tarihinde, yeniden başkanlık seçimleri yapılması talebini desteklemek üzere açlık grevine başlamıştır, ayrıca 9 Nisan’da yapılacak olan Başkanın göreve başlama törenini iptal etmesini Sarkisyan’dan istemiştir⁵⁹.

Hovannisyan ve diğer bir başkan adayı olan Andreas Gukasyan Ermenistan Anayasa Mahkemesine müracaatla Başkanlık seçiminin iptal edilmesini istemiştir. Mahkeme 14 Mart 2013 tarihinde açıkladığı kararında dava edenlerin seçimin iptalini gerektirecek kanıt sunamadıklarını bildirmiş, ayrıca Sarkisyan’ın kendisini seçimlerin galibi ilan edilmesi talebini de kabul etmemiştir⁶⁰.

50 “Heritage Leader Urges President-elect Sargsyan to Admit His Mistake” *Panorama.am*, 19 Şubat 2013; “Heritage to Demand Vote Recount” *panarmenian.net*, 19 Şubat 2013.

51 “Heritage to Demand Vote Recount” *Panorama.am*, 19 Şubat 2013.

52 “R. Hovannisian Concerned About His Family Security” *Panorama.am*, 19 Şubat 2013.

53 “Hovannisian Rallies Thousands Against ‘Stolen Election’” *RFE/RL*, 20 Şubat 2013.

54 Press Release Raffi Hovannisian Headquarters, 23 Şubat 2013

55 “Hovannisian: We Did Not Speak About Any Post at the Meeting” *aysor.am*, 25 Şubat 2013.

56 “OSCE/ODIHR Publishes Interim Report” *armradio*, 2 Mart 2013.

57 “Hovannisian Condemns West Congratulating Sarkisian” *RFE/RL*, 26 Şubat 2013.

58 Aynı kaynak

59 “R.Hovannisian Déclenche une Nouvelle Grève de Faim” *armenews*, 11 Mart 2013.

60 “Constitutional Court Rejects Opposition Election Appeals” *RFE/RL*, 14 Mart 2013.

Hovannisyan açlık grevini sürdürdüğü Özgürlük Meydanı'nda beyanatlar vermekten, basın toplantıları düzenlemekten geri durmamış, bu arada, 22 Mart 2013 tarihinde halkın ayaklanarak idare edenleri değiştireceğini söylemiş ve derhal yeni başkanlık seçimleri yapılmasını veya iktidarın hükümetle halk arasında paylaşılmasını başkana gönderdiği bir mektupla istemiş ve seçimlerde hile yapanların kovuşturulmasını ve bazı makamlara kendi adaylarının tayin edilmesini talep etmiştir⁶¹. Başkan Sarkisyan bu mektuba bir cevap vererek, Hovannisyan ile diyaloga girmeye hazır olduğunu ancak ileri sürdüğü taleplerin devlet otoritesiyle bağdaşmadığını söylemiş ve kendisinden açlık grevine son vermesini istemiştir⁶².

Buna karşılık Hovannisyan Sarkisyan ile Erivan'ın bir meydanında bir araya gelerek Ermenistan'ın sorunlarını halk önünde tartışmayı önermiştir⁶³. Daha sonra Sarkisyan'ın kendisini, açlık grevini sürdürdüğü Özgür Meydanında ziyaret etmesini istemeye başlamış ancak bu da kabul edilmemiştir. Sonunda 31 Mart 2013 tarihinde grevine son vermiş⁶⁴ ve Sarkisyan'ın ve diğer devlet ricalinin de hazır bulunduğu Ermeni Paskalyası ayinine katılmıştır.

b. Diaspora'nın Seçimlere İlişkin Tutumu

Ermeni Diasporası her alanda Ermenistan'ı destekleyen bir tutum sergilemekte olduğu bilinmektedir. Bu destek özellikle Ermenistan'ın Türkiye'den talepleri (soykırımı tanınması, tazminat ödemesi, toprak vermesi v.s.) ve Azerbaycan'dan olan talepleri (Karabağ bölgesinin bağımsızlığını tanınması) için olduğu gibi Ermenistan'a mali yardım sağlanması alanında da kendisini göstermektedir.

Batılı ülkelerde yaşayan Ermenilerin genel olarak demokrasi ve insan hakları değerlerini de benimsemelerine karşılık Ermenistan'da, Sovyetler Birliği döneminin etkisi altında, bu değerlere fazla önem verildiğini söylemek zordur. Ekonomide oligarkların hâkimiyeti ve seçimlerde yapılan hileler bu durumun açık kanıtlarıdır. Buna rağmen Diaspora Ermenileri son zamanlara kadar Ermenistan'ın bu alanlarda açıkça eleştirmemeyi tercih etmişlerdi.

Başkan Sarkisyan'ı ağır bir şekilde eleştiren ve seçimleri aslında kaybetmemiş olduğunu iddia eden Raffi Hovannisyan'ın Amerikan asıllı olması bu eleştirilerinin daha kolayca Batılı ülkelerde yankılanmasına neden olmuştur. Çeşitli Batılı ülkelerdeki Ermeni basını da seçimlerle hile

61 "Hovannisian Calls For Comprehensive Power Sharing" *Asbarez*, 22 Mart 2013.

62 "La Communication épistolaire entre... Sarkissian et R. Hovannisian Se Poursuit" *armenews*, 27 Mart 2013

63 "Sarkisian Insists on Hosting Talks with Challenger" *RFE/RL*, 27 Mart 2013.

64 "Sarkisian Ally Upbeat on Dialogue with Opposition" *RFE/RL*, 1 Nisan 2013.

karıştırılması eleştirilmiştir. ABD’de New York’taki Ermeni Başkonsolosluğu önünde seçimleri protesto eden bir gösteri düzenlenmiş, katılan kişiler “Diaspora Ermeni Halkı ile Beraber” ve “Seçimlerde Sahtekârlığa Son” yazılı pankartlar taşımışlardır⁶⁵. Kaliforniya’da Glendale’de de seçimlerdeki hileleri ve usulsüzlükleri protesto eden bir gösteri düzenlenmiş ve Raffi Hovannisyan” Skype” aracılığı ile halka seslenmiştir⁶⁶.

“Soykırım” hakkında da besteleri bulunan tanınmış Amerikalı rock şarkıcısı Serj Tankiyan Başkan Sarkisyan’a bir mektup göndererek, “Ermenilerin çoğunluğu gibi Hükümetinizi doğrudan ve açıkça eleştirmeyi istemiyordum, ancak yolsuzluk ve adaletsizlik nedeniyle Hükümetiniz döneminde halkın çektiği ızdırap her ölçüyü aştı” diyerek Sarkisyan’ın seçimlerdeki başarısının yasallığını tartışmaya açmış ve kendisini yolsuzluğa müsamaha etmekle suçlamıştır. Tankiyan ayrıca Sarkisyan’dan kapsamlı reformlar yapmasını, seçimlerde hile yapanları cezalandırmasını, Parlamento’yu feshetmesini ve gelecek seçimlerin dürüst bir şekilde yapılmasını sağlamasını istemiştir. Sarkisyan beklenmedik bir şekilde kendisine kısa zamanda cevap vererek, özetle, seçimlerin galibi olduğunu ve yapılan usulsüzlüklerin sonucu etkilemediğini belirtmiştir⁶⁷. Tankiyan Başkana aynı mealde ikinci bir mektup göndermiş, Başkan da yaklaşık olarak aynı hususları tekrarlamış ve ayrıca kendisinin Ermeni soykırımının 100. yılı arifesinde Erivan’da bir konser vermesini ümit ettiğini bildirmiştir⁶⁸.

Amerikan Ermenilerinin bu eleştirel tutumuna karşın bu ülkede başlıca Ermeni kuruluşları olan, Taşnak eğilimli ANCA (Armenian National Committee of America) ile varlıklı Ermenileri temsil eden AAA (Armenian Assembly of America) seçimler konusunda sıkıntılı bir sessizlik göstermişlerdir⁶⁹.

Fransa’da ise bu ülkedeki Ermeni kuruluşlarını bünyesinde toplayan Koordinasyon Konseyi⁷⁰ Sarkisyan’ı eleştirmeden ve seçimlerdeki yolsuzluklardan açıkça bahsetmeden, ekonomik sonuçlarını hissettirmeye başlayan Türk-Azeri ablukası tâbi, halkın üçte biri fakirlik sınırı altındaki Ermenistan’da siyasi ve sosyal zorluklar olduğundan bahsederek Ermenistan ve halkı ile dayanışma içinde olduğunu bildirmiş, Ermenistan’a bağlılığını ifadeyle bu ülkenin sorunlarının barışçı ve demokratik bir şekilde çözümlenmesi için birlik çağrısında bulunmuştur.⁷¹ Koordinasyon Konseyi’nin

65 “New York Armenians Protest Fraudulent Elections in Armenia” *Hetaq.am*, 24 Şubat 2013.

66 “Overflow Crowd in Glendale Voices Support for Poople’s Movement” *Asbarez*, 4 Mart 2013.

67 “U.S. Rock Star Questions Armenian Poll Result” *RFE/RL*, 26 Şubat 2013.

68 “Échanges Vigoureux Entre Serj Tankian Et Serge Sarkissian” *Armenews*, 28 Şubat 2013.

69 Thomas de Waal “Political Tremors in the Caucasus” *Foreign Policy*, Mart 2013.

70 Conseil de Coordination des organisations Arméniennes de France

71 Conseil de Coordination des organisations Arméniennes de France, 9 Mart 2013

tepkilerini dolaylı bir şekilde dile getirmesine karşın Ermeni Rönesansı adını taşıyan bir grup 8 Mart 2013 tarihinde seçimlerde hile yapıldığı belirterek Paris'teki Ermenistan Büyükelçiliği önünde gösterilerde bulunmuştur⁷². Aynı Grup aynı amaçla ve Raffi Hovannisyany'ı da desteklemek için 7 Nisan tarihinde Paris'teki Ermenistan Büyükelçiliği önünde yeniden gösteri yapmıştır⁷³.

Diaspora'nın tepkisi sadece ABD ve Fransa'ya inhisar etmemiştir. Genelde "sessiz" olan Almanya'daki Ermeni Cemaati başkan seçimindeki hileleri kınayan, bunların ve diğer bazı kanunsuz hareketlerin cezasız kaldığını belirten ve Raffi Hovannisyany ile dayanışma içinde olduklarını belirten bir bildiri yayınlamıştır.⁷⁴

7. Sarkisyan'ın Göreve Başlaması

Sarkisyan, 9 Nisan 2013 tarihinde Millet Meclisinin, Karen Demirciyan Spor ve Konser Salonunda yaptığı özel bir oturumda yemin ederek görevine başlamıştır. Burada yaptığı uzun konuşmanın başında diğer başkan adaylarına oy vermiş olanlara teşekkür etmiş, onların ülkede mevcut sorunlar karşısında hoşnutsuzluklarını dile getirdiklerini, böylece daha etkili çalışmalar için resmi makamlara mesaj verdiklerini ve bu mesajın alındığını söylemiştir⁷⁵.

Hovannisyany ise aynı gün Özgürlük Meydanında binlerce kişinin katıldığı kendi yemin törenin düzenlemiş ve Ermenistan Anayasası üzerine yemin ettikten sonra, halkın iktidara gelmesi için çalışmaya devam edeceğini belirtmiştir. Bu merasimden sonra Cumhurbaşkanlığı Konutu'na doğru yürümüş, polis konuta girilmesini önleyince arbede çıkmış, 20 kişi gözaltına alınmıştır. Daha sonra Hovannisyany ve beraberindekiler "Soykırım Anıtı"na giderek dua etmişlerdir⁷⁶.

III - 24 NİSAN'IN ANILMASI

Geçen yıllarda olduğu gibi bu yıl da 24 Nisan günü dünyada Ermenilerce çeşitli tören ve etkinliklerle anılmıştır.

72 "Manifestation Devant l'Ambassade d'Arménie A l'Appel de "Renaissance Arménienne" *Armenews*, 7 Mart 2013.

73 "Communiqué de Renaissance Arménienne" *Armenews*, 27 Mart 2013.

74 "Armenian Community of Germany Criticizing Armenian Authorities and Expressing Solidarity with Raffi Hovannisyany" *Arminfo*, 3 Nisan 2013.

75 "The Newly Elected President Serzh Sargsyan at the Extraordinary Session of the RA National Assembly Assumed the Office of President of the RA" 9 Nisan 2013 <http://www.president.am/en/press-release/item/2013/04/09/President-Serzh-Sargsyan-assumed-the-office-of-President-of-the-Republic-of-Armenia>

76 "Armenia: After Dueling Ceremonies, Opposition at Crossroads" *eurasianet.org*, 9 Nisan 2013.

1915 olaylarının üzerinden bir yüzyıla yakın bir zaman geçmesine rağmen bu tören ve etkinliklerin bir azalma olmadan her yıl tekrarlanması üzerinde durulmasında, hatta ayrıca bir araştırma yapılmasında yarar olan bir konudur. Biz bu hususta çok kısa olarak şunları belirtebiliriz:

1915 tehcirini yaşayan Ermenilerin hemen hepsi öldüğüne göre bu törenlerin yapılmasında kişisel çıkar veya kişilerin kendi yaşadıkları olayları hatırlama ihtiyacı gibi bir durum yoktur. Sadece tehcire uğrayan kişilerden bazılarının torunları için bu etkinlikler psikolojik alanda bir önem taşıyabilir.

Duygusal alanın dışında çıkıldığında, bu tür tören veya diğer etkinlikler, dünyanın hemen her yerinde asimilasyona maruz olan Diaspora Ermenileri için Ermeni kimliklerini hatırlama veya teyit etme olanağı sağlamaktadır.

Diaspora'daki Ermeni kiliseleri, siyasi partileri ve hayır kurumları için ise 24 Nisan, buldukları ülkelerdeki Ermeni topluluklarıyla yakın ilişki kurmaları ve ayrıca Türkiye'den olan talepleri dile getirmeleri için bir fırsat oluşturmaktadır.

Ermenistan Hükümeti, siyasi partileri ve medyası için ise 24 Nisan, tarihi nedenlerle ve Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklediği için Türkiye'nin eleştirilmesine ve ayrıca Türkiye'den olan tazminat ve diğer taleplerin dile getirilmesine yaramaktadır.

Kısaca 24 Nisan'ı anma tören ve etkinliklerinin, gerek Diaspora gerek Ermenistan bakımından bazı işlevleri bulunmaktadır. Ancak burada dikkate alınması gereken husus, geçmişi unutmamak üzerine bina edilmiş bu etkinliklerin eski sorunların günümüz de devam etmesini sağlaması, diğer bir deyimle barış ve uzlaşmaya varılmasını engellemesi en azından zorlaştırmasıdır.

Bu yıl 24 Nisan vesilesiyle yapılan etkinlikleri dört ülkeyi esas alarak inceleyeceğiz. Bunlar ABD, Fransa, Ermenistan ve Türkiye'dir.

1. ABD'de Anma Etkinlikleri ve Başkan Obama'nın Mesajı

Bu konuyu 24 Nisan'ı anma etkinlikleri ve Başkan Obama'nın 24 Nisan Mesajı olmak üzere iki ayrı bahiste inceleyeceğiz.

A. 24 Nisan'ı Anma Etkinlikleri

ABD'de Ermenilerin yaşadığı her yerde ve özellikle Kaliforniya ve Massachusetts'e 24 Nisan'ı anma etkinlikleri yapılmaktadır. Bu çerçevede,

kiliselerde ayinler, anıtların önünde törenler, çeşitli toplantılar ve başta Türkiye Büyükelçiliği ve Başkonsoloslukları önünde olmak üzere, gösteriler düzenlenmektedir. Ayrıca bu vesileyle yerel basında, bilinen Ermeni görüşlerini tekrarlayan birçok yazı yayınlanmaktadır. Bu etkinliklerin yoğunluğunun başlıca nedeni, yukarıda da değindiğimiz gibi, kişilere Ermeni kimliğini ifade ve teyit etme olanağını vermesidir.

Bu etkinliklerin her biri hakkında bilgi vermeye yerimiz müsait değildir, ayrıca bilinen görüşlerin tekrarı olduğundan buna gerek de yoktur. Bununla beraber, önemini dikkate alarak 24 Nisan'da Kongre'de yapılan anma töreninden kısaca bahsedeceğiz.

Her yıl gibi bu yılda ABD Temsilciler Meclisinde, 24 Nisan'da, "Ermeni Soykırımını Anma Günü" (Armenian Genocide Commemoration Day) başlığı altında bir tören yapılmıştır. Bu törenin Kongredeki Ermeni Çıkarları Grubu (Caucus) ile Amerika çapındaki başlıca Ermeni örgütleri, Vaşington'daki Ermenistan Büyükelçiliği ve Karabağ Temsilciliği tarafından düzenlendiği anlaşılmaktadır⁷⁷. Temsilciler Meclisi oturumu Amerika Doğu Sahili Başpiskoposu Oşagan Çoloyan'ın dua etmesiyle başlamıştır⁷⁸. Çoloyan duasında 24 Nisan'ın Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilerin soykırımı uğratılmalarının başlangıcı olduğunu ve bu soykırımın 20. yüzyıldaki birçok soykırımların ilki olduğunu ifade etmiştir. Ardından, Temsilciler Meclisi'nin Ermeni görüşlerini benimseyen üyeleri 24 Nisan'ın anlamı üzerinde konuşmalar yapmışlardır. Bu konuşmaların izleyen günlerde devam ettiği ve daha az sayıda olmak üzere Senato'da konuşmalar yapıldığı ve her iki partiye mensup 30 kadar Kongre üyesinin konuştuğu anlaşılmaktadır.

Bu konuşmalar her yıl yapıldığı ve ele alınan konular da aynı olduğu için konuşmaların aslında özel bir önemi yoktur. Ancak konuşanların sayısı ve Kongredeki nüfuzları, soykırım iddiaları konusunda Temsilciler Meclisine ve/veya Senato'ya sunulabilecek karar tasarılarının akıbetini hakkında bir fikir vermektedir. Bu bakımdan bu yılda, geçen yıla nazaran kayda değer bir değişiklik görülmemektedir.

Başkan ve Kongre seçimleri üzerinden altı ay kadar bir zaman geçmiş olmasına rağmen henüz Kongreye böyle bir tasarı verilmemiştir; bu ancak şu anda verilecek bir tasarinin fazla bir şansı olmamasıyla izah edilebilir. Diğer yandan hiç tasarı verilmemesi de bir tür "mağlubiyet" gibi algılanacağından, bir tasarı verilmesi ancak, geçmişte de görüldüğü gibi, Dışişleri Komisyona katılıp kalması da mümkündür.

77 "Power Speaking Truth: Members Of Congress Condemn Armenian Genocide Denial" *ANCA Press Release*, 2 Mayıs 2013

78 "Archbishop Choloyan Offers April 24 Opening Prayer For House of Representatives" *Asbarez*, 30 Nisan 2013.

B. Başkan Obama'nın 24 Nisan Mesajı

ABD Başkanı 24 Nisan'da "Ermeni Anma Günü" münasebetiyle bu yıl da geleneksel mesajını yayınladı ve beklendiği gibi soykırım sözcüğünü kullanmadı. Ancak, geçen yıllarda olduğu gibi, soykırım sözcüğünün Ermenice karşılıklarından biri olduğu anlaşılan "Meds Yeghern" (büyük felaket) deyimini kullanarak Ermenileri, kısmen olsun, tatmin etmek istedi.

Bu yılki mesaj, içeriği itibariyle ve bazen kelimesi kelimesine geçen yılki mesajla benzerlik göstermekte ve aynı temaları işlemektedir. Doğrudan soykırım sözcüğünün kullanılmaması yanında olayların tam olarak, açık bir

*1915'e giden yolda ve
1915'ten sonra da
Ermenilerin Doğu
Anadolu'da, mezalimden
siyasi cinayetlere kadar
giden geniş bir alanda,
utanç verici eylemleri
vardır. Bunların kabulü,
olası bir Türk-Ermeni
uzlaşmasına yardımcı
olabilir.*

şekilde tanınması gerektiği ve milletlerin geçmişlerindeki acı olayları tanımakla daha güçlendikleri belirtilmek suretiyle, dolaylı olarak, Türkiye'ye soykırım iddialarını tanınması telkin edilmektedir. Diğer yandan bu yolu seçmiş olan Türk ve Ermeniler "cesur" olarak nitelendirilmekte ve kendi hükümetlerinin ve ABD Başkanı'nın desteğiyle bu yolda devam etmeleri istenmektedir. Başkan'ın bu bağlamda Türklerin yanında Ermenilerden bahsetmesi dikkat çekmektedir. Burada açık olmayan husus Ermenilerin geçmişin hangi olayını

tanınmaları gerektiğidir. Aslında 1915'e giden yolda ve 1915'ten sonra da Ermenilerin Doğu Anadolu'da, mezalimden siyasi cinayetlere kadar giden geniş bir alanda, utanç verici eylemleri vardır. Bunların kabulü, olası bir Türk-Ermeni uzlaşmasına yardımcı olabilir. Ancak Ermeni kamuoyu böyle bir düşünceden çok uzaktır. Ermeni mezalimi ya yok farz edilmekte veya küçümsenmektedir. Siyasi cinayetler ise, tüm hukuk kurallarının aksine, adaletin yerine getirilmesi olarak görülmektedir.

Başkan Obama'nın mesajı, yumuşak üslubuna rağmen, hem Türklerden hem de Ermenilerden olumsuz tepkiler almıştır.

Bir Taşnak kuruluşu olan Amerika Ermeni Milli Komitesi İcra Direktörü, Başkan'ın, Türkiye'nin baskısı altında, daha önce tanımış olduğu Ermeni soykırımı söyleminden geri adım attığını ve gerçeğin inkârı ve adaletin önlenmesinde Türkiye ile beraber hareket ettiğini ileri sürmüştür.

Türk-Amerikan Dernekleri Asamblesi Başkanı Ergun Kırılıkovalı ise Başkan Obama'ya gönderdiği bir mektupta, tarihi olaylar hakkında kısa bilgi verdikten sonra, ölmüş olan Türklerin ve Ermenilerin yasını tuttuklarını,

katliam yapıldığını inkâr etmediklerini, ancak bunların BM Soykırım Sözleşmesinde tanımlanan soykırım olduğunu kabul etmediklerini bildirmiştir. Mektupta ayrıca Ermeni güçlerinin Azerbaycan'dan çekilmesi ve bir milyon Azerinin evlerine dönmesine paralel olarak, 2009 yılı Protokollerinin Meclislerce onaylanması ve Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normal hale getirilmesi de yer almaktadır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı da aşağıda tam metni verilen bir açıklama yaparak Başkanın mesajının tarihi gerçekleri çarpıttığını ifade ile her bakımdan sorunlu bulunduğunu ve kınandığını belirtmiştir.

24 Nisan 2013 tarihli ve 119 sayılı Dışişleri Bakanlığı açıklaması

ABD Başkanı Obama, 24 Nisan 2013 tarihinde yaptığı açıklamayla, Türkler ile Ermeniler arasında ortak tarihlerinin acılı bölümüne ilişkin ihtilafta, maalesef bu sene de Ermeni görüşlerini yansıtan tek yanlı bir yaklaşım sergilemiştir.

Tarihi gerçekleri çarpıtan bu açıklamayı her bakımdan sorunlu buluyor ve esefle karşılıyoruz.

Tartışmalı tarihi olayları iç siyaset dinamiklerinin etkisiyle tek taraflı bilgi ve seçici bir adalet duygusuyla yorumlayan bu tür açıklamalar Türk-Amerikan ilişkilerine zarar verdikleri gibi, Türkler ile Ermenilerin adil hafızaya ulaşmalarını da zorlaştırmaktadır.

ABD gibi önemli bir müttefikimizden beklentimiz, sorunu daha da derinleştirmek değil, çözüme yönelik yapıcı katkılar sunmak ve konunun tarafsız ve bilimsel şekilde araştırılmasından kaçınan Ermeni tarafını daha gerçekçi ve uzlaşmacı olmaya cesaretlendirmektir.

I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan acıların ortak olduğu ve döneme ilişkin hatıraların Türk halkı bakımından, en az Ermeniler için olduğu kadar hassasiyet taşıdığı bilinmelidir. Tarihin doğru anlaşılmasını engellemeye çalışan önyargılı müdahalelere rağmen Türkiye, konuya özgüvenle ve açık fikirlilikle bakmakta, gerçeğin tüm yönleriyle araştırılmasını istemektedir.

Ermenistan Obama'nın mesajına bir tepki göstermemiştir. Ancak, Diaspora gibi, metinde açıkça soykırım sözcüğünün bulunmamasının onları da rahatsız etmiş olması normaldir.

Böylelikle Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajı Amerikan vatandaşı olan Türk ve Ermenileri olduğu kadar Türkiye'yi ve büyük olasılıkla Ermenistan'ı da memnun etmemiştir.

Her yıl aynı görüşleri ileri süren, ilgili tüm tarafları tatmin etmedikten başka aralarındaki anlaşmazlığı derinleştiren, ayrıca Amerikan Başkanı'nın eleştirilmesine yol açan bu mesajların herhangi bir yararı bulunmadığı görülmektedir. Bu konuda en akılcı tutum Başkan'ın her yıl mesaj yayınlamaktan vazgeçmesi olacaktır.

2. Fransa'da Anma Etkinlikleri

2015'in nispeten yakın bir tarih olması, Ermenistan'da başkanlık seçimlerinin 24 Nisandan kısa bir süre öce yapılması gibi nedenlerle bu yıl Fransa'da 24 Nisanı anma eylemlerine daha fazla önem verildiği gözlemlenmiştir. Nitekim Ermenilerin yaşadığı hemen her yerde, katılanların sayısı değişmekle beraber, anma törenleri düzenlenmiş ve bunlar arasında, her yıl olduğu gibi, Paris'te, Lyon'da ve Marsilya'daki törenler kalabalık ve gösterişli olmuştur.

Bu yıl Fransız Ermenileri için kötü sürpriz Başkan François Hollande'ın, geçen yıl söz vermiş olmasına rağmen⁷⁹, Paris'te soykırım anıtı (Bestekâr Komitas'ın heykeli) önünde yapılan törene gelmemesi olmuştur. Elysée Sarayı sözcüsü Başkan'ın Çin'e yapacağı ziyaret nedeniyle törene katılmadığını açıklamıştır. Oysa Ermeni basını Başkan'ın 24 Nisan'da törene katılacak kadar zamanı olduğunu saptamıştır⁸⁰.

Diğer yandan Fransız Ermenileri Başkan Hollande'ın söz vermesine rağmen, "Ermeni Soykırımını" inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanunun yeniden çıkarılması için hâlâ bir girişimde bulunmamış olmasından da rahatsızlık duymaktadır. Hatırlanacağı üzere bu konuda başlıca güçlük 2012'de kabul edilen kanunun Fransız Anayasa Konseyi tarafından Anayasa'ya uygun bulunmayarak iptal edilmiş olmasıdır. Konsey'in bu konuda nasıl bir formülü kabul edebileceği bilinemediğinden yeni bir kanun çıkarmak için girişim de yapılamamaktadır.

Eğitim Bakanı Vincent Peillon, Başkan Hollande adına Anıt önünde yapılan törene katılarak bir konuşma yapmıştır. Peillon, özetle, 24 Nisan 1915'in Ermeni toplumunu vuran korkunç trajedinin başlangıcını oluşturduğunu, Sultan V. Mehmet'in⁸¹ Ermenilere karşı ilk katliamın başlatılması talimatını verdiğini, birkaç ay içinde Ermeni halkının üçte ikisinin hayatını kaybettiğini, bu programlanmış barbarlığın ve 20. yüzyılın ilk sistematik yok etme

79 Zamanın Fransız Cumhurbaşkanı N. Sarkozy'nin yaptığı gibi, François Hollande da 24 Mart 2012 tarihinde soykırım anıtına giderek burada yaptığı konuşmada, Başkan seçildiği takdirde, her yıl 24 Nisan'ı anma törenine katılacağı sözünü vermişti. Bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41. Olaylar ve Yorumlar, s 51

80 "Questions sur l'Absence de François Hollande à la Commémoration" *Armenews*, 25 Nisan 2013.

81 İlk defa bir metinde Ermeni tehcirinden Sultan V. Mehmet'in (Mehmet Reşat) sorumlu tutulmasına rastlanmaktadır. Bilindiği gibi bu sorumluluğun İttihat ve Terakki Hükümetine ait olduğu genel kabul gören bir husustur.

girişiminin tarihi silinemez bir şekilde etkilediğini, Fransa'nın bu olayı "soykırım" olarak tanımladığını, bu soykırımı inkâr etmenin Ermeni halkına hakaret olduğu, Fransız hükümetinin hiç kimsenin olanları inkâr etmemesini istediğini ve bunun için hukuki çare arayışında olduğunu, Cumhurbaşkanı Hollande'ın bu konudaki taahhüdünü yerine getirebilmek amacıyla, Ermeni toplumuyla diyalog içinde, gerekli çalışmayı sürdürme konusundaki iradesini bu gün de teyit ettiğini, Ermenistan'ın çocuklarının Fransa'nın çocukları haline geldiklerini ve bu kişilerin hafızasının aynı zamanda Fransa'nın hafızası olduğunu ve bu hafızanın da gelecek nesillere aktarılması zorunluluğu bulunduğunu, okul eğitiminin bu aktarımda görev üstlenmesi gerektiğini, bunun bir bilgi aktarımı ve aynı zamanda da değerler aktarımı olduğunu, sıradanlaştırma, inkâr ve nefretin unutmaya ve cehaleti beslediğini söylemiştir.

Tamamen Ermeni görüşlerini yansıtan ve Türk tarihini karalayan bu konuşma Ankara'da tepki ile karşılanmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın bu konuda yaptığı açıklamanın tam metni aşağıdadır.

No: 124, 26 Nisan 2013, Fransa Milli Eğitim Bakanı Vincent Peillon'un 24 Nisan Vesilesiyle Yaptığı Konuşma Hk.

Fransa Milli Eğitim Bakanı Vincent Peillon'un 24 Nisan 2013 tarihinde Paris'te düzenlenen bir mitingde 1915 olaylarına dair yaptığı konuşma her yönüyle kabul edilemez niteliktedir.

Fransız Milli Eğitim Bakanı'nın 1915'e ilişkin Ermeni iddialarını esas alan ifadelerini şiddetle kınıyoruz. Tarihimizi haksızca karalayan ve nefreti besleyen bu ifadelerin eğitim konularından sorumlu bir hükümet üyesine ait olması ise ayrı bir talihsizliktir.

Tarihin ve adalet kavramının bu şekilde siyasileştirilmesi, Fransa'nın gelişmesinde pay sahibi olduğu evrensel değerlere ve kendi demokrasi pratiğine de ters düşmektedir. Fransa Hükümetinin, hakkaniyet, sağduyu, tarafsızlık ve ifade özgürlüğü ilkelerini gözardı ederek, bir halkın geçmişi hakkında hüküm vermeye kalkışması en hafif tabiriyle yargısız infazdır. Fransa'da bu konuyla ilgili farklı düşüncelerin ortaya konulmasının engellenmesi yolundaki tutumun ısrarla sürdürülmesi üzüntü vericidir.

Uzun bir tarihe dayanan Türk-Fransız ilişkilerine ve dostluğuna darbe vuran bu anlayışın son bulması için Fransa'da sağduyu ve siyasi aklın galebe çalması öncelikli beklentimizdir.

François Hollande'ın 24 Nisan'ı anma törenine katılmamasının nedeninin, iyi ilişkiler sürdürülmesine özellikle önem verdiği Türkiye'yi rencide etmemek olduğu tahmin edilmektedir. Ancak yerine gönderdiği Milli Eğitim Bakanı'nın yaptığı konuşma, belki Hollande'ın yapacağı konuşmadan daha da sert olmuş ve Türkiye'nin de aynı sertlikte bir cevap vermesine yol açmıştır. Böylelikle Hollande'ın törene gitmemekten beklediği yarar zarara dönüşmüş, Ermeni sorunu Türkiye-Fransa ilişkilerine zarar vermeye devam etmiştir.

3. Ermenistan'da Anma Etkinlikleri

Ermenistan'da 24 Nisan'ı anma törenleri, ülkenin her yanında olmakla beraber, esas itibariyle Erivan'da yapılır ve her yıl aynı program uygulanır.

23 Nisan akşamı Taşnak Partisi tarafından düzenlenen ancak artık herkesin katıldığı ve bu nedenle de Taşnak niteliği pek kalmamış olan bir fener alayı düzenlenir. Çoğu genç birkaç bin kişi ellerinde meşalelerle Soykırım Anıtı'na yürürler. Bu arada mutlaka Türk bayrakları yakılır. Geçen yıllarda Başbakan Erdoğan'ın ve Cumhurbaşkanı Gül'ün fotoğraflarının da yakıldığı görülmüştür. Ermeni polisi buna müdahale etmez.

Ertesi gün, 24 Nisan sabahı, başta Devlet Başkanı olmak üzere Devlet ileri gelenleri Soykırım anıtına giderler, burada saygı duruşunda bulunulur, Başpatrik Karekin II bir dua okur. Daha sonra Anıt halkın ziyaretine açılır ve kişiler çok kere ellerinde çiçeklerle bu ziyareti yaparlar. Anıt kaç kişinin ziyaret ettiği pek anlaşılabilir, zira Ermeni basınında onbinlerce veya yüz binlerce gibi farklı rakamlar görünür; ancak şurası muhakkak ki çok sayıda kişi anıtı gider. Gidenler arasında bazen Türkler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları merak nedeniyle bazıları da siyasi nedenlerle anıtı ziyaret etmektedirler. Mesela bu yıl "DurDe" hareketinden Yıldız Onen'in 24 Nisan'da Anıt'a giderek bir çelenk koyduğu Diaspora basınında yer almıştır⁸².

Anıtın ziyaretinden sonra Ermenistan Devlet Başkanı 24 Nisan'ın anlam ve önemi konusunda ya bir konuşma ya da yazılı bir açıklama yapar.

Bu yılki anma tören ve etkinlikleri aynı şekilde cereyan etmiştir. Tek kayda değer fark Başkan Sarkisyan'ın yaptığı yazılı açıklamanın geçen yıllara nazaran daha olumsuz öğeler içermesidir.

Sarkisyan bu bölgenin yerli ve en eski halklarından birinin kendi topraklarında katledildiğini veya göçe zorlandığını, çoğunun mezarının ile

82 "International Delegation Commemorates the Armenian Genocide in İstanbul" *AGBU Press Office*, 30 Nisan 2013.

belli olmadığını, binlerce yıl birikmiş kültürel ve manevi değerlerin kaybolduğunu, ayrıca maddi değerlere (mallara) Türk devleti ve halkı tarafından el konulduğunu, soykırım yüzünden Ermenilerin kendi anavatanlarında yaşamak hakkından mahrum kaldıklarını belirttikten sonra, soykırımı inkâr etmenin bu suçun doğrudan devamını oluşturduğunu ve bu suçun (inkâr etmenin) modern Türkiye tarafından işlendiğini, bunu idrak edilmesinin ve uluslararası toplumun dikkatine getirilmesinin Ermenilerin görevi olduğunu söylemiştir. Sarkisyan devamla bazılarının kendilerine eski yaraların yeniden kanatılmaması ve geleceğe bakılması tavsiyesinde bulunduğunu, kendilerinin buna Orhan Pamuk ve Hrant Dink'in yüz yıl önce değil gözlerimizin önünde yargılandığı cevabını verdiklerini, bu sorunun (soykırım iddialarının) hem Türk hem de Ermeni toplumları için güncel ve ivedi olduğunu söylemiştir. Sarkisyan sözlerine Devlet ve millet olarak dünyanın her yanında soykırımın tüm tezahürleriyle (yabancı düşmanlığı, imha etme, umursamama ve inkâr) mücadele ettiklerini ve edeceklerini belirterek son vermiştir.

Ermenistan Devlet Başkanının bu sözleri üzerinde ayrıca durmamızda fayda vardır. En fazla dikkati çeken husus modern Türkiye'yi soykırımla suçlama gayretidir. Bunun içim Diasporanın yıllardır kullandığı argümanları benimsediği görülmektedir. Buna göre "soykırımı" inkâr etmek soykırımı devam ettirmektir. Türkiye de soykırım savını kabul etmediğine göre bu suçu sürdürmektedir. Oysa soykırım suçu, belirli bir grubu ortadan kaldırmak fiilleri durunca sona erer. Soykırımın inkâr etmenin (eğer ortada soykırım varsa) soykırımın devamı anlamına geldiği hiçbir uluslararası hukuk metninde yer almaz. Bu, modern Türkiye'yi soykırımla suçlayabilmek için Ermeniler ve yandaşları tarafından uydurulmuş bir formüldür. Zira günümüz Türkiye'sini soykırımla suçlamadan Türkiye'den tazminat veya mümkün olursa toprak istemek için yeterli hukuki dayanak mevcut değildir.

Sarkisyan'ın bu sözleri 2015'e giden süreçte Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı ne gibi bir politika izleyeceğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

4. Türkiye'de Anma Etkinlikleri ve Ermeni Sorunu ve BDP

A. Anma Etkinlikleri

Bu yıl Türkiye'de 24 Nisan'ı anma etkinliklerinin geçen yıllara göre iki farkı olduğu görülmektedir. Birincisi bu etkinliklere bazı yabancıların davet edilmesiyle bunlara uluslar arası bir nitelik verilmesi çabasıdır. İkincisi ise anma etkinlikleri düzenlenen kentlerin sayısının artırılması böylelikle

Türkiye’de Ermeni soykırımını kınayanların sayısının artmakta olduğu kanısının verilmeye çalışılmasıdır.

Bir yazar, bu yıl, alfabetik sıraya göre Adana, Ankara, Batman, Dersim (Tunceli) Diyarbakır, İstanbul ve İzmir’de anma törenleri düzenleneceğini bildirmiştir⁸³. Ancak büyük gazeteler daha ziyade İstanbul’daki etkinliklere önem vermişlerdir. Ayrıca, anlaşıldığına göre, diğer kentlerdeki etkinliklere katılanların sayısının hayli azdır.

Basına göre⁸⁴ Türkiye’deki etkinliklere çeşitli ülkelerden 21 “aktivist” ve ayrıca bazı örgütler çağrılmıştır. Bunlar arasında Ermeni Hayır Kurumları Genel Birliği (Armenian General Benevolent Union = AGBU veya Fransızca’da UGAB), Avrupa Irkçılık Karşıtı Temel Hareket (European Grassroots Antiracist Movement = EGAM) ve başlıca işlevi soykırım iddialarına ilişkin araştırmalar yapmak olan, Londra’daki Komitas Enstitüsünü saymak mümkündür. Bir habere göre İstanbul’daki etkinlikleri düzenleyen İnsan Hakları Derneği ile “İrkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDE” Hareketi, UGAB ve EGAM’ın 24 Nisan vesilesiyle Türkiye’ye gelerek kendilerine yardımcı olmasını istemişlerdir⁸⁵. Diğer yandan bir Fransız kaynağı Fransa’dan gelen yabancıların sayısını 23 kişi olarak vermiş ve yukarıda adları geçen örgütlerden başka “SOS Racisme (İmdat Irkçılık), UEJF (Union des Etudiants Juif en France = Fransa’da Yahudi Öğrenciler Birliği), European Union of Jewish Students (Yahudi Öğrenciler Avrupa Birliği) ve Collectif VAN (Vigilance Armenienne Contre le Négationnisme = İnkârcılığa Karşı Ermeni Uyanıklığı) örgütlerinin de Türkiye’ye geldiğini bildirmektedir. Bir gazete gelen yabancılar arasında Fransızlardan başka Almanya, Bulgaristan, Romanya ve Hollanda’dan da temsilciler bulunduğunu belirtmiştir.⁸⁶

Gelen yabancılar arasında Londra’daki Komitas Enstitüsü Direktörü ara Sarafyan, UGAB’ın Avrupa Bölgesi Başkanı Alexis Govciyan, bu kuruluşun merkezini temsilen Nicolas Tavityan, EGAM’ın Başkanı Benjamin Abtan ve Collectif VAN ’ı başkanı Séta Papazian’ın adları dikkati çekmektedir⁸⁷.

Yapılan etkinlikler, program olarak, geçen yıla benzemektedir⁸⁸. Öğle saatlerinde Sultanahmet’teki Türk-İslam Eserleri Müzesi önünde bir toplantı yapılmış ve burada, Anadolu’da Ermenilerin yaşamış olduğu yerlerin

83 Cengiz Çandar, “24 Nisan Nedir?” *Taraf*, 23 Nisan 2013.

84 *Taraf*, 23 Nisan 2013

85 “Yüzyıllık Yalnızlık Bitiyor” *Taraf*, 24 Nisan 2013.

86 “Taksim’de Anma” *Milliyet*, 25 Nisan 2013.

87 “Communiqué de Presse. “Reconnaissance du Génocide Arménien: Quand la Turquie s’éveillera” *Collectif VAN*, 26 Nisan 2013.

88 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41, ss. 68-41

Ermenice isimleri okunmuş, İnsan Hakları Derneği'nden Eren Keskin Türkçe, Komitas Enstitüsü Direktörü Ara Sarafyan Ermenice birer konuşma yapmışlardır⁸⁹. Bu toplantıyı yaklaşık 100 kişi izlemiştir.

İstanbul'da ikinci büyük etkinlik 24 Nisan akşamı saat 19.15'te Taksim'de eski Sular İdaresinin önündeki kaldırımda oturularak ve 24 Nisan 1915'te tutuklanan kişilerin ve diğer bazı Ermenilerin fotoğraflarını göstererek yapılmış ayrıca Türkçe ve Ermenice bir bildiri okunmuştur. Halkın Kurtuluş Partisi'ne mensup 30 kadar kişi yakın bir yerde bu toplantı için bir protesto gösterisinde bulunmuştur⁹⁰.

Söz konusu etkinliklere kaç kişi katıldığı da, bu etkinliklerin kamuoyunda ne derecede ilgi gösterildiğinin saptanması açısından, önemlidir. Bundan dört yıl önce yapılmış olan ilk anma toplantılarına göre halen daha fazla sayıda katılma olduğu görülmekle beraber, katılanların sayısında geçen yıl ile bu yıl arasında kayda değer bir fark olmayıp en kalabalık etkinlik olan Taksim toplantısında birkaç yüz kişi, (belki 500 kişi) katıldığı kanısı edinilmektedir. Buna karşın katılanların yıldan yıla artarak bu yıl 2.500 ilâ 3.000'e ulaştığı iddiasını⁹¹ fotoğraflar desteklememektedir.

Bu etkinliklere kimlerin katıldığına gelince bunlar, geçen yıl olduğu gibi, eski solcu, yeni liberaller, PKK veya benzer çizgideki bazı Kürt kökenliler, az sayıda "mütedeyyinler" yani dini değerlere öncelik verenler olarak özetlenebilir. Türkiye Ermenilerin ise bu yıl da söz konusu etkinliklere az sayıda katıldıkları anlaşılmaktadır. Bu durum UGAB'ın Avrupa Bölgesi Başkanı Alexis Govcayan'ın da dikkatini çekmiştir.⁹²

24 Nisan münasebetiyle İstanbul'da yapılan diğer bir etkinlik, geçen yıl da olduğu gibi, askeri görevini yaparken öldürülen Ermeni asıllı er Sevag Şahin Balıkcı'nın mezarı ziyaret edilmesi olmuştur. Bu jest Sevag'ın Ermeni olduğu için öldürüldüğü görüşünü desteklemek için yapıldığı ve soykırımla bu olay arasında bir bağ, bir tür benzerlik kurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Oysa mahkeme Sevag'ın kasten değil taksirle (kusur nedeniyle) öldüğüne hükmetmiştir⁹³. Mahkeme kararına saygı göstermek, temyiz kararını beklemek ve bu arada konuyu siyasi yönden istismar etmemek daha doğru bir hareket olurdu. Geçen yıl İstanbul'da yaşlı bir Ermeni kadınının öldürülmesi bu yıl başında Samatya'da bazı yaşlı Ermeni kadınlarına saldırıda

89 "Names of the Lost Armenian Villages Read in İstanbul Sultanahmet Square" *The Armenian Weekly*, 25 Nisan 2013.

90 "Taksim'de Anma" *Milliyet*, 25 Nisan 2013.

91 Aynı kaynak. Ayrıca AGBU'nun 30 Nisan tarihli ve "International Delegation Commemorate The Armenian Genocide in İstanbul" başlıklı bildirisinde katılanların sayısı için "2000 kadar" deyimini kullanılmaktadır.

92 "Interview avec ... Govcian" *Les Nouvelles d'Arménie*, 24 Nisan 2013.

93 "Er Sevag davasında karar çıktı" *Hürriyet*, 29 Mart 2013

bulunulması da yerli ve yabancı bazı medya tarafından Türkiye'deki Ermenilere karşı kasti bir hareket olarak takdim edilip istismar edilmeye çalışılmıştır. Sonunda bu saldırıların dengesiz bir Ermeni tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.

Etkinlikler bakımından bu yılın yeniliği 1915'te Kütahya Mutasarrıfı olan⁹⁴ Faik Ali Bey'in "İyi Türk" ilân edilmesidir. Ermeni propagandasına göre "İyi Türkler" Ermenilere yardım eden, duruma göre onları bazen saklayarak veya çocuklarını barındırarak tehcir edilmekten kurtaran Türklere'dir. Böyle kişilerin var olduğu öteden beri bilinmektedir. Bu kişilere git gide daha fazla vurgu yapılmasının nedenini, genel olarak Diaspora Ermenilerinde bazen ırkçılık düzeyine erişen Türkler ve Türkiye aleyhtarlığının yarattığı olumsuz tepkileri hafifletebilmek ve "iyi Türkler" de olduğu belirtilerek tehcirin kötüler tarafından yapıldığını vurgulayabilmektir. Bu amaçla, Kütahya Mutasarrıfı olduğu sırada de kentteki Ermeniler için, zararlı faaliyeti olmadığı için, tehcir emrini uygulamayan Faik Ali Bey'⁹⁵ de Zincirlikuyu'daki mezarı 24 Nisan'da ziyaret edilerek "iyi Türkler" arasına alınmıştır.

İstanbul'dan başka yerlerde yapılan etkinlikler arasında Diyarbakır ön plana çıkmaktadır

Bu kentte ilk kez, Belediye ve Baro tarafından 24 Nisan'ı anmak için bir tören düzenlenmiştir⁹⁶.

Burada ayrıca Komitas Enstitüsü Direktörü Ara Sarafyan ile Barodan Tahir Elçi'nin katıldığı bir panel yapılmıştır. Elçi 24 Nisan 1915'te İstanbul'da Ermenilerin tutuklanmasından kısa süre sonra aynı olayların Diyarbakır'da da yaşandığını, Ermeni soykırımına katılmış olmaları nedeniyle Kürtlerin bu olayla yüzleşmelerinin bugün kaçınılmaz olduğunu ve Kürtlerin devlet ideolojisi ve inkarcılığına karşı Ermenileri desteklemesi gerektiğini söylemiştir. Ara Sarafyan ise Diyarbakır Ermenilerinin ortadan kaldırılması süreci üzerinde durmuş, Diyarbakır'a bu konuyu araştırmak üzere geldiğini ve yerel halktan yardım gördüğünü vurgulamıştır.

Bir Türk gazetesine göre⁹⁷ Sarafyan Diyarbakır'daki Ermeni Mezarlığı'nda bir konuşma yapmış ve ardından verdiği bir mülakatta "Serbest şekilde

94 Mutarassıf, Vali ile kaymakam arasında, günümüzde olmayan bir idari bölümün başındaki devlet yetkilisi

95 Faik Ali (Ozansoy), 1878-1950. Sait Paşa'nın oğlu olup Diyarbakır'da doğmuştur. Çeşitli idari görevlerde bulunmuştur. Bunlar arasında Kütahya Mutarassıflığı ile Diyarbakır Valiliği de vardır. Ayrıca bir süre İçişleri Bakanlığı Müsteşarlığı yapmıştır. Faik Ali Ozansoy Türkiye'de bu görevlerinden ziyade Edebiyat-ı Cedide şairi olmasıyla bilinir. Tanınmış yazar Süleyman Nazif (1870-1927) Faik Ali Bey'in ağabeyidir. Cumhuriyet döneminin tanınmış yazar ve şairlerinden ve yüksek dereceli memurlarından Munis Faik Ozansoy (1911-1975) Faik Ali Bey'in oğludur.

96 "Genocide Commemorated in Diyarbakır For The First Time" *The Armenian Weekly*, 23 Nisan 2013.

97 "Ermeni Asıllı Tarihçi: Türkiye'de Yaşadıklarım Devrim" *Hürriyet*, 3 Mayıs 2013.

konuşabiliyorum, istediğimi söyleyebiliyorum, bana kimse karışmıyor” demiştir. Bundan birkaç yıl önce bunların olabileceğini tasavvur bile edemediğini söyleyen Sarafyan Türkiye’nin artık inkârcı politikalarını bırakma yoluna girdiğini belirtmiştir.

Bu arada UGAB Avrupa Bölgesi Başkanı Alexis Govciyan’ın Hürriyet Gazetesine⁹⁸ verdiği bir mülakat da ilgi uyandırmıştır. Govciyan “Türkiye nasıl bir ifade kullanırsa bu kabul edilebilir olur ve dosya (Ermeni sorunu) kapanır” sorusuna “Sadece ‘evet bir soykırım oldu’ denmesi yeterli. Bu kadar. Biz de sonra affederiz” cevabını vermiştir. Sonra sözlerine açıklık getirerek “Affedeceğimiz zaten bugünkü Türk insanı değil. Onlarla sorunumuz yok. Affedeceğimiz şey geçmişte olanlar... İttihat ve Terakki dönemiyle sorunumuz (var)” sözlerini eklemiştir. Böylelikle Govciyan Ermeni sorununu tarihle ilgili bir sorun olarak tanımlamış bulunmaktadır. Bu durumda Türkiye’nin 2005 yılından beri ileri sürdüğü “Tarihçiler Komisyonu” mevcut sorunların ele alınacağı en uygun yer olarak meydana çıkmaktadır. Ancak Govciyan bu Komisyona değinmemiştir.

Ermenistan’ın Türkiye’den taleplerinin başına soykırımın tanınmasını koyan Govciyan, diğer talepler konusunda, tazminat için soykırımın tanınmasına gerek olmadığını, zaten şu anda ABD, Almanya ve hatta Türkiye’de tazminat sürelerinin işlediğini, Türkiye’de tapu ve belge göstermek suretiyle devlete başvurulabildiğini ifade etmiştir. (Türkiye’de halen böyle bir süreç yoktur, ancak ABD’nde bu tür bir süreci başlatabilmek için bazı girişimler görülmektedir) Ermenilerin Türkiye’den toprak taleplerine gelince Govciyan uluslararası hukuka göre bunu sadece bir devletin yapabileceğini, Diasporada kimsenin böyle bir talepte bulunamayacağını söylemiş ve Ermenistan’ın şu anda böyle bir talebi olmadığını da eklemiştir.

Toprak talebi konusunda, hukuki alanda, Govciyan’ın sözleri doğrudur. Ancak şu anda toprak talebi siyasi alanda ortaya atılmaktadır. Ermenistan devleti Türkiye’den bir talepte bulunmazken Ermenistan ve Diaspora kamuoyları Batı Ermenistan olarak nitelendirdikleri Doğu Anadolu’nun Ermenistan’a ait olması gerektiğine inanmakta ve bunun gerçekleşmesini beklemektedir. Bu olgu, ileride iki halk ve iki devlet arasında olası bir barış veya uzlaşmanın önündeki en büyük engeldir.

*Ermenistan devleti
Türkiye’den bir talepte
bulunmazken Ermenistan ve
Diaspora kamuoyları Batı
Ermenistan olarak
nitelendirdikleri Doğu
Anadolu’nun Ermenistan’a
ait olması gerektiğine
inanmakta ve bunun
gerçekleşmesini
beklemektedir. Bu olgu,
ileride iki halk ve iki devlet
arasında olası bir barış veya
uzlaşmanın önündeki en
büyük engeldir.*

98 Hürriyet 29 Nisan 2013

Özetlemeye çalıştığımız Türkiye’de 24 Nisan’a ilişkin etkinlikler aleyhinde yapılmış karşı gösteri veya etkinlikler çok azdır. Yukarıda değindiğimiz üzere Halkın Kurtuluş Partisi Taksim’de bir karşı gösteri yapmıştır. Aynı Parti İzmir’deki gösterilere de “Ermeni Soykırımı Yalan” pankartı açarak karşı çıkmıştır. İki taraf arasında kısa süreli bir arbede yaşanmış ve polislerin müdahalesiyle yatıştırılmıştır⁹⁹. 24 Nisan’la doğrudan ilgili olmamakla beraber 22 Nisan’da Uluslararası Asılsız Ermeni İddialarıyla Mücadele Derneği (ASİMDER) 1915–1918 yılları arasında, Doğu Anadolu’da, Ermenilerce yapılan katliamlara dikkati çekmek üzere Ermenistan sınırındaki Alican Köyünde bir miting düzenleyeceği açıklanmıştır¹⁰⁰.

Bu konuda üzerinde durmak istediğimiz bir konu da Türk Dışişleri’nin 24 Nisan münasebetiyle yapılan konuşmalar veya yayınlanan mesajlara gösterdiği tepkidir. Yukarıda açıkladığımız gibi Dışişleri, üslubu yumuşak içeriği geçen yılın aynı olan Başkan Obama’nın mesajına sert denebilecek bir tepki göstermiştir. Fransız Eğitim Bakanı’nın konuşmasına verilen cevap da aynı niteliktedir. Buna karşın Başkan Sarkisyan’ın Türkiye’yi “soykırımı inkâr suçu” işlemekle itham eden 24 Nisan konuşmasına ve daha önce de Türkiye’nin soykırımı tanıması gerektiğine dair konuşmalarına herhangi bir cevap verilmemiştir.

Türkiye’de 24 Nisan’ı anmak için yapılan etkinliklerle ilgili olarak belirtmek istediğimiz son husus, bu etkinliklerin Türk kamuoyunun büyük çoğunluğunun inanç ve düşüncelerine aykırı olması, aynı zamanda resmi görüş ve politikalara da ters düşmesine rağmen, ifade özgürlüğünden yararlanarak yapılabilmesidir. Bir itirazımız olmamakla beraber bu durum, ister istemez Ermenistan’daki koşulları akla getirmektedir. Acaba Türk milliyetçi aydınlarından oluşan bir grubun Erivan’a gidip Özgürlük Meydanı’nda oturup Ermeni çetelerinin 1914–1920 yılları arasında katlettiği yarım milyon Türk ve diğer Müslümanları anması mümkün müdür? Böyle bir toplantı İsviçre’de yapılabilir mi? Avrupa Birliği Çerçeve Kararı uygulamaya konulduktan sonra bu tür toplantılar Birlik üyesi ülkelerde yapılabilecek midir? Ermenilerin çektiklerine ağlamak Türk ve diğer Müslümanların uğradığı faciaları yok farz etmek ne derecede “adil hafıza” ile bağdaşmaktadır?

B. BDP’nin Tutumu

1915 olaylarında Kürtlerin Ermenilere karşı son derecede olumsuz eylemlerine rağmen Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), bu olumsuzluğu da kabul ederek, Ermeni iddialarını benimser bir tutum sergilemiş ve başta

99 “İzmir’de Soykırım Gerginliği” *Cumhuriyet*, 25 Nisan 2013.

100 “Ermenistan Sınında Miting Düzenlenecek” *AA*, 21 Nisan 2013.

milletvekili Ahmet Türk olmak üzere bazı BDP ileri gelenleri Ermenilerden özür dilemişlerdi. Bu tutum, Türkiye’de her türlü milliyetçi düşünceye ve ayrıca PKK’ya karşı yürüttüğü mücadele nedeniyle günümüz hükümetine adeta bir savaş açmış bulunan BDP’nin, Ermenilerin desteğini sağlamak amacıyla hareket ettiği kanısını doğurmuştu. Terörü son erdirmek amacıyla BDP ile Hükümet arasındaki son zamanlarda varılan mutabakatın ve bunun yarattığı olumlu havanın etkisi altında BDP’nin Ermeni sorununa ilişkin yukarıda değindiğimiz tutumunu gözden geçirmesi en azından yumuşatması beklenirken aksi olmuş ve bu Parti, aşağıda açıklayacağımız gibi, Ermenilerle yakınlaşma politikasını daha da ileri götürmüştür.

BDP Genel Merkezi 24 Nisan 2013 tarihinde yaptığı bir açıklamada, özetle, “bugün, 20. yüzyılın en büyük trajedilerinden biri olan 1915 Ermeni soykırımının anıldığı gün. 98 yıl önce 24 Nisan 1915’te, insanlık tarihinin en büyük soykırımlarından biri Ermeni halkının sürgün edilmesiyle başladı. Ermeni halkı dönemin ittihatçı zihniyetinin karanlık politikaları nedeniyle büyük acılar yaşadı, Anadolu ve Mezopotamya halklarından, yurdundan koparıldı” denilmiştir. Olayın acısının, bir asırdan bu yana gerek kardeş halkların gerekse de uluslararası toplumun vicdanlarında derin yaralar oluşturarak bu güne kadar sürdüğü belirtilen açıklamada, “Soykırımın travma ve acıları, toplumsal hafızalardaki yerini korumaktadır, çünkü Türkiye toplumsal vicdanların temizlenmesi için 20. yüzyılın bu en büyük soykırımlarından biriyle yüzleşmemiş, kendi tarihiyle hesaplaşmamış, soykırım gerçeğini kabul ederek Ermeni halkından özür dilememiştir. Unutulmamalıdır ki tarihle yüzleşme ve hesaplaşma, aynı zamanda acıların bir daha yaşanmamasının da teminatı olacaktır” ifadeleri kullanılmıştır. Açıklamada, ayrıca: “Yüzleşilmeyen, hesaplaşılmayan tarihin sonuçları ağır olmuştur. Ancak Türkiye halklarının, gelişen demokratik çözüm sürecinde bir kere daha görülen barış, kardeşlik ve özgürlük temelindeki ortak iradesi, benzeri olayların yaşanamayacağını umut ifadesidir. Türkiye’yi tarihle yüzleşmeye, kendi geçmişiyle hesaplaşmaya ve büyük acılar yaşayan Ermeni halkından özür dilemeye çağırıyor, yeni acılar yaşanmaması umuduyla Ermeni soykırımını kurbanlarını saygıyla anıyoruz.” denmiştir¹⁰¹.

Bu açıklamada başvuru temalar ve kullanılan ifadeler Ermeni militanlarıninkiyle aynıdır; büyük olasılıkla onlardan esinlendiği veya onlarca telkin edildiği kanısını vermektedir. Açıklamada en önemli husus BDP’nin resmen 1915 olaylarını “soykırım” olarak nitelendirmesidir. İkinci önemli husus, yine parti olarak Ermenilerden özür dilenmesini benimsemiş olmasıdır. Böylelikle BDP Ermenilerin istediği çizgiye gelmiş bulunmaktadır.

101 “Meclis’te İlginç Teklif: Türkiye Soykırım İçin Özür Dilesin!” *Yeniçağ*, 25 Nisan 2013.

Ancak özür dilemek konusunda bir hususu göz önünde tutmakta yarar vardır. Bilindiği gibi sadece özür dilemek, manevi alan dışında, özür dileyen için bir sonuç yaratmamaktadır. O nedenle Ermeni militanlar özür dilenmesini yeterli görmemekte ve Türkiye’den Ermeni soykırımının tanınmasını istenmektedir. Bu tanıma olduğu takdirde Ermenilerin malların iadesi, tazminat ödenmesi ve uzak bir olasılık olmakla beraber, toprak taleplerini destekleyecek hukuki bir zemin yaratılmış olacaktır. Sadece özür dilenmesini isteyen DP’nin bir amacının da, önemli bir kısmı Kürt asıllı vatandaşlarımızın elinde olduğu söylenen Ermeni mallarının (Emval-i Metruke) iadesinden kurtulmak olabileceği akla gelmektedir.

Diğer yandan BDP, Grup Başkan Vekili İdris Baluken ve diğer bazı BDP’li milletvekillerinin imzasıyla T.B.M.M.’ne, 1915 “Ermeni soykırımı” iddialarının araştırılması için bir komisyon kurulması önerisinde bulunmuştur. Önerinin gerekçesinde “Osmanlı İmparatorluğu bakiyesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu yaşananları araştırarak gerekli adımları atmaktan uzun süre sakınmıştır. Bu sakınma sonucu söz konusu yaşanmışlıkla ilgili tartışmalar da sürekli gündemde kalarak bir mutabakat sağlanamamış ve tüm taraflar gerçeklikleri açığa çıkarmak yerine acıları kendi politikalarına ve politik söylemlerine malzeme olarak kullanmışlardır. Tarihsel bir yüzleşme ve hakikatleri araştırma konusunda gerekli adımlar atılmadığı müddetçe bu acılar bu tarz kullanım alanı olarak kalmaya devam edecektir. Devletin bu konuda siyasi olarak yaşadığı açmazın, yüzleşme ve gereklerini yerine getirmekle aşılabacağı da aşikârdır. Tüm bunlardan hareketle 1915 yılında yaşananların açığa çıkarılması kapsamlı bir Meclis araştırmasını gerektirmektedir.” denmiştir¹⁰².

Bu konuda belirtilmesinde yarar olan bir husus BDP’nin sadece Ermeni iddiaları konusunda değil, aynı zamanda faili meçhul cinayetlerin araştırılması konusunda da T.B.M.M.’de bir öneri sunmuş olması ayrıca Meclis Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na, Türkiye’nin terör ile mücadelesini savaş olarak niteleyerek, Savaş Zararlarının Tespiti ve Tazmini bir maddenin Anayasa taslağına konması istemesidir¹⁰³.

Bu girişimi tamamlar bir şekilde BDP Partisi ile birlikte hareket eden Mersin Bağımsız Milletvekili Ertuğrul Kürkçü Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi’nde yaptığı bir konuşmada, tehcir hakkında Ermenilerin görüşlerini yansıtır şekilde ifadelerde bulunduktan sonra “Meds Yeghern’e” uğramış kişilerin torunlarına başsağlığı dilemiş, bu katliamlara ilişkin tarihi olayların ortaya çıkarılması için kararlı olduklarını, Türkiye’de söz ve vicdan özgürlüğünün sağlanması gerektiğini, böylelikle genç kuşakların bu yükten

102 “BDP: Soykırım İddiaları İçin Komisyon Kurulsun” *Milliyet*, 25 Nisan 2013.

103 “BDP Ermeni Tehcirini ‘soykırım’ Olarak Niteledi” *Zaman*, 25 Nisan 2013.

kurtulacaklarını, ayrıca Kürt, Türk ve Ermeniler arasındaki kardeşliğin gelişmesi ve uzlaşma için yeni yollar bulunmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Kürkçü ayrıca Kürt, Türk ve Ermenilerin katliam, mezalim ve sürgünden ızdırap çektiklerini, bu kötülüklerin başlıca nedeninin büyük devletlerin nüfuz bölgeleri elde etme politikaları olduğunu belirtmiştir. Kürkçü 24 Nisan münasebetiyle Türkiye’de yapılan etkinlikleri Türkiye’de karşılıklı anlayış döneminin başlangıcı olduğunu da ifade etmiştir¹⁰⁴.

Kürkçü’nün bu ifadelerinde özellikle iki husus dikkati çekmektedir. Birincisi “soykırım” sözcüğünü telaffuz etmemesi onun yerine, Başkan Obama gibi, “Meds Yeghern” demesidir. Ancak BDP bu konuda soykırım sözcüğünü kullanmaktadır. İkincisi ise, artık üzerinde pek durulmayan bir tarihi gerçeğe, büyük devletlerin nüfuz bölgeleri elde etme politikalarına değinmesidir ki bu konunun da “soykırım” tartışmalarında yer alması gereklidir.

---

104 “Un Député Turc Veut Faire la Lumière Sur le Génocide Arménien” *Armenews*, 3 Mayıs 2013.

KAYNAKÇA

Basın

A1News

Anadolu Ajansı

ANCA Press

APA

Armenian Weekly

Armenews

Armenpress

Arminfo

Armradio.am

Asbarez

Collectif VAN

Cumhuriyet

DHA

Ermeni Araştırmaları

Haykakan Zhamanak

Hetq.am

Hürriyet

Interfax

Les Nouvelles d'Arménie

Lurer.com

Mediamax

Milliyet

News.am

Nouvelles D'Arménie

PanAm.Net

Radiolour

Radikal

RAPSI (Russian Legal Information Agency)

RFE/RL

Tert-am

Today's Zaman

Vestnik Kavkaza

Zaman

Yeniçağ

Kitap ve Makaleler

Davutoğlu, Ahmet *2013 Yılına Girerken Dış Politikamız*, (Dışişleri bakanlığının 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık)

Schabas, William A. *Genocide in International Law*, Cambridge 2000

Schabas, William A. "Crimes Against Humanity as a Paradigm for International Atrocity Crimes", *Middle East Critique*, Volume 20, Number 3, Fall 2011

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN İRKÇILIK VE YABANCI DÜŞMANLIĞI İLE MÜCADELE İLE SOYKIRIMININ VE İNSANLIĞA KARŞI SUÇLARIN İNKÂRININ CEZALANDIRILMASINA İLİŞKİN ÇERÇEVE KARARI

(FRAMEWORK DECISION ON COMBATING CERTAIN FORMS
AND EXPRESSIONS OF RACISM AND XENOPHOBIA
BY MEANS OF CRIMINAL LAW)

Pulat TACAR
Emekli Büyükelçi

Öz: Avrupa Birliği Konseyi, 28 Kasım 2008 tarihinde Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımının ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı'nın kabul etmiştir. Böylece insanlığa karşı suçları ve savaş suçlarını, ya da Nürnberg Mahkemesi Sözleşmesi'nin 6ncı maddesinde tanımlanan suçları alenen bağışlamak (göz yummak), inkâr etmek ya da kabaca küçümsemek cezalandırılabilir kılınmıştır. AB üye ülkelerinden ceza kanunlarını bu karara göre güncellemeleri istenmiştir. Çerçeve Kararı'nın opsiyonel bir bölümü, AB üye ülkesine, daha önce hakkında ulusal veya uluslararası bir kazıyeyi muhakeme - res judicata- (kesin hüküm) bulunup bulunmadığına bakılmaksızın bir suçun inkârının cezalandırılabilmesi seçeneği tanımaktadır. 1948 yılında, ulusal mahkemeler “evrensel yargı yetkisi” verilmesi önerisi tartışılmış ancak Soykırımı Sözleşmesi Hazırlık Konferansı sırasında reddedilmiştir. Nitekim söz konusu “evrensel yargı yetkisi” bir ulusal mahkemeye, kendi yetki alanı-sınırları dışında gerçekleşmiş bazı tartışmalı olayların faillerini yargılama ve bu olayları “soykırımı” olarak niteleme yetkisi verecekti. Bu haliyle Çerçeve Kararı, AB üye ülkelere Soykırımı Sözleşmesi'nin, faillerin yargılanması yetkisini, söz konusu ihlallerin gerçekleştiği ülke mahkemeleri veya uluslararası bir ceza mahkemesi ile sınırlandırmasına ilişkin 6ncı maddesini ihlal etme yönünde teşvik ve irşat etmektedir. Sonuç olarak, Çerçeve Kararı aynı zamanda tarihsel olaylar üzerinde çalışmalar yürüten –akademisyenler de dâhil olmak üzere- kişilerin ifade özgürlüğünü zedeleyebilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Irkcılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımının ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı, Avrupa Birliği, 1948 Soykırımı Sözleşmesi, ifade özgürlüğü, Nürnberg Yargılamaları*

Abstract: *The European Union Council adopted on 28 November 2008 a Framework Decision on Combating Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia by means of Criminal Law. Publicly condoning, denial or trivialization of genocide, crimes against humanity or war crimes, as well as crimes defined in Article 6 of the Charter of the Nurnberg Tribunal are made punishable. The E.U. Member States are requested to amend their criminal law accordingly. An optional element of the Framework Decision gives the opportunity to the E.U. Member State to punish the denial of a crime regardless of the existence of an underlying national or international res judicata. In 1948, a proposal to grant “universal competence” to national tribunals was discussed and rejected during the Preparatory Conference of the Genocide Convention. The -so called- “universal competence” allows a national court to characterize as genocide and judge the suspects of some -disputed- events which have occurred outside of its national territory. As such, the Framework Decision may guide or encourage the E.U. Member State to violate the Article VI of the Genocide Convention which restricts the competence of judging the suspects to national courts of the country in which the violations occurred; or to an international penal tribunal. As a result, the Framework Decision may also infringe the freedom of expression of persons -including the academics- who work on historical events.*

Keywords: *Framework Decision on Combating Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia by means of Criminal Law, European Union, 1948 Genocide Convention, freedom of expression, Nurnberg Tribunal*

1. Giriş

Fransa Anayasa Konseyi, Fransız Parlamentosu tarafından 2012 Ocak ayında kabul edilen, Ermeni soykırımını yadsıyanların mahkûm edilmesine dair kanunu anayasaya ve düşüneyi ifade özgürlüğüne aykırı olduğu gerekçesi ile iptal etti. 2012 yılında seçilen Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande, aynı tasarıyı yeniden Parlamento gündemine taşıyacaklarını açıklamıştı. 6 Nisan 2013 tarihinde basına yansıyan haberlerde¹, Fransa'nın bu alanda - orta yol sayılabilecek- yeni bir yasal düzenleme yapacağı ve bunun Avrupa Birliği Konseyi'nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ve Soykırımı ile İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına ilişkin Çerçeve Kararından esinleneceği belirtiliyor. Yazılanlar doğru ise, tasarıda “Ermeni soykırımı” terimi bulunmayacakmış; sadece “soykırımının inkârından” söz edilecekmiş.

Soykırımı suçu 1948 Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ile hukuken² uluslararası suç olarak tanınmıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilere ve Romanlara karşı işlenen kırım (Holokost) “insanlığa karşı suç” olarak Nürnberg Mahkemesi tarafından cezalandırılmıştı. Böylece -Soykırımı Sözleşmesi onaylanmadan önce işlenmiş olan- Holokost suçu, “varlığı mahkeme kararı ile saptanmış tartışılmaz bir tarihsel gerçek” niteliğini kazanmıştı. Holokost'un inkâr edilmesi pek çok ülkede ceza yasalarına ya da özel yasalara konulan hükümlerle cezalandırılmaktaydı.

Son yıllarda, İkinci Dünya Savaşı'nda işlenen Holokost suçu dışında diğer soykırımı ve insanlığa karşı suçlarının ve savaş suçlarının inkârının da cezalandırılmasına ilişkin yasal düzenleme çalışmaları hızlandı. Bu bağlamda, hangi olaydan söz edildiği açıklanmadan, soykırımı veya insanlığa karşı suçun inkârı -İsviçre örneğinde olduğu gibi genel bir ifade ile- cezalandırma kapsamına alındı. Benzer şekilde, Sovyetler Birliği'nin boyunduruğundan kurtulan ülkelerin yasama meclisleri Demir Perde döneminde ülkelerinde yapılan katliam ya da insan hakları ihlallerini insanlığa karşı suç olarak niteleyen kararlar aldılar.

Bu çerçevede, Avrupa Birliği 2008 yılında bir Çerçeve Kararı kabul ederek, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Suçları ile Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nde anılan Uluslararası Suçların İnkârının Cezalandırılması konusunda, AB üyesi devletlerin yasaları arasında uyumlaştırma (*harmonizasyon*) sağlamak istedi.

1 *Hürriyet Gazetesi*, 5 Nisan 2013, Arzu Çakır Morin'in haberi

2 1948 Sözleşmesi'nin Giriş Bölümü, tarihin her döneminde soykırımı suçu işlendiğini vurgulamıştır.

AB dışındaki kimi ülkeler de hukuk sistemlerinde, inkâr suçu kavramına yer verdiler, ancak, bunlardan bir bölümü çelişkili uygulamalar içine girdi. Örneğin İsviçre: 09.03.2007 tarihinde İsviçre'nin Lozan Mahkemesi ve 19.06.2007 tarihinde Vaud Kantonu Mahkemesi Doğu Perinçek'i Ermeni soykırımı savını reddetmek suretiyle ırk ayrımcılığı yapmaktan mahkûm etti; bu mahkûmiyet İsviçre Federal Mahkemesi tarafından 12.12.2007 tarihinde onaylandı. Ancak, bu karardan bir kaç yıl önce, İsviçre'nin Bern-Laupen mahkemesi Ermeni soykırımı savını reddeden 17 Türk vatandaşını aklamıştı.³

Aslında, Doğu Perinçek, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Osmanlı Ermenilerinin can ve mal kayıplarına uğradıklarını (*latince:actus reus'u*) yadsınamış, o eylemlerin 1948 Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin öngördüğü soykırımı çerçevesine girmediğini, özel kasıt (Roma Hukuku diliyle *dolus specialis*) ögesinin, yani suçun (*latince:mens rea*) denilen -kasıtlı ilgili manevi- ögesinin var olduğunun hukuken saptanmadığını, "Ermeni soykırımı iddiasının yalan olduğu" söylemi ile vurgulamıştı. Doğu Perinçek 1915-1916 olaylarının soykırımı olduğuna dair yetkili bir yargı kararı bulunmadığını, gerçekte Osmanlı yurttaşı çeşitli etnik ve dinsel gruplar arasında karşılıklı katliam yapıldığını belirtmişti. Doğu Perinçek, mahkûmiyet kararına karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde dava açtı; Türk Hükümeti de davaya katılma hakkını kullandı⁴; AIHM önündeki dava bu makalenin yazıldığı tarihte sonuçlanmamıştı.

2. Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Alanında Bazı Uygulama ve Söylemlerle Mücadele Konusunda AB Çerçeve Kararı

Avrupa Birliği Konseyi, yaklaşık sekiz yıl süren bir müzakere süreci sonucunda hazırlanabilen "Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele" konulu 2008/913/JHA sayılı Çerçeve Kararı'nı 28 Kasım 2008 tarihinde kabul etti. AB Konseyi bir ay daha beklemiş olsaydı, AB Lizbon Anlaşması yürürlüğe girecekti ve Çerçeve Kararı düzenlemeleri Lizbon Anlaşması tarafından öngörülmediği için, Çerçeve Kararı dosyası ya arşive kalkacak ya

3 Aynı İsviçre mahkemesi hukuken kesinleşmiş olan Srebrenitsa soykırımı suçunu inkâr edenlere dava açmadı. Örneğin, 2010 yılında, İsviçre'de La Nation gazetesine yazan iki kişi, Bosna'da yaşanmış olan (ve Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi tarafından soykırım sayılan, ayrıca, 27 Şubat 2007 tarihinde Uluslararası Adalet Divanının nihai kararı ile kesin olarak soykırım olduğu teyid edilen) Srebrenitsa soykırımının " bir sözde katliam " olduğunu belirtti. Bunun üzerine, -SPM-Société des Peuples Menacés) (Tehdit altındaki Halklar Derneği) ile "Track Inpunity Always" (Cezasız Bırakma Eylemini Daima İzle) Girişimi o iki kişi aleyhine suç duyurusunda bulundu. Perinçek'in mahkûm edildiği Vaud kantonundaki savcı yardımcısı Jean Treccani ise, 08.03.2011 tarihinde Pe10.009990-jtr sayılı kararla, anılan eylemde "ırkçı saik bulunmadığı" gerekçesi takipsizlik kararı verdi. Bunun üzerine anılan dernekler, 19 Nisan 2010 tarihinde "İsviçre Srebrenitsa Soykırımını inkâr ediyor" başlıklı bir bildiri yayımladılar. İsviçre yargısının bu davranışı ve çelişkileri, ırkçı öğeler içeren tehlikeli- bir emsaldir. Bu yaklaşım yayılma eğilimi de taşıyabilir.

4 Pulat Tacar, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Doğu Perinçek-İsviçre Davası. Bir Düşüncüyü İfade Özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi" Kaynak Yayınları, 2012

da yeniden -örneğin bir AB Direktifi olarak- başka hukuksal şekil ve içerikte gündeme gelebilecekti.

AB Konseyi, daha önce 1996 yılında, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı konusunda bir Ortak Eylem Planı'nı kabul etmişti⁵. Bu ortak eylem planı ceza yasaları arasında uyum sağlama konusunda istenilen sonucu verememişti. Bir kısım AB ülkesinin -örneğin, Fransa'nın ve Avusturya'nın- ceza kanunu Yahudi kırımının (Holokost'un) inkârını cezalandırmayı zaten öngörüyordu. Diğer ülkeler inkâr suçunu “nefret uyandırıcı söylem” veya “ırk ayrımcılığı” başlığı altında dolaylı olarak ele alıyorlar.

Çerçeve Kararı taslağı, hazırlık safhasında AB çerçevesinde sivil toplum örgütleri, akademisyenler ve medya tarafından yeterince tartışılmadı.

Çerçeve Kararı taslağı, hazırlık safhasında AB çerçevesinde sivil toplum örgütleri, akademisyenler ve medya tarafından yeterince tartışılmadı.

Ancak, Çerçeve Kararı'nın bazı maddelerinin ifade özgürlüğüne aykırı olduğu ve özellikle bilimsel araştırmaları engellediği eleştirileri yaygındı. Bu eleştirileri karşılamak için, Çerçeve Kararı metnine pek çok “hafifletici” hüküm yerleştirildi; bunları aşağıda irdeleyeceğiz. Ancak bu “garantiler” bile anılan Karar'ın iptalini isteyen odakları tatmin etmedi. İtirazlar daha ziyade Avrupa'nın sağcı kesimlerinden kaynaklanmaktaydı⁶. “*Liberté pour l'Histoire*” (Tarihe Özgürlük Girişimi) etrafında toplanmış olan akademisyen, tarihçi ve diğer liberal aydın çevreler de eleştirilere katıldılar⁷.

3. AB Çerçeve Kararı'nda Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Suçları ve Bu Suçları İnkâr Edenlerin Cezalandırılması⁸

AB Çerçeve Kararı'nın bu araştırmamızda değinilen maddelerinin çevirilerine dipnotlarda yer verdik⁹. Bu maddelerle ilgili görüşlerimiz aşağıda sunulmuştur.

5 Joint Action/96/443/JHA.15 July 1996,O.J.L 185, 24.07.1997 (Joint Action)

6 Lars Hedegaard, Trykkefrie selskabet (İsveç) “A call for the abolition of all hate speech and blasphemy laws” March, 2009. Bu bildiriye eleştirilen hususlar arasında “Kararın dine özel koruma sağlaması” da geliyor: “Din ile ideoloji arasındaki ayırım nasıl yapılacak? Din olduğunu ileri süren her ideoloji otomatik olarak eleştiriyeye ve alay edilmeğe karşı korunacak mı?”

7 “Tarihe Özgürlük Girişimi Blois Çağrısı” hakkında bakınız Pulat Tacar, *AIHM nde Doğu Perinçek İsviçre Davası-Bir Düşünceyi İfade Özgürlüğü Sorumu ve Adil Bellek Talebi*. Kaynak Yayınları,2012, ss.220-223.

8 EU Council Framework Decision 2008/913/JHA. 28 November 2008 on combatting certain forms and expression of racism and xenophobia by means of criminal law. =J. 328/55,6.12.2008

9 Madde 1

*Her Üye Devlet, aşağıda yazılı kasıtlı davranışların cezalandırılmasını sağlamak için gereken önlemleri alacaktır:
a) Irk, renk, din, soy veya ulusal ya da etnik kökeni ile tanımlanan bir insan grubuna ya da o grubun bir mensubuna yönelik şiddet kullanımı veya nefret çağrısı alenen kışkırtmak;*

I. Suç sayılan eylemler

Çerçeve Kararı'nın 1. maddesi suç sayılan ve cezalandırılması talep edilen eylemleri sıralıyor: bunlar, Irk, renk, din, soy veya ulusal ya da etnik kökeni ile tanımlanan insan grubuna veya gruba mensup bir kişiye şiddet kullanımını veya nefret çağrısını alenen kışkırtmak; (Şiddet kullanımının ve nefret çağrısının bir gruba mensup tek bir bireye yöneltilmesi cezalandırma için yeterli sayıldığıının altını çizmemli)

Irk, renk, din, soy veya ulusal ya da etnik kökeni ile tanımlanan bir insan grubuna ya da o grubun bir mensubuna yönelik olan ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün 6, 7 ve 8. maddelerinde tanımlanan soykırımını, insanlığa karşı suçları ve savaş suçlarını, aşağıda anılacak davranışların *şiddeti* körükleyebilecek veya nefreti celbedebilecek biçimde yapılması şartıyla, alenen (bağışlamak-göz yummak), inkâr etmek ya da kabaca küçümsemektir.

II. Irkçılık ve yabancı düşmanlığının “ciddi biçimi” ile mücadele edileceği

Karar'ın Giriş bölümünün 6. fıkrasını ayrıca ele almalıyız. AB ülkeleri burada “ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının özellikle ciddi biçimleri ile mücadelenin öngördüğünü” vurguluyorlar. Bu ifadeden, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelenin yüzeysel gözükken ve “hafif” sayılabilecek bazı biçimlerinin hoşgörülebileceği sonucu çıkmaz mı? Gerekçe olarak, “*Üye Devletlerin özellikle bu alandaki kültürel ve hukuksal geleneklerinin bir ölçüde farklı olduğu, bu açıdan, ceza yasalarının tam uyumlaştırılmasının hâlihazırda mümkün olamayacağı*” belirtilmiştir¹⁰. Irkçılığın ve yabancı

b) (a) fıkrasında belirtilen bir eylemi, duyurmak ya da broşür, resim veya başka malzemeler dağıtarak yapmak;

c) *Irk, renk, din, soy veya ulusal ya da etnik kökeni ile tanımlanan bir insan grubuna ya da o grubun bir mensubuna yönelik olan ve, Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 6,7 ve 8. maddelerinde tanımlanan soykırımını, insanlığa karşı suçları ve savaş suçlarını, - aşağıda anılacak davranışların şiddeti körükleyebilecek veya nefreti celbedebilecek biçimde (in a manner likely to incite violence or hatred) yapılması şartıyla- alenen - gözyummak, inkâr etmek ya da kabaca küçümsemek (publicly condoning, denying or grossly trivialising ...)* ;

d) *Irk, renk, din, soy veya ulusal ya da etnik kökeni ile tanımlanan bir insan grubuna ya da o grubun bir mensubuna yönelik olan ve 8 Ağustos 1945 tarihli Londra Anlaşmasının ekimi oluşturan Uluslararası Askeri Mahkeme Senedinin 6 maddesinde tanımlanan suçları, aşağıda anılacak davranışların şiddeti körükleyebilecek veya nefreti celbedebilecek biçimde yapılması şartıyla- alenen bağışlamak, inkâr etmek ya da kabaca küçümsemek.*

Madde 2.

Üye Devletler, 1. fıkraya bağlamında ya da sadece kamu düzenini bozması muhtemel olan davranışları ya da tehdit, küfür veya hakaret içeren bir eylemi cezalandırmayı tercih edebilirler.

10 Para 6. “Member States acknowledge that combatting racism and xenophobia requires various kinds of measures in a comprehensive framework and may not be limited to criminal matters. This Framework Decision is limited to combatting particularly serious forms of racism and xenophobia by means of criminal law. Since the member States cultural and legal traditions are, to some extent, different, particularly in this field, full harmonisation of criminal laws is currently not possible”

düşmanlığının “ciddi biçiminin” ne olduğunu, herhalde AB ülkelerinin savcı ve yargıçları takdir yetkilerini kullanarak yorumlayacaklar¹¹. Böylece, savcı veya yargıç isterse İsviçre/Perinçek örneğinde görüldüğü gibi - ırkçılığı çağrıştıracak hiç bir söz ya da davranış bulunmamasına rağmen- zanlıyı ırkçı ilan edebilecektir. Özetle, bir çeşit “kurtla kuzu öyküsü” tekrarlanabilecektir.

III. Korunan grupların sayısının arttırılması

Çerçeve Kararı'nın Giriş bölümünün 10 maddesine göre, “*Üye devletler, ulusal yasalarında, ırk, renk, din, nesil veya ulusal ya da etnik köken dışında, örneğin sosyal statü veya siyasal inançlarıyla tanımlanan gruplara yönelik suçları da kapsayan hükümler kabul edebileceklerdir.*” Bu kural, üye devletlere, Soykırımı Sözleşmesi ile korunan grupların çerçevesini genişletme imkânını tanıyor. Soykırımı suçu söz konusu olduğunda, Soykırımı Sözleşmesi uzun müzakereler sonunda bu çerçeveyi daraltmıştı: sadece “*ulusal, etnik, ırksal ve dinsel*” gruplar koruma altına alınmıştı. Uluslararası Ceza Divanı'nı kuran Roma Statüsü'ndeki “İnsanlığa Karşı Suçlar” tanımında ise, “herhangi bir sivil grup” biçiminde daha geniş bir kapsama alanı var¹². Çerçeve Kararı, yukarıda altı çizili olarak belirttiğimiz grupları da koruma alanına alarak, 1948 Sözleşmesi'nin alanını res'en genişletmiştir. Bunun sonucunda, siyasal gruplara soykırımı suçu işlendiğini yadsıyan kişi de inkâr suçu işlemiş sayılabilecektir.

IV. Kasıt ve aleniyet

Çerçeve Kararı'nda suç teşkil eden davranışın kasıt içermesinin ve eylemin aleniyetinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, **inkâr eylemi -tek başına-ceza vermek için yeterli değildir**. Eylemin cezalandırılması için *şiddeti alenen körükleyebilecek veya nefreti celbedebilecek biçimde yapılması* icab ediyor; kararda sayılan suçlardan “*küçümseme* fiilinin” “**kabaca**” yapılması koşulu da getirilmiştir. Yani, kapalı kapılar ardında, az sayıda kişinin duyabileceği şekilde ve –tabii- **nazik bir biçimde yapılacak “küçümseme”** yargı tarafından hoşgörülebilir, cezalandırılmayabilecektir.

Bu bağlamda Soykırımı Sözleşmesi'nin ve bu Sözleşme'yi uygulamaya

11 Mesela: Almanca “Kümmeltürke” (Kimyon Türk) diye seslenmek, “Fransızca Tête de Turc” (Türk Kellesi) benzetmesini yapmak herhalde hafif bir aşağılama sayılacaktır. (*Tête de Turc: köy panayırlarında, köy gençlerinin, göbek bölümüne yumruk atarak güçlerini denedikleri ve sarığını düşürmeğe çalıştıkları bir kukla / manometredir*)

Buna mukabil KRY'de kimilerinin giydiği, “En iyi Türk – Ölü Türktür” sloganı yazan T-shirt, herhalde (KRY dışında) şiddet kullanımını körükleyen eylem çerçevesine girer.

12 Uluslararası Ceza Divanı'nı kuran Roma Statüsü'nün 7 maddesi ise bir eylemin insanlığa karşı suç sayılması için, “herhangi bir sivil gruba, saldırma bilinci ile yöneltilen sistematik saldırı” olması gerekir.

koyan Bosna/Sırbistan davası kararının, bir eylemin soykırımı sayılması için özel kasıt içermesi gerektiğinin altını çizdiğini burada tekrarlayalım. Çerçeve Kararı'nın yazılış biçimi ise, sadece kasıt ögesini içermekte, latince *dolus specialis* denilen özel kasıt unsurunu ihmal etmektedir.

V. Göz yummak (*condoning*) eylemini uygulamada arka plana atan değişiklik

Burada -sorgulayarak- altını çizmek istediğimiz husus, Çerçeve Kararı'nın 1(4) maddesinin, 1 (c) ve (d) maddesinden farklı yazılmış bulunmasıdır. Bu konuya açıklık kazandıralım: cezalandırılacak davranışlar, Çerçeve Kararı'nın 1 (c) ve 1 (d) maddelerinde alenen bağışlamak veya göz yummak (*condoning*); inkâr etmek ya da kabaca küçümsemek olarak belirtilmiştir. Çerçeve Kararı'nın aşağıda dipnotta verilen ve yetkili mahkeme ile ilgili 4. madde metninde ise sadece “inkâr etmek ve kabaca küçümsemek” eylemleri metinde kalmış, göz yummak (İngilizcesi: *condoning*) metinden çıkarılmıştır.

Her kelimesi uzun yıllar müzakere edilen bir metinde “göz yummak” fiilinin sehven unutulmuş olması mümkün değildir. Bu değişiklik, büyük olasılıkla, Çerçeve Kararı'nın metnine itirazları karşılamak için önerilen bir uzlaşma formülüdür. Metni müzakere edenler, sadece isteyen üye devlete kendi ceza yasasında “göz yummak” fiilini de cezalandırma olanağını tanımak istemiş olabilirler; bu nedenle 1(c) ve 1 (d) maddelerine bunu yazmışlar. Ancak, daha aşağıda 4. maddede “göz yummak” fiilini suç olmaktan çıkararak, isteyen devlete farklı davranma kapısını açık bırakmışlardır. Bunu tipik bir AB müzakere ve oydaşma arama alışkanlığı saymalıyız. Oysa konuyu irdeleyenler¹³, “göz yumanın”, “inkârdan” daha ağır bir davranış olduğunu belirtirler. Zira “alenen göz yuman” eylemin yapılmış olduğunu kabul etmektedir; buna karşılık “inkâr eden” suç olan eylemin vuku bulduğunu da reddetmektedir.

VI. Söylemin, tehdit, küfür, hakaret içermesi

Kararın ikinci maddesi, üye devletlere, 1. fıkra bağlamında, ya sadece *kamu düzenini bozması muhtemel olan davranışları* ya da söylemi, *tehdit, küfür veya hakaret içermesi durumunda* cezalandırma olanağını tanımaktadır. Bu kural Çerçeve Kararı'nın daha da sulandırılması sonucunu vermiştir. Bu modele Alman ve İngiliz hukuk sistemlerinde rastlanılmaktadır¹⁴.

13 Yaşar Yakış, “European Union Framework decision of the Offence of Denying a Crime, *Review of Armenian Studies*, No.23, July 2011. ss.63-92

14 Paolo Lobba, Some Comments on the EU Framework Decision 2008/913/JHA on Racism and Xenophobia. (*Internet ortamında Çerçeve Kararı ana başlığı altında okuduğumuz bir inceleme.*)

VII. Suçun kesinleşmiş mahkeme kararı ile saptanmış olması

Çerçeve Kararı'na göre, üye devletler, inkârı veya kabaca küçümsemeyi cezalandırmayı, *(yukarıda belirttik: göz yumma davranışı metinden çıkmıştır)* kesinleşmiş bir mahkeme kararı ile varlığı saptanmış bir suç ile sınırlamayı yeğleyebilirler¹⁵. *(Burada işaret ettiğimiz Madde 1.4. kuralının uluslararası hukuka aykırı olup olmadığı veçhesine aşağıda 9. maddede ayrıca değineceğiz).*

Fransa, AB Çerçeve Kararı konusunda suçun yetkili bir uluslararası mahkeme tarafından saptanmış olması koşulunu tercih ettiğini açıklayan ilk ülke olmuştur¹⁶. Daha sonra -Fransa Anayasa Konseyi tarafından iptal edilen- Boyer yasası ile dönüş yapmayı denediler, ancak bu girişim de başarısız kaldı. Gazete haberlerine göre şimdi Fransız Hükümeti soykırımı suçunun yetkili uluslararası mahkeme tarafından saptanması şartından -Ermenileri tatmin etmek için- vazgeçecekmiş.

VIII. Çerçeve Kararı Devletlerin anayasal ilkelerine aykırı olamaz

Çerçeve Kararı'nın içeriğini ve uygulamasını sınırlayan bir başka kural anılan Karar'ın 7. maddesinde kayıtlıdır¹⁷. Bu kısıtlama Çerçeve Kararı'nın, Avrupa Birliği Antlaşması ile Üye Devletlerin anayasal ilkelerinde kayıtlı temel özgürlükleri, özellikle ifade ve dernek kurma özgürlüğünü, basın özgürlüğünü etkilemeyeceğini kayda geçirmektedir. Benzer şekilde, Çerçeve Kararı'nın Giriş bölümünün aşağıda dipnotta çevirisi sunulan 14 ve 15. maddeleri Çerçeve Kararı'nın uygulanma alanını sınırlaması bakımından önemlidir¹⁸. Tüm Üye Devletler açısından zaten geçerli olan bu hükümlerin

15 *Çerçeve Kararı Madde 4*

Her Üye Devlet, işbu Çerçeve Yasasını "kabul ederken" veya daha sonra, Madde 1.Fıkra 1 (c) ve /veya (d) de yazılı suçları inkâr etme veya kabaca küçümseme eylemini, bu suçlar ya bir Üye Devletin ulusal mahkemesinin ve/veya uluslararası mahkemenin vereceği kesinleşmiş bir kararla ve / veya münhasıran bir uluslararası mahkemenin vereceği kesinleşmiş kararla saptanması durumunda cezalandıracağını beyan edecektir

16 Yaşar Yakış, "Fransa'nın Soykırımı Çelişkisi" *Ermeni Araştırmaları* dergisi Sayı 40/2011 Sh.78

17 *Madde 7*

Anayasal hükümler ve temel ilkeler

1.Bu Çerçeve Kararı, Avrupa Birliği Antlaşmasının 6. maddesinde yerini bulan ifade özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü dâhil, temel haklara ve temel hukuk ilkelerine saygıyı etkileyecek ya da bunları değiştirecek bir sonuç doğuramaz.

2.Bu Çerçeve Kararı, Üye Devletlerin dernek kurma özgürlüğü ve ifade özgürlüğüne ilişkin temel ilkeler ile çelişen önlemler almasını talep etme sonucunu vermez; bu, özellikle, basın ve diğer medyaya ilişkin anayasal geleneklerden veya haklara ve sorumluluklara ilişkin kurallardan kaynaklanır ve basının ve diğer medyanın sorumluluklarını tesbit ile bunu sınırlayan usule ilişkin güvencelerin bir sonucudur

18 Giriş: Madde 14. Bu Çerçeve Kararı temel haklara saygı gösterir ve Avrupa Birliği Antlaşmasının 6. maddesi ile ve Avrupa İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Koruma Avrupa Sözleşmesini, özellikle anılan Sözleşmenin 10 ve 11 maddesinde kayıtlı ilkeleri ve Avrupa Birliği Temel Haklar Senedini (Şartını), özellikle anılan Senedin II ve VI maddelerini kabul eder

Giriş: Madde 15. Dernek kurma ve ifade özgürlüğüne, bilhassa basın özgürlüğü ile diğer medyada ifade özgürlüğüne ilişkin mülahazalar, pek çok Üye Devleti, sorumlulukların saptanması ve sınırlandırılması konusunda ulusal yasalarında özel hükümler kabul etmeğe yöneltmiştir.

-hukukî bir zaruret olmadan- Çevre Kararı'nda tekrarlanması'nın nedeni, üye devletlerden pek çoğunun, Çerçeve Kararı'nın düşünce özgürlüğünü-sağcı kesimler için: yabancı düşmanlığı ile anti semitizm eğilimlerini-kısıtlayıcı, hatta cezalandırıcı etkisi konusunda ciddi çekinceleri bulunmasıdır¹⁹.

IX. Ulusal – Uluslararası Hukuk

a. Çerçeve Kararı'nın, uluslararası hukuk açısından en tartışmalı hükmü 1. maddenin 4. fıkrasıdır.

Bu madde şöyledir:

Her Üye Devlet, işbu Çerçeve Kararı'nı kabul ettiği sırada veya daha sonra, Madde 1.Fıkra 1 (c) ve /veya (d) de yazılı suçları inkâr etme veya kabaca küçümseme eylemini, bu suçlar ya bir Üye Devletin ulusal mahkemesinin ve/veya uluslararası mahkemenin vereceği kesinleşmiş bir kararla ve / veya münhasıran bir uluslararası mahkemenin vereceği kesinleşmiş kararla saptanması durumunda cezalandıracağı konusunda beyanda bulunur.

Görüldüğü gibi bu madde Üye Devlete üç seçenek sunuyor. Bunlardan biri, ulusal mahkemeye soykırımı konusunda karar yetkisini vermektedir. Soykırımı suçu o ülkede işlenmiş ise sorun yoktur; 1948 Sözleşmesi zaten bunu öngörüyor. Soykırımı zanlısı bireyi yargılama konusunda yetkili Mahkeme konusu Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılmasına ilişkin 1948 Sözleşmesi Uluslararası Hazırlık Konferansı'nda görüşülmüş ve anılan Sözleşmenin VI. Maddesi ile çözümlenmişti. Anılan madde şöyledir:

Soykırımı suçu veya 3 maddede kayıtlı diğer suçlarla itham edilen kişiler, soykırımının gerçekleştiği ülkenin yetkili mahkemesi tarafından veya uluslararası bir ceza mahkemesinin yargı yetkisini kabul eden Taraf Devletler için o mahkeme tarafından yargılanırlar.

İkinci ve üçüncü seçenekler, uluslararası mahkemeye yollama yapmaktadır. Bu da yazım farkı ile 1948 Sözleşmesi çizgisindedir.

¹⁹ AB ülkesi olmasa bile, yabancı düşmanı ve anti semitik elemanları içine alan bir partinin başkanı da olan İsviçre Adalet Bakanı A. Blocher, hem İsviçre'de, hem de Türkiye'yi ziyaretinde verdiği demeçlerde, İsviçre'de referandumla kabul edilmiş olan İsviçre Ceza Yasası'nın yabancı düşmanlığını ırkçılığı ve soykırımın inkârını öngören Ceza Yasası 261 maddesini – ifade özgürlüğünü kısıtladığı gerekçesi ile - eleştirmiş ve bu maddeyi kaldırtacağını açıklamış ve –kanımızca- Doğu Perinçek'i İsviçre'de Ermeni soykırımı savımı alenen reddetme konusunda özendirmiştir.

b. AB Çerçeve Kararı ile 1948 Sözleşmesinin VI maddesi arasındaki en önemli fark nedir?

1948 Sözleşmesi “ Soykırımının gerçekleştiği ülkenin yetkili mahkemesi veya Tarafların üzerinde mutabık kalacakları bir uluslararası ceza mahkemesi ” diyor. Çerçeve Kararı ise, sadece “Üye Devletin mahkemesinin kesinleşmiş kararından” söz ediyor.

1948 Sözleşmesine göre, soykırımı suçu bir başka ülkede işlenmiş ise, diğer bir ulusal mahkemenin o soykırımı zanlısını yargılama yetkisi yoktur. Fark buradan kaynaklanıyor. Çerçeve Kararı metninde “Soykırımının gerçekleştiği ülkenin ulusal mahkemesi” denilseydi 1948 Sözleşmesinin kuralını arka kapıdan girerek değiştirme girişiminden söz edilmezdi.

1948 Sözleşmesine göre, soykırımı suçu bir başka ülkede işlenmiş ise, diğer bir ulusal mahkemenin o soykırımı zanlısını yargılama yetkisi yoktur.

c. “Evrensel yargı yetkisi”²⁰ 1948 Sözleşmesi Hazırlık Konferansı'nda reddedildi

Yukarıda da değinildiği gibi, bu konu 1948 Sözleşmesinin Hazırlık Konferansında “evrensel yargı yetkisi” başlığı altında görüşülmüştü. (Bakınız: Konferans Zabıtları: 5.4.1948 (Doc-E/794) ss. 29.33; 9.11.1948 97.Oturum, ss.360-373; 10.11.1948, 87-99 oturumlar, ss.373-393; 11.11.1948, 99 oturumun devamı, ss 393-407) Yapılan oylama sonucunda suçun işlendiği ülkeden başka ülkenin yargısına, soykırımı zanlısını yargılama yetkisini vermeyi öneren teklif reddedilmişti. Ret gerekçesi olarak şu hususlar kaydolunmuştu:

Evrensel yargılama yoluyla cezalandırma geleneksel hukukun ilkelerine aykırıdır; buna izin vermek, bir başka ülkede bir yabancı tarafından işlenen suçların farklı ülkede cezalandırılması sonucunu verir; soykırımı genel olarak suçun işlendiği ülkenin Devletinin sorumluluğunu da kapsadığından, evrensel cezalandırma ilkesi ulusal mahkemelerin yabancı hükümetleri yargılamaları sonucunu getirir ki bu tehlikeli uluslararası gerginlikler doğuracaktır.

20 Evrensel Yargı Yetkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Prof.Dr. Durmuş Tezcan, Doç. Dr. Mustafa Ruhan Erdem, Yrd.Doç.Dr R. Murat Önok, “Evrensel Yetki (Adalet) İlkesi”, *Uluslararası Ceza Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayınları 2009, Sh. 148-162.

d. Başka ülkede işlenmiş bir suçun zanlısını yargılama yetkisini ulusal mahkemesine tanıyacak olan AB üyesi devlet, 1948 Sözleşmesi'nin yetkili mahkemeye ilişkin VI. maddesini ihlal etmiş sayılır mı?

Yukarıda da belirtildiği gibi, bir ülkenin ulusal yargısına başka bir ülkede işlenen soykırımı eylemini yargılama yetkisini vermeyi öngören “evrensel yargı yetkisi”, Hazırlık Konferansı'nda oylamaya sunulmuş ve reddedilmişti. Şimdi, AB üyesi devlet, Çerçeve Kararı'nda zikredilmemiş olan “soykırımının gerçekleştiği ülke” sözcüklerinin silinmesi, nedeniyle oluşan boşluktan yararlanarak, ülkesinde böyle bir uygulamaya yer verirse, kanımızca o ülke 1948 Sözleşmesini yalnız yorumlamış ve yalnız uygulamış olacaktır.

Başta Belçika olmak üzere Almanya gibi AB ülkeleri bu uygulamaları başlatmışlardır. Bunun sonucu olarak, örneğin Almanya'da görülen bir davada, Ruanda'lı bir zanlı soykırımı suçundan mahkûm olursa, bunu inkâr eden veya kabaca küçümseyen kişi de inkâr suçundan yargılanacak ve mahkûm edilebilecektir.

e. Ulusal yargıya “evrensel yargılama yetkisi” sağlama girişim ve uygulamaları

1948 Soykırımı Sözleşmesi Hazırlık Konferansı'nda, reddedilen evrensel yargılama yetkisini genelleştirmeye yönelik çabalar sürdürülmektedir. Aslında, bu uluslararası hukukun babası sayılan Hugo Grotius²¹ döneminden beri gündemde olan bir konudur.

Hatta Fransa ile Türkiye arasında UAD'de görülen ve 1927 tarihinde karara bağlanan *Lotus* davası da evrensel yargı yetkisi alanına giren bir örnek olduğunu söylemek yalnız olmaz²². O davada uluslararası sularda bir Türk gemisini batıran Fransız bayraklı *Lotus* gemisinin kaptanının Türkiye tarafından yargılanması UAD tarafından uluslararası hukuka uygun bulunmuştu.

- Evrensel yargı yetkisi konusunda önemli olan bir başka dosya da Şili diktatörü Pinochet'nin kendi ülkesi dışında (İngiltere'de) yargılanmasıdır.
- Bundan başka, İsviçre'nin Lozan Askeri Mahkemesi, 30 Nisan 1999 tarihinde *-1996 yılında İsviçre'ye gelen ve sığınma hakkı talep eden-*

21 Hugo Grotius, *De jure belli al pacis* (1625) in Louis Joinet, “Lutter contre l'impunité” (Suç işleyenin cezasız kalması ile mücadele etmek), La Decouverte, Paris,2002, Sh.86

22 *Uluslararası Daimi Adalet Divanı, Fransa ile Türkiye arasında Lotus davası*, 7 Eylül 192 tarihli 9 sayılı karar. CPJI Serie A.No.10

Ruanda'lı Belediye Başkanı Fulgence Niyonteze'yi savaş suçundan yargılamış ve hayat boyu hapse mahkûm etmiştir. (İsviçre Askeri Ceza Yasası, başka ülkede işlenen suçları yargılama yetkisini anıyor).

- ABD'deki Vaşington Mahkemesi ise Mart 2001'de, (işkenceci olarak tanınan) Endonezya Savunma Bakanlığı Genel Sekreteri General Jhony Lumintang'ı -gıyabında- tazminat ödemeğe mahkûm etmiştir.
- Evrensel yargılama yetkisini tanıma alanında en önde giden ülkelerden biri Belçika'dır. Belçika 1999'da tadil edilen 1993 yasası ile ulusal yargısına mutlak evrensel yargılama yetkisini tanıdı. Bunun üzerine Belçika'da çok sayıda dava açıldı. Bu bağlamda dört Ruandalı 2001 yılında, 1949 Cenevre Konvansiyonları ile bunun I ve II Ek Protokollerine aykırı davranma iddiası ile Brüksel Asliye Ceza Mahkemesi'ne sevkedildiler ve 1994 Ruanda soykırımına katılmaktan oniki ile yirmi yıl arasında hapis cezasına mahkûm edildiler;
- Belçika'da evrensel yargılama yolu açılınca, bu kez Filistinliler Ariel Sharon hakkında, 1982 yılında Lübnan'da Sabra ve Şatila kamplarında yapılan katliamlar konusundaki sorumluluğu gerekçesi ile Belçika'da dava açmak istediler;
- Fildişi Sahili'nde 26 Ekim 2000 tarihinde yapılan Yopugon katliamındaki sorumlulukları gerekçesi ile Fildişi Sahili Başkanı ve İçişleri Bakanı hakkında dava açılması talep edildi;
- 2001 yılında Saddam Hüseyin hakkında da Iraklı Kürtler tarafından dava açılmak istendi.
- ABD'deki Kübalı sığınmacılar da Fidel Castro'ya karşı dava açmak için Belçika yargısına başvurdular.

Benzer dava girişimlerinin sayısı artınca ve sorun içinden çıkılmaz bir yöne sürüklenmeğe başlayıp ta bu girişimler ülkenin çıkarlarını zedeleyince, Belçika bu davaları frenleme ihtiyacını duydu ve yasa değişikliği yapmayı planladı. Aşağıda Çerçeve Kararı vesilesi ile Belçika uygulamasında da belirttiğimiz gibi, o ülkedeki Hükümet krizi, bu alandaki çalışmalarını şimdilik durdurdu.

- Almanya'da ulusal yargıya Almanya dışında işlenmiş soykırımı, insanlık suçu ve savaş suçu eylemlerini yargılama yetkisini veren 30.6.2002 tarihli **Völkerstrafgesetzbuch** yasası ile evrensel yargı yetkisini tanımıştır; anılan suçlardan hiçbirine zaman aşımı

uygulanmaz. Ancak Almanya dışında işlenmiş suçlar için dava açılması, Alman Ceza Muhakemeleri Usulü Yasası'nın 153(f) maddesi gereğince, federal savcının iznine bağlanmıştır. Bu madde federal savcıya çok geniş yetki tanımaktadır. Şimdiye kadar savcıya intikal eden 128 talep olmuştur. Bunlardan iki Ruanda vatandaşı (Ignace Murwanashyaka ve Straton Musoni) hakkında Mayıs 2011'de Stuttgart Oberlandesgericht mahkemesinde dava açılmıştır. Anılan Alman mevzuatının uygulanması çerçevesinde Frankfurt mahkemesinde de bir dava açıldığını internet ortamında yaptığımız araştırmada saptadık.

Bu örnekler, “evrensel yargı” alanındaki gelişmelerin zemin kazandığına işaret etmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Çerçeve Kararı çeşitli hükümlerle yumuşatılmış ve anayasal haklar garanti altına alınmak istenmişse de, sonuçta savcı ve yargıçlara tanınan geniş takdir hakkı, bu alanda adalet ve hakçalık duygusunu zedeleyebilecek beklenmedik kararlarla karşılaşılması sonucunu verebilecektir.

X. Çerçeve Kararı'na uymamanın yaptırımını yok

Nihayet, AB hukuk sisteminin, bir üye Devletin Çerçeve Kararına uymaması durumunda herhangi bir yaptırım öngörmediğini de belirterek²³ bu bahsi kapatalım..

4. Çerçeve Kararı'na veya AB üyesi devletin taraf olduğu bir sözleşmeye aykırı mevzuatına karşı başvurulabilecek hukuk yolları

I. AB Hukuku Çerçevesinde Çerçeve Kararı'nın İptali veya Yorumu mu?

AB Çerçeve Kararı'nın iptali veya yorumlanması için AB Lüksemburg Adalet Divanı'na bir AB ülkesi mahkemesi tarafından başvurulması mümkündür.

Avrupa Birliği Anlaşması'nın 35. maddesi, AB Adalet Divanı'nın “*işbu Maddede belirtilen koşullar çerçevesinde, Çerçeve Kararlarının geçerliliği ve yorumlanması hakkında hüküm vereceğini*” belirtir. Ancak, üye devletler yargının kararını kabul etmek zorunda değildirler; bu konudaki iradelerini bir bildiri ile Konseye iletebilirler; ayrıca bildiriye, konunun Avrupa Adalet Divanı'na, herhangi bir ulusal mahkeme tarafından mı veya sadece en üst

²³ *Treaty on the Functioning of the European Union*, (Avrupa Birliğinin Yönetimine İlişkin Andlaşma; 36 sayılı Protokole ilişkin Madde 258-260; Bölüm VII, 9 ve 10

(ulusal) mahkeme tarafından mı intikal ettirilebileceği hususundaki kararlarını bildirebilirler (Madde 35, 2 ve3 fıkralar.)

Bu bağlamda, Çerçeve Kararı'nın, o ülke mevzuatının ayrılmaz parçasını oluşturan Soykırımı Sözleşmesi arasındaki kural çelişkisi nedeniyle zarara uğrayan kişi veya kurumlar, davanın görüldüğü mahkeme yoluyla, Çerçeve Kararı'nı AB Adalet Divanı'na taşıyabilirler.

Anılan Anlaşmanın **34. maddesi**, polis, hukuksal işbirliği ve cezai konularda Üye Devletler arasında işbirliği yapılabileceğini, Çerçeve Kararı kabul edebileceğini öngörmektedir. Bu çerçeve kararları üye devletler açısından bağlayıcıdır. Ancak, uygulamaya ilişkin biçim ve yöntem konuları üye devletlerin yetkisine bırakılmıştır. Çerçeve Kararı doğrudan sonuç doğuramaz.

II. AB Çerçeve Kararı 1948 Soykırımı Sözleşmesi'ni tadil ediyor mu?

Yukarıda da açıkladığımız gibi, AB Çerçeve Kararı, kendi başına 1948 Sözleşmesi'ni tadil etmiyor. Ancak, soykırımı suçu başka bir ülkede işlenmiş ise ve AB üyesi devletin ulusal yargısı anılan eylemin zanlısını yargılar ise, Çerçeve Kararı, 1948 Sözleşmesi'nin VI. maddesini çiğnemeye olanak tanıyan bir seçenek sunuyor. Özetle, bu alandaki hukuksal sorumluluk ihlali yapacak olan üye devlete ait olacaktır. Ayrıca, yukarıda III.3 maddesinde de belirtildiği gibi, -soykırımı suçu söz konusu olduğunda- korunan grupların kapsamının genişletilmesi de 1948 Sözleşmesi'ne aykırıdır.

Ancak, Belçika ve Almanya örneğinde olduğu gibi bir devlet bu konuda siyasal tercih yapmış ve evrensel yargı yetkisini kabul etmiş ise, devletin egemenliği söz konusu olacağı için hukuksal durum daha karmaşık bir hal alır.

Uygulamada, onayladıkları uluslararası sözleşmelerin kurallarından farklı ulusal yasa maddeleri kabul etmiş olan devletlerin bulunduğu burada işaret edelim. 1948 Sözleşmesi bağlamında Türkiye de bunların arasındadır²⁴.

24 Örneğin, Türk Ceza Yasasında kayıtlı Uluslararası Suçlar (Md.76 ve Md. 77) bakımından durum böyledir. Ceza yasamızın 76. maddesi, soykırım suçunun maddi unsurunu saptama bakımından, 1948 Sözleşmesi'nin II. maddesinde belirtilen beş kategori eylemi kabul etmekle birlikte, bu alanda bir vastıflandırma yapmıştır. Buna göre, soykırımı suçunun oluşması için, suçun "bir planın icrası suretiyle" gerçekleştirilmesi gerektiği koşulu yasaya konulmuştur. Oysa 1948 Sözleşmesi'nde böyle bir koşul yoktur. (Bakınız: Turgut Tarhanlı: "Adalet Politikaları ve Ermeni Sorunu"; *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Etrmenileri, Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Sh.574. Benzer şekilde, 1948 Sözleşmesi'nde kayıtlı (Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna/Sırbistan Şubat 2007 kararına göre, soykırımı suçunun oluşması için olmazsa olmaz koşul olan) "as such" terimi, Sözleşmenin dilimize çevirisinde Türkçe metne yansıtılmamıştır). Sayın Em. Büyükelçi Şükrü Elekdağ bu konuda TBMM çatısı altında, yasama erkinin hatasını önlemeğe yönelik- başarısız kalan- girişimlerini birlikte katıldığımız bir toplantıda nakletmiştir.

III. 1948 Sözleşmesi'nin IX. maddesi

1948 Sözleşmesi'ne taraf olan bir devlet, Sözleşme'nin yanlış yorumlandığı, uygulandığı veya icra edildiğini ileri sürerek 1948 Sözleşmesi'nin IX. maddesini dermeyeran edebilir ve Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) doğrudan başvurma koşullarını oluşturulabilir.

Madde IX: Sözleşmeye Taraf Devletler arasında, bir Devletin soykırımından ya da Sözleşme'nin III. maddesinde belirtilen eylemlerden herhangi birinden sorumluluğu konusu da dâhil olmak üzere, işbu Sözleşme'nin yorumu, uygulanması veya icrası ile ilgili uyuşmazlıklar, bu uyuşmazlığa taraf olan Devletlerin herhangi biri tarafından Uluslararası Adalet Divanı'na sunulabilir.

Sözleşme'ye aykırı kural bilfiil uygulamaya sokulmadan UAD nezdinde açılacak bir dava -Sözleşme'ye aykırı sayılan kuralın iptali sonucunu getirmez; zira UAD bir başka ülkenin mevzuatını değiştirmesi konusunda karar verme yetkisine sahip değildir.

UAD'na başvuru yapılması için, iki devlet arasında bir ihtilaf bulunması -veya oluşturulması- gerekir. İhtilafın var olup olmadığına UAD karar verecektir.

IV. Ulusal parlamentoların yetkili mahkemenin kararı bulunmadan bir başka ülkedeki soykırımını tanıma kararına karşı yargıya başvurma beklenen sonucu sağlar mı?

Beklenen sonuç ne olabilir?

- a) Tanıma kararının iptali;
- b) O devletin kınanması.

Bir ülkenin yasama organının, -yetkili mahkemenin kararı olmaksızın- bir başka ülkedeki bir eylemi soykırımı olarak tanıması, -örneğin 2001 yılında Fransa'da olduğu gibi "Fransa Ermeni soykırımını tanıır" şeklinde bir cümlelik iş'ari (*declaratoire*) bir yasa kabul etmesi- siyasal nitelikli bir adımdır. Bu kararın alındığı 2001 yılında Fransa Anayasası parlamentonun "karar kabul etmesine" olanak tanımıyordu; yasama organı sadece yasa kabul edebiliyordu. Bu anayasa kuralı daha sonra değiştirildi. Şimdi Fransa Parlamentosu yasa niteliği bulunmayan kararlar da alabiliyor.

Bu örnekten hareket edersek, Fransa'nın 2001 tarihli yasasına karşı, UAD

nezdinde açılacak “Sözleşmenin yalnız uygulanması veya yorumu” gerekçesi ile açılacak bir davanın o yasanın iptali sonucunu vermeyeceği kanısındayız.

Siyasal bildirim nitelikli bir yasaya karşı, UAD nezdinde açılacak bir davada, herşeyden önce iki ülke arasında ihtilaf bulunduğuna ilişkin usul engelinin aşılması gerekecektir. Fransa, bu yasanın Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik olmadığını resmen de vurguladığı cihetle, iki ülke arasında ihtilaf bulunmadığını ileri sürebilecektir.

Kuramsal olarak, usul engelinin aşıldığını varsaysak bile, böyle bir davanın Fransa'nın mahkûmiyeti ile sonuçlanmayacağı kanısındayım. Zira a)1948 Sözleşmesi “*tarihin her döneminde soykırımı suçu işlendiğini*” Giriş bölümünde beyan etmektedir. Sözleşmeyi onaylayan her ülke bu beyanı kabul etmiştir. Soykırımı sayılan olay 1948 Sözleşmesi yürürlüğe girmeden önce vuku bulmuş ise, Sözleşme tarihte hangi olayların soykırımı sayıldığı hakkında bir açıklık getirmediğinden, taraf devletin parlamentosu, Sözleşme'nin Giriş bölümündeki o ifadeyi yorumlayan siyasil nitelikli bir karar almış sayılır; Uluslararası Adalet Divanı yasama meclisinin siyasil nitelikli kararını hukuken değerlendirmez.

Siyasal bildirim nitelikli bir yasaya karşı, UAD nezdinde açılacak bir davada, herşeyden önce iki ülke arasında ihtilaf bulunduğuna ilişkin usul engelinin aşılması gerekecektir. Fransa, bu yasanın Türkiye Cumhuriyetine yönelik olmadığını resmen de vurguladığı cihetle, iki ülke arasında ihtilaf bulunmadığını ileri sürebilecektir.

Parlamentonun soykırımı olarak nitelediği olay, Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra vuku bulmuş ise, o olayın soykırımı olup olmadığına zaten Sözleşmede belirtilen yetkili mahkeme karar verecektir.

5. AB Üyesi Devletler Çerçeve Kararı'na uyum sağladılar mı?

Çerçeve Kararı uyarınca, AB üyesi devletler, Kasım 2010' a kadar kendi ulusal ceza yasalarını Karar esaslarına göre değiştireceklerdi. Az sayıda AB ülkesi anılan tarihe kadar kendi ceza mevzuatını AB çerçeve yasası ile uyumlu hale getirebildi²⁵. **Birleşik Krallık**, genel olarak ırksal nefreti tetikleyecek eylemlerin cezalandırılmasına ilişkin 1986 tarihli Kamu Düzeni

25 Luigi Cajani, “Adoption of the E.U. Framework Decision”, 17 May 2011 www.lhpasso.fr/index.php?option=com.content&view=article&id=162.adoption-de-la-decision-cadre-europeenne-au-17-Mai-2011&catid=53:actualites&Itemid=170

Yasası'nın yeterli olduğu görüşünü açıkladı. **İrlanda**²⁶, **Hollanda**²⁷, **Danimarka**²⁸ ve **İsveç**²⁹ de mevcut yasalarının yeterli olduğunu belirttiler. Bu ülkeler Çerçeve Kararı'nın ifade özgürlüğünü tehdit ettiği gerekçesi ile karşı çıkmışlar ve ırkçılıkla mücadele yasalarının geniş bir şekilde yorumlanması sureti ile Çerçeve Kararı esaslarını uygulayabileceklerini vurgulamışlardı.

Malta, AB ülkeleri arasında ilk olarak, 17 Temmuz 2009 tarihinde Ceza Yasası'nın 82. B maddesini Çerçeve Kararı esaslarına uyum sağlayacak şekilde değiştirdi.

Almanya, 1994 'ten beri, Ceza Yasası'nın 130.3 maddesi gereğince, Nazi rejimi sırasında işlenen suçları öven, inkâr eden ya da küçümseyen kişileri beş yıllık bir cezaya çarptırmaktaydı.

Ulusal yargıya Almanya dışında işlenmiş soykırımı, insanlık suçu ve savaş suçu eylemlerini yargılama yetkisini veren 30.6.2002 tarihli Völkerstrafgesetzbuch yasası gereğince Almanya evrensel yargı yetkisini tanıdı ve Alman mahkemeleri başka ülkelerde yabancılar tarafından işlenmiş suçları yargı gündemine aldı. Hangi olayın dava konusu yapılacağı konusundaki kararı Savcı vermektedir. Bu yasanın uygulanmasından olmak üzere Frankfurt, Stuttgart ve Münih mahkemeleri Ruanda'da işlenmiş suçlar nedeni ile zanlıları 2011 yılından bu yana yargılamaya başlamışlardır.

Avusturya, 1992 yılında çıkarılan Verbotgesetz yasasına göre, Nazi suçlarını inkâr edenler, kabaca küçümseyenler, onaylayanlar ve Yahudi soykırımını haklı gösterenler on yıla kadar – ağır hallerde yirmi yıla kadar cezalandırılacaklardır. Avusturya, son olarak Naziler tarafından işlenmiş suçlar dışında, ırkçı veya yabancı düşmanlığına ilişkin söylemlerin inkârını cezalandıran bir yasayı Ekim 2011'de kabul etti.

Avusturyalı sağcı politikacılar ve dernekler bu yasayı şiddetle eleştirdiler³⁰. Daha önce de vurgulandığı gibi, AB Çerçeve Kararı'nın ifade özgürlüğünü zedelediği görüşü daha ziyade Avrupa'daki sağcı parti ve isimlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar, ülkelerindeki yabancılara karşı hoşgörüsüzlükleri ağır basan, İslam karşıtı olduklarını saklamayan, hatta zaman zaman

26 İrlanda: 1989 tarihli Nefret Eyleminin Yasaklanmasına ilişkin yasa

27 Hollanda Ceza Yasası'nın 137 maddesinin c,d,e fıkraları

28 Danimarka Ceza Yasası'nın 266.b. maddesi

29 İsveç Ceza Yasası'nın alt bölümü 16.bölüm.8

30 "The End of Freedom of Expression in Europe" *Gates of Vienna* 29.10.2011 (Bu sitenin başlığında şunlar yazılı: "At the siege of Vienna in 1683 Islam seemed poised to overrun Christian Europe. We are in a new phase of a very old war" (1683'te Viyana kuşatmasında İslam Hristiyan Avrupayı işgal etmeye hazır gibiydi.Şimdi çok eski bir savaşın yeni safhasındayız.)

antisemit görüşleri nedeniyle eleştirilen oluşumlardır. Avusturya Ceza Yasası'nda yapılan değişiklik sonucunda Hz. Muhammed'e hakaret eden bir kişi mahkûm edilmiştir³¹.

Kıbrıs Rum Kesimi Çerçeve Kararı'nı ceza yasası çerçevesine ithal eden 134(I) 2011 Sayılı Yasa'yı 21.10.2011 tarihinde kabul etmiştir. Yasaya göre Kıbrıs polisi, inkâr suçu kuşkusu bulunması halinde, bir şikâyet olmasa bile, soruşturma dosyasını açmağa yetkili kılınmaktadır; ayrıca davayı gören mahkeme ırkçı ve yabancı düşmanlığına ilişkin motivasyonu gözönüne alacaktır³².

Belçika, 1995 yılından bu yana “Alman Nasyonal Sosyalist rejimi tarafından işlenen soykırımı suçunun inkârı, küçümsenmesi, haklı gösterilmesi ya da onaylanmasını” suç saymakta ve cezalandırmaktadır. Yasada tekil olarak geçen “soykırımı” teriminin tanımı açık değildir. Burada sadece Yahudi soykırımına mı, yoksa Nazi rejiminin uyguladığı – Roma halkı dâhil- tüm kıyımlara mı yollama yapılmaktadır? Belçika Senatosu 1998 yılında Ermeni soykırımını tanımış, ancak 2005 yılında bunun cezalandırılmasına dair bir öneriyi kabul etmemiştir. Belçika'nın evrensel yargı yetkisini kabul ettiğine yukarıda değindik. Belçika Hükümeti Çerçeve Kararı'nın esaslarını Belçika Ceza Yasası'na ithal etmek için bazı çalışmalar yapmış, ancak ülkedeki hükümet krizi nedeni ile bunlar sonuçlanmamıştır³³.

Fransa, Gayssot Yasası Nazi suçlarını inkâr edeni para cezası yanında bir ay-bir sene arasında hapis cezasını öngörmektedir. Bu yasa gereğince mahkûm edilen bazı Fransız vatandaşlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde açtıkları davalar, her bir duruma göre farklı sonuçlar vermiştir³⁴. Fransa 2001 yılında iş'ari bir yasa ile Ermeni soykırımının varlığını tanımıştı. Fransa Parlamentosu, Ermeni soykırımını yadsıyanların cezalandırılmasını öngören bir yasa çıkarmış, ancak bu yasa Fransa Anayasa Konseyi tarafından anayasaya aykırılık gerekçesi ile iptal edilmiştir. Çerçeve Kararı'nın esaslarını Fransız Ceza Yasası'na ithal etme çalışmaları henüz sonuçlanmamıştır. Fransa, 2008 yılında, Çerçeve Kararı'nın yargı yetkisi hakkında tanıdığı üç seçenekten “suçların inkârını ve kabaca küçümsenmesini, bu suçlar bir uluslararası

31 Örneğin, Avusturya'da Hazreti Muhammed'in Hazreti Ayşe ile evliliği hakkında Müslümanlar tarafından kabul edilemeyecek hakaret içeren sözleri, sağcı Özgürlük Partisi için düzenlediği bir seminerde gizlice kaydeden bir gazetecinin şikâyeti üzerine Sabatich-Wolf adlı bir öğretim görevlisi, 20 Aralık 2011 tarihinde hukuken tanınan bir dini lekelemek suçundan mahkûm edilmiştir.

(<http://www.rightwinggranny.com/?tag=framework-decision-on-combatting-racism-and->)

32 “Council Framework Decision. Law came into effect in Cyprus”(internet ortamından) Red Network

33 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Durmuş Tezcan, “Ulusal Mahkemelerin Evrensel Yargı yetkisi ve Belçika Evrensel Yetki Kuralı” *Hukuk Kurultayı 2004*, Ankara Barosu yayını, Ankara, 2004 c.II, s.128

34 Yaşar Yakış, “A European Union Framework Decision on the Offence of Denying a Crime”, *Review of Armenian Studies*, Sayı 23/2011 ss. 63.92. AİHM önünde açılan Garaudy, *Lebideux?* (Doğrusu Lehideux olacak) ve Chauvy davaları bu makalenin 88-90 sahifelerde irdelenmiştir.

mahkemenin nihai kararı ile saptandığı takdirde cezalandırma seçeneğini” yeğlediğini açıklamıştı. Basına yansıyan haberlere dayanılarak yukarıda belirtildiği gibi, Fransa, şimdi bu kararını değiştirmeyi düşünüyor.

Romanya, 2002 yılında ırkçılıkla mücadele konusunda bir yasa kabul etti ve Holokost’u, Roma’lara karşı Nazilerin uyguladığı soykırımını inkâr edenleri altı ay ile beş yıl arasında hapisle cezalandırmayı öngördü. Romanya Adalet Bakanı, Çerçeve Kararı esaslarının Romen Ceza Hukuku’na ithali konusunda başka bir şey yapılmasına gerek kalmadığını açıkladı.

İspanya, 1996 yılında Ceza Yasası’nın 607.2 maddesi ile herhangi bir soykırımını “inkâr edeni” ya da “haklı göstereni” bir ilâ iki yıl hapisle cezalandırmayı kararlaştırdı. Ancak 2007 yılında, İspanya Anayasa Mahkemesi “inkâr” kavramının anayasaya aykırı olduğuna hükmetti; sadece “haklı gösterme” fiilinin cezalandırılabilceğini belirtti. İspanya Çerçeve Kararı konusunda hukuksal sorunlarla karşı karşıya olduğu için ceza hukukunda Çerçeve Kararı’na uyum sağlayacak değişiklikleri şimdiye kadar yapamadı³⁵.

Portekiz 2007 tarihli ceza yasasının 240 maddesi ırkçı, dinsel ve cinsel ayrımcılık konusundadır ve “savaş suçlarını, insanlığa karşı suçlar ile barışa karşı suçları inkâr etme dâhil” grupları veya bireyleri ırksal, dinsel ve cinsel gerekçelerle karalayanları ya da zarar verenleri, altı ay ile beş yıl arasında hapisle cezalandırmayı öngörür. Portekiz makamları anılan yasa kuralının Çerçeve Kararı kapsadığını ve ayrıca bir işlem yapılmasına gerek görmediklerini belirtmişler³⁶.

Litvanya, 15 Haziran 2010 tarihinde ceza yasasının 170-2 maddesini kabul ederek, Avrupa Birliği’nin bir resmi belgesi ile veya Litvanya mahkemesi tarafından tanımlanmış soykırımı, insanlığa karşı suç ve savaş suçlarının onaylanması, inkârı ya da kabaca küçümsenmesini azami iki yıla kadar hapisle cezalandırmayı kabul etmiştir. Bu bölüm, açıkça, 1990-1991 yılları dâhil olmak üzere, Litvanya topraklarına ve yurttaşlarına karşı gerçekleştirilen Nazi ve Sovyet saldırılarını ve cürümlerini kapsamaktadır.

Letonya Çerçeve Kararı’nın müzakereleri sırasında, Komünist dönemi cürümlerinin Karar çerçevesine alınmasını istemiş ve nihai zabıtlara bu konuda bir bildiri eklemiştir. 21 Mayıs 2009 tarihinde kabul ettiği ceza yasasının 74-1 maddesinde anılan eylemlere açıkça yer verilmemiş ve komünist döneminde işlenen cürümleri de içine alan genel ifadeler kullanılmıştır; bu madde, soykırımının, insanlığa karşı suçların, barışa karşı suçların ve savaş suçlarının (*public glorification*) “alenen övülmesini” asgari

35 Luigi Cajani, yukarıda anılan makale Sh.3

36 Luigi Cajani, yukarıda anılan makale Sh.3

beş yıl hapisle veya kamu hizmetinden mahrumiyetle cezalandırmaktadır. Çerçeve Kararı'nda öngörülen “övme, inkâr veya kabaca küçümseme” (*condoning, denying or grossly trivialising*) terimleri yasada “alenen övme” terimi ile tanımlanmıştır.

Macaristan Çerçeve Kararı içeriğini merkez sol hükümet döneminde, Ocak 2010 tarihinde, Ceza Yasası'nın 269-C maddesine kısmen ithal etmişti. Yasaya göre, Holokost'u inkâr eden, bu cürümü sorgulayan ya da küçümseyen söylemler üç yıl hapisle cezalandırılmaktaydı. Ceza Yasası'nda Holokost dışındaki suçlardan söz edilmiyordu. 2010 seçimlerinde sağ cenah iktidara geldi ve derhal Holokost'a yapılan yollamayı -daha genel olan- “soykırımlar” terimi ile değiştirdi; ayrıca, insanlığa karşı suçlar metne eklenerek Naziler tarafından işlenen suçlara, komünist rejimler tarafından işlenen suçlar ilave edildi. Bu suçların işlendiğini hangi makamın tesbit edeceğine dair yasada bir açıklık yok.

AB dışında bazı inkâr suçu örnekleri

Ukrayna 1932-1933 yıllarında ülkede yaşanan ve Holodomor olarak adlandırılan “açlık kırımının” Sovyet rejimi tarafından uygulamaya konulmuş bir soykırımı olduğu hususunu tartışmaya devam ediyor. 2006 yılında Viktor Yuşenko'nun partisinin teklifi üzerine, Ukrayna Parlamentosu Holodomor'u soykırımı olarak niteledi ve bunun inkârını yasaya aykırı eylem saydı. Yuşenko'dan Başkanlığı devralan Yanukoviç mahkemeye verildi, ancak aklandı. Yanukoviç “Büyük Açlık” olarak adlandırılan Holodomor olaylarının, soykırımı olarak nitelendirilebilecek koşulları bir araya getirmede, gelişmelerin sadece Ukrayna'ya değil Volga bölgesine de yayılmış bulunduğunu ve Stalin'in Ukraynalıları hedef almadığını belirtmişti. Gerek Avrupa Parlamentosu, gerek Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi, o olayları soykırımı değil, ama insanlığa karşı suç olarak tanımlamıştır³⁷.

Ruanda'da inkârcılık, siyasal muhaliflere karşı bir silah olarak kullanılmaktadır. 1994 yılında Tutsi'lerin maruz kaldığı soykırımı suçunu küçümsemediği gerekçesi ile Victoire Ingabire hapse atılmıştır. Bayan Ingabire, “Tutsiler'in de savaş suçu işlediklerini ve yargılanmaları gerektiğini” belirtmişti.

İsviçre 1995 yılında Ceza Yasası'nın 261 (mükerrer)-bis(4) maddesini halk oylaması sonucunda kabul ederek, soykırımının veya diğer insanlığa karşı suçların inkârını, küçümsemesini veya haklı gösterilmesini cezalandırmayı

37 Avrupa Parlamentosu kararı, 23.10.2008 Sayı P6_TA, paragraf 1(a); Avrupa Konseyi Parlamenter (2008) 0523Asamblesi 28.04.2010, Sayı 1723 (2010) paragraf 11.

öngörmüştür. Bu madde uyarınca Bern-Laupen Mahkemesi'nde 17 Türk vatandaşı aleyhine açılan Ermeni soykırımını inkâr davası, 2001 yılında zanlıların beraati ile sonuçlanmıştı. Daha sonra 2007 yılında Lozan Mahkemesi Doğu Perinçek'i Ermeni soykırımını inkâr suretiyle ırk ayrımcılığı yapma suçundan mahkûm etti. Bu mahkûmiyet kararından sonra, İsviçre'nin Winterthur mahkemesi de Ermeni soykırımını yadsıyan üç Türk vatandaşını daha mahkûm etti. Mahkûmiyet kararı veren İsviçre mahkemeleri -çok özetle- soykırımı suçunun varlığının saptanması için yetkili bir mahkeme kararı bulunmasına gerek olmadığını, -farklı görüşler olsa bile- Ermeni soykırımının tarihsel bir gerçek sayıldığı konusunda İsviçre'de bir oydaşma bulunduğunu, bu nedenle, anılan suçun inkârının ırk ayrımcılığı sayıldığını, bu kararı veren yargıcın takdir yetkisini kullandığını belirlemişlerdir. Doğu Perinçek, kesinleşmiş olan bu mahkûmiyet kararını ifade özgürlüğünün ve adil yargılama ilkesinin çiğnendiği gerekçesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşımıştır. Dava³⁸ henüz sonuçlanmamıştır.

6. AB Çerçeve Kararı'na Türkiye'nin tepkisi

Türkiye, yukarıda da değinilen AB Çerçeve Kararı'nın, 4. maddesinin 1948 Soykırımı'nın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin, soykırımının varlığını tesbit konusundaki yetkili mahkemenin saptanmasına ilişkin VI. Maddesi'nin tadili sonucunu vereceği görüşünü savunmaktadır. Bir bölgesel örgüt kararı ile uluslararası sözleşme kuralı değiştirilemez. Konu AB-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu'nun (KPK) gündemine Türkiye tarafından 2010/2011 döneminde getirilmiştir³⁹. Bu karar hakkında KPK'nın İngiliz üyesi ile Ms. Marlene McCarty ile Türk üyesi Şükrü Elekdağ'a bir rapor hazırlama görevi verilmiştir; ancak bunların hazırladığı rapor, KPK'nın Yunan ve Kıbrıs Rum kesimi temsilcileri tarafından sunulan 39, diğer üyelerce teklif olunan 7 (toplam 46) değişiklik önerisi ile sulandırılmak istenmiş, fiilen bloke edilmiş, Türkiye de bu durumda teklifini 2011 ilkbahar toplantısında geri çekmiştir.

Bu konuda eklemek isteyeceğimiz husus, 1948 Sözleşmesi'nde soykırımı suçunun bireyler tarafından işlenebileceğinin belirtilmiş olduğudur. Herhangi bir mahkeme bir zanlıyı savunma ve adil yargılanma hakkına da saygı gösteren, usulüne uygun bir yargı süreci ile yargılamakla mükelleftir. Anadolu'da vuku bulan müessif olaylardan bu yana yaklaşık bir yüz yıl geçtiği cihetle, artık yargılayabilecek zanlı kalmamıştır. 1948 Sözleşmesi, -zanlı yargılanmadan- bir olayın soykırımı olup olmadığının tesbiti yetkisini

38 Bu konuda aşağıdaki yayında ayrıntılı bilgi verilmiştir: Pulat Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Doğu Perinçek-İsviçre Davası. Bir Düşüncü İfade Özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi*. Kaynak Yayınları, Eylül 2012

39 Yaşar Yakış, *Review of Armenian Studies*'in 23/2011 sayısında yayımlanan ve yukarıda anılan makale. S.84

herhangi bir mahkemeye vermiş değildir. Bu nedenle Ermeni militanlar, hukuksal değil, siyasal bağlamda soykırımından söz eder olmuşlardır. Öte yandan, Soykırımı Sözleşmesi Giriş Bölümü'nde "tarihin her döneminde soykırımı işlendiği" yazılı olmakla birlikte, hangi olayların bu suç çerçevesine girdiği kayıtlı değildir; bu konu Sözleşme'nin Hazırlık Konferansı'nda da hiç görüşülmemiştir. Bu durumda bazı ülke parlamentolarının aldıkları - tarihte yaşanmış olayların soykırımı olduğuna dair – kararlar siyasal niteliktedir. Avrupa Birliği'nin Lüksemburg Adalet Divanı da Türkiye ile üyelik müzakerelerinin Ermeni soykırımı tanınmadan başlayamayacağı konusunda Ermeni militanlar tarafından açılan bir davada, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni soykırımına ilişkin kararının siyasal nitelikli olduğunu belirtmiş, siyasal kararların farklı dönemlerde değişebildiğinin altını çizmiştir.

7. Çerçeve Kararı 2013 Yılında Gözden Geçirilecek

Çerçeve Kararı 10 (2) maddesi, AB Konseyi Genel Sekreterliği'nin Üye Devletler tarafından kendisine ulaştırılacak uygulama raporlarını inceleyerek bir rapor hazırlamasını, AB Komisyonu'nun da bir yazılı rapor sunmasını ve AB Konseyi'nin 28 Kasım 2013 tarihine kadar üye devletlerin Çerçeve Kararı'nı ne derecede uyguladıklarını belirlemesini öngörmektedir. Çerçeve Kararı'nın 10(3) maddesi Konsey'in 28 Kasım 2013 tarihinden önce Çerçeve Kararı'nı gözden geçirmesini amirdir. Konsey bu gözden geçirmeyi yaparken, Çerçeve Kararı'nın 1 (1) maddesinin uygulanması hakkında yargısal işbirliği konusunda güçlük yaşayıp yaşamadıklarını soracaktır. Konsey, buna ek olarak Eurojust örgütünden, üye devletlerin mevzuatı arasındaki farkların, bunlar arasında -anılan alanda- işbirliği konusunda sorun çıkarıp çıkarmadığı hakkında bir rapor sunmasını isteyebilecektir.

Şimdilik, 17-18 Ocak 2013 tarihinde Dublin'de bir araya gelen AB Adalet ve İçişleri Bakanları Konseyi toplantısında, Çerçeve Kararı'nın 2013 Kasım ayında Gözden Geçirme Toplantısı'nın yapılmasının beklendiği, anılan Çerçeve Kararı'nın son durumu hakkında bir belge hazırlanacağı vurgulanmakla yetinilmiştir⁴⁰.

8. Sonuç

"İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadeleyi ve Soykırımı ile İnsanlığa Karşı Suçların İnkârını Cezalandırma"yı öngören AB Çerçeve Kararı uzun müzakereler sonunda çok zayıflatılmış bir metindir.

40 17 Ocak 2013 tarihli İrlanda Dönem Başkanlığı tarafından hazırlanmış çalışma belgesi, İnternet ortamında Çerçeve Kararı başlığı altında okunabilir.

AB Lizbon Anlaşması'nın onaylanma sürecinin bitimine bir ay kala, son dakikada hayata geçirilen bu Karar, bir ay daha gecikseydi artık kabul edilemeyecekti; zira Lizbon Anlaşması AB dâhilinde Çerçeve Kararı kabulü sistemine son vermekteydi; bu durumda hazırlanan taslak, sonuçlanmamış işler dolabına kaldırılacaktı. Buna rağmen Çerçeve Kararı kabul edildiyse nedenlerini irdelemek gerekir.

Bu bağlamda, gerek Avrupa'da, gerek dünyada ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve inkârcılık eğilimlerinin artmasından duyulan rahatsızlık göz ardı edilmemelidir.

Bunun yanında, Avrupa Birliği'ne üye devletlerin, önem vermedikleri konularda karar metinlerinin içine zayıflatıcı ve muğlâklaştırıcı hükümler yerleştirerek, AB düzenlemelerini kendilerine zarar vermeyecek metinler haline dönüştürme eğilimlerinin altını çizmeliyiz. Bu durumda, bir kısım AB üyesi zaten aynen uygulamayı düşünmediği, -mevzuatının zaten kapsadığı kanısında bulunduğu- kendi açısından yaptırımını da bulunmayan bir metnin uzlaşma ile kabulünü engellemek istememiş, bunun yerine -büyük olasılıkla farklı alanlarda bazı ödünler sağlamayı yeğlemiş olabilir.

Öte yandan, evrensel yargı kuralının mevzuata sokulmasını çeşitli nedenlerle benimseyen AB üyesi devletler de var. Konumuza açıklık kazandırmak için, önce, evrensel yargı yetkisinin tanımı üzerinde kısaca duralım⁴¹:

evrensel yargı yetkisi, ortak kültür değerine yönelik olarak işlenen bir suçun insanlık yararına cezasız kalmaması için, mülkîlik, kişiselik veya gerçeklik (korunma) ilkelerine göre yetkili sayılmayan bir Devletin, salt adaleti sağlamak amacıyla, suç dünyanın neresinde, kim tarafında, kime karşı işlenmiş olursa olsun, bu suçu yargılama konusunda kendi kendisini yetkili kılmasını ifade eder.

Halen, Almanya ve Belçika gibi devletler ceza yasalarına yıllar önce evrensel yargı yetkisini yerleştirmişlerdir. Okyanusun öbür yanında, ABD'de Yabancı Devletlerin Dokunulmazlığı Yasasının (*Foreign Sovereign Immunities Act*) uygulanmasından olmak üzere, ABD Yüksek Mahkemesi Altmann/Avusturya (Klimt Resimleri) davasında -geçerli uluslararası hukuk kurallarına göre Avusturya'nın yargı yetkisinde bulunması gereken bir davada- bir ABD mahkemesinin verdiği bir kararı onayladı ve Avusturya devletine ait olan çok değerli altı tablo Altman ailesine verildi⁴².

41 Prof. Dr. Durmuş Tezcan, Doç.Dr. Mustafa Ruhan Erdem, Yrd. Doç.Dr. R.Murat Önok: 20 sayılı dipnotta anılan eser. Sh.148

42 United States Court of Appeals for the Ninth Circuit: *Altmann v Republic of Austria* No. 01-56003 December 12, 2002, Affirmed on writ of certiorari 2 June 2004. United States Supreme Court, 541 us 677 (2004)

Bu örnekleri, uluslararası camiaya -yavaş ta olsa- yerleşmeye başlayan, katı biçimselcilikten uzaklaşan “adalete uygun davranış” eğiliminin güçlendiğine, “onarıcı adalet” ilkesinin yerleşmekte ve insancıl hukuk ilkelerinin öne çıkmakata olduğuna işaret etmek için sunduk⁴³.

Bugüne kadar sıkı sıkıya sarıldığımız, -ancak kendimizi oldukça yalnız hissettiğimiz- **“davayı görmeye yetkili olan mahkemenin olayın vuku bulduğu ülke mahkemesi olduğu”** ilkesinin mutlak gücü -1948 Sözleşmesi'nde yer almasına rağmen- zemin kaybetmekte, özellikle insanlığa karşı işlenmiş ağır suçlar ile insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda, bunları “cezasız bırakmama” eğilimi ağır basmakta⁴⁴, ya bunu sağlayacak yeni formüller oluşturulmakta, ya da res'en uygulamaya geçirilmektedir. Bu eğilimin göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz.

Avrupa Birliği Çerçeve Kararı'nın dayandığı değerler, özetle, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele, insanlık suçlarının inkârının cezalandırılması ilkeleri aslında Türkiye'nin savunduğu -savunması gereken- esaslardır. Yukarıda da değinildiği gibi, Çerçeve Kararı'nda Türkiye'yi rahatsız eden husus, 1948 Sözleşmesi'nin yetkili mahkeme kuralının -üçüncü ülkelerin ulusal yargısını içine alacak şekilde- genişletilmesidir. Bir başka ülkenin taraflı ulusal yargısının tarihte yüz yıl önce vuku bulmuş olan 1915-1916 tehcirini gündeme getirerek Türkiye'yi mahkûm etme olasılığından endişe edilmektedir. Bir ülkenin ulusal yargısı, Türkiye aleyhine bu yolda siyasal ağırlıklı bir karar almak isterse, bunu AB Çerçeve Kararına istinad etmeden bugün de yapabilecektir.

Bir başka ülkenin taraflı ulusal yargısının tarihte yüz yıl önce vuku bulmuş olan 1915-1916 tehcirini gündeme getirerek Türkiye'yi mahkûm etme olasılığından endişe edilmektedir. Bir ülkenin ulusal yargısı, Türkiye aleyhine bu yolda siyasal ağırlıklı bir karar almak isterse, bunu AB Çerçeve Kararına istinad etmeden bugün de yapabilecektir.

Öte yandan, Çerçeve Kararı'nı ve eldeki verileri dikkatle irdelediğimiz takdirde, Çerçeve Kararı'nın 1948 öncesinde vuku bulmuş olayları kapsayacağına dair hiç bir işaret görememekteyiz. Tarihteki olayların siyasal bağlamda değerlendirilmesi hukuk değil, siyaset alanına girer.

Çerçeve Kararı metninin kaypaklığı, AB içinde uygulama birliğini zedeleyecek boyuttadır. Bu nedenle Çerçeve Kararı bağlamında açılacak bir

43 Turgut Tarhanlı, “Adalet politikaları ve Ermeni Sorunu”, *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri- Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Sh. 573-580.

44 Louis Joinet, *Lutter contre l'impunité* (Suçu Cezasız Bırakmaya Karşı Mücadele Etmek), 2002, Paris La Decouverte Sh.53-57

davada dosyayı inceleyecek olan savcılar ile davayı görecektir olan yargıçlar takdir haklarını kullanarak -hiç kuşkusuz kendi kültür ve eğilimlerinin etkisinde kalarak- sübjektif ve çelişkili sonuçlara varabileceklerdir.

AB ile üyelik müzakerelerini yürüten bir aday ülke – adaylık yolundaki çabasını sürdürecektir ise- AB yasa ve kurallar demeti ile birlikte yaşamayı öğrenmekten, mevzuatın boşluk ve olanaklarından yararlanmayı bilmekten ve o müktesebata uyum sağlamaktan başka seçeneği yoktur.

Bu çerçevede siyasal ağırlıklı yargı kararları ile karşılaşılması durumunda, bunlarla mücadele etmek için, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ifade özgürlüğü başta olmak üzere çeşitli hükümleri dayanak oluşturacaktır. Hak ihlali halinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurulabilir. Ayrıca, 1948 Soykırımını Sözleşmesi kuralları ülke çıkarlarına zarar verecek şekilde ihlal edilirse, Uluslararası Adalet Divanı'na müracaat imkânı da vardır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

EU Council Framework Decision 2008/913/JHA. 28 November 2008 on combatting certain forms and expression of racism and xenophobia by means of criminal law.

Joint Action/96/443/JHA.15 July 1996,O.J.L 185, 24.07.1997 (Joint Action)

Uluslararası Daimi Adalet Divanı, Fransa ile Türkiye arasında Lotus davası, 7 Eylül 192 tarihli 9 sayılı karar. CPJI Serie A.No.10

Treaty on the Functioning of the European Union, (Avrupa Birliğinin Yönetinine İlişkin Andlaşma; 36 sayılı Protokole ilişkin Madde 258-260; Bölüm VII, 9 ve 10

United States Court of Appeals for the Ninth Circuit: Altmann v Republic of Austria No. 01-56003 December 12, 2002, Affirmed on writ of certiorari 2 June 2004. United States Supreme Court, 541 us 677 (2004)

Avrupa Parlamentosu kararı, 23.10.2008 Sayı P6_TA, paragraf 1(a); Avrupa Konseyi Parlamenter (2008) 0523Asamblesi 28.04.2010, Sayı 1723 (2010) paragraf 11.

İkincil Kaynaklar

Cajani, Luigi “Adoption of the E.U.Framework Decision”, 17 May 2011 http://www.lphasso.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=162%3Aadoption-de-la-decision-cadre-europeenne-au-17-mai-2011&catid=53%3Aactualites&Itemid=170&lang=en

Hedegaard, Lars Trykkefriedsselskabet (İsveç) “A call for the abolition of all hate speech and blasphemy laws” March, 2009.

İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri, Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Joinet, Louis *Lutter contre l'impunité*, La Decouverte, Paris,2002

Lobba,Paolo “Some Comments on the EU Framework Decision” 2008/913/JHA on Racism and Xenophobia.

Tacar, Pulat *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Doğu Perinçek-İsviçre Davası. Bir Düşünceyi İfade Özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi* Kaynak Yayınları, 2012

Tezcan, Durmuş “Ulusal Mahkemelerin Evrensel Yargı yetkisi ve Belçika Evrensel Yetki Kuralı”; *Hukuk Kurultayı 2004*, Ankara Barosu yayını, Ankara, 2004 c.II

Tezcan, . Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem, Murat Önok, “Evrensel Yetki (Adalet) İlkesi” *Uluslararası Ceza Hukuku* içinde, Ankara, Seçkin Yayınları 2009

Yakış, Yaşar “ European Union Framework decision of the Offence of Denying a Crime, *Review of Armenian Studies*, No.23, July 2011.

Yakış, Yaşar “Fransa’nın Soykırımı Çelişkisi” *Ermeni Araştırmaları Dergisi* Sayı 40/2011

“The End of Freedom of Expression in Europe” *Gates of Vienna* 29.10.2011
<http://www.rightwinggranny.com/?tag=framework-decision-on-combatting-racism-and>

“Council Framework Decision on combating racism and xenophobia through criminal law is transposed” *Red Network*, 21 Ekim 2011 <http://www.red-network.eu/?i=red-network.en.items&id=528>

ULUS ÖTESİ TASARLANMIŞ CEMAAT OLARAK ERMENİ DİASPORASININ ALMANYA'DA POLİTİK HALKLA İLİŞKİLER ÇALIŞMALARI VE GELENEKSEL VE YENİ MEDYAYI POLİTİK MÜCADELEDE ARAÇSALLAŞTIRMASI¹

(THE POLITICAL PUBLIC RELATION PRAXIS OF ARMENIAN
DIASPORA IN GERMANY AS A DESIGNED TRANSNATIONAL
COMMUNITY, AND THE INSTRUMENTALIZATION OF BOTH
TRADITIONAL AND NEW MEDIA FOR POLITICAL STRUGGLE)

Prof. Dr. Füsun ALVER

Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi
Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi

Öz: *Ulus ötesi tasarlanmış cemaat olarak ermeni diasporasının Almanya'da politik halkla ilişkiler çalışmaları ve geleneksel ve yeni medyayı politik mücadelede araçsallaştırması, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren diaspora kavramı ve cemaatleri sosyoloji, etnoloji, tarih ve siyaset bilimi gibi farklı disiplinlerde ele alınmaya başlanmış; son yirmi yıldır ise, iletişim biliminin yanında akademik çevrelerin dışında medya alanında yapılan tartışmalarda da önem kazanmıştır. Tarihsel süreçte Ermenilerin Almanlarla karşılaşmaları, Hıristiyanlık dini çerçevesinde olmakla birlikte politik nedenlerle gerçekleşmiştir. Onuncu yüzyılın sonunda bazı Ermeni aileler, yakın ülkelerden Almanya'ya göç etmişler, göç süreci bir süre kendiliğinden gerçekleşmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren ise, Almanya'ya Ermeni göçü artmıştır. Bu çalışma kapsamında, Almanya'daki Ermeni diaspora cemaatinin oluşumu ve gelişim dinamikleri tarihsel, politik, kültürel, sosyal ve ekonomik faktörler çerçevesinde irdelenmiştir. Ermeni diaspora cemaatinin siyasi alanı ve kamuoyunu etkileme potansiyeli, politik halkla ilişkiler faaliyetleri ve geleneksel ve yeni medyadan yararlanma esasları çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada; Almanya'da güçlü bir lobiye sahip olmayan Ermeni diasporasının, politik halkla ilişkiler faaliyetlerini çok yönlü gerçekleştirdiği ve küreselleşme sürecinde*

1 Bu çalışma, 26-27 Nisan 2012 tarihinde gerçekleştirilen Uluslararası Kafkasya Kongresinde sunulmuş ve Kafkasya Kongresi Bildiriler Kitabında basılmıştır. Ermeni Araştırmalar Dergisinde Kafkasya Kongresi'nin düzenleyicisi ve bildiri kitabının editörü Hasret Çomak'ın müsaadesi ile yeniden yayımlanmaktadır.

Kaynak: Alver, Füsun (2012). "Ulus Ötesi Tasarlanmış Cemaat Olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları Ve Geleneksel Ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması", *Uluslararası Kafkasya Kongresi*, 26-27 Nisan 2012 Bildiriler Kitabı. Hasret Çomak (der.). Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Matbaası. 703-731.

geleneksel medyanın yanında yeni ve sosyal medyadan da yararlanarak, etki alanını genişletmeye çalıştığı varsayılmıştır. Varsayımın sınanması amacıyla, argümantasyon metodu uygulanmıştır. Bulgular; Almanya'da etkin bir lobiye sahip olmayan Ermeni diasporasının, politik ve entelektüel bir proje ile Alman kamuoyunu etkilemeye ve yönlendirmeye çalıştığını ve bu süreçte politik halkla ilişkiler faaliyetlerinden ve geleneksel ve yeni medyadan yararlandığını ve etkinliğini arttırmaya çalıştığını göstermektedir.

Anahtar sözcükler: *Ermeni diasporası, politik halka ilişkiler, geleneksel ve yeni medya.*

Abstract: *From the second half of 20.th century, the concept of diaspora and communities began to be addressed in different disciplines such as sociology, ethnology, history and political science; and also gained importance in media discussions outside of academic circles in addition to the communication science in the last twenty years. Although, Armenians' encounter with the Germans within framework of Christian religion, eventuated for the political reasons. At the end of 10.th century, some of the Armenian families migrated from close bordered countries to the Germany, in a period, the migration process actualized itself. From the end of 19.th century, Armenian migration to Germany was increased. In this study, the dynamics of community formation and development of the Armenian Diaspora is discussed within the framework of historical, political, cultural, social and economical factors. The political area of the community of Armenian diaspora and its potential of effecting public opinion was determined within the framework of the political public relation activities and the rudiments of using both traditional and new media. In this study; it is assumed that, the Armenian diaspora, which does not have a strong lobby in Germany, implements multidimensional political public relations activities and tries to extend its influence sphere by using new media and social media alongside with the traditional media in the globalization process. For testing this assumption, argumentation method is used. Findings show that; the Armenian diaspora, which does not have a strong lobby in Germany, tries to effect and manipulate public opinion in Germany with a political and intellectual project and in this process it makes use of the political public relations and traditional and new media and tries to extend its efficiency.*

Keywords: *Armenian diaspora, political public relations, traditional and new media.*

1- GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren diaspora kavramı ve cemaatleri sosyoloji, etnoloji, tarih ve siyaset bilimi gibi farklı disiplinlerde ele alınmaya başlanmıştır; son yirmi yıldır ise, iletişim biliminin yanında akademik çevrelerin dışında medya alanında yapılan tartışmalarda da önem kazanmıştır. Diaspora kavramı, tarihsel gelişim sürecinde, yaşanan dönemin koşullarına göre, farklı anlamlara sahip olmuştur. Bu nedenle diaspora kavramı üzerinde çalışmak, tarihsel bağlamın göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. İlk önce kutsal metinlerde yer alan diaspora sözcüğü, din tarihinde negatif bir anlama sahip olmasına karşın güncel kuramların söyleminde, negatif bir anlama sahip bulunmamaktadır. Diaspora kavramının açık veya gizli pozitif bir anlam kazanması, sosyal ve kültür bilimlerinde ve edebiyat alanında önemini arttırmış ve göç, kültür ötesi ve ulus ötesi fenomenlerle bağlantılı olarak araştırılmasını beraberinde getirmiştir (Mayer, 2005:9). Küreselleşme sürecinde emek göçleri, geleneksel diaspora cemaatlerinin yanında yeni diaspora cemaatlerinin oluşumuna yol açmaktadır. Geleneksel diaspora cemaatleri arasında Yahudiler, Yunanlılar ve Ermeniler belirlenirken, günümüzün yeni diaspora cemaatleri arasında Afrika diasporası, Türk diasporası ve Çeçen diasporası gibi diaspora cemaatleri yer almaktadır.

Geleneksel diaspora cemaati içinde yer alan Ermeni diasporası, günümüzün etkili cemaatlerinden biridir. Kafkasların en eski etnik gruplarından biri olan Ermeniler, M.Ö. 200 yılında ilk Rönesanslarını, Helen dünyasının önemli bir merkezi olarak yaşamışlar; kültür ve sanat alanında gelişme kaydederek, doğu ile batı arasındaki en eski Hıristiyan kültürlerinden birini oluşturmuşlardır. Ermeniler tarih boyunca Perslerin, Makedonların, Selektilerin, Romalıların, Partların, Sasanilerin, Bizanslıların, Arapların ve Türklerin egemenliği altında yaşamışlar ve zorunlu göçler² yaşamışlardır. Yakın tarihte, 1894-1896 ve 1915-1916 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Yakın Doğu'ya, Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya zorunlu göçler yaşamış ve diaspora cemaatlerini oluşturmuşlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise, Ermenistan'dan yurt dışına göçler artmıştır³. En fazla Ermeni nüfusun yaşadığı ülke Rusya olmasına rağmen uluslararası alanda en güçlü ve etkili Ermeni diaspora cemaati, Amerika

2 Hofmann (2005: 16 v.d.), Ermeni diasporasının oluşumunu; savaflara, yabancı egemenliğine, sefaletle dayandırmakta ve Ermenistan'da "kendi varlığını" güvencede olmamasından kaynaklandığını düşünmektedir. Hoffmann, Bizans İmparatorluğu döneminde Ermenilerin, İmparatorluk topraklarının dışına çıkarıldığını, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda, yüz binlerce Ermeni'nin, Nahçıvan'dan zorla göç ettirildiğini söylemekte ve ilk büyük kitlesel sürülmenin ise, 1071'de Malazgirt Savaşı'ndan sonra yaşandığını belirtmektedir. Selçukluların fetihleri, yüz binlerce Ermeni'nin küçük Ermenistan'a ve Kırım yarımadasına göçlerini beraberinde getirmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan yüz bin Ermeni İran'a, Bulgaristan'a ve diğer Balkan ülkelerine göç etmiştir. 1915-1916 yıllarında ise, yüzbinlerce Ermeni Yakın Doğu ülkelerine, Suriye'ye, Lübnan'a, Irak'a, İran'a ve Fransa'ya göç etmiştir.

3 Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile 720 bin ile bir buçuk milyon arasında Ermeni, zor ekonomik koşullar, serbest pazar ekonomisine geçiş ve Azerbaycan ile yaşanan Karabağ Savaşı'ndan dolayı yaşam ve barınma koşullarının zorlaşması nedeniyle yurt dışına göç etmiştir. Yurt dışında iki milyon beşyüz bin Ermeni Rusya'da, bir milyon beşyüz bin Ermeni

Birleşik Devletleri'nde⁴ (ABD) ve Kanada'da oluşmuştur. Fransa'da yaşayan Ermenilerin bir kısmının bu ülkeye yerleşme süreci haclı seferleri dönemine (11.-14.yüzyıl) rastlamaktadır. Ermeni diasporası, İngiltere'de ve İtalya'da da cemaat oluşturmuştur. Yunanistan'da yaşayan Ermeni diasporası, etkili politik güce sahip bulunmaktadır. Almanya'da da etkili bir diaspora cemaati oluşturmaya çalışan Ermenilerin Almanya'ya göçü, onuncu yüzyılın sonunda başlamıştır.

Ermeni diasporası ve yazarları (Alyanak, 2010:4 v.d.; Mkrtichyan, 2004:69 v.d.; Harutunian, 2003; Dabag, 1995:61 v.d.), Türk yazarlardan (Laçiner, 2008:48 v.d.; Erhan, 2008:235 v.d.; Halaçoğlu, 2008:10 v.d; Özdemir, Çiçek, Turan, Çalık, Halaçoğlu, 2004:60 v.d.) farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1894-1896 ve 1915-1916 yılları arasında yaşanan göç süreçlerinde, Ermeni etnisitesine yönelik soykırım yapıldığı iddiasını⁵ ileri sürmekte ve soykırım iddiasını uluslararası politika alanında gündemde tutmaya çalışmaktadırlar. Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan süreci, zorunlu göç koşullarının bir sonucu olarak açıklaması ve Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmemesi nedeniyle Ermeni diasporası, 1980'li yıllardan itibaren uluslararası alanda faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve farklı ülkelerin parlamentolarının, uluslararası örgütlerin ve dünya kamuoyunun soykırım iddiasını tanıması için çabalarını arttırmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren Ermeni diasporası Rusya, İtalya, Fransa, İsviçre ve Polonya'da kamuoyu oluşturabilmiştir. Almanya'da ise, Ermeniler, 2000'li yılların başında etkinliklerini arttırmaya başlamış; ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere yapıldığı ileri sürülen soykırımda, dönemin Alman devletinin de sorumlu

ABD'de, 500 bin Ermeni Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde (Lübnan, Suriye ve İran), 450 bin Ermeni Fransa'da, 150 bin Ukrayna'da, 130 bin Arjantin'de, 92 bin Polonya'da, 80 bin Kanada'da, 42 bin Ermeni ise, Almanya'da yaşamaktadır. Almanya'da yaşayan Ermenilerin onaltı bini mültecidir. Ermenistan Cumhuriyetinde ise, yaklaşık üç milyon Ermeni yaşamaktadır (Mkrtichyan, 2004:71; Hofmann, 2005: 17).

4 ABD'de önemli Ermeni nüfusu Kaliforniya'da yaşamaktadır. ABD'de yaşayan Ermeni diasporası, en etkin ve etkili olandır ve politik olarak Armenian Assembly of America (AAA) ve Armenian National Congress (ANC) olarak ikiye ayrılmıştır (Hofmann, 2005: 17).

5 Osmanlı İmparatorluğu'nda 1896 yılında reform isteyen bir grup Ermeni, İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı işgal ederek, kamuoyunun dikkatini gerçekleştiremeyen reformlara çekmek istemiştir. Bunun üzerine bir dizi şiddet uygulaması başladı ve 1894-1896 yılları arasında yüz binden fazla Ermeni'nin yaşamını yitirdiği, ikibin beş yüz köyün tahrip edildiği, manastırların ve kiliselerin camiye dönüştürüldüğü (Schaeffgen, 2010: 42; Hage, 2006:11 v.d.; Tamcke, 2006:47 v.d) iddia edilmektedir. 24 Nisan 1915 tarihinde ise, İstanbul'daki Ermeni Komiteleri, Ermeni komitelerinin Türklere yönelik şiddet eylemlerini sürdürmeleri gerekçesiyle kapatılıp, yöneticileri tutuklanmış ve Ermenilerin zorunlu göçü başlamıştır. Bunun üzerine İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer büyük şehirlerinde, Ermeni entelektüellerin tutuklandığı ve büyük bir kısmının kısa bir zaman sonra öldürüldüğü, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar 800 bin ile bir milyon dört yüz bin arasında Ermeni'nin yaşamını yitirdiği ileri sürülmektedir. İddialara ilişkin ayrıntılı bilgi edinmek için Ermeni yazarlara (Alyanak, 2010:4 v.d.; Mkrtichyan, 2004:69 v.d.; Harutunian, 2003; Dabag, 1995:61 v.d.) bkz. Türk yazarlar (Laçiner, 2008:48 v.d.; Erhan, 2008:235 v.d.; Halaçoğlu, 2008:10 v.d.; Özdemir, Çiçek v.d., 2004:60 v.d.) ise, Ermeni zorunlu göçünü, tarihin en sistemli göçü olarak görmekte ve bu süreçte kışkırtıcı rol oynayan Ermenilerin de sorumluluğuna, Türklere yönelik saldırılara ve Türklerin ölümlerine dikkat çekmekte ve Türklerin ölümlerinin ifade edilmesini eleştirmektedirler. Zorunlu göç sürecinde soykırım yapılmadığını yabancı arşivleri de kanıt göstererek belirtmektedirler. Günümüzde Ermeni sorununun yapay politik sorun olarak dünya kamuoyuna sunulduğunu ve Türkiye'nin uluslararası politikada zor durumda bırakılmaya çalışıldığını söylemektedirler.

olduğuna⁶ vurgu yaparak, Alman hükümetlerinden destek almaya çalışmışlardır. 2000 yılında Almanya'daki Ermeni Merkez Konsey'i, onaltı bin kişi tarafından imzalanan dilekçeyi, Alman parlamentosuna sunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni soykırımının yapıldığının kabul edilmesini talep etmiştir. Alman Parlamentosu Dilekçe Komisyonu, Ermeni soykırımı iddialarını gündemine almış ve Dışişleri Bakanlığı'na aktararak, soykırım iddialarının kabul edilmemesini tavsiye etmiştir. Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın tavsiyesinde, Türkiye ile yapılan ikili görüşmelere vurgu yapılmış ve Türk tarafının Almanya'dan ihtiyat gösterilmesi ricası belirtilmiştir. Bunun yanında Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu'nun çalışmalarına dikkat çekilmiştir. Almanya, Türkiye ile gerilime neden olmak istememiş, Almanya'da yaşayan en büyük yabancı işçi grubunu oluşturan Türklerin tepkisini çekmek istememiştir. Ermeni diasporasının talebi, Alman Parlamentosunda red edilmiştir. 2005 yılında ise, Alman Parlamentosu, Ermeni soykırımı iddialarını yeniden ele alarak, 1915-1916 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere yönelik örgütlü sürülme ve yok etmeden söz etmiş ancak soykırım sözcüğünü kullanmamıştır (Schaeffgen, 2004:143; 2010: 57 v.d.). Ermeni soykırımı ile ilgili iddialar, uluslararası politika alanında Türkiye'nin aleyhinde bir argüman olarak kullanılmakta⁷ ve soykırımın Türkiye tarafından kabul edilmemesi, Türkiye'nin, Avrupa

6 1862-1890 tarihleri arasında Prusya (Almanya) Şansölyesi olan Otto von Bismarck'ın Ermeni politikasını, Türkiye ve Rusya politikasına göre belirlediği iddia edilmektedir. Buna göre Bismarck, Osmanlı'da yaşayan Ermenilere yardım edilip, edilemeyeceğini 1876 yılında ele almış ve baskı altındaki ülkelerdeki Hıristiyanlara ilgi gösterilebileceğini ancak Almanya'nın stratejik ilgisinin yoğun olması ve diğer Avrupa devletlerinin bunu daha iyi yapabilmesi halinde bundan kaçınılması gerektiğini düşünmüştür. 1883 yılında Bismarck, Ermeni sorunu ile yeniden ilgilenmiş ve Ermenistan'ın Rus ve İran topraklarını da kapsadığını ancak Osmanlı Sultanı'nın otoritesini zayıflatmaktan ziyade Ermeni probleminin ertelenerek, çözülmesine çalışılması gerektiğine karar vermiş ve Ermeni sorununun daha çok Avrupa'nın büyük devletleri tarafından çözülmesini istemiştir (Feigel, 1989.39 v.d.). Almanya'nın Ermeni sorunu karşısında diplomatik davranmayı tercih ettiği eleştirisi getirilmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi tarafında tutabilmek için Ermenilere yönelik saldırılara göz yumduğu iddia edilmektedir. 1915-1916 yıllarında Almanya'nın sansız bir rol oynadığı ve yüzlerce Alman subayının Osmanlı ordusunda danışman ve kumandan olarak görev aldığı ve Ermenilere yönelik operasyonlara etkin olarak katıldıkları ileri sürülmektedir (Schaeffgen, 2010:42, 35; Stiller, 2011:82 v.d.; Kieser, 2006:74-76; Hage,2006:11 v.d.;Tamcke, 2006:47 v.d; Gust, 2005:156). Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman etkisine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. İliber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilerle ilişkilerinin belirlenmesinde, Ayastafanos ve Berlin Anlaşmaları önemlidir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile 3 Mart 1878 tarihinde imzaladığı Ayastafanos Antlaşması'nın 16. maddesi, Batılı güçlere, Türk - Ermeni ilişkilerine müdahale edebilme hakkını tanımıştır. Bu madde, "Ermenistan'dan Rusya askerinin istilası altında bulunup Osmanlı İmparatorluğu'na verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane ilişkilerinde zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Osmanlı İmparatorluğu, Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği islahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerini sağlamayı taahhüt eder" hükmünü içermiştir. Ayastafanos Antlaşmasının bu maddesi, bağımsızlık kazanmak isteyen Ermenilerin isteklerini tamamen karşılamamakla birlikte "Ermeni sorunu"nun uluslararası bir belgeye yansımaya açısından önem taşımaktadır. Alman Şansölyesi Bismarck'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun statüsünü belirlemek için yapılması çağrısında bulunduğu Berlin Kongresi'nin ardından 13 Haziran 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ise, Ayastafanos Antlaşması'nın 16. maddesini şu şekilde değiştirmiştir: "Osmanlı Hükümeti, halkı Ermeni olan eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği islahatı yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden, bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasını gözeteceklerdir". Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)". Osmanlı Devleti 1600-1908. Türkiye Tarihi III. Cilt. İstanbul, Cem Yayınevi. s.161-163; İlhan Akın, Türk Devrim Tarihi. İstanbul, Beta Basım Yayım,1986. s.45-46.

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Laçiner age. 2008, s.201 v.d.

Birliği'nin (AB) demokratik kültürüne uzaklığının bir işareti olarak yorumlanmaktadır.⁸

Küreselleşme sürecinde diaspora cemaatlerinin önem kazandığı, siyasi, ekonomik ve kültürel etki faktörü oluşturduğu gözlenmektedir. Politik halkla ilişkiler ve politik iletim, modern diaspora cemaatlerinin güç ve etkinlik alanını oluşturmaktadır. Ermeni diaspora cemaatinin, medyanın sahip olduğu enformasyonu iletim fonksiyonunu etkisi altına alarak, geleneksel ve yeni medyayı araçsallaştırmaya ve politik alan ve kamuoyu üzerinde baskı yaratmaya çalışması, Türkiye açısından bir problem oluşturmaktadır. Bu çalışmada Almanya'daki Ermeni diaspora cemaatinin oluşumu ve gelişim dinamikleri tarihsel, politik, kültürel, sosyal ve ekonomik faktörler

Almanya'da güçlü bir lobiye sahip olmayan Ermeni diasporasının, politik halkla ilişkiler faaliyetlerini çok yönlü gerçekleştirdiği ve küreselleşme sürecinde geleneksel medyanın yanında yeni ve sosyal medyadan da yararlanarak, etki alanını genişletmeye çalıştığı varsayılmaktadır.

çerçevesinde irdelenecektir. Ermeni diaspora cemaatinin siyasi alanı ve kamuoyunu etkileme potansiyelinin, politik halkla ilişkiler faaliyetleri ve geleneksel ve yeni medyadan yararlanma esasları çerçevesinde belirlenmesi amaçlanmaktadır. Almanya'da güçlü bir lobiye sahip olmayan Ermeni diasporasının, politik halkla ilişkiler faaliyetlerini çok yönlü gerçekleştirdiği ve küreselleşme sürecinde geleneksel medyanın yanında yeni ve sosyal medyadan da yararlanarak, etki alanını genişletmeye çalıştığı varsayılmaktadır. Bu doğrultuda araştırma soruları şöyle belirlenmektedir:

Almanya'da Ermeni diasporasının oluşumu hangi koşullar altında ve süreçte gerçekleşmiştir? Ermeni diaspora cemaatinin tasarlanmasına etki eden faktörler nelerdir? Ermeni diasporası, hangi esaslarda ve hangi araçlarla kolektif bir kimlik tasarlamakta, kimliğini yeniden üretmekte ve korumaya çalışmaktadır? Küreselleşme sürecinde Ermeni diaspora cemaati içinde iletişim ağı nasıl kurulmakta ve bu süreçte kişi ve kurumların rolü ne olmaktadır? Ermeni diaspora cemaatinin Almanya'da, politik alanı, medyayı ve kamuoyunu etkileme ve yönlendirme potansiyeli var mıdır? Bu süreçte politik halkla ilişkiler, geleneksel ve yeni medya nasıl bir rol oynamakta ve hangi işlevleri üstlenmektedir?

Bu çerçevede çalışmada, varsayımın sınanması amacıyla, varsayımın nedenselleştirilmesi ya da yanlışlanması için ortaya konulan ifadelerin ya da ifadeler dizisinin ve sonuçlarının gösterilmesini kapsayan argümantasyon metodu uygulanacaktır.

8 Ayrıntılı bilgi için bkz. Alyanak, age. 2010, s.4.

2- ULUS ÖTESİ TASARLANMIŞ CEMAAT OLARAK ERMENİ DİASPORASI

Diaspora cemaatlerinin oluşumunda, bir tasarım olarak ulus kavramı ve etnikçilik önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede ulus tasarımının yanında etnikçiliğin açıklanması ve diaspora cemaatinin oluşumunda kolektif kimliğin ve kültürel belleğin etkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, küreselleşme sürecinde ulus ötesi tasarlanmış cemaat özelliği gösteren Ermeni Diasporası'nın incelenmesi öngörülmektedir.

2.1- Ulus, Etnisite ve Diaspora Cemaatleri

Modern anlamı onsekizinci yüzyıla uzanan “ulus” kavramı, aynı etnik kökene sahip, aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu bir kolektiftir. Tarihsel bir toprağı, ortak bir kültürü, miti ve kültürel belleği paylaşan insan topluluğunu içeren ulus kavramı, modern öncesinde politik olarak örgütlenmemiş ancak aynı soydan gelen toplumları ifade etmekteydi. Konstruktivist⁹ bir perspektiften hareket eden Anderson (1995:20;59 v.d.;163), hem tarihsel bir mukadderat hem de dil aracılığıyla hayal edilmiş bir cemaat olarak kabul edildiğinde ulusun, hem açık hem de kapalı bir topluluk özelliği gösterdiğini söylemektedir. Ulus, hayal edilmiş¹⁰ bir siyasal topluluktur, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımamakta, onlarla tanışmamakta, çoğu hakkında hiçbir şey işitmemekte ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam etmektedir. Etnik bir grup ise, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen kültürel kolektif tipidir. Etnik bir topluluğun (etni'nin) temel özellikleri kolektif özel bir ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusudur (Smith, 1994:40 v.d). Etnik gruplar homojen olabilmektedir

9 Konstruktivizm düşüncesinin temelleri, Milattan önce üçüncü yüzyılda kuşkucuların gerçekliği ve doğruyu bilmenin olanaksızlığı üzerine ortaya koydukları düşüncelere dayanmaktadır. Antik Yunan'da, doktor ve filozof Sextus Empiricus, kuşkucu düşüncenin temellerini ortaya koymuştur. Empiricus'un düşünceleri, onyedinci ve onsekizinci yüzyılda bilim eleştirilerine etki etmiş özellikle de Immanuel Kant'a (1724-1804) esin vermiştir. Kant, zaman ve mekân insan düşüncesinin bir bulgusu olarak düşünmüş ve zaman ve mekânda nesnel bilginin mümkün olup, olmadığının koşullarını araştırmıştır. Geçen yüzyılın 70'li yıllarında ise, Nörobilimci Humberto R.Maturana, bu düşünce okulunu tekrar canlandırmıştır. Maturana, nesnel bir kavramın olası olmadığını düşünmekte ve özneye bağımlı bir bilgi ve özneye bağımlı bir gerçeklik alanında yaşadığımızı söylemektedir (Boetzkes, 2008:82 v.d.).

10 Anderson (1995:163), “ulus” hayalinin ortaya çıkış koşulları içinde matbaanın icat edilmesini önemli bir faktör olarak belirlemektedir. Yayıncılığın gelişimiyle, basılarak nüshaları çoğalan roman ve gazeteler, insanların farklı mekânlarda gerçekleşen eşzamanlı olayları, bilinçlerinde bir araya getirerek, hayal edebilmelerine olanak sağlamıştır. Gazete okurları, kimlikleri hakkında bir düşünceye sahip olmadıkları binlerce kişi ile kendilerini ilişkilendirmiş, özdeşleştirmiş ve bir araya gelerek, dayanışmaya girmiştir. Gazeteler, toplumların buluştukları ve bir topluluk olduklarının hayali ile bütünleştikleri kurgusal mekânları oluşturmuş ve ulus tasarımına etki etmiştir.

ancak mutlaka homojen olmaları gerekmemektedir; tarihsel, zamansal, toplumsal, yapısal ve durumsal olarak değişebilmektedirler. Etnikçilik, etnik hareketlerle toplumsallaşmayı ve cemaatleşmeyi sağlamakta ve Anderson'un (1995:163) söylediği gibi hayali cemaatlerin oluşumuna olanak tanımaktadır. Hayal edilmiş cemaat olarak diaspora cemaatleri, toplumsal kolektif hakları, bireysel hakların önüne çıkarmakta ve bu, gelişmiş post- endüstriyel devletlerde, politik yaşamın etnikleştirilmesine yol açmaktadır. Anderson (1992:2 v.d.), bu süreçte uzaktan ulusçuluk olgusuna dikkat çekmekte ve yaşanan ülkeyle belirli bir grubun kendisini özdeşleştirmesine vurgu yapmaktadır. Uzaktan ulusçuluk kavramını, geniş bir çerçevede ele almakta ve ana yurdun, diaspora cemaati tarafından tasarlanması, korunması ve desteklenmesi anlamında kullanmaktadır. Ulus ötesi, topraksız diaspora kombinasyonları geleneksel, ulusal kimlik düşünceleri ile giderek güçlenmektedir. Politika alanında diaspora cemaatleri, anayurtta meydana gelen olaylara müdahale edebilmekte ya da yaşadığı ülkenin dış politikasına etki etmeye çalışmaktadır. Etki etme çabaları, bilgi ve teknoloji transferi için bağış toplanmasından, yerleşilen ülkede politik lobiciliğin yapılmasına kadar uzanabilmektedir. Böylece diaspora kavramı, ulus ötesi¹¹ olanla özdeşleşmekte ve tasarlanmış bir cemaat olarak ortaya çıkmaktadır.

Tasarlanmış ancak üzerinde uzlaşma sağlanamamış olan diaspora kavramının gelişim tarihi ilginçtir. Geleneksel diaspora kavramı ile modern diaspora kavramı birbirinden farklılık göstermektedir; çünkü diaspora olmanın koşulları zaman içinde değişim eğilimine girmektedir. Yahudi kutsal yazılarının İbraniciden, Grekçe'ye çevrilmesi nedeniyle Grekçe kökenli bir sözcük ile ifade edilen ve "dağılma ve yayılma" anlamına gelen diaspora, emirlerini uygulamayan Yahudilere Tanrının, verdiği cezanın sonucu olarak M.Ö. üçüncü yüzyılda Filistin'in dışında yaşayan Yahudilerin yaşam durumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavram, kendi iradelerinin dışında yabancı ülkelere sürülen ve negatif deneyime sahip olan Yahudi'leri ifade etmektedir (Mayer,2005:8). Yahudi diasporasının belirleyici karakteristikleri dağılma, kolektif belleğe sahip olmak, ana yurdun mitleştirilmesi, misafir olunan ülkede yaşanan kısmi yabancılık, geri dönüş isteği, ana yurdun desteklenmesi ve ana yurtla özdeşleşmedir. Bu çerçevede geleneksel diaspora, ana yurttan en az iki farklı coğrafi bölgeye dağılan, ana yurda ilişkin bir anıya, vizyona ya da mite sahip bulunan, misafir oldukları ülkede tamamen kabul görmediklerini düşünen, zamanı geldiğinde ana yurtlarına dönüş yapacaklarını öngören, ana yurtlarının korunmasına ve yeniden kurulmasına kendilerini adayan, grup bilinçleri ve dayanışmaları,

11 Ulus ötesi kavramı, 1960'lı yıllardan itibaren politika biliminde kullanılmaya başlanmış ve ulusal olanın olası değişim ve etkileşim süreçlerini içermiştir. 1990'lı yıllardan itibaren ise, ulus ötesi kavramı, yalnız kurumları ve politik ya da ekonomik ilişkileri ifade etmemekte aksine ulusal bağlamda belirlenen yaşam tarzlarını, deneyim dünyasını ve özdeşleştirme örneklerini de içermektedir (Mayer, 2005:18),

ana yurt ile süren bağları tarafından biçimlendirilen bir gruptur (Safran, 1991:87). Yahudi diasporası örneğinde, diaspora kavramı, geleneksel anlamını kapsamakta ve bir coğrafyada yaşayan etnik ve dinsel kolektifliği içeren ve başka bir etnik ve / veya dinsel grup tarafından topraklarından sürülen sosyal bir grubu anlatmaktadır. Diaspora kavramı, tarihsel gelişim sürecinde yalnız Yahudilerin değil, Roman halkının zorunlu göçleri gibi Ermenilerin de zorunlu göçlerini ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.

1950'li yıllardan itibaren ortaya çıkan politik gelişmelere bağlı olarak, diaspora kavramı, sosyal ve kültür bilimi alanında dinsel içeriğinden uzaklaşmış; sekülerleşmiş, biçimselleştirilmiş ve bir tasarım olarak ortaya konulmuştur. Bazı araştırmacılar (Cohen, 2008; 1996; Clifford, 1994), diasporayı zorunlu göçler nedeniyle kendi ana yurtlarının dışında yaşayanlar olarak ifade etmektedirler. Diaspora, bir grubun, ana yurdundan başka ülkelere yayılması, kolektif bir dile, dine, tarihe, yazgıya sahip olması ve sürgünlüğünün bilincinde olması, bu bilincin oluşumunu desteklemesi halinde meydana gelmektedir. Bunun yanında tarihsel / mitsel anayurda ortak dönüş arzusunun da bulunması ve kolektif bilincin, tüm diaspora kültüründe ve dilinde görünür olması gerekmektedir (Cohen, 2008:48 v.d.;1996:507 v.d.). Cohen (2008:48 v.d.; 1996:507 v.d.), diasporayı sosyal bir form, bilinç tipi ve kültür üretimi türü olarak kavramaktadır. Bilinç tipi ve kültür üretimi türü olarak diaspora deneyim, kimlik, bilinç, ulus ötesicilik ve hibritlik gibi konuları içerirken, sosyal form olarak diaspora, diasporanın politik yönelimini ve ekonomik stratejilerini ifade etmektedir. Clifford (1994:303 v.d.;308) ise, diaspora kavramının mutlaka ana yurda geri dönüş amacını içermesi gerektiğini düşünmemektedir. Bunun gerekçesini, küreselleşme sürecinde diasporanın seyahat etmesine ve hibritleşmesine dayandırmaktadır. Modern diasporanın üyeleri, ana yurtları ile düzenli ilişki içindedirler ve başka bir yere göç ederek, orada asimile olmuş topluluklardan farklılık göstermektedirler. Diaspora üyeleri için kültürel kökler ve ana yurda düzenli ya da düzenli olmayan seyahat önem taşımaktadır. Diaspora cemaatinin politik, sosyal ve ekonomik yapısıyla anayurt arasındaki ilişkiler korunmakta ve iyileştirilmeye çalışılmaktadır.

Diaspora kavramının değişim eğilimini göstermeye çalışan araştırmacılardan Hall (2000: 21 v.d.) ise, belirli bir toprağa bağlı olmaktan ve zorunlu göçlerden ziyade küresel hareketlere vurgu yapmakta ve diaspora ile hayali, yerel ötesi ve hibrit kimlikleri ilintilendirmektedir. Diaspora kavramı, anayurdundan sürgün edilen veya isteyerek ayrılan etnik grupları ifade etmektedir¹². Hall, yeni diasporanın üyelerinin, ana yurtlarını

12 Hall (2000:21 v.d.), yeni diaspora cemaatlerine örnek olarak Almanya'daki Türk'leri, Hollanda'da yaşayan Faslıları ve ABD'de yaşayan Meksikalıları göstermektedir. Hall, diaspora cemaatlerinin güçlendiğini vurgulamakta ve ulus devlet egemenliğinin ve iktidar uygulamalarının giderek etkisini azalttığını söylemektedir.

politik nedenlerle ve zorunlu olarak terk etmediklerini, sürülmediklerini aksine iş, eğitim ve daha iyi ekonomik koşullardan yararlanmak için ülkelerinden ayrıldıklarını öngörmektedir. Yeni diaspora kavramında; diaspora, normdan sapma olarak görülmemekte aksine normal durum olarak kavranmaktadır. Küreselleşme ile birlikte pek çok insan kendini yurtsuz olarak duyumsamaktadır. Köklerini ve ana yurdunu yitirme deneyimi, negatif olarak görülmemekte aksine pozitif değerlendirilmekte, esneklik ve dünyaya açıklık olarak kavranmaktadır. Bu yeni değerlendirme biçimi, insanların uyum yeteneğini vurgulamaktadır (Moosmüller, 2002:11). Göçler, tarih boyunca yaşanmıştır. Göç nedenleri arasında fetih, yağma, sömürgecilik, tutsaklık, kölelik, politik nedenlerle takip edilme, kovulma, sürülme ve sığınma arayışlarının yanında ekonomik olanakları iyileştirmek, barış içinde yaşamak ve mutlu olmak amaçları da yer almaktadır. Küreselleşme sürecinde giderek önem kazanan göçler, sancılı ve çatışmalı deneyimlerin yanında yeni yaşam alanlarına kavuşma çabalarını da ifade etmektedir.

Daha iyi ekonomik ve sosyal koşullarda yaşamak amacıyla giderek daha fazla insan kendi ana yurdunun dışına göç etmektedir. Göç hareketleri ile ulus devlete teritoryal bağlantıyı tamamen ortadan kaldıramayan, küresel ancak yerel özellikleri içinde barındıran etnik mekânlar ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme süreci, yerel sınırların, ulus ötesi alanlara erişimine ve yeni karşılaşmalara olanak sağlamakta ve etnik-ulusal bağlılık ve kültürel özdeşleştirmelerle belirlenen küresel diaspora cemaatlerinin oluşumunu sağlamaktadır. Bu çerçevede diaspora cemaatleri, bir yandan azınlığın acılı ifadeler içeren deneyimini aktarmakta, alışkanlıkların yitirilmemesi için çaba göstermekte, diğer yandan ise, hareketli ve esnek olmanın gerekliliğine inanmakta, kozmopolit tutumu benimsemekte ve böylece küresel dünyada yaşamda kalma stratejilerini uygulamaya çalışmaktadır (Clifford, 1994:312). Diaspora cemaatlerinin yapıları, küreselleşme sürecinden olumlu etkilenmektedir. Giderek hızlanan küreselleşme süreci, diaspora yapılarının geliştirilerek, korunmasında etkili olmaktadır.

Küreselleşme sürecinde ulus devletin kapsayıcı iktidar monopolü bulunmamaktadır. Giderek bütünleşen dünya ekonomisi ulus ötesi aktörleri, ulus devlet örgütlerine ve onların denetleme çabalarına karşı güçlendirmektedir. Kişilerin, metaların ve kapitalin hızlanan dolaşımı, maliyetin gerilemesi ve sınırların belirsizleşmesi yalnızca uluslararası alanda faaliyet gösteren firmaları değil aynı zamanda diasporayı da ulus devletler karşısında güçlendirmektedir. Ulus ötesi kapital değişimi, diaspora cemaatlerinin etki yaratmaları için güçlü bir araç oluşturmaktadır. Finans gücüne sahip olan büyük diaspora cemaatleri, ulus devletleri, ekonomik menfaatleri için etkileyebilmektedir (Cohen, 2008:157 v.d.; 1996:507 v.d.).

Küreselleşme sürecinde siyasi ve ekonomik güç kazanan diaspora cemaatleri, yerleştikleri ülkenin politikasını etkileyebilmek için önemli roller ve işlevler üstlenmektedirler.

2.2- Diaspora Cemaatinin Oluşumunda Kolektif Kimliğin ve Kültürel Belleğin Etkisi

Diaspora cemaatinin tasarlanmasında kolektif kimlik oluşumu önemli bir rol oynamaktadır. Bireysel ve sübjektif temsillerle gerçekleştirilebilen kolektif kimlik, aktif temsiller ve iletişimsel eylemler temeline dayanarak oluşmakta ve toplumsallaşma sürecinin sürekli ve aynı zamanda geçici bir sonucu olmaktadır. İletişim süreçlerinin bir sonucu olarak sosyal kurumlar ve sosyal gruplar arasındaki sınırlar, kolektif kimlikleri oluşturmaktadır. İletişim alanında sosyal yapıların yeniden üretiminden dolayı bir yandan kimlik kuran iletişim süreçleri genelleştirilmekte diğer yandan ise, iletişim nedeniyle diyalektik bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Kolektif kimliğin sosyal tasarımı sembolik sınır çekmeyi, içerisi ile dışarıyı, kültür ve doğa, ait olmak ve olmamak arasındaki ilişkiyi (farkı) ve bir grubun sürekliliğini ve tanınmasını amaçlamaktadır (Habermas, 1981:43 v.d.). Sürekli inşa halinde olan kimlik, özdeşleşme sürecini ifade etmektedir. Kimlik bir süreç, bir anlatı, bir söylem olarak daima Öteki'nin konumundan aktarılmaktadır (Hall,1998:70 v.d;72). İletişim sürecinde sosyal gerçekliğin karmaşıklığını azaltan kodlar, kolektif kimliği tasarlamakta ve biz / öteki ayırımına dayanmaktadır. Kolektif kimliğin kurulması, iç homojenleşme ve dışarıya karşı sınırlandırma ile sağlanmaktadır. Homojenleşme, içirme ve dışarıda bırakma dinamiğini kapsamakta; evrensel olma iddiası, ötekinin ve yabancıнын sistematik sınırlandırılması ile meşruiyet kazanmaktadır (Giesen, 1991:24).

Ermeni diaspora cemaatinin özelliği, Ermeni kimliğinin korumasında kendisini göstermektedir. Kimlik dil, edebiyat, semboller, önemli bayramlar ve anımsama günleri ile korunmaktadır (Dabag, 1995: 67). Diaspora cemaati üyelerinin özdeşleşmesinde yalnızca ulus devlet ya da tarihsel toprak, temel bağlantıyı oluşturmamakta aynı zamanda kültürel bellek ya da düşünce ve anımsamanın sosyal dinamikleri de önemli bir rol oynamaktadır. Ermenilerin kültürel belleği güçlendirme etkinlikleri, 2002 yılından bu yana yoğunlaşmıştır. Ermeni diasporası, farklı derneklerle¹³ ve insan hakları savunucuları, politikacılar ve bilim adamları ile birlikte kültürel belleği ve kimliği güçlendirmeyi amaçlayan etkinlikler düzenlemekte ve kamuoyunu etkilemek için açıklamalar yapmaktadır.

13 Bu dernekler arasında; Berlin-Brandenburg Evangelist Kilisesi, Tehdit Edilen Halklar Dernekleri gibi dernekler yer almaktadır (Mkrtychyan, 2004:74 v.d.).

Etkinlikler arasında Tarkmantschatz¹⁴, Vartananz¹⁵ ve 24 Nisan¹⁶'ı Anma Etkinlikleri önemli bir yere sahiptir. Bu etkinlikler kapsamında düzenlenen seminerlerle, geçmişin sosyal tasarımı, kolektif anımsama biçimleri, iletişimsel ve kültürel bellek ve anımsama estetiği konuları ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Ermeni dili, inancı ve ulusal tarihi anımsanmaktadır. Anma etkinlikleri kapsamında; anıtlar yapılmakta, zorunlu göç sürecini yaşayan tanıkların anılarını anlatması ile Ermeni cemaatinin yanında Almanlar da duygusal olarak etkilenmeye çalışılmaktadır (Mkrtychyan, 2004:74-77; Harutunian, 2003). Düzenlenen ulusal ve dini bayram ve anma günleri ve izlenen tarih politikası çerçevesinde tarihsel veriler ritüelleştirilmekte ve Ermeni kimliğinin önemli bir parçası kılınmaktadır. Ulusal ve dini bayramlar ve anma günü etkinlikleri ile kolektif kültürel bellek yeniden canlandırılmakta ve güçlendirilmektedir.

Biyolojik olarak devredilemediği için kültürel belleğin nesiller boyunca kültürel olarak canlı tutulması gerekmektedir. Anlamın kaydedilmesi, canlandırılması ve ifade edilmesi, kültürel bellek oluşturma tekniği ile yapılmaktadır. Kültürel bellek tekniğinin işlevi, sürekliliğin ve kimliğin devamının sağlanmasıdır. Kimlik, bir bellek ve hatırlama sorunu olmaktadır. Kültürün yeni nesillere aktarılması süreci, tekrarlama ve canlandırma biçiminde yaşanmaktadır (Assmann, 2001:91 v.d.). Kolektif belleği canlandırmak için köken ve gelişim konusunda mitler anlatılmakta, tarih ve gelenekler yeniden yorumlanmakta ve dil yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Kolektif bellek, duygu yüklü amaçlarla zafer kazananın, kaybedenin ve kurbanın rolünün yeniden tasarlandığı kimlik oluşturma alanı olmaktadır (Schorkowitz, 2008:30). Kültürel bellek, geçmişin belli noktalarına yönelmektedir. Geçmiş onda olduğu gibi kalmamakta daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşmaktadır. Sürgünler, bayramlar, törenler ve efsaneler hatırlama figürleri olmaktadır. Kültürel bellek için gerçek değil, hatırlanan tarih önemlidir. Kültürel bellekte gerçek tarihin, hatırlanan tarihe ve ardından efsaneye dönüştüğü söylenebilir. Efsane kurucu bir tarihtir, bugünü geçmişin ışığıyla aydınlatmak için anlatılan öyküdür. Toplumsal bellek iki esasta işlemektedir. Birincisi kökeni göz önünde tutan, kökensel hatırlama, diğeri ise, kişinin özel deneyimlerini, yakın geçmişini göz önünde bulunduran biyografik hatırlamadır. Kökensel hatırlama, dilde ya da dil dışı araçlarla yaptığı nesneleştirmeler olan her türlü simgeye başvurmaktadır. Bu simgeler arasında törenler, danslar, anlatılar, giysiler, takılar, dövmeler,

14 Tarkmantschatz Günü'nde keşişler, Ermeni yazısı ve çevirmenleri anımsanmaktadır (Mkrtychyan, 2004:75).

15 Vartananz Günü'nde, 451 yılında Perslilerle savaşı ve inançlarını Zerdüştlerle karşı savunan Vartan ve adamları anımsanmaktadır (Mkrtychyan, 2004:75).

16 24 Nisan 1915 tarihi, Ermeniler tarafından 1915-1916 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşandığı ileri sürülen soykırımı yasla anma ve düşünme günü ilan edilmiştir.

resimler ve mekanlar belirtilebilir. Biyografik anımsama tarzı ise, yazı kültürüne sahip toplumlarda kendisini göstermekte ve sosyal alışverişe dayanmaktadır (Assmann, 2001:55 v.d.).

Ermeni kimliğinin tasarımında trajik bir tarihin üyesi olma düşüncesi etkili olmaktadır. Bu, kendinin betimlenmesini ve kendi ile öteki arasına bir sınır çekilmesini beraberinde getirmektedir. (Mkrtichyan, 2004:74). Ermeni diasporası cemaatinin önemli bir bölümü için Ermeni kimliği, takip edilme ve sürülme deneyimi ile yakından ilişkilidir. Bununla birlikte Yahudi, diasporasında olduğu gibi Ermeni diasporasında da anayurda geri dönüş romantizmi vardır. Ana yurdunu hiç görmemiş ya da turistik seyahat ile görmüş olan pek çok Ermeni için ana yurt, sık sık güzelleştirilmekte ve gerçekleşmemiş hayal ve ümitler için bir projeksiyon alanına dönüştürülmektedir (Hofmann, 2005:17). Kolektif kimlik tasarımında, iletişim ve etkileşim ağı, diaspora cemaatinin ana yurdu ile olan ilişkisi ve aynı kökenden gelen diğer diaspora cemaatleriyle ve yerleşilen ülkeyle ilişkileri önem kazanmaktadır. Ermeni diaspora cemaatinin kimliği, yalnızca yaşadıkları ülke ve ana yurtlarıyla olan ilişkileriyle değil aynı zamanda farklı ülkelere dağılmış olan diaspora topluluğunun diğer üyeleriyle olan ilişkileriyle de yapılanmakta ve dayanışma ve kültürel bellek, kolektif kimliğin kurulmasına etki etmektedir.

Ermeni diasporası cemaatinin önemli bir bölümü için Ermeni kimliği, takip edilme ve sürülme deneyimi ile yakından ilişkilidir. Bununla birlikte Yahudi, diasporasında olduğu gibi Ermeni diasporasında da anayurda geri dönüş romantizmi vardır.

3- TARİHSEL SÜREÇTE ERMENİLERİN ALMANYA'YA GÖÇÜ VE ERMENİ DİASPORA CEMAATİNİN ALMANYA'DA ETKİNLİKLERİ

Tarihsel süreçte Ermenilerin Almanlarla karşılaşmaları, biçimsel olarak Hıristiyanlık dini çerçevesinde olmakla birlikte politik nedenlerle gerçekleşmiştir. Ermenilerin Almanya'ya göç etme, cemaat oluşturma ve örgütlenme faaliyetleri, tarihsel olarak derin köklere sahip bulunmaktadır. Onuncu yüzyılın sonu ve onbirinci yüzyılın başında bazı Ermeni aileler, yakın ülkelere Almanya'ya göç etmişler ve göç süreci bir süre kendiliğinden gerçekleşmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren ise, Almanya'ya Ermeni göçü artmıştır. Çalışmanın bu bölümde, Ermenilerin Almanya'ya göç süreçleri, Ermeni diaspora cemaatlerinin Almanya'da örgütlenmeleri ve etkinlikleri irdelenecektir.

3.1- Diaspora Cemaatinin Örgütlenmesi

Kendilerini en eski Hıristiyan uluslardan biri olarak kabul eden Ermenilerin, Hıristiyanlığı kabul ediş tarihi M.S. 45 olarak belirlenmekle birlikte bu dönemde çok az sayıda Ermeni'nin Hıristiyanlığı benimsediği belirlenmektedir. Hıristiyanlığı yayma çabası, 301 yılında Grigor Lussarovich tarafından yeniden başlatılmış; Hıristiyanlığın devlet dini olarak kabul edilmesi ise, 315 yılında mümkün olmuştur. Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmeleri, kültürlerini ve tarihlerini biçimlendirmiş; tarihsel süreçte kilise, güçlü bir kurum olarak gelişme göstermiş ve devletin zayıfladığı ve yabancıların egemen oldukları dönemlerde halkı bir araya getirici ve tinsel ve kültürel varlığı koruyucu bir rol üstlenmiştir (Schaller, 2004:100; Hofmann, 2008:20). Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmeleri, Avrupa devletleri ile iyi ilişkiler kurmalarına yardımcı olmuş; Haçlı seferlerinin yaşandığı onbirinci ve ondördüncü yüzyıllar arasında Ermenilerle Avrupalılar arasında askeri, politik, kültürel ve ekonomik ilişkiler derinleşmiştir.

Almanya'ya ilk Ermeni göçünün başlamasından kısa bir zaman sonra ilk Ermeni Kilisesi, onbirinci yüzyılda, Passau'da kurulmuş; dini ayinler, Ermenice düzenlenmiş ve Ermeni cemaati oluşturulmaya çalışılmıştır. Alman İmparatorluğu'nun Piskoposu ve aynı zamanda Şark'ta Vatikan'ın temsilcisi olan Mainz'lı Kardinal Konrad von Wittelsbach (1120-1200), 1198 yılında, Kutsal Roma İmparatorluğu ve Papa adına Latin I.Ritus Levon'e (1187-1219), taç giydirmiş ve Ermeni Kilikya Devletinin¹⁷ Kralını, Avrupa Sarayının temsilcileri ile aynı statüye yükseltmiştir (Kolmer, 1986: 11 v.d.; Halfter, 2005: 135 v.d.). Taçlandırma, Alman İmparator VI. Heinrich (1190-1197) ve Papa III. Cölestin (1191-1198) tarafından onaylanmış ve Ermeniler ile Almanlar arasındaki politik ilişkilerin sıkışması süreci başlamıştır.

Geç Ortaçağ döneminde, Almanya'ya sınırlı Ermeni göçü olmuş ancak ondokuzuncu yüzyıldan itibaren göç süreci hızlanmıştır. Bu dönemde öğrenciler ve tüccarlar Rusya'dan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Almanya'ya göç etmişler, Almanlardan maddi kaynak sağlamak ve örgütlenmek için destek görmüşlerdir. Alman'ların Ermenilere yardım etmelerinde, 1860 yılından itibaren Berlin'de faaliyete geçen ve Ermeni çocukların eğitimini teşvik eden Ermeni-Evangelist Birliği'nin önemli rolü olmuştur. Bunun yanında Protestan Ermeniler Derneği kurulmuş ve bu dernek, akademisyenler ve teologlar tarafından desteklenmiştir (Feigel, 1989:69). 1885 yılında Leipzig'de, ilk Ermeni Öğrenci Derneği kurulmuş (Harutunian, 2003; Dabag, 1995:61 v.d.), 1896 yılından itibaren ise, Ermenilere sempati duyan pek çok dernek faaliyete geçmiştir. Kilise ve çeşitli

17 Kilikya Devleti, 1080- 1375 tarihleri arasında varolmuştur.

sivil toplum kuruluşları ve Alman Yardım Derneği, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilere, Hıristiyan olmaları nedeniyle yardımda bulunmuştur¹⁸ (Meissner, 2010:291 v.d.). Almanlar, tıbbi ve sosyal yardımların yanında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerle ilgili Almanca yayınlar¹⁹ da çıkarmışlardır.

1913 yılından itibaren Almanya'da, Ermeni cemaatinin örgütlenme faaliyetleri güçlenmiştir. Ermeni derneklerinin kurulması, yaşanan göç süreçlerine göre üç safhada gerçekleşmiştir. Birinci safha, 1915-1916 yıllarında, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ABD, Fransa ve Yakın Doğu ülkelerine göçlerini kapsamaktadır. Bu dönemde az sayıda Ermeni, Almanya'ya göçmen olarak gelmiş; Leipzig, Dresden, Hamburg ve Berlin şehirlerine yerleşmiştir. Nasyonal Sosyalistlerin siyasi iktidarı döneminde (1933-1945), Ermenilerin farklı bir ulus olmalarından dolayı izlenmeleri öngörölmüş ancak Ari ırk oldukları göz önünde bulundurularak, Yahudiler gibi zarar görmemişlerdir. 1939-1950 yıllarını kapsayan ikinci safha, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyetler Birliği'nde esir alınan Ermenilerin, Almanya'da, ABD'lerinin işgali altında olan bölgelere getirilmeleri sürecini kapsamaktadır. Sovyetler Birliği'nden getirilen Ermenilerin bir kısmı savaş sonrasında ABD'ye göç etmiş, bir kısmı ise, Almanya'da kalmıştır. Üçüncü safha ise, 1960'lardan, 1990'lı yılların sonuna kadar devam eden ekonomik ve politik nedeni göç sürecini içermektedir. 1960'lı yılların başında Türkiye'den çok sayıda Ermeni göçmen işçi, Almanya'ya yerleşmiştir. Bunun yanında Yakın Doğu ve Orta Doğu ülkelerinde ortaya çıkan politik huzursuzluklar; İran'da 1979 yılında ortaya çıkan politik dönüşüm ve Lübnan'da 1975-1991 yılları arasında yaşanan iç savaş, Ermenilerin siyasi ilticacı olarak Almanya'ya göç etmelerini beraberinde getirmiştir. 1988 yılında Ermenistan'da yaşanan deprem ve aynı yıl Azerbaycan ile başlayan ve 1994 yılına kadar süren Karabağ Çatışması, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yaşanan sosyo-ekonomik kriz, pek çok Ermeni'nin, Ermenistan'dan ayrılarak, Almanya'ya göç etmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ermenistan'ın dışında Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya'da yaşayan Ermenilerin bir kısmı da Almanya'ya göç etmişlerdir. Ermeni'lerin ondokuzuncu yüzyılın sonunda Almanya'ya

18 Berlin Komitesi, 11 Mayıs 1900 tarihinde, Alman Şark Misyonu'na dönüştürölmüş; Diyarbakır'da faaliyette bulunmuş ve Hıristiyan annesiz ve babasız çocuklar için bağış toplamıştır. Bunun yanında Urfa'da tıbbi misyon kurulmuş, klinikler inşa edilmiş ve bu kliniklerde Hıristiyanlar tedavi edilmiştir (Feigel, 1989:117,119).

19 1897 yılında "Der Christliche Orient" başlıklı bir dergi yayınlanmış ve Şark'ta yaşayan Hıristiyanlara ilişkin Avrupalıları bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında Evangelist Alman yayınları içinde Die Allgemeine Evangelische Luth Kirchenzeitung Gazetesi de Ermenilerle ilgili haberlere yer vermiştir (Feigel, 1989:120,236). Dergi ve gazetelerin yanında raporlar yazılmış ve kitaplar yayınlanmıştır. Martin Rade, Johannes Lepsius, Carl Friedrich Lehmann-Haupt ve Ernst Lohmann, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Ermenilerin yaşamını yakından izleyen ve Almanya'ya ayrıntılı rapor gönderen din adamları ve teologlar olmuştur (Tamcke, 2006: 49 v.d.). Lepsius tarafından Ağustos 1896 tarihinde muhafazakâr bir perspektiften "Ermeniler ve Avrupa" başlıklı bir yayın çıkarılmıştır. Bu kitap kısa zamanda altıncı baskısına ulaşmış ve İngilizce ve Fransızca olarak da yayınlanmıştır. (Feigel, 1989:33).

yönelen göç süreci politik, ekonomik, kültürel ve dinsel alanlarda işbirliği ve yardımlaşmayı beraberinde getirerek, cemaatlerin oluşumunu sağlamış ve örgütlenme çabalarını hızlandırmıştır.

Göçlerin önem kazandığı üç safhada Ermenilerin Almanya'daki örgütlenme süreci irdelendiğinde; 16 Haziran 1914'te Berlin'de, Halk Bilgisi Müzesi'nde, Alman-Ermeni Derneği'nin kurularak, ilk toplantısını gerçekleştirdiği belirlenmektedir. Alman-Ermeni Derneği, Ermeni kültürüne ilişkin bilgilerin geliştirilmesini, Ermeni Kültürünün Almanya'da tanıtılmasını ve Ermeni-Alman ilişkilerinin iyileştirilmesini amaçlamış ve bu çerçevede bazıları günümüzde de devam eden²⁰ pek çok yayın çıkarmış, çeviriler yapmış, tarihsel, kültürel ve edebi konulara ilişkin konferanslar düzenlemiştir (Meissner, 2010:198 v.d.; Mkrtichyan, 2004:71). 1923 yılında Berlin'de Ermeni Kolonisi Derneği kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1950'lilerin başında pek çok Ermeni'nin, Almanya'dan, ABD'ye göç etmesi nedeniyle üye sayısı azalan bu dernek kapanmış ancak Türkiye'den gelen Ermeni işçi göçmenlerin ve İran'dan gelen genç Ermeni öğrencilerin çabalarıyla 1966 yılından itibaren yeniden canlandırılmıştır. Ermeni Kilisesi, bu iki grubun Almanya'ya entegrasyonuna yardımcı olmuş; kısa zamanda Ermeni hekimler, bilim insanları, zanaatkarlar ve küçük tüccarlar, derneğin üyeleri arasında yer almışlardır. Bu süreçte Hamburg Ermeni Kültür Derneği, 1965 yılında kurulmuştur. 1970'li yıllara kadar Ermeni cemaati küçük kilise ve dernekler kurmuş, 1975'den itibaren Köln, Frankfurt, Stuttgart ve Münih'de, daha geniş çaplı faaliyet gösteren Ermeni dernekleri oluşturulmuş ve 1980'li yılların başında dernek sayısı artmıştır²¹. 1980 yılında Ermeni Kolonisi, Berlin Ermeni Apostolik Kilise Cemiyeti adını almış, 1999 yılında ise, Berlin Ermeni Cemaati ve Berlin Ermeni Kilisesi Cemaati²² olarak ikiye ayrılmıştır. Berlin Ermeni Cemaati, laik bir yapı içinde kültürel organizasyonlar, eğitim ve öğretim alanlarında faaliyet göstermiştir. Berlin Ermeni Kilisesi Cemaati ise, dinsel ve kültürel kimliklerin korunmasına çalışmıştır (Mkrtichyan, 2004:71 v.d.). Ermeni Kilisesi Piskoposluk çatısı altında yer alan kilise cemaatleri, diğer kilise cemaatleriyle aynı nizamnameye sahip bulunmakta ancak başkanlarını ve programlarını kendileri belirlemektedir. Ermeni Kilisesi Piskoposluğu, Almanya'da yaşayan Ermenilerin en yüksek temsil mercidir ve çeşitli işlevler üstlendiği için Ermenilerin yaşamında önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Merkezi Köln'de bulunan Ermeni Kilisesi Piskoposluğunun görevleri arasında inancın ve kimliğin korunması, kültürel ve sosyal etkinliklerin ve çeşitli projelerin

20 1918 yılında yayınlanmaya başlayan Mesrop adlı dergi, günümüzde de üç ayda bir yayınlanmaya devam etmektedir.

21 Bonn, Braunschweig, Bremen, Bielefeld, Duisburg, Eppingen, Hanau, Kehl, Neuwied ve Nürnberg'de dernekler kurulmuştur (Mkrtichyan, 2004:74 v.d.).

22 Günümüzde kilise cemaatleri, Baden-Württemberg, Braunschweig, Bielefeld, Bremen, Giessen, Hessen, Kehl, Köln, Mainz, Münih ve Sachsen-Anhalt şehirlerinde dinsel ve kültürel faaliyet göstermektedir (Mkrtichyan, 2004:74-77).

desteklenmesi yer almaktadır. Kilise, bir yandan Ermeni toplumu için kurumsallaşmış iletişimi sağlamakta, dil kursları düzenlemekte, dilsel birlik oluşturmaya çalışmakta, cemaat duygusunu somutlaştırarak, cemaat oluşturan bir işlev üstlenmekte, diğer yandan ise, geleneksel, dinsel ve tarihsel olaylara ilişkin anma toplantıları ve organizasyonlar düzenleyerek, Ermeni kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanında Ermeni Cumhuriyeti ile bağlantı kurmakta, kültürel karşılaşmalar ve seyahatler düzenlemekte ve Ermenilerin Almanya'ya entegrasyonunu sağlamaya çalışmaktadır. Berlin Ermeni Cemaati ise, Piskoposluğun onaylaması ile dinsel ayin düzenleyebilmekte²³ ancak kiliselerden farklı olarak kendi nizamnamesini de belirleyebilmektedir (Dabag 1995: 69 v.d.; Harutunian, 2003). Her iki cemaat de Berlin'de, Ermenilerin kültürel ve sosyal yaşamlarını desteklemekte, Ermeni çocukların kendi dillerinde eğitimlerini önemsemekte ve kendi aralarında ve ana yurtlarıyla olan iletişimlerinin geliştirilmesi için çaba göstermektedir.

Almanya'da faaliyet gösteren Ermeni dernekleri²⁴, 1995 yılında kurulmuş olan "Almanya'da Ermeni Merkez Konseyi"ne bağlı bulunmaktadır. Merkez Konsey, Ermeni Kilisesi Piskoposluğu ile birlikte en büyük ve anlamlı organı oluşturmaktadır. Piskoposluk ile sıkı işbirliği içinde çalışan bu Konsey, Almanya'da yaşayan Ermenilerin menfaatlerinin korunması ve Almanlar ile Ermeniler arasında karşılıklı anlayışın ve tanımanın sağlanmasını amaçlamaktadır. Üyelerinin ve gençlerin yaratıcı faaliyetlerinin ve kültürel kimliklerinin korunmasını öngörmekte, Almanlarla entegrasyonu ve Ermeni çocukların eğitimini teşvik etmektedir. Bunun yanında Almanya'da bulunan Ermeniler ve örgütleri arasında iletişimin kurulmasını ve Ermenistan'da ve Avrupa Birliği ülkelerinde faaliyet gösteren Ermeni dernekleri arasında işbirliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır.

Almanya'da faaliyet gösteren önemli kurumlar arasında; araştırma enstitüleri de yer almaktadır. Araştırma enstitüleri arasında; Ruhr Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Diaspora ve Soykırım Araştırması Enstitüsü ve Münih'te kurulan Ermeni Sorunları Enstitüsü önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte Ermenilerin politik olarak temsil edildiği bir siyasi partileri bulunmamaktadır.

23 Piskoposluğun onayı ile Berlin, Bremen, Burladingen, Duisburg, Eppingen, Giessen, Hamburg, Mainz, Mannheim ve Tannhausen'de ayinler düzenlenmektedir (Mkrtichyan, 2004:74-77).

24 Almanya'da yaşayan Ermeni toplumunun ulusal ve kültürel kimliklerinin biçimlendirilmesi sürecinde önemli rol oynayan dernekler arasında; Abovian (Bonn), Arpa Ermeni Kültür Derneği (Hagen), F.C.Maral (Nürnberg), Ermeni Dayanışması (Bietigheim-Bissingen), Ermeni Kadınlar Derneği (Köln), Ermeni Kültür Derneği (Baden-Württemberg), Ermeni Kültür Derneği (Köln), Ermeni Ulusal Kültür Merkezi (Frankfurt), Hessen Ermeni Kültür Derneği (Frankfurt), Maral Ermeni Kültür ve Spor Derneği (Esslingen), Münih Ermeni Futbol Takımı (Münih), Rhein-Arax Alman-Ermeni Dostluk Derneği (Braunschweig) ve Siamanto Sanat Derneği (Münih) yer almaktadır (Mkrtichyan, 2004:74-77).

3.2- Diaspora Cemaatinin Sosyal, Kültürel Ve Ekonomik Etkinlikleri

Almanya’da farklı eyaletlere dağılarak, yaşayan ve toplam kırk iki bin olan Ermeni nüfusun yaklaşık on beş bini Ermenistan’dan, diğerleri ise Türkiye, Lübnan, İran ve Irak’tan göç etmişlerdir. En kalabalık Ermeni nüfus (%19.2), ekonomik açıdan güçlü olan Kuzey-Ren Vestfalya Eyaleti’nde bulunmaktadır. Almanya’ya farklı ülkelerden göç eden Ermeni toplumunun sosyal yapısı heterojen bir özellik göstermektedir. Türkiye’den gelenlerin büyük bir kısmı işçi olarak çalışırken, İran ve Lübnan’dan gelenlerin büyük bir kısmının öğrenim gördükleri ve öğrenimlerinin sonunda Almanya’da kalarak, mesleki faaliyetlerini sürdürdükleri belirlenmektedir. Bununla birlikte işçi olarak gelenlerin bazılarının çocuklarının yüksek öğrenim gördükleri ve Almanya’da mesleklerini icra ettikleri de görülmektedir (Hofmann, 2005:17 v.d.; Mkrtychyan, 2004:71 v.d.; Dabag, 1995:69 v.d.). Almanya’da yaşayan Ermenilerin bir kısmı, Almanca öğrenmeye büyük önem vermekte ve Alman yurttaşlığına geçmektedir. Bir kısmı ise, 2007 yılında Ermenistan’da yapılan anayasa reformu ile çift yurttaşlık hakkını kullanmaktadır (Hofmann, 2008:32). Ermeni diasporası, Almanya’da diaspora cemaati için daha iyi hukuksal ve politik koşulların sağlanması, ikinci jenerasyonun gelişme potansiyelinin teşvik edilmesi ve diaspora cemaatleri arasında işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Ermenilerin önemli bir bölümü, uzun bir süre Almanya’da yaşama kararı almıştır²⁵. Bununla birlikte Ermenistan ile olan kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerini de sürdürmektedirler.

Ermenistan ile olan ilişkiler, Ermenilerin hangi ülkeden göç ettiklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Ermenistan’dan gelen Ermenilerin, Ermenistan’da akrabaları vardır ve ana yurtlarıyla en sıkı bağlantıya sahip grubu oluşturmaktadırlar. Yeni jenerasyon da Ermenistan ile olan bağlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Benzer şekilde İran’dan göç eden Ermenilerin de Ermenistan ile olan bağlarını sürdürdükleri görülmektedir. Türkiye’den göç eden Ermenilerin ise, ana yurtları ile olan bağlantıları daha sınırlı olmakla birlikte güçlü duygusal bağları vardır (Dreusse, 2008:19). Ermeni diasporasının ana yurdu ile ilişkileri, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Ermenistan Cumhuriyeti’nin kurulması ile sıkılaşıma eğilimine girmiştir.

Ermenistan Cumhuriyeti, yurt dışındaki Ermeni diasporasını, ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimi için harekete geçirmiştir. 1999 yılından bu yana Ermenistan Cumhuriyeti ile yurt dışında yaşayan Ermeniler arasında düzenli iletişim kurulmaktadır. 1999, 2002 ve 2006 yıllarında bu amaçla Ermenistan

25 Ayrıntılı bilgi için bkz. Dreusse, age.2008.s.19 v.d.

Dışişleri Bakanlığı tarafından “Ermeni Diaspora Konferansları” düzenlenmiştir. Bu konferansların amacı, yurt dışında yaşayan Ermeniler ile ilişkilerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi olarak belirlenmiştir. Konferanslarda, yirmibirinci yüzyılda ulus, devlet ve Ermeni kimliği, diasporanın ana yurtla ilişkisi, kültürel ve sosyo- ekonomik ilişkiler, ekonomik işbirliği, yabancı yatırımlar, geri dönüş, turizm ve bilgi transferi konuları işlenmiştir. Bunun yanında diaspora ile ilişki modelleri geliştirilmeye çalışılmıştır (Dreusse, 2008:10). Günümüzde elektronik iletişim ağ bağlantıları, yurt dışında yaşayan Ermeni cemaatinin, anayurt ile olan bağlantılarını hızlı, kolay ve etkin sürdürmelerine olanak sağlamakta; elektronik iletişim ağları aracılığıyla bilgi ve enformasyon transferi gerçekleştirilebilmektedir.

Almanya’da yaşayan Ermeni cemaatinin anayurduna yönelik bilgi ve beceri transfer alanları giderek genişlemektedir. Sağlık alanında teknolojik bilgi ve beceri transferi, 1990 yılından beri faaliyet gösteren “Almanya’da Ermeni Tıpçılar Derneği” tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede mikrobiyoloji alanında bilgi ve beceri transferi yapılmaktadır. Yönetim deneyimlerinin transferi, 2003 yılında kurulan Alman-Ermeni Öğrenci Kulübü aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kulüp, Almanya’da Ermeni öğrencilerin desteklenmesini, Ermeni öğrenci ve genç akademisyenlerinin temsil edilebileceği bir temsil ağının kurulmasını, Almanya’ya Ermeni kültürünün aktarılmasını ve Almanya’da bulunan farklı öğrenci kulüpleri ile iletişimin sürdürülmesini amaçlamaktadır. Ermenistan’ın ekonomik gelişimi için yönetim alanında sahip olunan bilgiler, Ermenistan’da yeni kurulan işletmelere aktarılmakta ve işletmelerin yapılanmasına yardımcı olunmaktadır. Bunun yanında akademik alanda sahip olunan bilginin 1860 yılında Leipzig’de kurulmuş olan Ermeni Akademisyenler Derneği tarafından transfer edilmesi sağlanmaktadır. Bu dernek, Almanya ile Ermenistan arasında kültürel bağlantının kurulması amacını taşımakta ve yapılan bilimsel üretimlerin, Ermenistan gibi Almanya için de yararlı olması ilkesini benimsemektedir. Kültürel faaliyetler kapsamında Alman edebiyatı eserleri, Ermenice’ye çevrilmekte veya bazı dergiler için çeviriler yapılmaktadır. Bu derneğin amaçlarından biri de Almanya’da özel bir Ermeni-Alman Üniversitesinin kurulması ve Ermeni ve Alman bilim insanlarının farklı bilim alanlarında değişiminin gerçekleştirilmesidir. Ayrıca politik karar alma sürecinde önemli enformasyonların transferi de gerçekleştirilmektedir. Bu, 2002 yılında Ermenistan, Avrupa ve Kuzey Amerika’da yaşayan Ermeniler tarafından kurulan “Initiative Armenia 2020” grubu tarafından, “Armenia 2020” projesi kapsamında yapılmaktadır. Bu grup, bağımsız olarak faaliyet göstermekte ve üyeleri tarafından finanse edilmektedir. Amaçları Ermenistan’ın gelişim senaryoları için alternatifler üretmektir. Bu çerçevede tüm dünyadan eğitilmiş ve girişimci Ermeniler, konferans ve sempozyumlarda bir araya gelmekte ve stratejiler üretmektedir. Günümüz dünya ekonomik durumunun analizi ve

gelecek simülasyonları ile başarılı ekonomik gelişmeler için 2020 yılına yönelik tavsiyeler sunmaktadır. Bu derneğin üyeleri, Almanya, ABD, Arjantin, Belçika, Ermenistan Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, Kanada ve Rusya'da yaşayan uzmanlardan oluşmaktadır. Bunun yanında yine Ermenistan'ın gelişmesi için Ermenistan'dan, Almanya'ya bilgi transferi yapılmakta ve edinilen bilgiler çerçevesinde sağlık, eğitim ve sosyal alanlara yönelik projeler²⁶ geliştirmektedir (Ordukhanyan, 2009:36 v.d.; Dreusse, 2008:19-25; <http://www.Armenia2020.org>). Ermenistan'a aktarılan bilgiler, farklı alanlarda ortaya çıkan problemlerin çözümü ve yeni stratejilerin kullanılması diğer yandan ise, Ermenistan'ın tarih, kültür, turizm, bilim ve politika gibi alanlarda tanıtımının yapılması için kullanılmaktadır

Maddi kaynak, Ermeni diasporası ve Ermenistan için güçlü politik bir araçtır. Ermenistan'a yapılan dolaysız yatırımlar, bir ekonomi faktörü oluşturmaktadır; çünkü ülkenin ekonomik yapısının, yatırım olmadan yaşanan ekonomik problemleri aşması zor görünmektedir.

Sağlık, eğitim ve sosyal alanlara yönelik projelerin yanında Ermeni diasporası, Ermenistan'a kaynak aktarmakta ve ülkenin ekonomik gelişimi için anlamlı bir büyüklük oluşturmaktadır. 1988 yılında yaşanan deprem sonrasında olduğu gibi Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Azerbaycan ile yaşanan Karabağ Savaşı döneminde de ana yurda kaynak aktarılması²⁷ ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin desteklenmesi için ABD'de

ve Avrupa ülkelerinde bir dizi fon kurulmuş²⁸, ekonomik amaçlı girişimlerde bulunmuş ve 1996 yılından bu yana her yıl Los Angeles'te "Telethon" olarak ifade edilen ve telefon aracılığıyla bağış toplayan bir gelişme projesi oluşturulmuştur (<http://www.Armenia2020.org>; Dreusse, 2008:27). Yurtdışındaki Ermeni diasporasının etkisiyle ülkeye gelen yabancı yatırım payı giderek artmaktadır. Almanya, Ermenistan'a 97,5 milyon ABD Doları tutarı ile en yüksek oranda yatırım yapan ülkedir. Almanya'yı Fransa, Yunanistan, ABD ve Rusya izlemektedir (Finger, 2006:71). Maddi kaynak, Ermeni diasporası ve Ermenistan için güçlü politik bir araçtır. Ermenistan'a yapılan dolaysız yatırımlar, bir ekonomi faktörü oluşturmaktadır; çünkü

26 Sağlık alanına yönelik projeler içinde; diyaliz ve röntgen makinelerinin, tekerlekli sandalyelerin, laboratuvar gereçlerinin, ameliyat malzemelerinin, hastane cihazlarının, yatakların ve ilaçların Almanya'dan, Ermenistan'a gönderilmesi öngörülmektedir. Eğitim alanına yönelik projelerde; okulların ve kreşlerin kurulması ve yeniden yapılandırılması çalışmaları yer almaktadır. Gündelik okul gereksinimlerinin karşılanması, okul materyallerinin sağlanması, Ermeni çocuklarının bilgisayar gibi yeni teknolojileri kullanma becerilerine kavuşturulması ve becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Sosyal alanda ise, özellikle aileler desteklenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede Ermeniler ile Almanlar arasındaki ortak Hıristiyan inancı önemli bir rol oynamaktadır. Dini inançların yerine getirilmesi ve kültürel değerlerin korunması için çaba gösterilmektedir (Dreusse, 2008:21 v.d.,27).

27 ABD'deki Ermeni diasporası, Azerbaycan ile olan Karabağ Savaşını, yüklü para bağışlarıyla desteklemiş ve silah alımını finanse etmiştir (Cohen, 2008:57).

28 Bu fonlar kapsamında ABD'de, Fund for Armenian Relief, Hayastan All Armenian Fund, Lincy Foundation ve United Armenian Fund belirtilebilir (<http://www.Armenia2020.org>). 2007 yılında ise, ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Brezilya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, Kanada, Lübnan, Rusya ve Uruguay yerel komiteleriyle işbirliği içinde çalışan "One Nation One Future" Fon'u kurulmuştur (Dreusse,2008:27).

ülkenin ekonomik yapısının, yatırım olmadan yaşanan ekonomik problemleri aşması zor görünmektedir.

Ermeni diasporası, uluslararası alanda etkili olmaya çalışmakta ve bu amaçla “Hayastan All Armenian Fonu”ndan yararlanmaktadır. Almanya’da yaşayan Ermeni cemaatinin uluslararası alanda gerçekleştirdiği etkinliklerde bu fon, önemli işlemlere sahip bulunmaktadır. 1992 yılında kurulan ve göçmen Ermeniler tarafından finanse edilen “Hayastan All Armenian Fonu”, Ermenistan’a kısa vadeli insani yardımın yanında uzun vadeli alt yapı gelişimi için yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu fon Almanya’da, yerel bir komite tarafından temsil edilmekte ve Ermeni diaspora cemaati, bağışlarla Ermenistan’ın gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında Almanya’da yaşayan Ermenilerin, Ermenistan’a gönderdikleri paralar da Ermenistan’ın ekonomik gelişimine katkıda bulunmaktadır. 2006 yılında Almanya’dan Ermenistan’a, toplam 10 milyon EURO gönderilmiştir (<http://www.himnadram.org.>; Bundesbank 2007²⁹; aktaran: Dreusse, 2008:27-28 v.d.). Bunun yanında Ermenistan’da ortak işletmelerin kurulması ve gastronomi alanına yapılan yatırımlar da ana yurda kaynak aktarımını beraberinde getirmiştir. Diaspora cemaatlerinin ana yurtlarını ne ölçüde etkiledikleri para akışına, kültürel etkiye, yönetim becerisine ve ulus ötesi siyasi partilerle ilişkilerinin gücüne bağlı olmaktadır (Shain, 2002:118 v.d.). Almanya’da yaşayan Ermeni cemaatinin, diğer ülkelerde yaşayan Ermeni cemaatleri gibi heterojen bir yapıya sahip olmasına rağmen kendi içinde dinsel, kültürel ve siyasi örgütlenmesi gibi ekonomi alanına yönelik örgütlenme çabalarını da sürdürdüğü belirlenmektedir.

4- ALMANYA’DA ERMENİ DİASPORA CEMAATİNİN İLETİŞİMİ, POLİTİK HALKLA İLİŞKİLER ÇALIŞMALARI VE GELENEKSEL VE YENİ MEDYA ARACILIĞIYLA SİYASAL ALANI VE KAMUOYUNU YÖNLENDİRME ETKİNLİKLERİ

Almanya’da farklı eyaletlere dağılmış olan Ermeni diasporası cemaatleri, örgütlenme ağlarını genişleterek, kendi aralarında ve içlerinde iletişim yapısını iyileştirmeyi amaçlamakta, politik halkla ilişkiler çalışmaları ile cemaate ve Alman parlamentosuna yönelik politik enformasyon üretiminin yanında kamuoyunu da geleneksel ve yeni medyayı etkin kullanarak yönlendirmeye çalışmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde; Almanya’da Ermeni diaspora cemaatlerinin iletişim yapıları, politik enformasyon üretim sürecinde politik halkla ilişkiler çalışmaları ve geleneksel ve yeni medyayı kullanımlarının irdelenmesi öngörülmektedir.

29 Weltbank (2007), *Global Economic Prospects 2008: Technology Diffusion in the Developing World*, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington, DC.

4.1- Diaspora Cemaatinde İletişimin Yapısı

Dağılmış bir topluluk, kendisini kültürel bir birlik olarak algılaması halinde diaspora olabilmektedir. Diasporanın oluşumu için sosyal ilişkiler pratiği gereklidir. Kendini algılamanın bilişsel-söylemsel unsurlarının yanında ulus ötesi sosyal örgütlenmeyi ve pratiği de gerekli kılmaktadır. Bu, dinsel bir cemaat ya da politik bir parti aracılığıyla kurumsal alanda ya da aile ve akrabalık ilişkileri içinde özel alanda gerçekleşebilmektedir. Ermeni diasporasının oluşumunda; bireysel özdeşleşme süreçleri, gündelik pratikler, stratejiler, sosyal ve ekonomi amaçlı ağlar, bireysel yaşam tasarımları ve Ermenistan'daki politik değişimler önemli bir rol oynamaktadır (Kokot, 2002:34 v.d.). Diaspora cemaatinin oluşumunda ve kabul görmesinde, cemaatin kendi içindeki ve özel alandaki sosyal ve iletişim ağlarını kurması ve iletişim süreçlerini yönlendirmesinin yanında kendi sosyal kurumlarını oluşturma çabaları da belirleyici olmaktadır.

Diaspora cemaati, gelişmek ve güçlenmek için kendi sosyal kurumlarını oluşturmakta ve kendi üyelerinden oluşan destek ağını kurmaktadır. Diaspora cemaatlerinde farklı politikalara yönelen etnik ve dinsel gruplar yer alabilmektedir. Bu gruplar, diaspora cemaati içinde kendi politik ve alt kültür örgütlerini kurmakta ancak dışarıya karşı kolektif bir diaspora cemaati izlenimi oluşturulmaktadır. Bunun için de etkinlikler, kolektif olarak planlanmakta ve uygulamaya konulmaktadır. Böylece diaspora cemaatlerinin politik yönelimleri, ideolojileri ve kullandıkları araçlar, homojen bir özellik göstermektedir (Shain ve Barth, 2003: 452 v.d.). Diaspora cemaatinin örgütlenme derecesi, grubun öznel değerlendirmeleri, üyeleri ve çevredeki etki gruplarına göre belirlenmektedir. Tüm etnik azınlık grupları içinde bir etki grubu genellikle bulunmaktadır. Etki grupları, bir topluluk içinde etkileme gücüne sahip olan ve diğer üyeleri yönlendiren, 5-7 kişiden oluşmaktadır. Bu küçük grup, pek çok üyeyi etrafında toplayan bir bağlantı ağı oluşturmaktadır. Eğer etki grubu, azınlık çevresinde sosyal kurum oluşturma yeteneğine sahip ise, diaspora cemaatinin geliştirilmesi ve biçimlendirilmesi için bir çekirdek oluşabilmektedir. Etki grubunda etnik azınlığın önemli araçları bir araya gelmektedir. Etki gruplarının varlığı, diaspora cemaatlerinin oluşması için esas koşulu oluşturmaktadır (Krasberg, 2002:200).

Cemaatin etki grubu içinde yer alan entelektüeller ve politik aktörler, cemaatin diğer üyelerinden farklı işlevler üstlenmekte, diasporanın, sosyo-politik ve kültürel amaçlarını formüle etmekte ve diasporanın temsilinde ve stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Entelektüel fikir önderleri, cemaatin politik gündemini oluşturmakta ve biçimlendirmekte; kendi ülkeleri ve yaşadıkları ülkeye yönelik olarak diaspora politikasını

oluşturmakta ve savunmaktadırlar. Diğer grup ise, bu grubun düşüncelerini paylaşan diaspora cemaatinin üyeleri olmaktadır. Bu grup, elitler tarafından politik sürece etkin katılım için çağrılmakta ve çağrılara uyarak, etkin katılımı gerçekleştirmektedir. Diaspora cemaati üyelerinin etkinliklere katılımları, örgütlerin farklı yönelimlerinden dolayı değişiklik gösterebilmektedir.

4.2- Diaspora Cemaatinin Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları Ve Politik Enformasyon Üretim Sürecinde Geleneksel Medyayı Araçsallaştırması

Ermeni diasporası politik etkisini, Almanya’da ve ana yurdunda dolaysız ve dolaylı olarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Almanya’da dolaysız politik etki etme olanakları, genel ve eyalet siyasal seçimlerinde etkin ve pasif seçim hakkı ile gerçekleşmekte, dolaylı etki ise, enformasyon üretme ve yayma, gündem oluşturma, dolaysız aksiyonlar, lobicilik faaliyetleri ve parasal destek ile sağlanmaktadır. Ermeni diasporası cemaatinin politik ve toplumsal etkisi, etkin seçim hakkına ve yerel seçmene sahip olması ve diasporanın göreceli olarak güçlü olması halinde önemli olmaktadır. Diaspora, genel ve eyalet siyasal seçimlerinde kendi adaylarını göstermeye ve kendi oyları ile etkili olmaya çalışmaktadır. Bunun yanında pasif oy hakkı da güçlü bir politik etki aracı olabilmektedir. Yurttaşlık hakkına sahip olmayan cemaat üyeleri aracılığıyla diaspora, dolaylı etkileme araçlarını kullanmaktadır. Bunun için politikacıların ve kamuoyunun amaçlı enformasyon yayılımına duyarlı kılınması çabaları gösterilmektedir. Bu çabalar; baskı grupları, lobicilik faaliyetleri, dernekler ve ana yurt kulüpleri aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Ağırlıklı olarak yaşadığı ülkenin politikasına yönelimli olan diaspora cemaati, kendi ülkesindeki politikaya da etki etmeye çalışmaktadır. Ana yurttan dolaysız etkileme, etkin seçim hakkı ve temsil ile dolaylı etkileme ise, gündem oluşturma, bağış, yatırım, para aktarma, finans ve dolaysız aksiyonların desteklenmesi ile oluşturulmaktadır. Medyanın küresel çapta etkili olması ve diaspora cemaatinin iç iletişim yapılarının güçlenmesi, anayurttaki politik faaliyetlerin yakından izlenebilmesine olanak sağlamaktadır.

Almanya’da Ermeni diasporası, kitle iletişim sürecini, politik halkla ilişkiler çalışmaları ile yönetmeye çalışmaktadır. Geri beslemenin önemli olduğu sosyal bir süreç olarak ifade edilebilecek politik halkla ilişkiler çalışmaları ile ticari amaçlı halkla ilişkilerin araçlarına ve stratejilerine yönelmekte ve iletişim yönetimiyle politik menfaatlere odaklanmaktadır. Politik halkla ilişkiler çalışmalarının içinde lobicilik ve kampanya düzenleme faaliyetleri önem kazanmaktadır.

Politik iletişimin bir parçası olarak kabul gören lobicilik, dolaysız olarak gözlemlenmeyen menfaat grubu temsilcilerinin, dolaysız ve biçimsel olmayan esaslarda politik karar alıcı aktörlerin, karar süreçlerine etki etme ve kısa, orta ya da uzun vadeli olarak politika sonuçlarını kendi menfaatleri doğrultusunda değiştirme amaçlarını ifade etmektedir (Wehrmann,2007:40). Politik karar alma sürecine menfaat gruplarının sürekli ve sistematik olarak etki etmesini amaçlayan lobicilik (Hofmann, Dose vd. 2007: 134), demokrasilerde meşru bir araçtır. Lobiciler parlamenterlere, devlet ve hükümet yetkililerine ve politik sistemin tüm çalışanlarına yönelmektedirler. Lobiciler, karar alıcı olan devlet kurumu yetkililerine erişmeye çalışmakta; dinlenmek, enforme edilmek ve enformasyon vermek, menfaatlerine aykırı olanın gerçekleşmesini engellemek istemekte ve vetolarını koymaya çalışmaktadırlar (Lösche, 2007:62 v.d.). Toplumsal grupların, parlamentonun, medyanın veya bir işletmenin, örgütün ya da kurumun dış ilişkilerinin etkin olarak yönetilmesini hedefleyen lobiciler, değerlerin, ideolojinin ya da menfaatlerinin temsil edilmesinin yanında bireysel çıkarların gerçekleştirilmesini de amaçlayabilmektedirler. Diğer demokratik siyasal sistemlerde olduğu gibi Almanya’da da lobicilik meşrudur ve işlevseldir. İşlevselliğin koşulu ise, genel kabul görmüş demokratik siyasal sistem, hukuk ve moral normlar içinde gerçekleşmesidir.

Almanya’da lobicilik faaliyetleri ABD’de olduğu kadar etkili olmayan Ermeni diasporası, bu faaliyetlerini, dolaysız ve dolaylı olarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Dolaysız ve dolaylı olarak gerçekleştirilebilen lobi faaliyetleri (Irmisch, 2011:19; Strauch, 1993:111), bir dizi iletişim tekniklerinin uygulanmasını gerektirmektedir. Sözlü ya da yazılı olarak yapılan dolaysız lobicilik, kişisel iletişim ile gerçekleştirilmekte ancak biçimsel ve biçimsel olmayan bir karaktere sahip bulunmaktadır. Dolaysız lobicilikte, enformasyon değişimi sağlanmakta, kişisel ikna çalışmaları, brifingler, telefon görüşmeleri, iş yemekleri ve kokteyl partilerinde biçimsel olmayan görüşmeler yapılmaktadır. Çeşitli amaçlarla kurulan komisyonlarında uzman olarak yer alınmaya çalışılmakta, enformasyon edinme ve enformasyon verme ziyaretleri, seyahatler ve konferanslar düzenlenmekte ve örgüt içi oturlara, erişilmeye çalışılan kişiler davet edilmektedir. Bunun yanında iletişimin kişisel mektuplar, faks, E-Mail, broşür gibi yazılı ifadeleri de dolaysız lobicilik faaliyetleri arasında yer almaktadır. Politikacılarla ve üst düzey bürokratlarla yapılan yüzyüze görüşmeler, yuvarlak masa oturumları, anketlerin ve araştırma sonuçlarının ve teknik verilerin sunumu ve analizi da bu kapsamda yer almaktadır. Genellikle gizli olarak gerçekleştirilen dolaylı lobiciliğin araçları ise; basın konferansları, halkla ilişkiler faaliyetleri ve medya çalışmaları, gazetecilerle görüşme, ilan ve reklamların hazırlanması, aynı yönetime sahip olan grupların harekete geçirilmesi, seçmenlerin parlamenterler ile iletişime geçmeleri, fikir önderlerinin ve politikacıların

karar alıcılarla iletişime girmeleri, kitap, broşür, el ilanı, dergi gibi basılı materyalin sunulması, vakıfların kurulması, sempozyum, seminer ve oturumların, kültürel ve sportif organizasyonların, seyahatlerin ve protesto gösterilerinin düzenlenmesidir.

Ermeni diasporasının lobicilik faaliyetlerinin yanında kampanyalar da düzenlediği görülmektedir. Bir örgütün rutin ya da sürekli etkinliğinin dışına yönelerek, kamusal enformasyon ya da iletişim sürecini kesin belirlenmiş amaca zamansal ve tematik olarak hizmet etmek üzere yönetmesini ifade eden kampanyaların amacı kamuoyunun dikkatinin çekilmesi, kamuoyu üretilmesi, imajın iyileştirilmesi ya da istikrarlaştırılmasıdır. İnanılabilirlik ve güvenilirlik sağlayarak ürüne, hizmete ya da örgütün kendisine ilgi uyandırmak ve potansiyel alımlayıcıda davranış ve eylem değişikliğine yol açmaktır (Bentele,2004:307). Halkla ilişkiler kampanyaları ile dramaturjik, tematik ve zamansal iletişim stratejileri, kamuoyunun ilgisini çekmek için kullanılmaktadır. Halkla ilişkiler kampanyalarının özelliği, dramatik olarak tasarlanmalarıdır; bu tasarımlar, medyaya uygun bir biçimde gerçekleşmektedir. Pek çok kampanya için reklam ve pazarlamanın farklı yöntem ve araçlarının kombinasyonunun kullanılması esastır (Röttger, 2007:381 v.d.). Almanya'da Ermeni diasporası kampanyaları³⁰, tarihsel bir problem bilinci yaratmak, alınacak kararlar için rıza üretmek, destek ve meşruiyet sağlamak amacıyla politik, tematik ve zamansal açıdan anlamlı olacak şekilde düzenlenmektedir. Kampanya bir fikir etrafında düzenlenmekte, zorunlu göç süreçlerine ilişkin hikâyeleri ve sinema filmlerinin gösterimi gibi görsel materyallerin etkin kullanımını içerebilmektedir. Kampanya düzenlenirken reklam, pazarlama ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin farklı araç ve teknik setlerinden yararlanılmaktadır.

Ermeni diasporası, politik halkla ilişkiler çalışmaları kapsamında lobicilik faaliyetleri ve kampanya etkinliklerinin yanında medyanın haber üretim sürecini de yönlendirmeye çalışmaktadır. Yapılan araştırmalar (Baerns, 1991:3; Sarcinelli, 1987:31), haber üretim sürecinde, halkla ilişkiler ve politik halkla ilişkilerin yönlendirici ve etkili olabileceğini göstermektedir. Politik halkla ilişkiler, medyadaki haber oluşumunun içeriğini ve zamanlamasını kontrolü altına alabilmekte; basın konferansları, yazılı açıklamalar ve biçimsel olmayan iletişimle, politik haberlerin içeriğine etki edebilmektedir. Politik halkla ilişkiler çalışmalarının amacı medya bağlantılarının kurulması, toplumsal ilişkilerin oluşturulması, gündem oluşturma ve kriz yönetimidir. Politik halkla ilişkiler çalışmaları, olay ve

30 Zorunlu göçün 85.yıldönümü dolayısıyla 2000 yılında, Soykırımı Tanıma Çalışma Grubu ve diğer Ermeni ve Alman derneklerinin ortaklaşa çalışmaları ile Soykırımı Anma Kampanyaları düzenlenmiştir. Ermeni soykırımına ilişkin içerikler belirtilen şu linklerde yer almaktadır: <http://www.deutsch-armenische-gesellschaft.de>; <http://www.d-armenier.de>; <http://www.lebensbaum-armenien.de/de/verein/menschen-im-verein>.

konu yönetimi ve gündem oluşturma stratejileri uygulamaktadır. Haberlerin dolaşımını yönetmekte, toplumun politikaya ilişkin algılamalarını şekillendirmektedir (Pfetsch ve Wehmeier, 2002: 57). Politik halkla ilişkiler çalışmalarının temelinde, haberin içeriğine etki edilmesi ve imaj yaratılması isteği yer almakta, bu nedenle de haber ve yorum, haber ve politik reklam ve haber ve propaganda bir arada sunulmaktadır. Politik halkla ilişkiler, politik gerçeğin tasarımına etki eden politik enformasyonu ve iletileri kullanmakta; medyayı bu iletilerle beslemekte ve iletilerin toplumda kabul görmesi için gerçek, kısmen gerçek ya da kurmaca argümanlarla ve kendi grubuna güven, karşıt gruba ise, güvensizlik yaratıcı unsurlarla donatılmasını sağlamaktadır.

Politik halkla ilişkiler medyaya konu, fotoğraf ya da görüntü sunmakta, senaryolar tasarlamakta, gündem oluşturmanın yanında medyada yer alan konulara göre de haber oluşturma stratejisi izlemektedir. Politik halkla ilişkiler çalışmalarıyla, haber iletilerinin içeriği oluşturulurken, iç ve dış politik gerçeğin tasarlanması sürecinde haklılaştırma ve nedenselleştirme söyleminden ve çok fonksiyonlu delil sunma stratejilerinden yararlanılmaktadır (Alver, 2003:228). Bu çerçevede politik iletişim; enformasyon iletme, delil gösterme, çağrı da bulunma ve politik eğitim işlevlerine meşruiyet kazandırma çabalarının bir parçası olmaktadır (Sarcinelli, 1987:26). Politik halkla ilişkiler, toplumda rıza ve meşruiyet üretme sürecinde politik enformasyonu, sembollerle de donatmaktadır. Resimleri, karikatürleri ve fotoğrafları kapsayan semboller, politik iletişimde özel bir öneme sahip bulunmakta ve topluma yalnızca bazı şeyleri ima etmemekte aynı zamanda subjektif özdeşleşme de sağlamaktadır. Semboller aracılığıyla toplum, kendini üretmektedir; bu nedenle semboller ve sembol sistemleri genelleştirilmiş algılama, değerlendirme ve eylemde bulunmaya etki eden sosyal esaslı direktif sistemleri olmaktadır (Link, 1994:47). Ermeni diasporası politik halkla ilişkiler çalışmalarıyla medyanın haber üretim sürecini etkileyebilmek için³¹ bilişsel ve sembolik etki etme stratejilerini izlemekte; bilişsel etki, sembolik bir iletinin temel anlamına yönelirken, duygusal etki, duyguları harekete geçirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede yazılı metinleri, fotoğrafları ve sembolleri, bilişsel ve duygusal etki yaratabilecek esaslarda medyaya sunmakta ve politik koşulları ve gerçekliği yeniden tanımlamaya çalışmaktadır.

31 Ermeni zorunlu göçüne ilişkin haberler Alman basınında, Türkiye'nin soykırımı yadsıması üzerinde odaklanmakta ve Türkiye eleştirilmektedir. Bu çerçevede Alman dergi ve gazetelerinin belirtilen linklerde yer alan haberleri örnek gösterilebilir: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/0,1518,596805,00.html>; <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/armenischer-genozid-schwarze-loecher-der-tuerkei-11519862.html>; www.sueddeutsche.de/.../frankreichs-genozid-gesetz-veraergert-tuerken; <http://www.faz.net/aktuell/gesetz-zur-genozid-leugnung-ankara-droht-paris-wegen-seiner-armenien-politik-11574884.html>.

4.3- Geleneksel Diaspora Cemaatinden Dijital Diaspora Cemaatine: Ermeni Diasporasının Yeni ve Sosyal Medyayı Kullanımı

1990'lı yılların başından itibaren dünya geniş çaplı göndericiler, alıcılar, kablolar ve bilgisayarlardan oluşan ağ türünde iletişim ve enformasyon makinesi olarak ifade edilen internet ile çevrilmiştir. Yeni iletişim ve enformasyon teknolojisi, politik kültürün biçimlendirilmesine etki etmekte ve bu nedenle yirmi birinci yüzyılın sivil toplum örgütleri gibi diaspora cemaatleri de internete yönelmektedir. İnternet'in yaygın kullanımıyla birlikte diaspora cemaatleri politik, kültürel ve sosyal politikalarını ve kimliklerini, dernekler aracılığıyla olduğu gibi internet aracılığıyla da oluşturmaya çalışmaktadırlar. Yeni medya, diaspora cemaatlerine, kültürel özelliklerini geliştirmeleri için bir mekan sunmaktadır. Ağ, kültürel özellikler için kullanılmakta ve kolektif kimlikler güçlendirilmektedir (Breidenbach ve Zukrigl, 2002:283). Bu çerçevede dijital diaspora cemaatlerinin oluştuğu gözlenmektedir.

Dijital diaspora cemaati, geleneksel diaspora cemaatinin, politik halkla ilişkiler çalışmaları, enformasyon üretme ve yayma için gerçekleştirdiği etkinliklerden ziyade yeni medyaya yönelmekte, kendi içinde güçlenmek ve kamuoyu oluşturabilmek için yerel ve küresel ağlardan yararlanmaktadır. İnternet, geleneksel ve yeni diasporaya genişleyerek, daha iyi ve etkili örgütlenme olanağı sunmakta, diaspora cemaatlerinin yerleştikleri ülkede ve politikada etkili olma çabaları, küresel medya ve elektronik iletişim aracılığıyla artmaktadır. Yeni medya olarak ifade edilen internet ve sosyal medya, geleneksel medyanın sahip olduğu enformasyon iletme tekeline kırmıştır. Ermeni diaspora cemaatinin üyeleri, yeni ve sosyal medya aracılığıyla geniş çaplı enformasyona erişebilmekte, enformasyonu cemaat içinde ve dışında paylaşmakta, tartışma ortamlarına katılabilmektedir.

Eşzamanlılık içinde karşılıklı etkileşime olanak sağlayan sosyal medyanın fikir oluşturma, harekete geçirme, siyasal seçim kampanyalarında enformasyon kaynağı oluşturma potansiyeli vardır. Her katılımcıya açık olan sosyal medya özgür, eşit ve rasyonel tartışmalara olanak sağlamaktadır. Uzlaştırma potansiyelinin yanında politik ve idari sisteme müdahaleyi olası hale getirmektedir (Neuberger, 2009: 23 v.d; 2011:33 v.d.). Ermeni diaspora cemaatinin üyeleri, internet aracılığıyla kültür ve politikaya ilişkin pek çok enformasyon ve düşünce edinmekte; Twitter, Facebook, YouTube gibi sosyal medya, çeşitli bloglar, resmi ve sivil örgütlerin web siteleri³² bu çerçevede

32 Bu sitelere örnek olarak; <http://www.armenien.de>; <http://www.armeniadiaspora.com>; <http://www.d-armenier.de>; <http://www.haiknet.de>; <http://www.junge-armenier.de> gösterilebilir. Bu sitelerin yanında tüm dünyada geniş kullanıcıları olan YouTube'da, Ermeni zorunlu göçüne ilişkin görsel materyallere yer verilmektedir. Örnek olarak <http://www.youtube.com/watch?v=l-zHyjsY1mg>. linki gösterilebilir.

önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal hareketlerin örgütlenebileceği devletten bağımsız bir enformasyon alt yapısı sunan internet, Ermeni diaspora cemaatini güçlendirmektedir. Elektronik posta ve sohbet odalarının yanı sıra sosyal medya, coğrafi olarak farklı yerlerde yaşayan ailelere, akrabalara ve gruplara hızlı, etkin ve maliyeti uygun yeni iletişim ve diyalog biçimleri sunmakta ve ilişkilerini sıkılaştırmaktadır. Ağda pek çok platform ve haber portalı kurulmuştur ve bu platform ve haber portallarında, diaspora cemaatinin üyeleri, ülkelerine ilişkin pek çok haber kategorisine erişebilmekte ve edindikleri enformasyonları ve deneyimleri paylaşabilmektedirler.

Sosyal hareketlerin örgütlenebileceği devletten bağımsız bir enformasyon alt yapısı sunan internet, Ermeni diaspora cemaatini güçlendirmektedir. Elektronik posta ve sohbet odalarının yanı sıra sosyal medya, coğrafi olarak farklı yerlerde yaşayan ailelere, akrabalara ve gruplara hızlı, etkin ve maliyeti uygun yeni iletişim ve diyalog biçimleri sunmakta ve ilişkilerini sıkılaştırmaktadır.

Diaspora cemaati, dijital ortam aracılığıyla düşünce ve etkinliklerini duyurmaya çalışmakta, interneti, dijital dünyaya açılmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Ermeni diaspora cemaati, belgelerini ve tarihini arşivleyerek, dijital dünyanın hizmetine sunmaktadır. Çeşitli enformasyon materyalleri ile Almanya'da Ermeni tarihini, dilini, sanatını ve kültürünü olabildiğince tanıtmayı amaçlamaktadır (Mkrtychyan, 2004:74). Bunun yanında imza toplama kampanyaları, online dilekçeler, protesto hareketleri, tartışmalar, konserler ve Almanca ve İngilizce dil kursları gibi diaspora cemaatinin düzenlediği etkinlikler, maliyet ve zamandan tasarruf edilmesine olanak sağladığı için dijital dünyada daha fazla katılımcı bulmaktadır. Yeni medya, diaspora cemaatinin politik ve kültürel gelişimi ve

yenilenmesi için bir araç olarak kullanılmakta ve diaspora cemaatinin büyümesine ve etki alanını genişletmesine olanak sağlamaktadır.

Geleneksel diaspora özelliğinin yanında modern diaspora özelliği de gösteren Ermeni diaspora cemaati, dijital diaspora yapılanmasına yönelmektedir. Dijital medya teknolojisini etkin kullanmakta, yeni medyada daha fazla temsil edilerek, interaktif güce dönüşmektedir. Yeni medya, Ermeni devleti ile diaspora cemaati arasındaki ilişkileri sıkılaştırmakta, Ermeni diaspora cemaati, yeni medyanın sunduğu olanaklardan ve etkileme potansiyelinden yararlanarak, yeni medyayı, politik karşıtlarıyla bir mücadele aracı olarak kullanmaktadır.

5- SONUÇ

Almanya'da farklı eyaletlere dağılmış olan Ermeni diaspora cemaati, dinamik ve hibrit bir cemaat özelliği göstermekte ve Ermeni kültürünü ve kimliğini kolektif bellek, politik halkla ilişkiler, geleneksel ve yeni medya aracılığıyla yeniden üretmeye çalışmaktadır. Ermeni diasporası bir cemaat modeli geliştirmiştir. Bu cemaat modelinde, kolektif yönelimler ve cemaat kurumları ön planda yer almaktadır (Dabag, 1995:61 v.d.). Ermeni diasporası gelinen ülke, göç nedeni ve sosyal yapı farklılıklarına rağmen göreceli olarak iyi örgütlenmiş ve ağlaşmıştır. Örgütlenmede Ermeni kimliğinin ve Ermenistan'a bağlılığın korunmasının yanında aynı tarihi ve aynı yazgıyı paylaşma bilinci de etkili olmakta ve bu süreçte kültürel kodlardan yararlanılmaktadır. Etnik gruplar, politik ve ekonomik yükselme için kültürel kodları kullanmaktadırlar. Modern toplumda değerlerin ve inançların hızlı değişimi, köktenci yaklaşımların yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Etnikçilik, modern toplumda seçme koşullarına göre ortaya çıkan kimliklerden biridir ve menfaatleri temsil ettiği, duyguları birleştirebildiği için etkileyici ve önemlidir (Heckmann, 1992:53). Ermeni diasporası, etnik ve kültürel kimlik tasarımı kapsamında ortak tarihe ve yazgıya vurgu yapmakta ve geleceğe yönelik amaçları formüle etmektedir. Ortak tarih kuruluş ve kökene ilişkin mitleri, siyasal başarıları, yükseliş, gerileme ve bunalım dönemlerini kapsamaktadır. Geleceğe yönelik tasarımlar ise, siyasal amaçları, var olan ve gelecekte ortaya çıkabilecek sorunları, bunalımları, riskleri, tehditleri, tehlikeleri ve uyarıları içermektedir.

Tarihsel süreçte oluşumu zorunlu göçlere dayandırılan ve zorunlu göçler nedeniyle mağdur / kurban diaspora olarak tasarlanan Ermeni diasporası, 1990'lı yılların başından itibaren politik ve entelektüel bir proje olarak dünya kamuoyunu etkileme ve yönlendirme çabalarını yoğunlaştırmıştır. Almanya'da yaşayan Ermeni diaspora cemaati, etnik ve kültürel kimliğini politikada etkin olarak kullanmaya çalışmakta, yeniden üretimine büyük önem verdiği bu bilinç ile Ermenistan'ın sosyo-ekonomik gelişimi ve sosyal dönüşümü için katkıda bulunmakta ve Ermenistan'ın gelişim sürecinin aktörleri arasında yer almaktadır. Ana yurtlarının sosyo-ekonomik koşullarının iyileştirilmesi ve uluslararası politikada etkinlik kazanması için varolan potansiyellerden yararlanması, sinerji yaratılması ve Almanya ile işbirliği yapılması için çaba göstermektedir.

Ermeni diasporası, geleneksel diaspora cemaati özelliğinin yanında modern diaspora cemaati özelliği de göstermekte ve bu çerçevede Cohen'in (2008), Clifford'un (1994) ve Hall'ın (2000) diaspora kriterlerine büyük ölçüde uymaktadır. Bu çerçevede dünyanın pek çok ülkesine dağılmıştır, bir ana yurt mitosuna ve kolektif anılara sahiptir. Modern Ermeni diasporası etnik, dinsel,

mesleki ya da diğer özelliklerle yaşam biçimini tanımlayan ve ekonomik amaçlarla ulus devletin sınırlarının ötesine dağılarak, yaşamaya çalışan grupları da içine almaktadır. Modern diaspora kavramının geliştirilmiş kullanımı, uluslararası göçlerin, hızlı küreselleşme sürecinin ve daha iyi yaşama koşullarına erişme çabalarının bir sonucudur. Modern diaspora kavramı, kimlik ve ulus ötesi mekanların biçimlendirilmesi kavramlarını odak noktasına almaktadır. Bu özellikle de diasporanın ana yurtla olan sosyal ilişkilerinin sıkı ve anlamlı olması halinde söz konusu olmaktadır (Krasberg, 2002:200). Anayurdun politik, ekonomik ve sosyal koşulları, diaspora cemaati ile ana yurt arasında kurulan ilişkilerin biçimine etki ermektedir. Bununla birlikte ana yurtla sürdürülen bağlantılar ve yerleşilen ülkeyle iyi ilişkilerin kurulması ve devam ettirilmesi çabaları, Ermeni diaspora cemaatleri üyelerinin pratiklerinin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Bu çerçevede Ermeni diasporasının geleneksel ve modern yapısı belirginleşmektedir.

Ermeni diaspora cemaatinin gelişimi, küreselleşme sürecinin yapısına uygundur; çünkü modern diaspora, yerel ve küresel arasındaki gerilim ile küresel ve yerele ait unsurların bir arada bulunmasını ifade eden küyerel (glokal) bir fenomen olarak ortaya çıkmaktadır. Diaspora cemaati kimlik, ana yurt ve esenlik gibi gereksinimleri, kültürel gruplar içinde gerçekleştirmeye çalışmakta ve bunun yanında küreselleşme sürecinde ortaya çıkan esneklik, hareketlilik ve kültürel uyum yeteneklerinin geliştirilmesi ve geleneksel ve yeni medya aracılığıyla ana yurt ve dünya ile bağlantının kurulmasını amaçlamaktadır. Küreselleşme ile diaspora cemaatlerinin durumunun iyileştiği, yeni statüsünü ve bundan doğan olanakları, politik, ekonomik ve kültürel etkiye dönüştürme çabalarının arttığı göz ardı edilmemelidir. Teknolojinin yüksek hızı, kültürel, sosyal ve ekonomik kapitalin kullanılma potansiyelini yükseltmektedir.

Ancak dijital devrimin politika, ekonomi ve toplum üzerindeki etkisi, demokrasiler için fırsatların yanında riskleri de beraberinde getirmektedir (Kissler, 2007:197). Ermeni diasporasının politik halkla ilişkiler faaliyetleri ve geleneksel ve yeni medyadan yararlanması, diğer etnik kökenlere sahip diaspora cemaatleri için de olduğu gibi cemaatin kendini politik alanda ve medyada ifade etmesi için yeni fırsatlar ve olanaklar sağlamakta geleneksel ve yeni medyadan yararlanımı ile ulus ötesi iletişimi güçlenmektedir. Diaspora cemaatinin yaşam durumundan ve koşullarından kaynaklanan zorluklar, elektronik ortamda bir ölçüde aşılmaya çalışılmaktadır. Diaspora cemaatinin güçlenmesinde teknolojik gelişmeler, ulaşım maliyetlerinin gerilemesi ve politik değişimler etkili olmaktadır. Diğer yandan da diasporanın kamuoyunu kendi politik ve entelektüel projesi doğrultusunda ürettiği enformasyon aracılığıyla etkileme ve yönlendirme riskini beraberinde

getirmektedir. Çalışmanın varsayımında da öngörüldüğü gibi Almanya'da etkin bir lobiye sahip olmayan Ermeni diasporasının, küreselleşme sürecinde Alman kamuoyunu etkilemeye ve yönlendirmeye çalıştığı ve bu süreçte politik halkla ilişkiler faaliyetlerinden ve geleneksel ve yeni medyadan yararlandığı ve etkinliğini arttırmaya çalıştığı belirlenmektedir.

Bu süreçte Ermeni diaspora cemaatinin gücü, politik halkla ilişkiler faaliyetleri ve geleneksel ve yeni medyayı etkisi altına alma potansiyelinde kendini göstermektedir. Geleneksel medyanın gündem oluşturma fonksiyonuna, politik halkla ilişkilerin eşik bekçiliği birimi etki edebilmektedir. Geleneksel ve yeni medyaya verilen enformasyon ile realite tasarlanmakta, sosyal medya aracılığıyla uygun görülen politik konulara duyarlılık yaratılmaya çalışılmakta, kampanyalar düzenlenmekte, rıza üretilebilecek konular keşfedilerek, enformasyonun hızla yayılması ile etkinin artırılması amaçlanmaktadır. Enformasyon ve propagandanın bir arada sunumu ve politik baskılar, kamuoyunun tarihe ve olaylara nesnel yaklaşımını ve düşünce ifade etme özgürlüğünü sınırlandırabilmekte ve demokrasiler için risk oluşturabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, İlhan (1986). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul:Beta Basım Yayım.
- Akşin, Sina (2005). “Siyasal Tarih (1789-1908)”. *Osmanlı Devleti 1600-1908. Türkiye Tarihi III. Cilt*. İstanbul: Cem Yayınevi. 77-188.
- Alver, Füsün (2003). *Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı*. İstanbul:Der Yayınları.
- Alyanak, Vartkes (2010). *Gedenkfeier für die Opfer des Genozids an den Armeniern. Armenische Gemeinde zu Berlin*. 24. April 2010.
- Anderson, Benedict (1995). *Hayali Cemaatler*. Çeviren: İskender Savaşır. İstanbul:Metis Yayınları.
- Anderson, Benedict (1992). *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics*. Amsterdam: University of Amsterdam Centre for Asian Studies.
- Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek. Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Çeviren: Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baerns, Barbara (1991). *Öffentlichkeitsarbeit oder Journalismus? Zum Einfluss im Mediensystem*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik.
- Bentele, Günther (2004). “Kampagne”. Insa Sjurts (der.). *Gabler Lexikon. Medien Wirtschaft*. Wiesbaden: Gabler Verlag. 307-308.
- Boetzkes, Claus-Erich (2008). *Organisation als Nachrichtenfaktor*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Breidenbach, Joana; Zukrigl, Ina (2002). “Vernetzte Diasporas”. Alois Moosmüller (der.). *Interkulturelle Kommunikation in der Diaspora. Die kulturelle Gestaltung von Lebens-und Arbeitswelten in der Fremde*. Münster: Waxmann Verlag GmbH. 277- 291.
- Clifford, James (1994). “Diasporas”. *Cultural Anthropology*. 9,3. 302-338.
- Cohen, Robin (1996). “Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers”. *International Affairs*. 72, 3. 507-520.

- Cohen, Robin (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. London: Routledge.
- Dabag, Mihran (1995). "Die armenische Minderheit". Cornelia Schmalz-Jacobsen; Georg Hansen (der.). *Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon*. München:Beck Verlag. 61-72.
- Dreusse, Mareike (2008). *Die armenische Diaspora in Deutschland. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit GmbH. Abteilung Wirtschaft und Beschäftigung Sektorvorhaben Migration und Entwicklung*. Frankfurt am Main: Druckreif.
- Erhan, Çağrı (2008). "Türk- Amerikan İlişkilerinde Ermeni Sorunu". Osman Bahadır Dinçer; Habibe Özdal; Hacali Necefoğlu (der.). *Yeni dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları. 235-244.
- Farnel, Frank (1994). *Am richtigen Hebel:Strategie und Taktik des Lobbying*. Landesberg: Lech.
- Feigel, Uwe (1989). *Das evangelische Deutschland und Armenien. Die Armenierhilfe deutscher evangelischer Christen seit dem Ende des 19.Jahrhunderts im Kontext der deutsch-türkischen Beziehungen*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- Finger, Clemens (2006). *Die Nummer Eins Beim Wachstum*. Ost-West-Contact, 10.
- Giesen, Bernhard (1991). *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Gust, Wolfgang, (2005). "Das Kaiserliche Deutschland und der Völkermord an den Armeniern 1915 /1916". *Armenologie in Deutschland. Beiträge zum Ersten Deutschen Armenologen-Tag*. Münster: LIT Verlag. 153-158.
- Habermas, Jürgen (1981). *Theorie des Kommunikativen Handelns*. Cilt II. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Hage, Wolfgang (2006). "Die Armenisch-Apostolische Kirche: Ein historischer Überblick". Martin Tamcke (der.). *Dich Ararat vergesse ich nie! Neue Beiträge zum Schicksal Armeniens und der Armenier*. Berlin: LIT Verlag. 11-24.

Halaçoğlu, Yusuf (2004). *Ermeni Tehciri*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

Halaçoğlu, Yusuf (2008). *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

Halfter, Peter (2005). "Das Papstum und die armenische Kirche im 12. und 13. Jahrhundert". *Armenologie in Deutschland. Beiträe zum Ersten Deutschen Armenologen-Tag*. Münster: LIT Verlag. 135-152.

Hall, Stuart (1998). "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etnikler". Anthony D.King (der.). *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*. Çeviren: Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. 63-96.

Hall, Stuart (2000). "Cultural Identity and Diaspora". Nicholas Mirzoeff (der.). *Diaspora and Visual Culture. Representing Africans and Jews*. London, New York: Routledge. 21-33.

Heckmann, Friedrich (1992). *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziehungen*. Stuttgart: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Hofmann, Tessa (2005). *Armenien und seine Diaspora. Der Beauftragte des Senats von Berlin für Integration und Migration* (der). Armenier in Berlin - Berlin und Armenien. Berlin.

Hofmann, Tessa (2008). "Die Laender. Armenien- Überleben am Fusse erloschener Vulkane". Marie-Carin von Gumpfenberg; Udo Steinbach (der.). *Der Kaukasus. Geschichte-Kultur-Politik*. München: Verlag C.H.Beck oHG. 17-33.

Hofmann, Wilhelm; Dose, Nicolai; Wolf, Dieter (2007). *Politikwissenschaft*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.

Irmisch, Anna (2011). *Astroturf: Eine neue Lobbyingsstrategie in Deutschland?* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Kieser, Hans-Lukas (2006). "Die Zerstörung der osmanisch-armenischen Gemeinschaft im Ersten Weltkrieg und die Rolle Deutschlands". Martin Tamcke (der.). *Dich Ararat vergesse ich nie! Neue Beiträe zum Schicksal Armeniens und der Armenier*. Berlin: LIT Verlag. 67-80.

Kissler, Leo (2007). *Politische Soziologie. Grundlagen einer Demokratiewissenschaft*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH.

- Kokot, Waltraud (2002). "Diaspora-Ethnologische Forschungsansätze". Alois Moosmüller (der.). *Interkulturelle Kommunikation in der Diaspora. Die kulturelle Gestaltung von Lebens-und Arbeitswelten in der Fremde.* Münster: Waxmann Verlag GmbH. 29-50.
- Krasberg, Ulrike (2002). "Globalisierung und Diaspora-Aspekte einer nord-marokkanischen Stadt". Alois Moosmüller (der.). *Interkulturelle Kommunikation in der Diaspora. Die kulturelle Gestaltung von Lebens-und Arbeitswelten in der Fremde.* Münster: Waxmann Verlag GmbH. 199-214.
- Kolmer, Lothar (1986). *Die Inschriften aus dem Grab des Bischofs Gregorius und die Herkunft der Baiern aus Armenien.* Ostbairische Grenzmarken. 28, Passau. 11-21.
- Laçiner, Sedat (2008). *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası.* Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları.
- Link, Jürgen (1994). "Sprachliche Benennungen und neo-rassistische Mentalitäten in Deutschland". Beate Winkler (der.). *Was heisst denn hier Fremd?* München: Humboldt Taschenbuch Verlag Jacobi KG. 45-51.
- Lösche, Peter (2007). *Verbände und Lobbyismus in Deutschland.* Stuttgart: W.Kohlhammer GmbH.
- Mayer, Ruth (2005). *Diaspora. Eine kritische Begriffsbestimmung.* Bielefeld: Transcript Verlag.
- Meissner, Axel (2010). *Martin Rades, Christliche Welt und Armenien. Bausteine für eine internationale Ethik des Protestantismus.* Berlin, Münster: LIT Verlag.
- Mkrtichyan, Artur (2004). "Armenische Gemeinden in Berlin. Ethnolokalität und ethnokulturelle Konflikte bei der Bildung von Diasporagemeinden". *Gesellschaft für Ethnographie und dem Institut für Ethnologie der Humboldt-Universität zu Berlin (der.).* Von Sonnenschirmen und wilden Horden. Berliner Blätter. Ethnographische und ethnologische Beiträge. 33. Berlin, Münster: LIT Verlag. 69-85.
- Moosmüller, Alois (2002). "Diaspora-zwischen Reproduktion von Heimat, Assimilation und transnationaler Identität". Alois Moosmüller (der.). *Interkulturelle Kommunikation in der Diaspora. Die kulturelle Gestaltung von Lebens-und Arbeitswelten in der Fremde.* Münster: Waxmann Verlag GmbH. 11-28.

- Neuberger, Christoph (2009). "Internet, Journalismus und Öffentlichkeit. Analyse des Medienumbruchs". Christian Nuernbergk; Melanie Rischke (der.). *Journalismus im Internet: Profession - Partizipation – Technisierung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 19-106.
- Neuberger, Christoph (2011). "Soziale Netzwerke im Internet. Kommunikationswissenschaftliche Einordnung und Forschungsüberblick". Christoph Neuberger; Volker Gehrau (der.). *StudiVZ. Diffusion, Nutzung und Wirkung eines sozialen Netzwerks im Internet*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 33-96.
- Ordukhanyan, Azat (2009). *Armenier in Deutschland. Geschichte und Gegenwart*. Vortrag am 19. April 2008 in Erfurt. Erfurt: Der Ausländerbeauftragte beim Thüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit.
- Ortaylı, İlber (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Özdemir, Hikmet; Çiçek, Kemal; Turan, Ömer; Çalık, Ramazan; Halaçoğlu, Yusuf (2004). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pfetsch, Barbara; Wehmeier, Stefan (2002). "Sprecher: Kommunikationsleistungen gesellschaftlicher Akteure". Otfried Jarren; Harmut Wessler (der.). *Journalismus - Medien - Öffentlichkeit*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag. 39-98.
- Röttger, Ulrike (2007). "Kampagnen planen und steuern: Inszenierung in der Öffentlichkeit". Manfred Piwinger; Ansgar Zerfass (der.). *Handbuch Unternehmungskommunikation*. Wiesbaden: Gabler Verlag. 381-396.
- Safran, William (1991). "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return". *Diaspora*. 1,1. 83-99.
- Sarcinelli, Ulrich (1987). "Politikvermittlung und demokratische Kommunikationskultur". Ulrich Sarcinelli (der.). *Politikvermittlung. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung. 19-45.
- Schaefgen, Annette (2004). "Vergessen, verschwiegen, verleugnet. Die Rezeption des Völkermordes an den Armeniern in Deutschland, den USA, Israel und der Türkei". Fritz Bauer Institut (der.). *Völkermord und*

- Kriegsverbrechen in der ersten Haelfte des 20.Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Campus Verlag. 129-152.
- Schaeffgen, Annette (2010). "Von den treuen millet zum Sündenbock oder Die Legende vom armenischen Dolchstoss. Der Völkermord an den Armeniern im Ersten Weltkrieg". Wolfgang Benz (der.). *Vorurteil und Genozid. Ideologische Praemissen des Völkermords*. Köln, Wien: Böhlau Verlag. 35-60.
- Shain, Yossi (2002). "The Role of Diasporas in Conflict Perpetuation and Resolution", *SAIS Review*. 22, 2. 115-144.
- Shain, Yossi; Barth, Aharon (2003). "Diasporas in International Relations Theory". *International Organization*. 57, 3. 449- 479.
- Schaller, Dominik J.(2004). "Der Völkermord an den Armeniern waehrend des Ersten Weltkriegs und seine Darstellung in der Historiographie". Fritz Bauer Institut (der.). *Völkermord und Kriegsverbrechen in der ersten Haelfte des 20.Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Campus Verlag. 99-128.
- Schorkowitz, Dittmar (2008). *Postkommunismus und verordneter Nationalismus*. Frankfurt am Main: Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Smith, Anthony D. (1994). *Milli Kimlik*. Çeviren: Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stiller, Martin (2011). *Eine Völkerrechtsgeschichte der Staatenlosigkeit. Dargestellt anhand ausgewahlter Beispiele aus Europa, Russland und den USA*. Wien: Springer Verlag.
- Strauch, Manfred (1993). *Lobbying: Wirtschaft und Politik im Wechselspiel*. Frankfurt am Main: Frankfurter Allgemeine Zeitung Verlag.
- Tamcke, Martin (2006). "Völkermord und die Solidaritaet der Christen: Das Geschehen und seine Aufnahme im helfenden Handeln deutscher Armenierfreunde". Martin Tamcke (der.). *Dich Ararat vergesse ich nie! Neue Beitrage zum Schicksal Armeniens und der Armenier*. Berlin: LIT Verlag. 47-66.
- Wehrmann, Iris (2007). "Lobbying in Deutschland. Begriffe und Trends". Ralf Kleinfeld; Annette Zimmer; Ulrich Willems (der.). *Lobbying.Strukturen.Akteure.Strategien*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 36-64.

İnternet

Harutunian, Martun (2003). "Ausgewählte Aspekte der Entwicklung armenischer Gemeinschaften in Deutschland". ISB-Jahrbuchbeitrag. <http://www.isb-bln.de/jahrbuecher/jahrbuch2003/1908.html>. 11.04.2012.saat 20:15.

<http://www.Armenia2020.org>. 14.04.2012. saat 21.19

<http://www.himnadram.org>.24.03.2012.saat.20.05

TÜRK - ERMENİ SORUNUNUN PSİKOLOJİK BOYUTU

(PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF TURKISH-ARMENIAN DISPUTE)

Erol GÖKA

Prof. Dr. Psikiyatri Uzmanı
Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Meram Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı
erolgoka@hotmail.com

Murat BEYAZYÜZ

Uzm. Dr. Psikiyatri Uzmanı
Ankara Gölbaşı HASVAK Devlet Hastanesi
beyazyuz@yandex.com

Öz: *Türkler ile Ermeniler arasında çözüme kavuşamamış bir sorunun varlığı, her iki toplumun ve uluslararası alanda bu toplumlara temsil eden devletlerin müzminleşmiş bazı sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktadır. İki toplumu da olumsuz olarak etkileyen bu sorun, şimdiye kadar çeşitli sosyal bilim disiplinlerinin araçlarıyla irdelenmeye çalışıldıysa da elde edilen sonuçlar derde deva olamamıştır. Sorunu münferit barış girişimleri, kardeşlik söylemleri, kültürel ortak paydaların öne çıkarılması gibi yollarla çözebileceğine inanan duyarlı bazı insanlar da çabalarının neticesinde umduklarını elde edememişlerdir. Gelinek nokta ve devam etmekte olan, çözüm vaat etmeyen süreç, konunun daha farklı bir perspektiften ele alınması gerektiğinin ve farklı tetkik araçlarıyla incelenmesinin şart olduğunu düşündürmektedir. Psikoloji biliminin sosyal psikoloji, politik psikoloji gibi alt disiplinleri, son elli yılda gerek teorik birikim ve gerek pratik araştırmalar bakımından oldukça ilerleme göstermiştir. Bu ilerlemeler sayesinde psikoloji biliminin toplumsal-politik konuların ele alınmasında farklı bir perspektif sunmak ve farklı tetkik araçları sağlamak bakımından oldukça faydalı hale geldiğini iddia etmek mümkündür. Psikolojik bakış açısı, makro düzeyde analizler yerine kişisel (intrapersonal) süreçlerden başlayarak, kişilerarası (inter-personal), grup-ici ve gruplar-arası ilişkileri belli bir sıra ile mikro düzeyden makro düzeye doğru analiz etme yolunu seçtiği için toplumsal-politik sorunların daha detaylı biçimde anlaşılmasına aracılık edebilir. Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorunu psikolojik perspektiften ele alan birkaç çalışma mevcutsa da psikolojinin konu hakkında ufuk açıcı bir rol oynayabilmesi için bu tür çalışmaların sayısının artması gerekmektedir.*

Bu yazıda Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorun, psikoloji biliminin araçlarıyla ve çözüme ulaşmanın ön şartının sorunun doğru anlaşılması olduğunu benimseyen bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılacak ve çözüm yolunda atılması gereken ilk ve en doğru adımın ne olması gerektiği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk-Ermeni sorunu, seçilmiş travma, sosyal psikoloji, tarihsel psikoloji, Ermeni sorunu ve çözümü.*

Abstract: *The existence of an unsettled problem between Turks and Armenians is causing some difficulties for both societies and states that represent these societies at international platforms. Although the problem that is troublesome for both parties has been being elaborated by the tools of various social science disciplines, the results couldn't turn out to be as effective remedies. Some sensible promoters who believe that the problem can be solved by some efforts such as individual peace endeavors, discourses of brotherhood, putting forward the cultural denominators, were disappointed at the end of their efforts. Recent situation and the ongoing process which has been in an abeyance suggest that the subject must be handled from a different perspective and must be further investigated by different instruments. Some subfields of psychology such as social psychology and political psychology have advanced especially during the last fifty years, with regard to both theoretical accumulation and practical researches. It can be asserted that the science of psychology has become quite useful by means of these progress, namely it is now able to present a different perspective and provide different instruments for the researches of social-political issues. While psychological point of view prefers an analyze method starts from the intrapersonal process to proceed subsequently throughout the inter-personal, intra-group and inter-group relationships, in other words from micro-level analyses to macro-level analyses instead of a method directly oriented to macro-level analyses, psychology, as a science can be a mediator for understanding the social-political problems more closely. Although there are few studies handling the problem between Turkish and Armenian societies from a psychological perspective, to make psychology play a stimulating role about this problematique, there is a need for more studies in this field. In this article, this problematique will be taken in hand with the tools of psychology and a perspective embracing the fact that, understanding the problem correctly is the first prerequisite of the solution; and what the first and most appropriate step must be for solution will be discussed.*

Keywords: *Turkish-Armenian problem, selected trauma, social psychology, historical psychology, Armenian problem and the solution.*

Nesnellik Sorunsalı

Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorun üzerinde ciddi analizler yapmak, her zaman için nesnellik sorunsalıyla yüzleşmeyi gerektirir. Konu üzerinde analizler yapmaya kalkışan herkes, son yüz senede yaşanan birçok olayın etkisiyle birbirine karşı son derece önyargılı hale gelmiş olan ve bu önyargılar sebebiyle konuyla ilgili her tür fikir üretimine kendini savunmaya hazır bir ruh haliyle yaklaşan tarafların sert eleştirilerine karşı hazırlıklı olmak zorundadır. Konunun hassasiyeti göz önünde bulundurulduğunda, bu sert eleştirilerin anlaşılabilir ve hoş görülebilir olduğu söylenebilir. Zira analizi yapan kişi taraflardan birini mutlak biçimde haklı görmediği müddetçe her iki tarafın da tepkisini çekme riskini üstlenmek mecburiyetindedir. Riskler arasına nesnel olma gayretinin “hıyanet” şeklinde nitelendirilmesi gibi bir durum da eklenebilir. Bütün bu riskleri görmezden gelsek bile nesnellik sorunsalını aşmış olmayız. Toplumlar arasındaki sorunları ele alırken, hiçbir nesnellik gayretinin mutlak nesnelliğe ulaşamayacağını, ancak böyle bir mutlaklığa yaklaşabileceğini kabullenmekle işe başlamak nesnellik sorunsalını aşmakta ilk adım olarak görülebilir.

Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorunu farklı bir perspektifle ele alma niyetiyle yola çıkarken nesnellik konusunda bu açıklamaları yapmaya kendimizi mecbur hissetmemiz, taraflardan birini rahatsız edecek analizlere bilendiğimiz şekilde yorumlanmamalıdır. Bu açıklamaları yapmaktan muradımız, her iki tarafı da doğru anlayabilmek ve sorunun tam bir portresini ortaya koyabilmek için daima nesnel olma sorumluluğunu hissettiğimizi göstermektir. Bu nedenle okuyucumuza en baştan şu uyarıda bulunma gerekliliğini hissediyoruz: Bu yazının yazarları, birer hekim ve birer psikiyatrist olmanın kendilerine sağladığı düsturlar sebebiyle, her insanı ve her toplumu ön yargısız biçimde anlamaya son derece hazır oldukları kadar, birtakım spontane zihin süreçlerine kendilerini teslim ederek yersiz suçluluk duygularına kapılmayacak ve işlemedikleri bir fiil için özür dileyerek muvakkat vicdani rahatlamalara başvurmuyacak kadar bilimsel ve gerçekçi bir duruşa sahiptirler.

Sorunun Adlandırılması ve Tanımlanması

Türk ve Ermeni toplumları arasındaki sorunun nasıl adlandırıldığı ilk bakışta önemsiz bir ayrıntıymış gibi görünebilir, fakat sosyal psikoloji perspektifinden konuyu ele alırken adlandırmadaki lakayt bir tutum bilimsel bir konumlanışın tam olarak sağlanmasını engelleyebilir. Böyle bir hataya düşmemek için iki toplum arasındaki sorunun sosyal psikolojide hangi konunun içinde ele alınması gerektiği üzerinde düşünmek gerekir. Bu

düşünce bizi sosyal psikolojideki “gruplar-arası süreçler”, “grup süreçleri”, “gruplar-arası ilişkiler”, “gruplar-arası çatışmalar” gibi başlıklara doğru yönlendirir.

Psikoloji merceğinden bakıldığında toplumlar büyük gruplar olarak değerlendirilebilir.¹ Küçük gruplar üzerinde yapılan çalışmalardan yola çıkılarak büyük gruplar hakkında üretilen teorilere bugün gerek sosyal psikolojide gerek diğer beşeri bilimlerde sıklıkla başvurulmaktadır. Aynı teoriler bizim konumuza da açıklık getirmeyi vaat etmektedir. Bu nedenle iki toplum arasındaki sorunun iki büyük grup arasındaki bir ilişki sorunu olarak görülmesi gerekir.

Anadolu’da yaşayan ve birbiriyle bir şekilde ilişki içinde olan iki farklı topluluk birbirini hiçbir zaman sorun olarak tanımlamamıştır. Mesela Aleviler ve Sünniler arasındaki sorunlar halkın lisanında hiçbir zaman “Alevi sorunu” veya “Sünni sorunu” şeklinde adlandırılmamıştır.

Sorunun adlandırılmasında düşünülmesi fazlaca muhtemel olan bir hata, sorunun bir grubun, yani bir toplumun adıyla anılmasıdır. İki toplum arasındaki sorunu “Ermeni sorunu” şeklinde adlandırmak ve tanımlamak pek çok sakıncayı beraberinde getirecek bir hatadır. Bu sakıncalardan biri sorunu bu şekilde adlandırmamızın bizi en baştan nesnellikten uzak bir konumda gösterecek olmasıdır. Sosyal psikoloji biliminde bir grubu sorun olarak adlandırmak mümkün değildir. Bir grup, ancak diğer bir grubun öznel yargısına göre

sorun olabilir ve bu öznel yargı da iki grup arasındaki ilişkinin geçtiği safhalarda yaşanan bir sorundan köken alır.

Sorunun “Ermeni Sorunu” olarak adlandırılmasının semantik olarak da hatalı olduğunu iddia edebiliriz. “Ermeni Sorunu” ifadesindeki semantik hatayı göstermek bir önceki paragraftaki iddiayı de destekleyecektir. Büyük gruplar bağlamında örnek verecek olursak, Anadolu topraklarında yaşayan insanların Avrupa’dan kopup gelen Haçlıları bir sorun olarak tanımlaması anlaşılabilir bir durumdur. Anadolu halkının gözünde daha önce tanımadığı ve hiçbir ilişkisinin olmadığı bu topluluğun yarattığı sorun “Haçlı sorunudur”. Keza aynı şey Moğollar için de geçerli olabilir ve Moğol istilası Anadolu halkı tarafından “Moğol sorunu” olarak tanımlanabilir. Çünkü gerek Haçlıların gerek Moğolların Anadolu halkının anlam dünyasında sorun olmak dışında yerleşebilecekleri bir anlam kategorisi yoktur. Ama Anadolu’da yaşayan ve birbiriyle bir şekilde ilişki içinde olan iki farklı topluluk birbirini hiçbir

1 M.A. Hogg, ‘Social Categorization, Depersonalization, and Group Behavior’, *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes* içinde. Ed. M. A. Hogg ve R. S. Tindale, Blackwell Publishers, Massachusetts, 2001, ss.56-85; E. Göka, ‘İnsanın grup-varlığına teorik bir yaklaşım’, *İnsan Kısmı Kısmı: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.19-65.

zaman sorun olarak tanımlanmamıştır. Mesela Aleviler ve Sünniler arasındaki sorunlar halkın lisanında hiçbir zaman “Alevi sorunu” veya “Sünni sorunu” şeklinde adlandırılmamıştır.

Türklerle Ermeniler arasında, Türklerin Anadolu’ya girmesiyle birlikte başlayan, yaklaşık bin yıllık mazisi olan bir ilişki vardır. Bu ilişkide çeşitli dalgalanmalar ve iniş çıkışlar olmuştur, fakat iki topluluğun birbiriyle teması hiçbir zaman yalnızca birbiri için bir sorun olmak şeklinde gerçekleşmemiştir. Aralarında bu kadar eskiye dayanan bir ilişki olan iki topluluğun birbirini sorun olarak adlandırması toplumsal organizasyonun alt seviyelerinin bir üretimi değildir. Bütün bunları göz önünde bulundurarak nesnel olma gayretiyle yapılacak sosyal psikolojik analizlere girişirken sorunun “Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişki sorunu” şeklinde tanımlanması daha makul bir tutum olacaktır.

İki Toplumun İlk Karşılılaşması ve ilişkinin Başlangıcı

Bir ilişki sorunu üzerinde akıl yürütmek için o ilişkinin başlangıcından itibaren psikolojik perspektiften incelenmesi gerekir. İki toplumun ilk karşılaşmalarında kendi mazilerinden neleri tevarüs etmiş olduklarını, zihinlerinde hangi toplumsal anıları taşıdıklarını ve nasıl bir kimlik duygusuna sahip olduklarını kısaca gözden geçirmek kurulan ilişkinin sonraki dinamizmini anlamayı kolaylaştıracaktır.

Bilindiği gibi Türk ve Ermeni topluluklarının büyük gruplar halinde ilk karşılaşmaları 11. Yüzyılda Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya doğru yayılmaları sürecinde gerçekleşmiştir. Malazgirt savaşının hemen öncesine kadarki Ermeni tarihi, Türklerle ilk kez karşılaşacak olan bu büyük grubun psikolojisini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Ermeniler, tarih sahnesinde M.Ö. 190 tarihinde müstakil devlet kurmayı başarmış bir topluluktur. Bu devlet, Anadolu’nun doğusu ve Kuzeydoğu Akdeniz kıyılarından Doğu Asya’ya kadar uzanan Ermenistan Krallığıdır. Bir dönem, bölgenin en güçlü devleti haline gelmiş olsa da bu devlet, o devirlerde kurulan birçok devlet gibi sık sık var kalma sorunları yaşamış, çevresinde yer alan Roma imparatorluğu, Sasani İmparatorluğu, daha sonra da Müslüman Arapların kurduğu devletlerle giriştiği mücadelelerde zaman zaman bağımsızlığını yitirmiş, zaman zaman bölünmeler yaşamış, diğer büyük imparatorlukların hâkimiyetini tanıyan yarı bağımsız bir devlet haline gelmiş ve 9. Yüzyılın sonuna doğru tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. Yüz seneden biraz fazla süren bu bağımsızlık hali 1045 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından tekrar sonlandırılmıştır. Çok geçmeden Ermenistan

Krallığı'nın son başkenti olan Ani, Asya'dan gelen Selçuklu Türkleri tarafından 1064 yılında ele geçirilmiş ve 1071 Malazgirt savaşı sonucunda da daha önce Ermenistan Krallığı'na ait olan toprakların büyük kısmı Selçukluların hâkimiyetine girmiştir².

Türklerle Ermenilerin ilk karşılaşmalarında Ermenilerin mazilerinden o güne taşıdıkları değerleri sadece bağımsız devlet kurmaktan ibaret değildir. Ermenilerin kurduğu Ermenistan Krallığı, 301 tarihinde Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmiştir ve Hıristiyan dünyasında bunu yapan ilk devlettir. Daha da önemlisi Hıristiyanlık dinini bütün topluluk çapında, topyekûn tanıyan ilk topluluğun da Ermeniler olduğu iddia edilmektedir³. Ermeniler 451'de toplanan İznik Konsülü'nü reddederek ulusal bir mezhep oluşturmuşlar ve Ermeni Apostolik Ortodoks Kilisesi'ni kurmuşlardır. Daha sonraki sınıflandırmalarda Doğu Ortodoks Kiliseleri olarak adlandırılan kiliselerin ilki, Ermenilerin kurduğu bu kilisedir. Aydınlatıcı Gregorios isimli aziz tarafından kurulduğu için Gregoryen adıyla da anılan bu kilise Ermenilerin grup kimliğinde çok büyük bir yer tutmaktadır, zira Ermenilerle batılı Hıristiyan dünyası arasındaki ciddi fikir ve inanç ayrılıklarının somutlaştığı yer bu kilisedir. Ermenilerin ulusal nitelik taşıyan mezhepleri onların tarihinde sürekli birleştirici bir rol oynamış ve kurdukları devletler bağımsızlığını kaybettiğinde bile Ermeniler bu kiliseye olan bağlılıkları sayesinde grup kimliklerini daima muhafaza edebilmişlerdir⁴. Ermeni kimliğinin oluşumunda, onların hem etnik hem dini kimliklerinin bu birbirini pekiştirici özelliği hesaba katılmadan yapılan analizler gerçekçi olmayacaktır.

O dönemdeki Ermeni toplumunu oluşturan bireylerin grup kimlikleriyle ilgili bir diğer husus da yaşadıkları mekânla olan bağlarıdır. Anadolu'nun doğusunda Ağrı Dağı çevresinde yer alan arazilerin "Ermenistan" olarak adlandırılması, Ermenilerin bir millet olarak tarih sahnesine çıkmalarından bile daha eski zamanlara dayanmaktadır. Bu bölgeye Ermenistan isminin Anadolu'da kurulan ilk medeniyetlerden Urartular tarafından verildiği tahmin edilmektedir. Ermenilerin etno-genetik kökenlerinin de Anadolu'nun ilk medeniyetlerini kuran Hititler ve Urartularla ilişkilendirilebileceğiyle ilgili birtakım iddialar, Ermenilerin o topraklarda çok eski zamanlardan beri var olduklarını ve o topraklarla çok güçlü bağlar kurmuş olduklarını düşündürmektedir⁵.

2 C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, Fransızcadan İngilizceye Çeviren. J.Jones-Williams, Taplinger Publishing Company, New York, 1968, ss.27-29.

3 T. Nersoyan, "Armenian Church", *Encyclopedia of Religion vol.I* içinde, Ed. L. Jones, Thomson Gale, Farmington, Hills, 2005, ss.487-490.

4 Encyclopædia Britannica, 'Armenian Apostolic Church', *Encyclopaedia Britannica Ultimate Reference Suite (Bilgisayar Yazılımı)*, Encyclopædia Britannica, Chicago, 2010.

5 S. Payasliyan, *The History of Armenia*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

Bu üç hususun Ermenilerin grup psikolojisinde ne gibi etkileri olduğuna ve iki toplum arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğine, ilişkinin tarih içindeki seyrini psikolojik incelemelere tabi tutarken yeri geldikçe daha ayrıntılı biçimde değineceğiz.

İlişkinin Birinci Dönemi: Kaçınılmaz Düşmanlık Dönemi

İki toplum arasındaki ilişkilerin ilk dönemde fazlasıyla hasmane olduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu hasmane ilişkinin Ermenilerin etraftaki diğer devletler ve onları meydana getiren topluluklarla olan ilişkisinden önemli bir farkı vardır ve bu farklılık sıklıkla dikkatlerden kaçmaktadır. Ermenilerin kurmuş olduğu devlet defalarca başka devletlerin hâkimiyetine girip çıktıysa da bu devletlerin Ermenilerin yaşadığı topraklar üzerindeki hâkimiyetinin *de facto* bir hâkimiyet olduğu söylenemez. Zira ne Roma İmparatorluğu (daha sonra Bizans) ne Sasani İmparatorluğu, ne de Abbasi yönetimindeki Arap İslam Devleti Ermenilerin yaşadıkları toprakları kendilerine hayat sahası olarak belirlemiştir. Buna mukabil Asya'dan gelen Türklerin amacı, Anadolu'ya tamamen yerleşmek olduğu için Malazgirt savaşından sonra pek çok Türk topluluğu Ermenilerin yaşadıkları bölgeleri yurt edinmeye başlamıştır. Durum böyle olduğundan Türklerin Ermenilerin topraklarını ele geçirmesi Ermeniler için siyasi bir otonomi kaybı olmaktan öte bir anlam ifade etmiş olmalıdır. 1045'te devletlerinin Bizans İmparatorluğu tarafından yıkılması ve yaşadıkları toprakların Bizans hâkimiyetine girmesinden hemen sonra Ermeniler şimdi de topraklarının Türklerin eline geçmesi ve hayat alanlarında fiili bir hâkimiyet tesis etmeleri tehlikesiyle karşı karşıyadılar.

Türklerin “Büyük Ermenistan” da denilen topraklara yerleşmesinden kısa bir süre sonra bu topraklardan kaçmak zorunda kalan bazı Ermeni önderleri tarafından Anadolu'nun güneyinde Tarsus civarında bağımsız bir Ermeni devleti kurulmuştur. Kilikya Ermeni Krallığı adını alan bu devlet kısa sürede Ermeniler için yeni bir merkez haline gelmiştir. Esasında bu devlet Ermeniler için sürgünde kurulmuş bir Ermeni devletidir, zira bu devlet Ermenilerin asıl kendilerine ait olduğunu düşündükleri topraklardan uzakta kurulmuştur. Asıl Ermeni topraklarındaki Türk yerleşimi ve Selçuklunun bu topraklardaki Ermenilerden aldığı vergiler sebebiyle çok sayıda Ermeni güneydeki yeni devletin topraklarına büyük gruplar halinde göç etmek zorunda kalmışlardır⁶. Bazı araştırmacılar, Türklerin Doğu Anadolu'yu Ermenilerden değil Bizans'tan aldıklarını, Ermeni müverrihi Urfalı Mateos'a dayanarak Ermenilere o yıllarda asıl katliamı Bizanslıların yaptığını, Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Ermenilerin Bizans zulmünden kurtulduklarını vurgulasalar da⁷ psikolojik

6 A.g.e.

7 E. İltter, “Ermenistan adı, Ermeniler'in menşei ve bazı Ermeni iddiaları üzerine”, *Ermeni Araştırmaları*, 2002, sayı 6. www.eraren.org.

olarak bakıldığında ilk karşılaşmanın böyle ifade edilemeyeceği ortaya çıkmaktadır. Elbette Türklerin Anadolu'yu yurtlaştırmalarının ardından kurulan devletler, diğer göç edenlerin kurdukları devletlerden farklıdır; elbette Türkler, kendilerinden olmayan toplumlara ve inanışlara karşı hoşgörülerıyla bilinirler⁸, ama toplumsal psikolojinin yaşananlardan olumsuz etkilenmesi yine de kaçınılmazdır. Bu nedenle Büyük Ermenistan'dan güneydeki yeni devletin topraklarına olan bu göçlerin göç etmek zorunda kalan Ermeni toplulukları için bir nevi var kalma cehdi, bir kaçış olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber daha sonra değineceğimiz 20. Yüzyıldaki tehcirle karşılaştığımızda bu göçte Türk devletinin resmi bir zorlamasının olmaması, Ermenilerin kendilerini göç etmeye mecbur hissetmiş olmaları gibi bariz bir farkın olduğu da dikkatten kaçmamalıdır. Yine de göç etmek zorunda kalmanın bir topluluk için psikolojik bir travma olduğu akılda tutulmalıdır.

Kilikya'daki Ermeni devleti, izlediği siyaset sayesinde kısa sürede gelişmiştir ve bazı yazarlara göre de Ermeni milliyetçiliğinin yeni merkezi olmuştur⁹. Hatta Ermeni Apostolik Kilisesi de bu yeni devletin sınırları içine taşınmıştır. Bu devletin o coğrafyada kurulmuş olan Türk ve Arap devletleriyle hiçbir zaman iyi ilişkileri olmamıştır. Hatta bu devletlere karşı kurulan ittifaklarda yer alarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Moğolların Anadolu'ya gelişinde onlardan Selçuklulara karşı himaye edilme vaadi alması buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bölgedeki Moğol gücünün zayıflaması sonucunda bu Ermeni devleti, Memluk devleti tarafından 1375 yılında yıkılmıştır¹⁰.

İki toplum arasındaki ilişkinin buraya kadar anlattığımız ilk dönemiyle ilgili yapmak istediğimiz birkaç tespit ve tahmin vardır. Bunları kısaca özetleyecek olursak:

İlk karşılaşma sırasında her iki toplumun da güçlü bir grup kimliğine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonucu her iki toplumun geçmişte güçlü devletler kurabilmiş olmalarından çıkarmak mümkündür. Bunun yanında her iki toplumun grup kimliğinde birleştirici bir unsur olarak dinin önemli bir rolü olduğu da söylenebilir. İnanç zaviyesinden bakıldığında, Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul eden diğer topluluklardan farklı bir mezhebe sahip olmaları ve hatta milli denilebilecek bir kiliseyi tesis etmiş olmaları sebebiyle, dini inancın onların grup kimliğinde çok daha önemli bir kohezyon sağladığı da iddia edilebilir. Türklerin ise İslam dairesi içine girmeleri nispeten yenidir; siyaseten zor durumdaki Halife'ye ve yeni dinlerine şevkle

8 E. Göka, "Göç edenlerin kurduğu her devlet (A.B.D., İsrail, Anadolu Türk Devletleri) aynı mı?", *Türk Grup Davranışı* içinde, Aşina Kitaplar, Ankara, 3. baskı, ss.202-208.

9 D. N. Sirarpie, "The Kingdom of Cilician Armenia", *A History of the Crusades, vol. II*. İçinde, Ed. K. M. Setton, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1962, ss. 630-631.

10 J.G. Ghazarian, *The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins (1080-1393)*. Routledge, New York, 2000, s.55.

hizmet etmenin gayreti içindedirler ama bir yandan da eski inançlarının etkileri ve mezheple ilgili gerginlikler sürmektedir¹¹.

Ermenilerin mekânla olan bağları, bu ilk karşılaşma döneminde Türklerinkinden çok daha güçlüdür. Antik dönemlerden beri “Ermenistan” olarak anılan bir coğrafyada yaşayan Ermeniler için bu mekânla kurdukları bağın grup kimliklerinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Buna mukabil kendilerine yeni yerleşkeler aramakta olan ve bu arayışla Anadolu’ya gelen Türklerin o dönemde herhangi bir mekânla böyle güçlü bağları yoktur. Ancak Türklerin grup psikolojilerinde, geldikleri toprakları hızla vatanlaştırdıkları ve güçlü bir vatan sevgisi üretebildikleri de bilinen bir husustur¹².

İlişkinin ilk dönemlerinde Türklerin Anadolu’ya gelişi, Ermeniler için onların mekânla olan bağlarını, yani grup kimliklerindeki önemli bir unsuru tam anlamıyla tehdit eden bir durumdur. Bununla beraber milli olma özelliği taşıyan dini inançları, coğrafi olarak birbirlerinden ayrı kaldıkları zamanlarda bile grup kimliklerini muhafaza etmelerine yaramıştır. Kilikya Ermeni Krallığı döneminde, özellikle Krallığın Moğol işgali döneminde Ermenilerin işgalciyle işbirliği yapmaları da, Türk toplumsal psikolojisinde “olumsuz” Ermeni algısına hizmet etmiştir.

Kilikya Ermeni Krallığı döneminde, özellikle Krallığın Moğol işgali döneminde Ermenilerin işgalciyle işbirliği yapmaları da, Türk toplumsal psikolojisinde “olumsuz” Ermeni algısına hizmet etmiştir.

İlişkinin İkinci Dönemi: Osmanlı İmparatorluğu ve İlişkide Yakınlaşma

Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu topraklarda yaşayan gayrimüslim topluluklarla ilgili siyaseti, kuruluşundan kısa bir süre sonra kesin bir nitelik kazanmıştır. Bu siyaset gayrimüslim toplulukları vergi sisteminde ve bazı haklar konusunda Müslümanlardan ayrı tutsa da onları Osmanlı toplumunun bir parçası olarak addetmekte, Osmanlı topraklarında huzur içinde yaşayabilmelerini teminat altına almaktadır. Daha kuruluş döneminde bile Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler, Osmanlı toplumunun bir unsuru olarak görülmüştür¹³. Mesela Bursa başkent olduğunda Ermeni ruhani liderliği de Bursa’ya taşınmıştır. Devlet siyasetinin ötesinde kuruluş devrinden itibaren Osmanlı topraklarında Türk ve Ermeni toplulukları arasında fiili biçimde de yakın ilişkiler kurulmuştur. İki toplum arasındaki

11 Cahen, a.g.e., ss.1-15

12 E. Göka, *Türk Grup Davranışı*, Aşina Kitaplar, Ankara, 3. baskı, 2006, s.88; E. Göka, *Türklerin Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 2009, s.107.

13 C. Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, 283-285.

ilişkilerde önemli bir gelişme, İstanbul'un fethinden sonra Sultan II. Mehmet'in bir Ermeni piskoposunu İstanbul'a davet ederek ona Osmanlının bu yeni başkentinde bir patrikhane kurdurtmasıyla gerçekleşmiştir¹⁴.

Ermeni toplumunun patrikhane sayesinde elde ettiği kısmi otonomi, o devirler için olduğu kadar günümüz dünyası için de eşine sık rastlanmayacak bir imtiyaz olarak görülebilir. Böyle bir himayenin verdiği cesaretle ve İstanbul'un bütün Osmanlı halkı için cazibe merkezi haline gelmesiyle zaman içinde payitahttaki Ermeni nüfusu hızla artmaya başlamıştır. Diğer yandan daha önce Ermenilerin yaşadığı, Anadolu'nun doğusundaki topraklarda Türk ve Kürt topluluklarının nüfusu giderek artmış, Ermeniler bu topraklardaki nüfusun küçük bir kısmını oluşturacak bir nüfus oranına gerilemiştir¹⁵. Ermenilerin nüfusunun Anadolu'nun batısındaki artışı ve doğusundaki azalışı daha ileride önem kazanacak ve yaşanan bazı sorunlarda rol oynayacaktır.

Fetihten sonraki dönemde, 19. Yüzyılın başına kadar İstanbul'daki Ermenilerin sosyal konumları ve ekonomik durumları oldukça iyi olmuştur. Anadolu'daki Ermeniler de genellikle küçük gruplar halinde, hayatlarına herhangi bir müdahale olmaksızın Türk ve Kürt gruplarla yan yana yaşamışlardır. İki toplum arasındaki ilişkinin sorunsuz olduğu bu dönemde Ermeniler dillerini, kültürlerini, tarihsel birikimlerini rahatlıkla muhafaza etmişlerdir. Her ne kadar diğer gayrimüslim topluluklar gibi daha yüksek oranda vergi veriyor olsalar da patrikhane odaklı bir otonomiye sahip olmaları, hukuki alanda haklarının gözetilmesi ve ayrıma maruz kalmamaları, askerlik hizmetinden muaf tutulmaları gibi ayrıcalıklara da sahip olmuşlardır¹⁶.

Birinci dönemin aksine ilişkinin dostane olarak nitelendirilebileceği ikinci dönemine sosyal psikolojik perspektiften bakıldığında, iki toplumun da toplumsal organizasyonun hem üst hem alt seviyelerinde kendileri için en uygun olacak şekilde davrandıklarını görebiliriz. Zamanın şartları düşünüldüğünde, Ermeniler için Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devletin idaresi ve himayesi altında olmak ve bu devletin topraklarında kısmi bir otonomiye sahip biçimde yaşamak avantajlı bir durum olarak değerlendirilebilir. Büyük imparatorluklar çağında Ermenilerin kendi topraklarında yeniden bir krallık kurma çabasına girişmeleri beklenemezdi, zira böyle bir devlet kuracak olsalar dahi daha önceki devletlerinin yaşadıkları sürekli bir tehdit ve tehlike durumundan azade kalamazlardı. Böyle bir tehditle bağımsız biçimde yaşamaktansa güçlü bir devletin içinde

14 Encyclopædia Britannica, 'Armenian Apostolic Church'...

15 J. McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Bloomsbury U.S.A. Publishing, New York, 2001.

16 A.g.e.

belli bazı haklara sahip olarak yaşamak tercih edilebilir bir durumdur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ermenilerin grup kimliklerinde milli niteliği olan mezhepleri önemli bir birleştirici unsurdur ve Avrupalı Hıristiyanlar tarafından tanınmayan bu mezhep Osmanlı Devleti'nden saygı ve himaye görmüştür. Bu sayede ilişkilerin ikinci döneminde de Ermenilerin grup kimlikleri dağılma tehlikesine maruz kalmamıştır. Grup kimliğini oluşturan dil, kültür gibi diğer unsurları da Osmanlı Devleti içinde rahatlıkla muhafaza edebilen Ermeniler, bu olumlu şartları devamlı tehdit altında olacak müstakil bir Ermeni devletine tercih etmekte zorlanmamışlardır.

Ermenilere bu imkânları sağlamak Osmanlı Devleti'nin de menfaatine olmuştur. Osmanlı topraklarında huzur içinde yaşayan Ermeniler, diğer devletler tarafından Osmanlı'nın aleyhine kullanılabilir bir unsur olarak görülmemiş, Anadolu topraklarında asırlarca Ermenilerle ilgili herhangi bir büyük sorun yaşanmamıştır. Osmanlı topraklarındaki pek çok Ermeni kilisesi İstanbul'da kurulan patrikhaneye bağlandığı için, patrikhanenin güdümünde hareket eden Ermeniler, daima devletle iyi ilişkiler içinde olmuşlardır.

Mazisinde büyük devletler kurmuş olan bir topluluğun başka bir devletin içinde bir azınlık konumunda nasıl olup da huzurlu biçimde yaşadığı, neden küçük çaplı da olsa özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerine girişmediği, azınlık konumunda kalmayı nasıl kabullenebildiği gibi bir soru sorulabilir. Güçlü grup kimliği olan topluluklarla ilgili bilgilerimiz bu soruyu sormaya bizi mecbur kılmaktadır, fakat bu sorunun cevabını ararken o devrin atmosferini ve şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda Ermenilerin böyle bir teşebbüste bulunmalarını anlamak kolaylaşacaktır. Bir ideoloji olarak milliyetçiliğin ve milli devletler fikrinin henüz ortaya çıkmamış olması, Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkinin uzun zaman sorunsuz devam etmesini sağlamıştır. Özetle ilişkinin bu ikinci dönemdeki dostane ilişkiler iki toplumun birbiriyle güçlü duygusal bağlar kurmasının değil, örtüşen menfaatlerin bir sonucu olarak görülebilir. Elbette ki bu iki topluluğun fertleri arasında birtakım yakınlaşmalar, bir arada yaşamının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan duygusal ilişkiler ve dostluklar olmuştur. Ancak kültürü, dili, etnik menşei ve mazileri farklı olan, geçmişte biri diğerine baskın gelmiş ve onu itaate zorlamış, dahası yaşadığı topraklara yerleşmiş olan ve her ikisi de güçlü grup kimliğine sahip iki topluluk arasındaki dostluk, hiçbir zaman şartlar değiştiğinde değişmeden kalacak kadar güçlü olamayacaktır.

İlişkinin Üçüncü Dönemi: Osmanlı'nın Gerilemesi ve Ayrılık Sancıları

18. yüzyılın ilk yılları Türk-Ermeni ilişkilerinin üçüncü döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu üçüncü dönemin başlamasında Avrupa'da yaşanan

Reform hareketinin ve devamında oluşmaya başlayan entelektüel zümrenin ortaya attığı yeni fikirlerin etkisi olmuştur. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun da gerileme dönemine girmiş olması Ermeni entelektüellerin birtakım yenilikçi fikirleri benimsemesini ve dile getirmesini kolaylaştırmıştır. Yüzyılın başlangıcında ilk olarak bazı Ermeni gruplar, Ermeni çocuklar için yeni okulların açılmasını, kilise Ermenicesi yerine daha yeni bir Ermenicenin kullanıma girmesini, batıdaki fikir cereyanlarının tanınması için Ermeniceye çeviriler yapılmasını talep etmişlerdir¹⁷. Bu taleplerin yöneldiği merci Ermeni Patrikhanesi gibi görünmektedir, fakat patrikhane zaman içinde güçlenen ve devletle arasını iyi tutmaya çalışan Ermeni ileri gelenlerinin etkisiyle Osmanlı devletinin müstakil bir teşkilatı haline gelmiştir. Bu nedenle reform hareketlerinin hedefinde patrikhane, patrikhane üzerinde güçlü etkileri olan Ermeni zengin-soylu sınıfı ve bunların hamisi olan Osmanlı Devleti vardır. 18. Yüzyılın sonuna doğru bu reform hareketleri, Avrupa'da eğitim görmeye giden Ermeni öğrencilerin örgütlenmesi ve Ermeni basınının gelişmesi gibi pek çok destekleyici unsur sayesinde güçlenmiştir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti de Avrupa'daki fikir cereyanlarından etkilenmiş ve yeni bir devlet yapılanmasının gerekliliğini hissetmiştir. Eski siyaset tarzının imparatorluğun bütünlüğünü korumak için artık yetersiz olduğunun anlaşılmasıyla girişilen yenileşme hareketlerinde ilk büyük dönemeç, 1839'daki Tanzimat Fermanı ile geçilmiştir. Bu fermanla azınlıkların hakları da gözetilmiştir, fakat ferman ile uyuşmayan uygulamalar, zaten milliyetçi ideolojilerin tesiri altına girmiş olan azınlıkların memnuniyetsizliğini pekiştirmiştir. Balkanlardaki Osmanlı topraklarında çıkan azınlık isyanları ve devletin içinde bulunduğu zor durum sebebiyle, Avrupalı devletlerin de baskısıyla yeni düzenlemeleri içeren Islahat Fermanı 1856'da yayımlanmış, bu ferman sayesinde Avrupalı devletlerin, Balkanlarda isyan eden toplulukları bahane ederek Osmanlı'nın içişlerine müdahil olmasının önü alınmaya çalışılmıştır¹⁸. Bu reform hareketi sürecinde Ermeniler, patrikhanenin tek otorite merkezi olmasını engellemek için Osmanlı Devleti'nden reformun tanınmasını ve bu reform doğrultusunda hazırladıkları bir nizamnamenin devlet tarafından onaylanmasını talep etmişlerdir. "Ermeni Milleti Nizamnamesi" olarak bilinen bu nizamname, devlet tarafından onaylanmış ve bu sayede resmi dayanağı olan bir "Ermeni Milli Meclisi" de teşekkül etmiştir. Bu nizamname ile yalnızca dini değil, aynı zamanda milli ve siyasi bir otorite olan patrik, Ermeni milleti üzerindeki otoritesini Ermeni Milli Meclisi ile paylaşmak zorunda kalmış ve Ermeni toplumu üzerindeki etki gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir¹⁹.

17 R. Hewsen, *Armenia: A Historical Atlas*, Chicago University Press, Chicago, 2001, ss. 160-165

18 A. Arkun, 'Into the modern age, 1800-1913', *The Armenians, Past and present in the making of national identity* içinde, Eds. E. Herzih, M. Kurkchiyan, RoutledgeCurzon, New York, 2005, ss. 65-88

19 A.g.e.

Ermeni Reform Hareketi, Ermenilerin grup psikolojisindeki bazı değişimlerin de göstergesidir. 18. Yüzyılın başından Ermeni Milli Meclisi'nin resmi olarak kurulduğu 1863 tarihine kadar cereyan eden süreç, iki toplum arasındaki ilişkide büyük bir değişime sebep olmuştur ama bu sürecin öncelikle Ermeni toplumunun iç dinamiklerindeki değişim bakımından ele alınması gerekir. Ermeni Reform Hareketi, büyük bir grup olarak gördüğümüz Ermeni toplumu içinde alt-grupların ortaya çıkmasının bir sonucudur ve aynı zamanda reform hareketi hem bu alt-grupların psikolojik mimarisini şekillendirmiş, hem de yeni alt-gruplar yaratmıştır. Grup kimliği, milli bir mezhep etrafında şekillenen unsurlardan oluşan Ermeni toplumunda patrikhanenin otoritesini sorgulayan bir alt-grubun meydana çıkması, grup kimliği açısından önemli bir çatlaktır. Avrupa'da Katolik Kilisesi'nin otoritesine karşı girilen reform hareketlerinden, yine Avrupa'da ortaya çıkan seküler dünya görüşlerinden etkilenen Ermeni entelektüellerin meydana getirdiği bu ilk alt-grup, Ermeni Milli Hareketi'ni başlatmıştır. Güçlenebilmek için bu hareketin, Ermenilerin grup psikolojisini hedef alan stratejilere ihtiyacı vardır. Bu stratejiler, Ermenileri bir arada tutmaya, grup kimliğini dini odaktan çıkarıp daha milli bir odağa yerleştirmeye hizmet etmek zorundadır. Böyle bir amacı gerçekleştirmek için bu alt-grup, yeni bir kimlik unsuru icat etmek gibi zor bir yola girmek yerine eskiden var olan, ama zaman içinde bastırılmış olan bir unsuru tekrar canlandırma yoluna gitmiştir. Bu unsur, Ermenilerin "Büyük Ermenistan" denilen topraklarla olan ilişkileri ve bağımsız bir devlet kurma fikridir. Büyük grup içinde bir alt-grubun ortaya çıkması, kaçınılmaz biçimde başka grupların oluşmasına da sebep olacaktır. Bu alt-grubun karşısında patrikhane ve onu destekleyen Ermeni zengin-soyluları vardır. Patrikhane, Osmanlı Devleti'nin de amacına paralel olarak Ermeni toplumunun mezhep odaklı grup kimliğinin devam etmesinden yanadır. Keza aynı şekilde, "Büyük Ermenistan" denilen topraklarla bağları kopmuş, batıya göç etmiş olmanın getirileriyle zenginleşmiş Ermeniler için de "Büyük Ermenistan Devleti" hayali pek çok risk taşıyan bir macera arayışıdır. Bu iki grup arasındaki çatışma, Osmanlı devletinin reform hareketine mecburen verdiği destek sonucunda patrikhane ve soylu-zengin sınıfın aleyhine neticelenince büyük gruplarda görülen güçlü olanın yanında yer alma eğilimi de bariz hale gelmiş ve Ermeni Reform Hareketi, Ermeni Milli Hareketi şeklinde güçlenmiştir.

Bir Ermeni bağımsızlık hareketinin başlayabilmesi için izlenen bu yolun son derece iyi planlanmış ve hassas dengeleri gözetilen bir strateji olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Ermeniler gerileyen Osmanlı Devleti'ne doğrudan bir başkaldırı sergilememişlerdir, çünkü henüz böyle bir başkaldırıdan netice alınacak şartlar Ermeniler için tam olarak olgunlaşmamıştır. Bu nedenle Ermeniler aşıkâr bir bağımsızlık mücadelesine girişme konusunda son

derece temkinli davranmışlardır. Bu temkinli duruş sebebiyle Osmanlı Devleti tarafından Ermenilerin “millet-i sadıka” olarak adlandırılması da süreci doğru okuyamayan Osmanlı devlet ricalinin aldanışı olarak görülebilir. Yunan ve Sırp isyanları ve bağımsızlık mücadeleleri düşünüldüğünde belli bir coğrafyada bir arada kalmış olan bu milletlerin bağımsızlık mücadelelerinde başarılı olma şanslarının, Osmanlı topraklarında dağılmış şekilde yaşayan Ermenilere göre çok daha fazla olduğunu tahmin etmek zor değildir. Daha da önemlisi Ermenilerin ruhani, milli ve siyasi idaresini elinde bulunduran patrik, bir bakıma Osmanlı Devleti’nin güdümündedir. Ermeni toplumunu bir isyan için harekete geçirme işini bu patrik yapmayacağı için öncelikle bu otoritenin yıkılması ve Ermeni milletinin grup kimliğinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Osmanlı Devletinin onayladığı Ermeni Milleti Nizamnamesi ile yeni alt-grup, yani reformcu Ermeniler, Ermeni kimliğini yeniden yapılandırmışlar ve bu yeni kimlik bağımsızlık mücadelesi fikrinin gelişebilmesi için zihinlerde daha müsait bir alan yaratmıştır. Ermeni Milli Meclisi’nin kurulmasını, patriğin otoritesinin sınırlandırılmasını ve Ermenilerin milli bir yapılanma içinde, Osmanlı’nın ve Ermeni soyluzenginlerinin etkisi olmadan kendi otonomilerini kazanmalarını sağlayan Ermeni Milleti Nizamnamesi pek çok tarihçinin de belirttiği gibi esasında devlet kurmadan yaratılmış bir anayasa metnidir²⁰.

Bu süreç, iki grup arasındaki ilişki bağlamında incelendiğinde ilişkinin ilk etapta gizliden gizliye gerilmeye başladığı söylenebilir. Ama bu gerginliğin öncelikle üst seviyelerde ortaya çıktığı, toplumların alt seviyelerinde böyle bir gerginliğin olmadığı da vurgulanmalıdır.

Dördüncü Dönem: Sertlik, Şiddet ve İlişkideki Kopuş

II. Abdülhamit’in tahta çıkışı yalnızca Osmanlı Devleti’nin siyaset tarzı için değil Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Abdülhamit yönetimiyle birlikte Türk-Ermeni ilişkileri hızla olumsuz bir nitelik kazanmıştır. 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı’nın Rusya’nın zaferiyle sonuçlanması ve bu savaş sonunda Bulgaristan’ın bağımsız bir prenslik haline gelmesi, bir taraftan padişahın azınlıklar üzerindeki baskıları arttırmasına sebep olurken diğer taraftan azınlıkların bağımsızlık umutlarını beslemiştir. Bu umutla Ermeniler de artık zamanının geldiğini fark ederek bağımsızlık mücadelelerine daha aleni biçimde devam etmeye başlamışlardır.

20 L. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, California University Press, Berkeley, 1963.

Osmanlı topraklarındaki sıkıyönetim hali sebebiyle, Türk entelijansiyası gibi Ermeni entelijansiyası da Avrupa'da kendisine hayat alanı bulabilmiş ve Avrupa'da eğitim görmekte olan Ermeni öğrenciler, çeşitli örgütler kurmaya başlamıştır. Bu örgütlerden ilki olan ve 1887'de kurulan Hınçak Komitesi (diğer adıyla Sosyal Demokrat Hunçakyan Partisi) Marksist ideolojiye sahip bir örgüttü ve Büyük Ermenistan'ın Osmanlı toprakları hâkimiyeti içinde kalan topraklarını bağımsızlaştırıp Rusya ve İran sınırları içinde kalan topraklarla birleştirerek yeniden Büyük Ermenistan Devleti'ni kurma amacını taşımaktaydı. Doğu Anadolu'yu eylem alanı olarak belirleyen bu örgütün seçtiği yöntem silahlı eylemler yapmak ve yerel isyanlar çıkarmak şeklindeydi. Ermeniler arasında çok fazla taraftar bulamasa da birkaç eylem yapmayı başaran bu örgüt, 1890 yılında Taşnak Teşkilatı'nın kurulmasıyla Ermeni Milli Hareketi içinde geri planda kaldı²¹. Ermeni Devrimci Federasyonu olarak da anılan Taşnak teşkilatı radikal milliyetçi bir ideolojiyi benimsemişti ve bu sayede kısa sürede Ermeni toplumu tarafından yoğun biçimde desteklendi. İlk etapta amacını Osmanlı toprakları içinde özerk bir Ermeni bölgesi kurmak şeklinde tanımlayan örgüt, kısa sürede güçlenerek 1894 yılında Sason'da bir Ermeni isyanını düzenleyebildi. Bir sene sonra Van'da benzer bir isyan hareketi gerçekleştiren örgüt 1896 yılında İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı basarak bir eylem gerçekleştirdi²². Bu isyan hareketlerinin ve eylemlerin amacı, Avrupa Devletleri'nin dikkatini çekmek ve desteklerini elde etmektir. Abdülhamit yönetimi tarafından Sason ve Van'daki silahlı isyanların çok sert şekilde bastırılması, iki toplum arasındaki ilişkilerin tamamen hasmane bir nitelik kazanmasına sebep oldu. İsyancıların bastırılması sırasında Ermenilerin ne kadar kayıp verdikleri tartışmalı bir konu olsa da bu isyanlarda kayıp vermiş olmak, ileride Ermenilerin diplomatik kozlarından biri olacaktır.

Osmanlı topraklarındaki sıkıyönetim hali sebebiyle, Türk entelijansiyası gibi Ermeni entelijansiyası da Avrupa'da kendisine hayat alanı bulabilmiş ve Avrupa'da eğitim görmekte olan Ermeni öğrenciler, çeşitli örgütler kurmaya başlamıştır.

Hemen hemen aynı dönemlerde çarlık Rusya'sının azınlıklara yönelik Ruslaştırma siyaseti, Rusya topraklarında özerk bir Ermenistan kurabileceklerini düşünen Ermeniler için olumsuz bir gelişme oldu ve 20. Yüzyılın ilk yıllarında Ermeniler, Rusya'da da isyan ve terör faaliyetlerine giriştiler. Rusların baskısı Rusya'daki Ermenilerin Taşnak örgütüne verdiği desteğin artması sonucunu doğurdu. Taşnak örgütü de Rusya'daki 1905 Devrimi'ne destek verdi²³. Örgüt, aynı yıl Abdülhamit'e karşı başarısızlıkla

21 A.g.e. s.110

22 R.G. Hovannisian, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. Palgrave Macmillan, New York, 1997.

23 Stalin *A Critical Survey of Bolshevism*, "Chapter III."

<http://www.marxists.org/history/etol/writers/souvar/works/stalin/ch03.htm>; Erişim Tarihi: 10.10.2010

sonuçlanan bir suikast girişiminde bulundu. 1907 yılında Abdülhamit rejimini devirmek için çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek olma kararı alan örgüt, 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile neticelenen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti güdümüyle gerçekleşen isyan ve ayaklanmalarda rol oynadı. Bu ittifak, çok uzun sürmedi ve Ermenilerin nihai amaçları doğrultusunda hareketlerine devam etmeleri iki örgüt arasındaki işbirliğinin tam bir düşmanlığa dönüşmesi sonucunu doğurdu²⁴.

Abdülhamit'in padişahlığı dönemindeki Türk-Ermeni ilişkilerini, iki toplum arasındaki ilişkinin psikolojik analizinde dördüncü dönem olarak ele almış olsak da bu dönemin üçüncü dönemin devamı niteliğinde olduğunu kestirmek kolaydır. İki dönemi birbirinden ayıran yönler sadece gizli tutulan niyetlerin aşikâr hale dönüşmesi ve iki tarafın silahlı biçimde karşı karşıya gelmesidir. Bağımsızlık düşüncesini fiile dökme konusunda temkinli davranan Ermeniler, Abdülhamit'in, bir bakıma "amacınızı biliyorum" anlamına gelen siyaseti karşısında taktik değiştirme yoluna gitmişlerdir. Avrupa devletlerinin, Osmanlı'nın azınlıklarla yaşadığı sorunları kendileri için olumlu birer fırsat olarak değerlendiriyor olmaları ve bu azınlık hareketlerini desteklemeleri, Ermenilerin de seslerini Avrupa'ya duyurmak ve dikkat çekmek için daha gürültülü eylemleri tercih etmelerine katkıda bulunmuştur. Silahlı eylemlerin yarattığı kargaşanın Osmanlı Devleti tarafından sert bir şekilde bastırılması da Ermenilerin dikkat çekme amaçlarına hizmet etmiştir. Sason ve Van isyanlarında Ermenilerin bölgedeki asayiş bozmalarına ve kanlı eylemlere girişmelerine devletin duyarsız kalması beklenmezdi, bu tür eylemler karşısında her devletin yapacağı gibi Osmanlı Devleti de şiddet kullanarak bu asayiş sorununu çözmeye çalıştı. Bu süreçte Ermeniler, verdikleri kayıpları uluslararası platformda mağduriyet olarak lanse etmeyi başardılar. Bu sonuç, bastırıldığı için başarısızlıkla sonuçlanmış gibi görünen eylemlerin esasında başarıya ulaştığını göstermektedir. Zira bu isyanların asıl hedefi, bağımsız bir Ermenistan'a kavuşmaktan ziyade böyle bir kargaşayı yaratmaktı. Bu eylemlerin şiddetle sert bir biçimde bastırılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, kendi aleyhine olacak şekilde, Ermenilerin grup kohezyonunu arttıran, onların birbirine daha fazla kenetlenmelerini sağlayan uygulamalarını en güçlü noktaya getirmiş oldu. Bunun yanında Çarlık Rusya'sının Ermenilere yönelik baskıcı tutumları ve Ruslaştırma siyasetinin Ermenileri birbirine daha sıkı biçimde bağlaması ve Rusya içinde varlığını sürdüren dini önderlerin yeni Rus yönetiminden kabul görmemeleri sonucunda kendi cemaatleriyle birlikte Taşnak örgütü bünyesine katılması, Ermeni toplumunun grup kimliğini pekiştirdi²⁵.

24 "Agreement Between the ARF (Armenian Revolutionary Federation-Dashnaksutyun) and the CUP (Committee of Union and Progress, İttihad ve Terakki)" <http://www.arfd.info/2010/08/07/agreement-between-the-arf-dashnaksutyun-and-the-ittihad-ve-terakki/> Taşnak Örgütü Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 10.11.2010

25 Hovannisian, a.g.e.

İttihat ve Terakki ile Taşnak Örgütü arasında kurulan ittifakın uzun süreli olmaması da şaşırtıcı değildir, zira iki örgütün hedefleri ve menfaatlerinin bir noktada çatışması kaçınılmazdır. Liderler seviyesinde gerçekleşen bu yakınlaşmanın Van ve Sason olaylarını yaşayan Türk ve Ermeni toplulukları arasında gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelindiğinde Ermeniler arasında, hatta Taşnak örgütü içinde bile savaşta hangi safta yer alınacağı ile ilgili fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu fikir ayrılıkları, yalnızca lider kadrolar arasında değil Ermeni topluluklar içinde de kendini göstermiştir. Savaş patlak verdikten sonra 1915 yılında Van'da yine Taşnak örgütü tarafından düzenlenen bir silahlı isyan hareketinin ortaya çıkması İttihat ve Terakki'nin elinde olan Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar Anadolu'da yaşayan ve büyük savaşın yarattığı tedirginlik içinde yaşayan Türk topluluklarının da Ermenilere karşı güçlü bir öfkeye kapılmalarına sebep olmuştur. Ermenilerin bu isyan haricinde küçük çetelerle Türk köylerine saldırılar düzenlemeleri, yerel Türk kuvvetlerinin bu saldırılara aynı şekilde karşılık vermeleri, karşılıklı nefreti iyice körüklemiştir²⁶.

Büyük savaşın içinde yer alan Osmanlı Devleti, Ermenilerin milli bağımsızlıklarını kazanmaya çalışırken Osmanlı Devleti'nin de savaşta mağlup düşmesine sebep olacak şekilde davrandıkları gerekçesiyle 1915 yılında "Tehcir Kanunu" olarak bilinen "Sevk ve İskan Kanunu"nu çıkardı. Bu kanun, "Savaş zamanında hükümet uygulamalarına karşı gelenler için asker tarafından uygulanacak önlemler hakkında geçici kanun" adını taşımaktadır ve askeri birliklere, ülkenin savunulmasına ve huzurun korunmasına karşı çıkan, silahlı saldırı veya direnişte bulunan kişilere ve topluluklara karşı derhal askeri önlem alma, isyancılara karşı güç kullanma yetkisi vermektedir. Aynı kanun komutanlara, casusluk ve vatana ihanet ettikleri anlaşılan köy ve kasaba halkını, tek tek veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskân ettirme yetkisi de vermektedir²⁷. Olağanüstü bir durumda başvurulmuş bir tedbir olarak yürürlüğe giren Tehcir Kanunu, Anadolu topraklarında yaşayan Ermeniler için zor günlerin başlamasına sebep olmuştur. Tehcir Kanunu'nun uygulama yetkisinin askeri kuvvetlere verilmiş olması ve aynı dönemde Ermeni çetelerinin silahlı eylemlerine devam ediyor olması ve daha da önemlisi savaş içinde olunan devletlerin ordularında büyük birlikler şeklinde Ermenilerin de bulunması Tehcir Kanunu'nun uygulanması sırasında objektif ve adilane davranılmasını engellemiştir. Sonuçta, binlerce Ermeni, Osmanlı toprakları içinde göçe zorlanmıştır. Bu zorunlu göç, Ermeni toplulukları için son derece travmatik

26 S. J. Shaw, E. Kural-Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

27 Y. Halaçoğlu, *Facts Relating to the Armenian Relocation* (1915), TTK Yay., Ankara, 2001.

olmuştur. Ermeni çetelerinin sürdürdüğü eylemler ve düşman ordularında Ermenilerin yer alması sebebiyle Türk topluluklarında Ermenilere karşı büyüyen nefret, göç yolundaki Ermenilerin can güvenliğini sık sık tehdit etmiş ve bu süreç içinde Ermeniler ve Türkler arasında çıkan çatışmalarda pek çok Ermeni hayatını kaybetmiştir²⁸. Tehcir sırasında Ermeni gruplara olan saldırılar alınan tedbirlere rağmen engellenememiş, bazen tamamen savunması durumdaki bir göç kervanı şiddetli bir saldırı ile katledilmiştir. Tehcir sırasında Ermeni gruplarda salgın hastalıklar da baş göstermiş ve hesaba katılmayan bu faktör sebebiyle de büyük kayıplar yaşanmıştır. Büyük grupların apar topar göçe zorlanmasında bireylerin sıhhati için tedbirler alınması önemsiz bir ayrıntı gibi görülse de göç eden grupların selameti için bu tedbirler hayati önem arz eder. Ermeni gruplarının göçe zorlanması ve bu nevi tedbirlerin alınmaması tehcir uygulamasını bir zulüm haline getirmiştir.

Bu yaşananlar yıllar sonraki değerlendirmelerde bazı iddia ve savunmaların temelini oluşturmuştur. Şöyle ki, Ermeniler tehcirin bizzat İttihat ve Terakki tarafından yeni bir Türk ulusunun inşası için yapıldığını, yani katliamların devlet tarafından bilerek işlendiğini iddia etmiş ve bu iddiayı da soykırım iddiasına payanda yapmıştır. Türk tarafı ise çete saldırıları ve salgın hastalıklar sebebiyle Ermeni ölümlerinin olduğunu ve ölen Ermeni sayısının 300.000'i geçmediğini iddia etmiştir. Bu iddialar ve savunmalar iki tarafın da temel insan hakları ve insanlık suçları konusunda vukuftan uzak olmasıyla açıklanabilir. Zira Ermeniler yaşadıkları travmanın büyük olduğunu vurgulamak için ille de “soykırım” kavramına sarılmış, Türkler ise tehcir gibi bir uygulamanın da insani açıdan zulüm olduğu gerçeğini fark edememiş olmanın verdiği kendine güvenle savunmaya geçmiş ve zaman zaman sayılara, zaman zaman da doğal süreçlere atıfta bulunmuşlardır. Hâlbuki salgın hastalık gibi doğal görünen bir süreçte de Tehcir uygulamasının kolaylaştırıcı bir rol oynadığı aşikârdır.

1915'ten 1917'ye kadar süren tehcir uygulamaları ve aynı zaman zarfında yaşanan çatışmalar sırasında ve sonrasında Ermeniler, Büyük Ermenistan'ın batısını oluşturan vilayetlerdeki Ermeni nüfusunun oldukça az bir orana sahip olduğunu fark etmişlerdir. Buralardaki Türk nüfusun yoğunluğu sayesinde, büyük savaş sonrasında Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan, Erzurum gibi vilayetleri geri almayı rahatlıkla başarmıştır²⁹. Dünya savaşının bitmesiyle birlikte, Türkler ve Ermeniler arasındaki silahlı çatışmalar da sona ermiş her iki toplum için de yeni bir süreç başlamıştır. İki toplum arasındaki ilişkinin beşinci dönemini de bu yeni süreçte yaşananlar oluşturacaktır.

Dördüncü dönemin Birinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan safhası, hem

28 A.g.e., H. Çelik, *Van'da Ermeni Mezalimi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2005.

29 Hewsens, a.g.e.

Ermeni toplumunun grup psikolojisinde hem de iki grup arasındaki ilişkinin psikolojik dinamiklerinde önemli değişimlere sebep olmuştur. Özellikle tarihsel yorumlar yaparken kronolojik olarak daha sonra ortaya çıkan bazı durumların önceki durumların yorumlanmasına etkisi olabileceği göz önünde bulundurulduğunda bu dönemin yorumlanması sırasında bazı hatalara düşmek muhtemeldir, bu nedenle bu değişimleri hassas biçimde analiz etmek gerekir. Bu hassasiyeti gösterebilmenin ilk şartı, o dönemi daha sonra ortaya çıkan durumlardan izole ederek ve devrin şartlarını göz önünde bulundurarak ele almaktır. İki toplum arasındaki ilişkilerin diplomatik bir savaş niteliği kazandığı beşinci dönemde ortaya atılan iddiaları dördüncü dönemin analizinde değil, o iddiaların ortaya atıldığı dönemin analizinde ele almak tarihsel psikolojik yaklaşımın bir gerekliliğidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde Ermeni Milli Hareketinin liderleri arasında, ne tarafın destekleneceği konusunda çıkan anlaşmazlığın Ermeni toplumunun tabanında da bir karşılığı olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Ermenilerin tamamının Osmanlı'ya karşı savaşmak niyetinde olmadığını bir kanıtı olarak Taşnak örgütünün 1914 yılındaki kongrede Osmanlı Devletini desteklemek kararını alması gösterilebilir. Bu karar sonucunda örgütte bir bölünme ortaya çıkmıştır³⁰. Osmanlı'ya karşı savaşmayı isteyen grubun yeni eylemlere girişmesi ve düşman ordularında görev alması, Osmanlı'ya karşı savaşmak istemeyen alt-grubun gölgede kalmasına, fark edilmemesine sebep olmuştur. Bu durum da Osmanlı içindeki bütün Ermenilere karşı bir önyargının yerleşmesi, her Ermeni'nin potansiyel bir tehdit olarak algılanması, Ermeni toplumuyla ilgili genellemelerin hem devlet tarafından hem de Türk toplumu tarafından yapılması gibi sonuçlar doğurmuş olmalıdır.

1915'te Tehcir Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile Ermeni toplulukları gruplar halinde yaşadıkları yerlerden ayrılmaya mecbur edilmişlerdir. Bu zoraki göç süreci, Ermeni toplumunun kendi tarihlerinde yaşadığı en büyük travma olarak kabul edilebilir. Bu travmayı anlayabilmek için konuyu göç psikolojisi ekseninde analiz etmek gerekir³¹.

Ermenilerin tamamının Osmanlı'ya karşı savaşmak niyetinde olmadığını bir kanıtı olarak Taşnak örgütünün 1914 yılındaki kongrede Osmanlı Devletini desteklemek kararını alması gösterilebilir. Bu karar sonucunda örgütte bir bölünme ortaya çıkmıştır . Osmanlı'ya karşı savaşmayı isteyen grubun yeni eylemlere girişmesi ve düşman ordularında görev alması, Osmanlı'ya karşı savaşmak istemeyen alt-grubun gölgede kalmasına, fark edilmemesine sebep olmuştur.

30 O. Kaçaznuni, *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok*, Çev. A. Acaloğlu, Kaynak Yay., İstanbul, 2006.

31 M. Beyazyüz, *Cemil Meriç'in Psikolojisi*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2008; E. Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2. baskı, ss.131-152

Göç psikodinamik olarak pek çok kayba yol açan bir durumdur. Psikodinamik lisanda “kayıp” zihinsel enerji yatırdığımız herhangi bir nesnenin ortadan kalkması, kendisine zihinsel enerji yatırılamayacak bir hale gelmesidir. Her kayıp insan psikolojisinde boyutları önceden kestirilemeyecek travmalara yol açar ve bu travmaların tahmin edilemez sonuçları olabilir.

Ermenilerin yaşadığı göç süreci, bir topluluğun belli bir amaç için kendi arzusuyla göç etmesi şeklinde değildir. Yine bu göç süreci, yaşanılan yerdeki olumsuz şartların yeni bir yerleşim yeri aramayı mecburi hale getirmesi neticesinde yaşanan bir süreç de değildir. Ermeni grupların yaşadıkları göç süreci, silahlı güce sahip olan devletin, gördüğü lüzum üzerine insanları kendi isteklerine bakmaksızın yaşadıkları mekândan koparıp başka bir mekâna cebren göç ettirmesidir. Böyle bir göçün son derece travmatik olacağını tahmin etmek zor değildir.

Böyle bir göçte göç eden insan ya da gruplar her şeyden önce yaşamak istedikleri yeri tercih etme haklarını ve özgürlüklerini kaybetmiş sayılabilirler. Büyük savaş öncesi dönemde Osmanlı topraklarında yaşayacakları yeri kendileri tercih edebilen Ermeniler, Tehcir uygulamalarıyla birlikte tercih haklarını da kaybetmişlerdir. Vatana ihanet şüphesiyle ve tehdit ve tehlike olarak kabul edildikleri için göçe mecbur edilmeleri bu kaybın Ermeni gruplar üzerinde yaratacağı etkinin şiddetini arttıran bir parametredir. Ermeniler için göç süreci, kendilerini göçe mecbur eden gücün kendilerine yüklediği olumsuz anlamlarla başlamıştır.

Kaybın daha da büyük olarak algılanmasına sebep olan diğer bir unsur, Ermenilerin yaşadıkları mekânlarla kurdukları güçlü bağlardır. Mekânla kurulan bu bağların travmanın algılanışına nasıl etki ettiğini anlayabilmek için öncelikle yaşanılan mekânın insan psikolojisindeki önemini kavramamız gerekir. Köyümüzü, mahallemizi, semtimizi veya şehrimizi anlatırken kurduğumuz cümlelerde, bu yeri kendi varlığımızdan tamamen bağımsız bir biçimde düşünüp anlatamayız. “benim köyüm”, “benim şehrim” dememiz, yaşadığımız yer ile kurduğumuz duygusal bağlantıların bir göstergesidir. Doğumumuzla başlayan dış dünya ile temas ve etkileşim maceramızda, kendimizi annemizden ayrı bir varlık olarak idrak edemediğimiz bir dönemin ardından kendi bedenimizin farkına varmaya başlarız ve bu aşamayla birlikte zihinsel enerjimiz büyük ölçüde annemizden ayrılarak kendi bedenimize yönelir. Bu enerjiyi bağladığımız nesnelere bir kısmını kendi varlığımıza mal ederek zihnimize bir otağ kurmuş oluruz. Bu şekilde soyut bir oluş olan zihnimize somut vücutlar sağlarız ve bu vücutlar içinde zihnimiz faaliyet gösterir. Kendi bedenimizle başlayan bu sahiplenme süreci gittikçe genişleyerek devam eder ve kademe kademe, evimize, bahçemize, ailemize,

mahallemize, şehrimize ve içinde yaşadığımız topluluğa doğru yayılır. Zihnimiz için en içteki ve en değişmez kabuk olan bedenimizin dışına doğru katman katman evimizi, mahallemizi, şehrimizi ve ülkemizi kendimize ait yeni kabuklar şeklinde yerleştiririz ve zamanla bunlar da bizim daha dıştaki bedenimiz halini alır. Vücudumuza yönelik tehditlerde gösterdiğimiz refleks tepkilerin benzerlerini bu daha dış bedenlerimize yönelen tehlikeler karşısında da gösteririz³². Tehcire tabi tutulan Ermenilerin uzun zamandır yaşadıkları mekanda yerleşik oldukları, bu mekanlarla güçlü bağlar kurdukları göz önünde bulundurulduğunda tehcirin henüz göç sürecinin başında bile oldukça büyük bir travma anlamına geldiği anlaşılabilir.

Bir diğer önemli etken de göç için göç sebebinin ve şartların belirlediği hazırlanma süresidir ki, ani bir mecburi göç ile daha önceden bilinen sebeplerin ortaya çıkardığı planlı bir göçün yapacağı psikolojik etkiler arasındaki farkı kestirmek zor değildir. Tehcir uygulamaları esnasında, olağanüstü hal niteliği taşıyan bir süreç yaşanmakta olduğu için göç etmesi uygun görülen Ermenilere hazırlanmaları için verilen süre genellikle birkaç gün ya da saatlerle ifade edilebilecek kadar kısa olmuştur. Bu nedenle pek çok Ermeni ailesi doğru dürüst toparlanmadan kendilerini yollarda bulmuşlardır.

Göç esnasında yaşanan pek çok olumsuzluk da göç eden grupların psikolojisine ilave etkilerde bulunabilir. Tehcir edilen Ermeni gruplar, göç esnasında büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Tehcire tabi tutulmak bir bakıma yaftalanmak olarak da görülebilir, zira her ne kadar tam anlamıyla öyle olmasa da tehcir edilen Ermenilerin devlet tarafından şüpheli bulunması, tehlikeli görünmesi gibi bir durum söz konusudur. Bu yaftalanma, savaşın yarattığı kaotik ortamda göç etmekte olan Ermeni grupların Türk gruplar tarafından saldırıya uğramasını kolaylaştırmıştır. Tehcir sürecinde bazı Ermeni gruplar yollara dökülmüş durumdayken, silahlı Ermeni çetelerinin Türk köylerine baskınlar düzenlemesi ve savaş içinde olunan düşman ordularında Ermenilerin görev yapıyor olması gibi etkenlerin kabarttığı nefret duyguları savunmasız durumda bulunan, ama tehcir nedeniyle yaftalanmış olan Ermeni gruplarına yönelik saldırıların rahatlıkla gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır. Bu yaşanan olaylar göçün yarattığı travmanın etkilerinin daha da büyük olmasına sebep olmuştur. Tehcire maruz kalan Ermenilerin psikolojisinde bu sürecin kolaylıkla onarılamayacak kadar şiddetli bir tahribata sebep olduğu tahmin edilebilir.

Güçlü bir grup kimliğine sahip olduğunu sık sık söylediğimiz Ermenilerin yalnızca bir kısmı bu kadar şiddetli bir travmaya maruz kalmış olsa bile bu

32 M. Beyazyüz, a.g.e.

travma, “seçilmiş travma”³³ haline dönüşerek kısa süre içinde tüm Ermeni grubuna mal edilmiş, tüm Ermeniler bu travmayı sahiplenmişlerdir. Bir topluluğun grup kimliğinde ortak bir maziye paylaşmak adeta kimliğin üzerine inşa edildiği bir platform olarak görülebilir. Tehcir sürecindeki travmanın ortak mazinin bir parçası haline getirilmesi grup psikolojisi bağlamında anlaşılabilir bir durumdur. Henüz dünyada bile olmadığımız zamanlarda yaşanan olaylardan bahsederken kullandığımız ifadeler bu durumu anlatmak için iyi birer örnek olabilir. Mesela henüz yirmili yaşlarında olan bir Türk’ün “Çanakkale’de düşmana geçit vermedik” derken kullandığı ifade kendisini de düşmana geçit vermeyenlerden biriymiş gibi görmesi, Çanakkale’de yaşananların Türk toplumunun grup kimliğinin zemininde yer alan ortak maziye eklendiğini göstermektedir. Muhtemelen Tehcir’e maruz kalmayan pek çok Ermeni de hemen tehcir sonrası dönemde “biz köylerimizden sürüldük, yollarda saldırılara uğradık” ifadesini kullanmıştır.

Beşinci Dönem: Son Yüzyılda Olanlar ve Ermenilerin Kimlik Sorunları

Dünya savaşının ardından iki toplum için de yeni bir süreç başlamış, bu yeni süreçte aralarındaki ilişki de biçim değiştirmiştir. Doğu Ermenistan denilen ve çarlık Rusya’sının sınırları içinde kalan topraklarda, çarlık rejiminin 1917 Ekim Devrimi sonucunda yıkılmasından hemen sonra bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulmuştur. Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti adını alan bu devletin ömrü çok uzun olmamış, 1920 yılında Kızıl Ordu’nun Erivan’a girmesi neticesinde bu devlet de ortadan kalkmıştır. Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti’nin başında Taşnak örgütü üyeleri vardı³⁴ ve bu nedenle Sovyet Rusya, Ermenistan’ı işgal ettikten sonra Taşnakçılara karşı da bir harekâta girişmiş, bu nedenle Taşnak örgütüne mensup pek çok Ermeni, yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bazı Ortadoğu ülkelerine, Avrupa’ya ve Amerika’ya kaçan bu Ermeniler örgüt faaliyetlerini o bölgelerde sürdürmüşlerdir³⁵.

Aynı yıllarda Milli Kurtuluş Savaşı içinde olan Türkler, Anadolu’da bağımsız bir Türk devletinin mevcudiyetini sürdürmeye çalışırken 1920 yılında iki toplumu temsil eden silahlı güçler son kez karşı karşıya gelmiştir. Bu savaş, Kazım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetlerinin Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti’nin silahlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanmıştır. Türkler Milli Kurtuluş Savaşı’ndan başarıyla çıkmışlar ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla

33 V. D. Volkan, *Kan Bağlı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

34 “The First Republic” <http://armenianhistory.info/the-first-republic/> , Erişim Tarihi: 10.11.2010

35 C. J. Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, Palgrave Macmillan, London, 1990.

birlikte Türkler için daha sakin bir dönem başlamış ve bu dönemde hem Türk devleti hem de Türk toplumu cumhuriyetle birlikte gelen yenileşme, kalkınma ve inkılâp süreci içine girmiştir. Türklerin dünya savaşıyla bozulan dengelerini yeni bir noktada tekrar sağladıkları bu dönemde Ermeniler benzer bir denge halinden hala çok uzaktadırlar.

Sovyet Rusya'nın Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti'nin varlığını sonlandırmasından kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden biri olan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Taşnakçıların arzu ettiği tam bir bağımsızlıktan uzak olan bu yeni devletin kuruluşuyla birlikte Ermeni toplumu içinde tekrar bir bölünme yaşanmıştır. Bu bölünmenin bir tarafında Ermeni Milli Hareketi'nin kadrosunu oluşturan Taşnak örgütüne bağlı Ermeniler yer alırken diğer tarafında Sovyet Rusya yanlısı Ermeniler yer almıştır. Sovyet Rusya'nın bağımsız bir Ermenistan amacı güden Taşnakçılara yönelik takibatı sırasında pek çok Ermeni Sibiryaya sürgün edilmiş, birçoğu da daha önce söylediğimiz gibi yurt dışına kaçmıştır. Ermenistan'daki patriklik, Taşnakçıları dışladığını ilan edince Taşnakçılar da Lübnan merkezli ayrı bir kilise örgütlenmesi kurmuşlardır. Kiliselerdeki bu ayrılma, Ermeni toplumu için daha önceleri önemli bir kimlik unsuru olan mezhep birliğini iyice zayıflatmıştır. Her iki kilise örgütü de birbirlerinin bağlılarını aforoz etmişlerdir³⁶. Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasındaki bu ayrışma iyice belirginleşirken İkinci Dünya Savaşı çıkmıştır.

Ermenistan'daki patriklik, Taşnakçıları dışladığını ilan edince Taşnakçılar da Lübnan merkezli ayrı bir kilise örgütlenmesi kurmuşlardır. Kiliselerdeki bu ayrılma, Ermeni toplumu için daha önceleri önemli bir kimlik unsuru olan mezhep birliğini iyice zayıflatmıştır.

İkinci Dünya Savaşı, dünyada pek çok açıdan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Savaş sırasında yaşanan ve "Holocaust" olarak adlandırılan Yahudi soykırımı nedeniyle savaş sonrasında uluslararası hukuka "soykırım" kavramı bir insanlık suçu olarak girmiş, bu çerçevede insan hak ve özgürlüklerini gözeten yeni bir hukuki anlayış egemen hale gelmiştir. Bu insani gelişmenin yanında savaş sonrasında dünyada, iki kutuplu bir siyasi düzen ve "soğuk savaş" denilen bir dönem başlamıştır. Bu dönem, Ermeni toplumu için de bazı gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Savaşta Ermenistan'ın büyük kayıplar yaşaması sebebiyle Sovyet Rusya, Ermenistan'ın kapılarını diaspora Ermenilerine açmıştır. Diaspora Ermenileri yol masraflarının karşılanması ve Ermenistan'daki yaşam şartlarıyla ilgili bazı şartların kabul edilmesi neticesinde Ermenistan'a dönmeyi kabul

36 Hovannisian, a.g.e., ss.410-120

etmişlerdir. Bunun sonucunda hemen savaş sonrası dönemde iki yüz bine yakın Diaspora Ermeni'si Ermenistan'a göç etmiştir. Bu göç sonrasında, göç edenlere tanınan bazı ayrıcalıklar nedeniyle Ermenistan'ın yerleşik Ermenileri ancak belli bedellerle Ermenistan'a gelmeyi kabul eden bu Ermenilere karşı önyargılı ve aşağı gören bir tutum benimsemişlerdir. İki ermeni grup arasında zaman içinde ortaya çıkmış olan lehçe farkı da aynı büyük gruba mensup olan bu iki alt-grubun kendilerini birbirlerinden farklı hissetmelerine sebep olmuştur³⁷. Ayrıntı gibi görünen bu hususların esasında ne kadar önemli olduğu ileride yapacağımız analizde daha iyi anlaşılacaktır.

Ermenistan'da bunlar olurken çeşitli ülkelerde soğuk savaşın da sunduğu imkânlarla faaliyetlerine devam eden Taşnak örgütüyle Ermenistan Ermenileri arasındaki ayrılık da devam etmekteydi. Daha da önemlisi Ermenistan dışında yaşayan Ermeniler arasında da bazı ayrışmalar ortaya çıkmaya başlamıştı. Mesela 1956'da Lübnan'daki bir patrik seçimi sonrasında iki Ermeni grup arasında silahlı çatışmalar çıkmıştı³⁸. Bütün bu ayrışmalar Ermeni milli kimliğinin dağılmaya başladığına delalet etmekteydi ve bu durum bazı Ermeni önderlerin de dikkatinden kaçmamıştı. Çok geçmeden Ermeni milli kimliğinin yeniden kazanılmasına yönelik birtakım çabalar da ortaya çıktı. Bu çabaların verdiği ilk meyve, binlerce Ermeni'nin yeniden tek bir bütün halinde, birbirlerine kenetlenerek ve ortak bir maziye sahip olduklarını vurgulayarak 24 Nisan 1965'de Erivan sokaklarında yaptıkları gösteri olmuştur³⁹. Bu gösterinin amacı, 1915 yılında Ermenilere Osmanlı topraklarında soykırım uygulandığını dünyaya duyurmak ve soykırım esnasında canını kaybeden ataları anmaktır. Bu gösteri, o güne kadar Sovyet Rusya'da yapılan en büyük gösteri olmanın yanında milli bir meseleyi dile getiren ilk gösteriydi. Gösteri, o kadar büyük çaplı olmuştu ki şehirde düzeni yeniden sağlamak için Sovyet askerlerinin şehre girip duruma müdahale etmesi gerekmişti. Bu çapta bir gösterinin Ermeniler için getirdiği ilk kazanç, Sovyet Rusya yönetiminin Erivan'a dev bir soykırım anıtı yapılmasına müsaade etmesi olmuştur. Bu olay, Ermeniler için millet olarak hala var olduklarının kendi kendilerine bir ispatı niteliğini taşımaktadır.

Ermeni milli kimliğini yeniden inşa etme çabalarının başlangıç niteliğindeki bu ilk adımından sonra 1970'li yıllardan itibaren Ermeniler, bu soykırım iddialarını uluslararası platforma taşımaya başlamışlar ve diplomatik çabalarla kendilerine soykırım yapıldığını Batılı devletlere kabul ettirme gayretine girmişlerdir. Bu diplomatik girişimlerin yanı sıra 1975 yılında

37 G. A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People: From Ancient Times to the Present*, Mazda Publishers, California, 2002.

38 Hovannisian, a.g.e.

39 M. Bobelian, *Children of Armenia: A Forgotten Genocide and the Century-long Struggle for Justice*, Simon & Schuster, New York, 2009, s.121

kurulan ASALA Ermeni terör örgütü de özellikle yabancı ülkelerdeki Türk diplomatlara yönelik pek çok saldırıda bulunarak gerçekleştirdiği terör faaliyetleriyle dikkat çekmeye çalışmıştır⁴⁰.

1991 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin çökmesi üzerine Ermenistan bağımsızlığını kazanmıştır ve Ermenistan Cumhuriyeti adını almıştır. Yeni devletin idari kadrolarına hızla Taşnakçılar yerleşmeye başlamıştır. Ermenistan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devletlerden biri Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Fakat hemen sonrasında Ermenistan ile Azerbaycan arasında çıkan savaş sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan arasında diplomatik ve ticari bir ilişki gelişmemiştir. Bağımsızlıktan sonra da Ermenistan, soykırım iddiaları ile ilgili diplomatik çalışmalarına dünyanın her yerinde hem devlet eliyle hem de diaspora Ermenileri aracılığıyla devam etmiş, bu nedenle Türk devletinin zaman zaman uluslararası platformda sıkıntı yaşamasına sebep olmuştur. Ermenistan, Türk Devleti'nin 1915'te yaşanan olayları soykırım olarak kabul etmesini talep etmektedir. Buna mukabil Türkiye Cumhuriyeti'nin de Ermenistan'la olan sınır kapısını kapalı tutması Ermenistan'ın ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Türk Devleti de sınır kapılarını açmak için Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi şartını ileri sürmektedir. Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkideki soğukluk, 2007 yılında Ermeni asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Hırant Dink'in öldürülmesi olayının ardından binlerce Türk vatandaşının "hepimiz Ermeniyiz" sloganlarıyla cenazeye katılması ile bir miktar yumuşamış ama bu yumuşama diplomatik boyutlara taşınmamıştır. Keza 2008 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan ziyareti de ilk etapta ilişkilerde bir düzelmeye olacağı izlenimini uyandırmış ama beklenen olmamıştır ve bugün iki toplum arasındaki ilişki, genellikle diplomatik krizler etrafında şekillenmektedir.

Tarihini böylece özetlemiş olduğumuz beşinci dönemin psikolojik arka planı önceki dönemlerinkine göre daha kompleks bir süreç şeklinde gelişmiştir. Bu arka planı tam olarak anlayabilmek için tekrar Osmanlı'nın gerilediği döneme gitmek ve o noktadan itibaren konuyu ele almak gerekir. Özetle Ermeni bağımsızlık hareketi başladığında Osmanlı topraklarında Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir idari birimin olmaması, daha da önemlisi tarihi büyük Ermenistan'da da Ermenilerin azınlık konumunda olmaları Ermenilerin işini zorlaştırmıştır. Bu arada yaşanan tehcir uygulamaları da bu topluluğun zihinlerinde derin izler bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde pek çok topluluk Osmanlı imparatorluğundan toprak kopararak bağımsız devlet kurmayı başardıysa da Ermeniler bu diğer topluluklar kadar başarılı olamamıştır. 1918-1920 yılları arasında Rusya içinde kalan doğu Ermenistan

40 H. W. Kushner, *Encyclopedia of Terrorism*, SAGE, Thousand Oaks, CA, 2003. s. 47

topraklarında bağımsız bir devlet kurulmuş ama bu devletin ömrü çok uzun olmamış, Ermeniler için Rus hâkimiyetinde geçecek yeni bir süreç başlamıştır. Osmanlı'nın girdiği dar boğazdan Türklerin bağımsız bir cumhuriyet kurarak çıkmayı başardığı 1923 yılında Ermeni toplumu, grup birliğini kaybetmekte ve kendi içinde bölünmeler yaşamaktadır. Üstüne üstlük Sovyetler Birliği'nin başında olan Stalin, Ermeni toplumu içindeki milliyetçi cereyanlara en ufak bir hayat hakkı tanımamaktadır. Bunun sonucunda Ermenistan dışındaki ülkelerde yaşayan Ermeni nüfusu artmış, Ermeni toplumunun yeni kuşakları başka kültürel atmosferler içinde yaşamaya başlamışlardır. Aynı süreçte tebarüz eden dini ayrılıklar milli mezhepten ayrılmaları da beraberinde getirmiş, Katolik ve Protestan Ermenilerin sayısı da Diaspora Ermenileri arasında giderek çoğalmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi, bu dönem Ermeni toplumunun hem milli hem dini birliğini son derece olumsuz etkilemiştir. Savaş sonrası dünyada Türklerle aynı dine mensup olan Araplar dahi Osmanlı'dan ayrılmayı başarmışken Ermenilerin bağımsız bir devlete sahip olamamanın yanı sıra, bir yandan milli duygularını Stalin rejiminin baskısıyla bastırmak zorunda kalmaları, diğer yandan da kendi içlerinde bölünmeler yaşamaları Ermeni toplumunun giriştiği bağımsızlık mücadelesinin tam anlamıyla başarısızlıkla sonuçlandığının göstergeleridir. Bu başarısızlık, milli duyguları güçlü olan Ermeni toplumunun baş etmesi gereken önemli bir psikolojik yüküdür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ermenistan'a olan Ermeni göçü ile birlikte aynı topluluğun birbirine uzak yaşayan fertleri kısmen de olsa tekrar bir araya gelmişlerdir, fakat aralarındaki zaman içinde belirginleşmiş olan farklılıklar yerleşiklerle göçerlerin birbirine kenetlenmesini zorlaştırmıştır ve grup kimliğini oluşturan unsurları zayıflamış olan Ermeniler içinde hizipleşmeler ortaya çıkmıştır. 1956 yılında Lübnan'daki hadiselerde Ermeni grupların birbirlerine karşı silahlı mücadeleye girişmesi Ermeni grup kimliğindeki derin çatlakların vardığı son nokta olmuştur.

Bütün bu ayrışmalar ve çatışmaların yanında başka ülkelerde yaşayan Diaspora Ermenileri ve onların yeni kuşakları zaman içinde tabii ve kendiliğinden bir asimilasyona uğramaya başlamışlardır. Diaspora Ermenileri için bu durum bir kimlik krizi doğurmuş olmalıdır, zira onların yaşadığı kimlik duygusu oldukça kaotiktir. Şöyle ki, bir diaspora Ermeni'si Amerika, Fransa, Kanada gibi bir ülkenin vatandaşıdır, ama bir yandan da kendisini doğulu bir toplum olan Ermeni toplumunun bir üyesi saymaya devam etmektedir. Muhtemelen Katolik ya da Protestan mezhebine mensuptur ve belki de hiçbir mezhebe veya kiliseye bağlı değildir. Ermeni olduğunu düşünmektedir ama büyük ihtimalle Ermeniceden farklı bir dil kullanmaktadır veya Ermeniceyi çok kısıtlı ortamlarda kullanabilmektedir, dahası büyük ihtimalle Ermenice eğitimi de görmemektedir. Bunun da

kolaylaştırdığı bir sonuç olarak Ermeni kültürüne has unsurlardan çok içinde yaşadığı toplumun kültürel motiflerini daha yakından tanımaktadır. Daha da önemlisi bu Diaspora Ermeni'si Ermenistan diye bir ülkenin varlığından haberdardır, ama o ülkenin bulunduğu coğrafyayla bir bağlantısı yoktur ve sosyoekonomik bakımdan çok da iyi bir durumda olmayan bu ülkeye gidip yerleşmek gibi bir arzusu veya niyeti de yoktur⁴¹.

Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde 20. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde dünyadaki bütün Ermenilerin kendilerini aynı grubun üyesi saymaları için ortak unsurların son derece azaldığını iddia etmek mümkündür. Bunun fark edilmesiyle birlikte girilen çözüm arayışlarında yakın mazide yaşanan ve etkileri sonraki kuşaklara da aktarılan bir travmadan istifade etmek gibi bir yol seçilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Yahudi soykırımıyla ilgili delil niteliğinde pek çok görüntünün, resmin ve belgenin bütün dünyada yayımlanması ve konuyla ilgili kitapların, belgesellerin ve filmlerin ortaya çıkması Yahudilerin yaşadıkları zorlukların, sıkıntılarının ve zulmün bütün insanlık tarafından anlaşılmasına sağlamıştır. Soykırımın ilgili bu materyallerin tehcire maruz kalan Ermenilere yaşadıkları zorlukları çağrıştırmış olması mümkündür. Bunun da ötesinde tehcire maruz kalmayan, ama Yahudi soykırımının olduğu ve aleni biçimde ortaya çıktığı yıllarda yaşayan Ermeniler, Yahudi soykırımıyla ilgili panoramayı büyükleri tarafından sözel kodlarla kendilerine anlatılan sıkıntıların görsel karşılığı olarak kabul etmiş olabilirler. Savaş sonrasında “insanlığa karşı işlenen suç” kavramının gündeme gelmesi ve soykırımın bunun en büyük örneği olarak kabul edilmesi, Ermenilerin geçmişte yaşadıkları travmayı tekrar ele almaları ve bunun da insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğu kanaatine varmış olmaları son derece doğaldır. Herkesin kendi yaşadığı acıyı en büyük acı olarak görmesindeki gibi Ermeniler de tehcir sürecinde yaşananların “soykırım” olarak adlandırılabilir kadar travmatik olduğunu düşünmüşlerdir ve bu kavramı kendi travmaları için hemen benimsemişlerdir.

1915 ve 1917 yılları arasında Ermenilerin yaşadığı travmatik göç yaşantısının elli sene sonra zihinlerde tekrar ortaya çıkışı, bu yaşantıya Ermeniler soykırım adını vermemiş olsalardı da Ermeni toplumu için psikolojik olarak pek çok işlev görmeye elverişlidir.

1915 ve 1917 yılları arasında Ermenilerin yaşadığı travmatik göç yaşantısının elli sene sonra zihinlerde tekrar ortaya çıkışı, bu yaşantıya Ermeniler soykırım adını vermemiş olsalardı da Ermeni toplumu için psikolojik olarak pek çok işlev görmeye elverişlidir. İlk olarak Ermeni grup kimliğinin pek çok unsurunun zayıfladığı o dönemde yaşanan bu travmayı zihinlerde tekrar

41 Erol Göka, “Ermeni Sorunu'nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu”, *Ermeni Araştırmaları*, Cilt 1, (Mart, 2001)

canlandırmak Ermeni toplumu için mazideki en yakın ortak deneyimin anılarını dirilterek kaybolan grup kohezyonunu yeniden sağlama amacına hizmet edebilir. İkinci işlev olarak da maruz kalınan travma, Ermeni toplumunun zihninde 19. Yüzyılın sonunda başlayan bağımsızlık mücadelesinin başarısızlıkla sonuçlanmasına iyi ve geçerli bir mazeret olarak kabul edilebilir. Tehcir uygulamaları ve tehcir sırasında yaşananlar bu başarısızlığı rasyonalize etmeye yarayacak malzemelerdir. Ermeni toplumunun artık kendi kendine sorduğu “neden?” sorusuna vereceği cevap hazırdır: “Çünkü bunlar (!) yaşandı.” Ayrıca bağımsızlık mücadelesi sırasında Ermenilere hayal kırıklığı yaşatan, daha önce tarihi büyük Ermenistan toprakları olan Osmanlı vilayetlerindeki Ermeni nüfusunun azlığının önemli sebeplerinden birisi, Osmanlı’nın güçlü olduğu yıllarda Ermenilerin batıdaki vilayetlere yerleşmeyi tercih etmeleridir. Bu nedenle ortaya çıkan tarihi bir suçluluk duygusu da, sanki buradaki Ermeniler sürüldüğü için nüfus azalmış gibi bir zihinsel çarpıtma ile bastırılmış olabilir. Bu travmayı zihinlerde yeniden canlandırmanın göreceği üçüncü bir işlev, bu travmadan kurtulmuş olmanın yaratacağı gururu bütün toplumun ortak benliğinde birleştirici bir unsur haline getirmektir. Nitekim Ermeni mitolojisinde buna benzer bir kurtulma mitosu da mevcuttur. Bu mitosa kısaca göz atarsak; Ermeniler Nuh tufanı sırasında Ağrı Dağı’na çıkarak hayatta kalmayı başarabilen bir kavmin soyundan geldiklerine inanmaktadırlar. Ağrı Dağı’nın Ermenilerce kutsal sayılmasının sebebi de bu inanıştan köken alır⁴². Ermeni kilisesinin de sürekli ayakta tutmaya çalıştığı bu inanç sayesinde Ermeniler, kendilerini seçilmiş bir millet olarak kabul ederler. Bu mit, pozitif düşüncenin güçlenmesiyle ve Ermeni toplumu arasındaki mezhep ayrılıklarının belirginleşmesiyle zayıfladıktan sonra benzer bir sağ kalma efsanesi, daha gerçekçi temellere dayandırılarak yakın tarihten, yani 1915 olaylarından rahatlıkla türetilmiştir. Bütün bu işlevleri görebilen tehcir travması, psikolojik lisanla Ermeni toplumunun kendi grup kimliğini güçlendirmek için seçtiği bir travma olarak kabul edilebilir⁴³.

Psikolojideki “seçilmiş travma” kavramının açıklanması konunun daha iyi anlaşılmasını da sağlayacaktır. Psikolojik travma bireylerin olduğu gibi büyük grupların da psikolojisinde derin etkiler bırakır. Travmanın zihne getirdiği yük zihinsel mekanizmalar tarafından çözülmesi gereken pek çok sorundan oluşur. Bu sorunlar bireyin ya da grubun benlik bütünlüğü, kendilik duygusu, kimlik unsurları, kendilik değeri gibi konularla ilgili sorunlardır. Daha önce göçün de bir travma olduğunu ve bu travmanın çok yönlü kayıplardan müteşekkil olduğunu belirtmiştik. Kayıplardaki yas sürecine

42 W. St. Clair-Tisdall, *The Conversion of Armenians to the Christian Faith*, The Religious Tract Society, 1897, ss.29-32; Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*, İngilizceye çeviren. R. W. Thomson, Harvard University Press, USA, 1980, ss.73-76

43 S. Laçiner, *Türk Ermeni İlişkileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.

benzer şekilde her tür zihinsel travmadan sonra zihnin yeniden organize olması için bir çabaya ve zamana ihtiyaç vardır. Bu yeniden organize olma süreci tamamlanamadığı sürece travmanın etkileri, uzamış yaşlarda olduğu gibi, kişilerin veya grubun işlevselliğini bozarak devam eder. Bireyler yaşadıkları travmaları kendi dünyaları içinde sınırlayarak yeniden organize olma evresini tamamlayabilecekleri gibi bunu başaramayıp sürekli kaotik bir zihinsel işleyiş içinde kalabilirler. Büyük gruplarda da benzer bir durum söz konusu olabilir. Gruplar yaşadıkları bir travmayı, daha sonraki yaşantılar sayesinde çabucak işlemeyi ve zihinsel bir sorun olmaktan çıkarmayı başarabilecekleri gibi, bu travmayı işlemeyi başarmakta zorlanıp bunu grup halinde sürekli diri tutarak da hayatlarına devam edebilirler. Özellikle bir grup başka bir grup karşısında mağdur duruma düşüp, daha sonraki süreçte bu mağduriyeti nötrleyemezse bu mağduriyet seçilmiş bir travma olarak diri tutulabilir. Grup içinde bu travma, sürekli canlı kalır ve yeni nesillere de aktarılır. Seçilmiş travma, grubun bir arada tutulması ve birlikte hareket etmesini sağlayan bir unsur olarak da işlev görür. Ermenilerin Tehcir sırasındaki yaşantılarını tam da kimlik krizi yaşadıkları bir dönemde yeniden zihinlerinde canlandırdıkları düşünülecek olursa bu travmatik yaşantının gördüğü işlevin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Tehcir sebebiyle bir mağduriyet yaşamış olmanın zihinlerde canlandırılması bütün bu işlevleri görebilirken “soykırım” kavramının bir etiket şeklinde yaşanan bu travmanın üzerine yapıştırılmasının başka sebeplerini aramak gereklidir. Bu konuda çeşitli tahminler yapmak mümkündür: “Soykırım” kavramının seçilmesinin en basit sebebi olarak Yahudi soykırımındaki kayıplarla Ermeni tehciri ve Ermeni isyanları sürecindeki can kayıplarını benzeştirmek gibi bir mekanizmanın işlediği düşünülebilir. Uluslararası hukukta “soykırım” bir insanlık suçu olarak görülmektedir, ama Ermenilerin yaşadığı travmanın bir karşılığı ve bir yaptırımı aynı hukukta yoktur, bu nedenle kendi yaşadıklarını en iyi oturtabilecekleri kavramsal çerçeve olarak Ermeni toplumu “soykırım” ifadesini seçmiş olabilir. Bunların yanında “soykırım” kavramının Ermeni mitolojisindeki yok olma tehdidinden kurtulma ve sağ kalmayı başarma temasıyla da benzeştiğini düşünmek mümkündür. Bunlar her ne kadar muhtemel sebepler olsa da daha detaylı düşündüğümüzde başka ihtimallerin de söz konusu olabileceğini iddia edebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı’ndaki Yahudi soykırımı, “insan hak ve özgürlükleri” kavramlarının doğduğu bir coğrafyada, yani Avrupa’nın orta yerinde yaşanmıştır. Hıristiyan-Batı topluluklarının ortak bilinci savaş sonrasında böyle bir vahşetin Avrupa’nın içinde yaşanmış olmasından dolayı suçluluk duygusuna kapılmıştır. Hemen savaş sonrasında uluslararası hukukta yapılan düzenlemeler gibi resmi girişimlerin yanı sıra Yahudi soykırımını insani bir

bakışla işleyen edebi eserlerin, sinema filmlerinin ortaya çıkması bu suçluluk duygusunu telafi etme çabaları olarak görülebilir. Bu suçluluk duygusu istismar edilmeye son derece açıktır, çünkü bu suçluluk duygusunun tarihsel arka planı yalnızca “Holocaust”tan ibaret değildir. Yüzyıllar sonra Papa’nın da özür dilemesine sebep olan Haçlı Seferleri, Avrupa’nın kendi içinde yaşanan mezhep savaşları ve katliamlar ve engizisyon uygulamaları hep bu suçluluk duygusunun arka planında yer almaktadır. Holocaust’tan sonraki dönemde iyice güçlenen bu suçluluk duygusu Avrupalı bilincinde mağduriyete karşı güçlü ve aşırı bir hassasiyet doğmasına sebep olmuştur. Bu hassasiyet sayesinde gelişen atmosferde mağduriyet iddiaları da hemen taraftar bulabilmiş, mağdur olduğunu iddia edenler kolaylıkla destek bulabilmişlerdir. Bu durum da, “Ermeni Soykırımı”, “Pontus Soykırımı”, “Süryani Soykırımı” gibi “Yahudi Soykırımı” ifadesinin basit replikasyonlarının ortalığa dökülmesi sonucunu doğurmuştur. Bunlar arasında “Ermeni Soykırımı” ifadesinin daha fazla ön plana çıkmasının sebebi bu iddianın somut bir travmatik yaşantıdan beslenmesi ve bu yaşantının da Ermenilerin en güçlü kimlik unsuru haline gelmiş olmasıdır. Ermenilerin “soykırım” ifadesini kendi travmalarına etiket olarak seçmelerinin güçlü bir sebebi Batılı-Hıristiyan bilincin suçluluk duygusu sebebiyle mağduriyete verdiği destek ve gösterdiği yakın ilgi olabilir.

1915’te bir Ermeni soykırımı yapılmış olduğunu kabul etmek, Hitler’in de Türklerden ilham alarak soykırımı giriştiği şeklinde bir tezin ortaya atılmasına imkân sağlamıştır. Tıpkı kabahat işleyen bir çocuğun, “ama Ali de öyle yapmıştı” diyerek eylemini meşru göstermeye çalışması gibi, tüm Batılı-Hıristiyan bilinç de “aslında biz böyle şeyler yapmayız ama Türklerden öğrendik” gibi çocukça bir düzeneğe sarılmış, kendi tarihindeki etnik ve dini vahşetlerin yarattığı utanç ve suçluluk duygusuyla böyle komik ve çocuksu bir yolla baş etmeye çalışmış ve halen de çalışmaktadır. Hâlbuki her iki dünya savaşının çıkmasından ve milyonlarca insanın ölümünden sorumlu olan bizzat Batılı-Hıristiyan bilincin kendisidir⁴⁴.

Türklerin toplumsal psikolojisinde neler oldu?

Buraya kadarki tespit ve tahminlerimiz Ermenilerin grup psikolojisiyle, yani Ermeni grubunun kendi iç dinamikleriyle ilgilidir. Bu tespit ve tahminler, Ermenilerin kendilerine Türkler tarafından soykırım yapıldığını iddia etmeleri ve bunu Batılı toplumlara kabul ettirmeye çalışmaları sürecinde Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkinin geçirdiği evrimi ve geldiği safhayı anlamak için bir başlangıçtır. İlişkideki bu evrim ve ilişkinin bugün içinde

44 Erol Göka, “Ermeni sorunu”nun (gözden kaçan) psikolojik boyutu”, *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.212-220.

bulduğu safha hakkında birtakım psikolojik tespitlerde, tahminlerde ve yorumlarda bulunmak için öncelikle Türk tarafının bu süreçteki tutumuna kısaca değinmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların bağımsızlık talebiyle giriştikleri eylemlerin “isyan” şeklinde adlandırılması ve Ermenilerin ilk etapta bağımsızlık arzularını açığa vurmadıkları için “millet-i sadıka” olarak adlandırılmaları psikolojik analizler için bazı ipuçları sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda azınlıkların talep ettiği şey bağımsızlıktır ve Osmanlı da bu taleplerle girişilen eylemleri isyan olarak görmektedir. Ermenilere “millet-i sadıka” demek bağımsızlık isteyenleri de ihanet etmiş saymak, “hain” olarak görmek anlamına gelir. Esasında tercih edilen bu kavram ve kelimeler, Balkanlarda kendisine bağlı etnik grupların bağımsızlık talepleri sürecinde ağır kayıplar veren Osmanlı Devleti’nin ve Osmanlı münevverinin alt üst olmuş psikolojisinin ve duygusal tepkisinin bir tezahürü olarak yorumlanmayı hak etmektedir. Kişilerarası ilişkilerin psikolojisinden de tahmin edilebileceği gibi bu duygusal boyut çok kuvvetli bir ihtimalle incinmişlik duygularından ve bunun telafisinden, ört bas edilmesinden başka bir şey olmayan öfkeden oluşmaktadır. Bağımsızlık talep eden ve eyleme girişen topluluklar arasında ilk etapta Ermeniler bulunmadığı için gerek Osmanlı Devleti’nin gerek Türk toplumunun Ermenilere yönelik sempatisinin arttığını, diğer azınlıklarla kurulan ilişkideki duygusal yatırımın onlardan geri çekilip Ermeni toplumu ile olan ilişkiye aktarıldığını, “millet-i sadıka” ifadesinin de bir bakıma artık daha çok sevilen bu dosta verilmiş bir hediye olduğunu söyleyebiliriz.

Ermeniler, kendileri için en uygun zamanın geldiğini düşünerek bağımsızlık taleplerini dile getirdiklerinde Osmanlı Devlet’inde ve Türk toplumunda büyük öfke uyandırmışlardır, bunun sebebi çete faaliyetleri ve Türk köylerine düzenlenen saldırılar olarak görülebilirse de, çok daha büyük incinmişlik duygularının da bu durumda rolü olduğu gözden kaçırılmamalıdır. “Millet-i sadıka” olarak adlandırılan Ermenilere Türklerin önceki ilişkilerinden geri çektikleri bir yatırım yaptıklarını düşünecek olursak Ermenilerin bağımsızlık taleplerinin ve ayaklanmalarının daha büyük bir hayal kırıklığı yarattığını da tahmin edebiliriz. Bu hayal kırıklığından beslenen bir öfkenin de gerek Abdülhamit döneminde Ermenilere uygulanan baskıların, gerek 1915 yılında başlayan tehcir uygulamaları sırasında peşin hükümlü yaklaşımlarla masum Ermenilerin de tehcire tabi tutulmasının gerekse de aynı yıllarda bazı Türk gruplarının Ermenilere yönelik münferit saldırılarının ateşleyicisi olduğu iddia edilebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise, Türk toplumunun içine girdiği yeniden yapılanma dönemi ve inkılâp süreci Ermenilerle ilgili duyguların geri planda kalmasına sebep olmuştur. Daha da önemlisi Ermenilere yönelik

öfke, ilkel, çocuksu, toptancı biçiminden çıkıp Ermeni toplumu içindeki belli bir gruba yönelik hale gelmiştir. Bunu şuradan anlıyoruz ki, iki toplum arasında yaşanan onca gerilime rağmen yine de Türkiye topraklarında yaşamaya devam eden bir Ermeni nüfusu kalmış ve bu Ermenilere karşı, onları Türkiye’den gitmeye, kaçırmaya zorlayacak bir baskı devlet eliyle olmadığı gibi Türk toplumu tarafından da illegal yollarla uygulanmamıştır. Bu Ermeni nüfusu bugüne kadar Türkiye’nin çeşitli vilayetlerinde, şiddete ve baskıya maruz kalmadan yaşamlarını sürdürmüşlerdir

Ermenilerin kimlik sorununa bir çözüm olarak “soykırım” iddialarıyla uluslararası platforma çıkmalarına kadar iki toplum arasındaki ilişki karşılıklı karmaşık hisler ve tarihsel bir yorgunluk sebebiyle muallâkta kamıştır. 1965 yılındaki gösteriden sonra ilişkinin dinamiklerinde bir değişim başlamıştır. Ermenilerin batı dünyasında giriştikleri “soykırımı” tanıtmaya yönelik lobi faaliyetleri ve dikkat çekmek için başvuru terörist eylemler karşısında Türk tarafı belirgin sıkıntılar yaşasa da önceki kayıtsız tavrını bir süre daha sürdürmeye devam etmiştir. Soykırım iddiaları karşısında, bunun olmadığını ispatlamaya yönelik ciddi çabalara girilmediği, mesela Batılı ülkelerde Ermenilerin yaptıkları gibi lobi faaliyetleriyle bu iddialar çürütülmeye çalışılmamıştır. Türk

Türk tarafı, soruna karşı genellikle sessiz kalmayı yeğlerken Ermeni toplumu içinde, özellikle de daha önce değindiğimiz kimlik krizini daha güçlü biçimde yaşayan Diaspora Ermenileri arasında Türk düşmanlığı daha da güçlenmiştir. Zira Diaspora Ermenileri için Türk düşmanlığı yeni bir grup kimliği açısından kritik bir rol oynamıştır.

tarafı, Cumhuriyet’ten sonra da, 1915’te olanları Osmanlı’ya mal etmemiş, belli ölçülerde sahip çıkmıştır. Oldukça sessiz bir siyaset izlenmiştir. Tehcir sırasında ortada bilinçli bir siyasetin sonucunda gündeme gelen “soykırım” gibi bir tutumun olmadığı savunulmuştur. Savaşın kaotik ortamında, Ermenilerin düşman saflarında ve devlet güçlerine karşı silahlı mücadeleye girişmesi üzerine iki halk arasında adeta “iç savaş” benzeri bir tablo ortaya çıktığını, olayları önlemekte güçlük çeken ve yeni bir Ermeni ihanetinden çekinen zamanın hükümetinin de “tehcir” politikası uygulayarak önlem aldığını söylemekle yetinilmiştir. Türk tarafının kendi tezini savunmak konusunda güçlü bir çaba göstermemesi de önceki kayıtsız ve hafife alan tutumun bir devamı olarak yorumlanabilir.

Türk tarafı, soruna karşı genellikle sessiz kalmayı yeğlerken Ermeni toplumu içinde, özellikle de daha önce değindiğimiz kimlik krizini daha güçlü biçimde yaşayan Diaspora Ermenileri arasında Türk düşmanlığı daha da güçlenmiştir. Zira Diaspora Ermenileri için Türk düşmanlığı yeni bir grup kimliği açısından kritik bir rol oynamıştır. Bir diaspora Ermeni’sinin etnik grup

kimliği geliştirebilmek için ebeveyninden devraldığı ve diğer Ermeni evleriyle kendi evlerinde ortak olan tek miras, Türk düşmanlığıdır. Üstelik hayatlarında Türkiye'yi ve hatta bir Türkü hiç görmemiş olan ikinci nesil ve sonraki Ermeni nesilleri için her şey hayali olduğundan, Türk düşmanlığının boyutları hayali biçimde artırılarak yeni bir kimlik kolayca inşa edilebilmiştir. Aynı şey diaspora Ermenileri kadar olmasa da Ermenistan Ermenileri için de geçerlidir, fakat batı dünyasında “soykırım”ın tanınması için diaspora Ermenilerinin gösterdiği çaba bu düşmanlığın ve bunun üzerine kimlik inşa etmenin diaspora Ermenileri için daha önemli olduğunu göstermektedir.

Yansıtma özdeşim

Birinci dünya savaşının sona ermesinden Ermenilerin “soykırım” iddialarını dile getirdikleri yıllara kadarki zaman sürecinde iki toplum arasındaki ilişkinin adeta donmuş olduğunu söylemek mümkündür. Ermenilerin soykırım iddialarını dile getirmeleri ve bu iddialarını batı dünyasına kabul ettirme çabaları sürecinde ise iki toplum arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutu çok farklı bir dinamizm kazanmıştır. Bu dinamizmi açıklamak için psikoloji ve psikanalizdeki “yansıtma özdeşim” kavramından faydalanmak mümkündür.

Yansıtma özdeşim kavramı⁴⁵, iki kişi veya iki grup arasındaki ilişkiyle ilgili oldukça kompleks bir sürece karşılık gelir. Kavramı burada ayrıntılı biçimde anlatmak yerine Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkinin analizine devam etmek ve sırasında kavramın gerekli yönlerini açıklamak daha kolay olacaktır.

Ermenilerin zihninde özellikle yeni nesiller ortaya çıktıkça daha da artan Türklere yönelik öfke ve düşmanlık, bu toplum tarafından sürekli olarak rasyonalize edilmektedir. Şöyle ki, Ermenilere göre, Türklere yönelik duygularının sebebi esasında Türklerin kendilerine yönelik düşmanlıklarıdır. Hâlbuki tarihsel gerçeklik bunun böyle olmadığını göstermektedir, fakat bireylerin ya da grupların psikolojisi söz konusu olduğunda esas olan tarihsel gerçeklik değil psikolojik gerçekliktir. Tarihsel gerçeklik, bağımsızlık arzusu duydukları, ama bunu dile getirmedikleri bir dönemde Türk toplumunun Ermenilere “millet-i sadıka” unvanını verdiğini söylerken Ermenilerin Türklerin kendilerine düşman olduğunu söylemeleri kendilerindeki düşmanlık duygularını Türklere yansıtma, sanki bu duygular kendilerinden değil de Türklere çıkmış gibi davranmaları anlamına gelmektedir. Bu tip bir yansıtma bir taraftan da bir ilişki biçimidir ve

45 Erol Göka, “İnsan ilişkilerini kavramanın aracı olarak yansıtma özdeşim”, *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.99-139.

Ermeniler de bu yansıtma ile yeniden bir ilişki kurmaya çabalamaktadırlar zira kurulacak bir ilişkinin onlara getireceği, birazdan anlaşılacak olan psikolojik anlamda bazı faydalar söz konusudur. Böyle bir yansıtmanın güttüğü bilinçdışı amaçlardan biri kendindeki olumsuz dürtü, duygu, düşünce ve düşlemlerin kendinde değil de karşıdakinde olduğunu kabul ederek rahatlamakken diğer bir amacı da birinciyi destekleyecek biçimde karşıdakini kendi istediği bir şekilde davranmaya zorlamaktır. Ermenilerin yansıtma sürecinde de karşı tarafı düşmanca davranmaya itmek amacı gizliden gizliye işlemektedir, zira karşıdakinin düşmanca davranışı kendi düşmanca duygularını bir bakıma meşrulaştıracaktır. Karşı tarafı arzu ettiği şekilde davranmaya ittikten sonra ondaki kötülükle yeni bir özdeşim kurmak, kendindeki olumsuz dürtüleri, düşünceleri gerçek planda bir çerçeve içinde temsil etmeye yarayacaktır. Türk-Ermeni ilişkilerinde Türk tarafının kayıtsız kalarak, aleni bir Ermeni düşmanlığı göstermeyerek ve Ermenilerin geçmişte olduğunu iddia ettikleri düşmanlığı da sadece bir tedbir ve istenmeden yaşanmış olaylar olarak kabul etmesi, Ermeni tarafının yaptığı yansıtmanın emilmesidir. Fakat yansıtma yapan Ermenilerin beklediği şey yansıtmanın kendilerine geri dönmesidir ve bu olmadığında kendilerindeki olumsuz dürtüler meşrulaşamamaktadır. Yansıtmanın yansıttığını emme ve ona yansıtma, kişilerarası ilişkilerde ve psikoterapilerde oldukça faydalı bir manevra olabilir. Yansıtma, bu manevra karşısında karşıdakinin tutumuyla özdeşim kurarak kendindeki olumsuz dürtüleri dizginlemeyi başarabilir, fakat yansıtmanın yansıttığı olumsuz dürtüler veya duygular onun kimlik inşasında rol oynuyorsa yansıtmalı özdeşim sürecinde yansıtma, karşıdakini kendisinde olan dürtülerle ve duygularla hareket etmeye zorlayacaktır. Nitekim Ermenilerin yansıtmaları, Türklerden onların beklediği karşılığı alamayınca kendilerine düşman olduğunu iddia ettikleri Türklere zarar vererek onların düşmanlığını uyandırma çabası içine girmişlerdir. Bu bağlamda düşünüldüğünde ASALA'nın eylemleri daha iyi anlaşılabilir. Yani terör eylemlerine başvurarak Ermeni tarafı Türklere kendilerine karşı güçlü bir düşmanlığı körüklemeye çalışmışlardır. Ne zaman ki terör, Batılı devletlerin dikkatini Ermenilerin istediği şekilde çekmekten çok tepki toplamaya başlamıştır, o zaman ASALA terörü de zayıflamış ve ortadan kalkmıştır.

Türk tarafı, Ermenilerin yansıtmalarını emmeye sürekli devam etmiş kendilerine yansıtılan olumsuzluklara rağmen karşı tarafa olumlu birtakım mesajlar vermeye çalışmışlardır. Ermenistan'ın 1991'de bağımsızlığa kavuşmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ülkeyi tanıyan ilk ülkelerden biri olması da yansıtmanın işlenerek karşıya tekrar sunulmasıdır. Fakat Ermeni tarafı bu sunulanı kabul etmek istememektedir, zira Türklere olan ilişkinin dostane bir biçimde devam etmesi, Ermenilerin, özellikle de Diaspora Ermenilerinin grup kimliğinde oldukça güçlü hale gelmiş ve hatta mezhep birliğinin de önüne geçmiş olan bir unsurun tehlikeye girmesi

anlamına gelmektedir. Ermeniler, özellikle de Diaspora Ermenileri Türklerin kendilerine yönelik bir düşmanlık sergilemesi için diplomatik yolları daha yoğun biçimde kullanmışlardır. Türk tarafı ise, yine aleni bir düşmanlık göstermemiş, daha pasif bir duruş sergilemiştir. Çeşitli ülkelerin parlamentolarında Ermeni soykırımı yasa tasarıları gündeme geldikçe sorunu, o ülkelerle diyaloga girerek, diplomatik yollarla halletmeye çalışmıştır. Bu durum zaman zaman Türkiye Cumhuriyeti'nin iyi ilişkiler içinde olduğu bazı ülkelerle arasında ciddi sorunların çıkmasına da sebep olmuştur. Buna rağmen Türkler, kendilerine yansıtılanı aynen geri yansıtma yoluna gitmemişlerdir.

Ermenilerin “soykırım” iddialarını batılı ülkelere kabul ettirerek o ülkelerde soykırım ile ilgili yasaların çıkması için çabalamaları üzerinde düşünüldüğünde bunun da Ermenilerin yaptığı yansıtmalı özdeşimin bir parçası olduğu görülebilir. Ermeniler kendilerine soykırım uygulandığını büyük devletlere kabul ettirerek pek çok kazanç elde edebilirler. Bu kazançlardan bazılarını daha önce de değinmiştik. Mesela arzu ettikleri gibi bir devleti kuramamış olmanın mazereti olarak hem kendilerine hem dünyaya “soykırımı” gösterebilirler. Yansıtmalı özdeşim kavramı üzerinden bakıldığında ise, nihai amacın daha ziyade grup kimliğini pekiştirmek olduğu söylenebilir. Ermeniler, Türklerin de “soykırım”ı kabul etmelerini istemektedirler. Batı ülkelerinin “soykırım” iddialarını kabul etmelerinden muratları da bu ülkelerin “soykırımı” kabul etme konusunda Türkiye Cumhuriyeti'ne baskı yapmalarındadır. Türklerin bu iddiayı kabul etmesi Ermeniler için, Türklerin kendilerine olan düşmanlıklarını kabul etmeleri anlamına gelecektir. Bu da grup kimliğindeki mağdur edilme unsurunu muhkem hale getirecektir. Diğer taraftan geçmişte karşılığında başarısız oldukları Türklerin “soykırım” yaptıklarını dünyaya kabul ettirmek Türklerin aşağılanmasına, Türklere kabul ettirmek ise “soykırım” gibi insanlık dışı bir fiili işlemiş olmaları nedeniyle Türklerin vicdan azabı duymalarına yarayacaktır. Türklerin Ermeniler karşısında böyle bir vicdan azabı duymaları Ermenilerin grup narsisizmini besleyecektir. Geçmişte kendilerine hükmetmiş bir topluluğun onlar karşısında özür diler bir pozisyona düşmeleri Ermeniler için milli bir gurur kaynağı olacaktır. Ermenilerin yansıtmalı özdeşim sürecinde varmayı hedefledikleri nokta Türklerin yansıtılan malzemeyi kabul ederek kendilerine aynı şekilde karşılık vermesini sağlamak, akabinde Türklerin düşmanlığı ispatlandıktan sonra Türkleri kendi grup psikolojilerinin menfaatine hizmet edecek şekilde davranmaya zorlamaktır.

Ermenilerin kullandığı yansıtmalı özdeşim mekanizmasının hedefine yaklaşmasında önemli rolü olan bir olay Hırant Dink cinayeti olarak görülebilir. Bu cinayet ve sonrasında yaşananlar, Türk-Ermeni ilişkilerinde

işleyen mekanizmanın daha görünür hale gelmesini sağlamıştır. Hırant Dink, Ermenilere soykırım yapıldığı iddiasını açıkça dillendirmeyen, iki toplum arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi gayreti içinde olan bir gazeteci olmasına rağmen, işlediği fiilin nedenini dahi açıklayamayan biri tarafından öldürülmüştür. Bu cinayet, Türkler arasında ölçeği bilinemeyen bir grupta güçlü bir Ermeni düşmanlığının ortaya çıktığının bir göstergesi olarak görülebilir. “Gerçek belki böyle değildir ve cinayet tamamen provokasyon amaçlıdır” gibi bir iddia da ileri sürülebilir, ama dışarıdan görünen gerçeklik ve dünya kamuoyunun psikolojik gerçekliği böyledir. Cinayet sonrasında binlerce Türk’ün “hepimiz Ermeni’yiz” sloganıyla cenazeye katılması da Türklerin bu cinayetin kendi toplumlarının bir ferdi tarafından işlenmesinden doğan bir vicdan azabı hissettikleri şeklinde yorumlanabilir. Hırant Dink cinayeti, geçmişte pek çok gazetecinin suikasta uğradığı Türkiye’de önceki gazeteci cinayetlerinde olduğundan çok farklı yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Konu bir gazeteci cinayeti olarak değil “Ermeni gazeteci cinayeti” olarak ele alınmıştır. Bu cinayet sonrasında “utanıyorum” lafı o kadar çok dile getirilmiştir ki, bu da bahsettiğimiz vicdan azabının bir kanıtı niteliğindedir. Cenaze sonrasında Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkide geçici de olsa olumlu bir hava yaşanması cenaze sonrasında yaşananların Ermenilerin yansıtılmalı özdeşim mekanizmasıyla elde etmeyi amaçladıkları tabloya benzemesidir. Bu olumlu havanın geçici olması da cenaze sonrasında yaşananların Türklerin Ermenilere karşı duyduğu bir vicdan azabı değil, münhasıran Hırant Dink ile ilgili bir vicdan azabı olduğunun çok çabuk anlaşılmasıdır. Yani Türklerin vicdan azabı, bir Ermeni’yi öldürmenin değil, bir Ermeni’nin bir Türk tarafından öldürülmesini engelleyememiş olmanın vicdan azabıdır ve binlerce Türk’ün cenaze törenine katılması esasında Türklerin eskiden beri yaptığının, yani Ermenilere düşman olmadıklarını dile getirmenin bir tekrarıdır ibarettir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 2008 yılındaki Ermenistan ziyareti sonrasında yine benzer şekilde kısa süreli bir sıcak hava ilişkide hissedildiyse de bunun da devamı gelmemiştir. İki toplum arasındaki ilişkilerdeki bu tür yakınlaşmaların geçici olmasında kimlik sorununu daha yoğun biçimde yaşayan Diaspora Ermenilerinin rolü olduğunu düşünmek için haklı gerekçeler vardır. Zira iki toplum arasındaki yakınlaşmanın getireceği, ilk olumlu sonuçlar Diaspora Ermenilerini çok da ilgilendirmemektedir. Ermenistan’ın ekonomisine güç getirecek bu sonuçlar Ermenilerin yeniden yaşanılan toprağı temel alan, güçlü sayılabilecek bir devlete sahip olma duygusuyla bir grup kimliği inşa etme ihtimallerinin de doğmasına yardımcı olabilir. Ermenistan Ermenilerinin böyle bir grup kimliği inşa etme yoluna girmeleri durumunda Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasında grup psikolojisi açısından bir yarıma ortaya çıkacak ve Diaspora Ermenileri

yeniden bir kimlik krizine gireceklerdir. Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'ın ekonomik anlamda güçlenmesinden çok "soykırım" iddialarıyla uğraşmaları da ancak böyle açıklanabilir. Diaspora Ermenileri için güçlü bir Ermenistan'dan önce tamamlanması gereken görev "soykırım" iddiaları etrafında cereyan eden yansıtımlı özdeşim sürecinin hedefine varmasıdır.

İki toplum arasındaki ilişkiyle ilgili psikolojik analizimiz burada sona eriyor. Nesnel olma gayretiyle yaptığımız bu yorum ve tahminlerin taşıdığı niyetin tamamen iki toplum arasındaki ilişki sorununu doğru anlamak, görünen süreçlerin enerji kaynağı olan ve arka planda işleyen psikolojik sürecin sorunu doğru anlamaya katkısı olacağını göstermek olduğunu tekrar belirtmemiz gerekir. Bu niyetin bir ispatı olarak çözüm yolunda ilk adım olabilecek nitelikte birkaç öneride bulunmayı da kendimiz için bir borç olarak görüyoruz.

Ermenistan Ermenilerinin böyle bir grup kimliği inşa etme yoluna girmeleri durumunda Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasında grup psikolojisi açısından bir yarıma ortaya çıkacak ve Diaspora Ermenileri yeniden bir kimlik krizine gireceklerdir.

Çözüm İçin Öneriler ve Sonuç

Ermeni tarafı, batı dünyasında "soykırım" iddiası ile ilgili çalışmalarını sürdürürken Türk tarafının duruma kayıtsız kalması ve Ermenilerin amaçları doğrultusunda oldukça yol almış olmaları, sorunun çözümü için sadece bir soykırım olmadığının belgelerle ispatlanmasının yeterli olmayacağını, bunun geç kalmış bir hamle olduğunu düşündürmektedir. Bununla beraber yine de uluslararası platformda Türk tarafı kendi tezini sürekli ve etkin biçimde, gerek lobi faaliyetleriyle, gerek konferans, panel gibi faaliyetlerle anlatmalıdır.

Türk tarafı, soykırım iddialarına karşı kendi tezini savunurken tehcir uygulamalarının da Ermenilere büyük acılar yaşattığını kabul etmeli, tehcir ile ilgili kanıtları bir taraftan "soykırım" olmadığının ispatında kullanırken diğer taraftan Ermenilerin yaşadığı göç travmasını kabul etmek için de kendisine karşı kullanılmalıdır. Türk tarafı "soykırım olmadı" derken "hiçbir şey olmadı" gibi bir tavır ve tutum sergilememeli, "soykırım olmadı, ama maalesef tehcir oldu" gibi bir üslup benimsemelidir. Tehcir kanununun gerekçelerini doğru biçimde açıklayıp, ardından uygulamalar sırasında bazen duygusal sebeplerle haksızlıklar yapıldığını, ayrıca tehcir edilenlerin güvenliğinin o zamanki savaş durumu sebebiyle yeteri kadar sağlanmadığını da ifade etmelidir.

Türk tarafı, Ermenilerin seçilmiş travmalarına taktıkları ismi değil, bu travmanın varlığını kabul edebilir. Bunu kabul ettiğini, ama “soykırım” iddialarını kabul etmediğini dünyaya duyurabilir. Bunu yapabilmek için Türkiye’deki Ermenilerle güçlü bir işbirliğine girilmesi gereklidir. Tehcir uygulamaları sırasında canını kaybedenler Türkiye’de anılabilir. Tehcir uygulamaları sırasında yaşananları, devletin tutumunu ve niyetini, adilane olmayan uygulamaları ve göç sırasında yaşananları anlatan bir sinema filmi bütün dünyanın da dikkatini çekecektir.

Türkiye, diğer taraftan daha resmi düzeyde dünyaya da soykırım iddialarını hiçbir zaman kabul etmeyeceği, fakat tehcir bir insanlık suçuysa bu suçun işlendiğini, binlerce Türk’ü Balkan savaşları sonrasında yurtlarından eden Avrupa ve benzeri birçok suçu işlemiş Rusya ile birlikte kabul etmeye hazır olduğu mesajını çok açık biçimde vermelidir. Aynı konular sivil organizasyonlarla da gündeme taşınabilir ve sanat aracılığıyla da tarihte, zamanın şartları ve konjonktürü sonucunda yalnızca Ermenilerin değil pek çok topluluğun insani olmayan uygulamalara maruz kaldığı dünya kamuoyuna anlatılabilir.

Ermenilerin bugün ne istediği doğru anlaşılmalıdır. Ermenilerin hala doğudaki bazı Türk vilayetlerini ele geçirmek ve yeniden büyük Ermenistan’ı kurmak gayretinde olduğunun dile getirilmesi çok mantıklı görünmemektedir, zira böyle bir amaç dünyanın bugünkü durumunda, Türkiye’nin şimdiki konumunda gerçekçi değildir. Bazı Ermenilerin zihninde böyle bir hayal, bir ütopya mevcut olabilir, ama bütün Ermenilerin bu düşüncede olduğunu ve hatta böyle bir hayali olanların da bu hayalin gerçek olabileceğine inandıklarını düşünmek zordur. Kaldı ki buna benzer hayallere dayanarak bir toplum hakkında hüküm vermek doğru değildir. Ermenilerin de bugün artık tamamen Türkleşmiş olan bazı Türk vilayetlerini ele geçirme gayreti içinde olduğunu, bu yönde bir planlarının ve siyasetlerinin olduğunu farz etmek sorunu çözmekten çok büyütecektir. Ermenilerin istediği şey yansıtımlı özdeşim mekanizmasıyla Türkleri kendi arzu ettikleri şekilde davranmaya zorlamaktır.

Özetle çözüm için Türk tarafı Ermenilerle arasındaki ilişki sorununu önce çok iyi tanımlamalı ve Ermeni tarafını doğru biçimde anlamalıdır. Türk ve Ermeni tarihçileri, bir araya getirip soykırımın olup olmadığı konusunu tartıştırmak şeklindeki tekliflerin pek bir işe yaramayacağı açıktır. Bunun yerine, önce Türk tarihçilerin kendi aralarında toplanması ve tarihsel gerçekliği çok açık biçimde Türk toplumuna anlatması, ardından konunun psikolojik boyutu dikkate alınarak yapılabileceklerin tespit edilmesi ve Türk entelektüellerin, Türk sivil toplum örgütlerinin, Türk sanatçıların, sinemacıların, televizyon yapımcılarının ve en önemlisi Türkiye’deki

Ermenilerin sıkı bir işbirliği içinde çözüm için çalışması gerekmektedir. Sorunu çözme gayreti toplumun her kademesine yayılmadıkça ve ilişkideki sorunun psikolojik boyutu dikkate alınmadıkça çözüm çabaları netice vermeyecek, bir süre sonra da çözümsüzlük inancı iyice yerleşecek ve çözüm için hiç kimse adım atma isteği hissetmeyecektir. Böyle bir noktaya gelinmesi, her iki toplum için de olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKLAR

- Arkun A., 'Into the modern age, 1800-1913', *The Armenians, Past and present in the making of national identity* içinde, Eds. Herzih E., Kurkchiyan M., RoutledgeCurzon, New York, 2005, ss. 65-88.
- Beyazyüz M., *Cemil Meriç'in Psikolojisi*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2008.
- Bournoutian G. A., *A Concise History of the Armenian People: From Ancient Times to the Present*, Mazda Publishers, California, 2002.
- Bobelian M., *Children of Armenia: A Forgotten Genocide and the Century-long Struggle for Justice*, Simon & Schuster, New York, 2009, s.121
- Cahen C., *Pre-Ottoman Turkey*, Fransızcadan İngilizceye Çeviren. Jones-Williams J., Taplinger Publishing Company, New York, 1968.
- Clair-Tisdall W. St., *The Conversion of Armenia to the Christian Faith*, The Religious Tract Society, 1897.
- Çelik H., *Van'da Ermeni Mezalimi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2005.
- Encyclopædia Britannica, 'Armenian Apostolic Church', *Encyclopaedia Britannica Ultimate Reference Suite (Bilgisayar Yazılımı)*, Encyclopædia Britannica, Chicago, 2010.
- Ghazarian J.G., *The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins (1080-1393)*. Routledge, New York, 2000.
- Göka E., "Ermeni Sorunu'nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu", *Ermeni Araştırmaları*, Cilt 1, (Mart, 2001), p. 131.
- Göka E., "Ermeni sorunu'nun (gözden kaçan) psikolojik boyutu", *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.212-220.
- Göka E., 'İnsanın grup-varlığına teorik bir yaklaşım', *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.19-65.
- Göka E., "Göç edenlerin kurduğu her devlet (A.B.D., İsrail, Anadolu Türk Devletleri) aynı mı?", *Türk Grup Davranışı* içinde, Aşına Kitaplar, Ankara, 3. baskı, 2006, ss.202-208.

- Göka E., *Türk Grup Davranışı*, Aşına Kitaplar, Ankara, 3. baskı, 2006
- Göka E., *Türklerin Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 3. Baskı. 2009.
- Göka E., *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2009.
- Göka E., 'İnsan ilişkilerini kavramanın aracı olarak yansıtılmalı özdeşim', *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler* içinde. Erol Göka, Aşına Kitaplar, Ankara, 2. Baskı, 2006, ss.99-139.
- Göral-Alkan F.S., Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi, *Avrasya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index4_1_1.htm. Erişim Tarihi: 10.11.2010.
- Halaçoğlu Y., *Facts Relating to the Armenian Relocation* (1915), TTK Yay., Ankara, 2001.
- Hewsen R., *Armenia: A Historical Atlas*, Chicago University Press. Chicago, 2001.
- Hogg M.A., 'Social Categorization, Depersonalization, and Group Behavior', *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes* içinde. Ed. M. A. Hogg ve R. S. Tindale, Blackwell Publishers, Massachusetts, 2001, ss.56-85.
- Hovannisian R.G., *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. Palgrave Macmillan, New York, 1997.
- Imber C., *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- İlter E., "Ermenistan adı, Ermeniler'in menşei ve bazı Ermeni iddiaları üzerine", *Ermeni Araştırmaları*, 2002, sayı 6. www.eraren.org, Erişim Tarihi. 10.11.2010.
- Kaçaznuni, O. *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok*, Çev. A. Acaloğlu, Kaynak Yay., İstanbul, 2006.
- Kushner H. W., *Encyclopedia of Terrorism*, SAGE, Thousand Oaks, CA, 2003. s. 47
- Laçiner S., *Türk Ermeni İlişkileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004

McCarthy J., *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Bloomsbury U.S.A. Publishing, New York, 2001.

Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*, İngilizceye çeviren. R. W. Thomson, Harvard University Press, USA, 1980

Nersoyan T., ‘Armenian Church’ (1987), *Encyclopedia of Religion vol.I* içinde, Ed. L. Jones, Thomson Gale, Farmington, Hills, 2005, ss.487-490.

Payasliyan S., *The History of Armenia*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

Shaw S. J., Kural-Shaw E., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

Sirarpie D. N., “The Kingdom of Cilician Armenia”, *A History of the Crusades, vol. II*. İçinde, Ed. K. M. Setton, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1962.

Stalin A Critical Survey of Bolshevism, “Chapter III.”
<http://www.marxists.org/history/etol/writers/souvar/works/stalin/ch03.htm>;
Erişim Tarihi: 10.10.2010

Volkan V. D., *Kan Bağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

Walker C. J., *Armenia: The Survival of a Nation*, Palgrave Macmillan, London, 1990.

“The First Republic” <http://armenianhistory.info/the-first-republic/> , Erişim Tarihi: 10.11.2010

“Agreement Between the ARF (Armenian Revolutionary Federation-Dashnaktsutyun) and the CUP (Committee of Union and Progress, İttihad ve Terakki)” <http://www.arfd.info/2010/08/07/agreement-between-the-arf-dashnaktsutyun-and-the-ittihad-ve-terakki/> Taşnak Örgütü Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 10.11.2010

1915 OLAYLARININ 100. YILINA DOĞRU ERMENİ KİLİSESİ VE ERMENİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

(AN ASSESMENT ON GREGORIAN CHURCH AND ARMENIANS
TOWARDS 100th ANNIVERSARY OF 1915 EVENTS)

Doç. Dr. Davut KILIÇ

Fırat Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Öğretim Üyesi
dkilic40@gmail.com

Öz: *Bu makalede; Ermeni toplumunun ana hatlarıyla Tanzimat döneminden günümüze, emperyalist devletlerin desteğini alarak dini ve sivil önderlerce nasıl yönlendirildiği, Osmanlı devletine 1915 Ermeni olaylarının nasıl bir iç tehdit oluşturduğu, 50 yıl sonra bu problemin Türkiye Cumhuriyetinde nasıl dış tehdide dönüştüğü, ortaya konularak Ermeni dini ve sivil yöneticilerin varmak istedikleri nihai hedefler üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Eçmiyazin Katoğikosluğu, Antilyas Katoğikosluğu, İstanbul Ermeni Patrikhanesi, Diaspora, Türkiye Cumhuriyeti*

Abstract: *Throughout this paper, a thorough assessment has been made on the ultimate goals intended by Armenian religious and civilian administrators by revealing how the Armenian society has been manipulated from Tanzimat to the present by religious and civilian authorities with the support of imperialistic states, how the 1915 Armenian Events posed an internal threat to the Ottoman State, and how this problem is turning into an external threat to the Republic of Turkey even after 50 years upon the events in question.*

Keywords: *Echmiadzin Catholicosate, Antelias Catholicosate, Armenian Patriarchate of Istanbul, Diaspora, Republic of Turkey.*

1. Osmanlı Dönemi Ermeni Faaliyetleri

Osmanlı yönetimince Tanzimat döneminden bu tarafa vaat edilen Islahat, Meşrutiyet ve İnkılâp sözleri Ermeni dinî ve sivil önderleri hayalinden bir türlü alıkoymadı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının neticesinden cesaret alan İstanbul Ermeni Patriği Nerses, Osmanlı devletine sırt çevirerek işgalci Ruslarla ilişki kurma yollarını aramaya başladı. 31 Ocak 1878 günü Edirne’de ateşkes antlaşması imzalandıktan hemen sonra, İstanbul’da Ermeni ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, başlarında Ermeni Patriği olduğu halde yeşil köye gelerek,¹ Ruslardan Sivas, Erzurum, Van ve Muş vilayetlerinden muhtar bir Ermeni devletinin kurulmasını ve bu bölgede Çar ordularının uzun bir süre kalmasını istedi.² Ermeni önderlerin yapmış olduğu bu istek Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesini, Berlin Barış Antlaşmasınının da 61. maddesini oluşturdu.³ Böylelikle Ermeni adı ilk defa antlaşmalara girmiş, Ermeni toplumunun bağımsızlığa giden yolda Rusya ve Avrupa devletlerinden beklentileri de artmıştır. Aynı zamanda bu durum İstanbul Ermeni Patrikhanesi ile diğer kiliseler arasındaki mezhep çatışmalarından doğan ihtilâfı da yumuşatmıştır. Bundan böyle Ermeni önderler, emperyalist devletlerin desteği ile Osmanlı devletine karşı açıktan siyasi mücadeleye başlayacaktır.⁴

İlerleyen zaman içerisinde Balkanlardaki halkların bağımsızlığı ve Osmanlı devletinin yenilgisi, Ermeni önderler de Büyük Ermenistan’ın kurulması için altın zamanın geldiği görüşünü pekiştirdi. Bu durum Ermeni yöneticiler tarafından “Ya şimdi ya da hiçbir zaman” şeklinde sloganlaştırıldı.⁵ Dünyanın hızla I. Dünya Savaşına sürüklendiği bir dönemde başta İstanbul Ermeni Patriği Zaven⁶ olmak üzere Ermeni liderler, artık bağımsızlığa giden yolda önlerindeki engellerin kalktığı düşüncesindeydi.

1 Bilal Şimşir, “Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler”, *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir 1983, s.121; Ermeni Din adamlarını faaliyetleri için ayrıca bkz., Davut Kılıç, “Ermeni Terörünün Ortaya Çıkışında Kilise ve Din Adamlarının Rolü 1863-1896”, *Türk Kültürü*, S: 513-514, (Ocak-Şubat 2006), ss.33-49.

2 Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara 1968, s.158.

3 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara 1953, s.373 vd.

4 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara 2006, s.177.

5 Bkz., Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, (çev. M. Arpi-N. Arek), İstanbul 2003, s.198.

6 Babası Siirtli Papaz Avedis, Musul’da Ermeni Murahhasa yardımcılığı görevinde bulunduğu sırada 8 Eylül 1868 yılında Zaven Efendi Musul’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bağdat’taki Ermeni Birleşik Demekler Okulunda (1881-1890) gören Zaven, Aralık 1890’da girdiği Armaş’daki (Akmeşe) Ruhban Okulunda öğrenimine devam etti. 1895 yılında buradan mezun olduktan sonra 26 Mayıs 1896 yılında Zaven adı ile Rahip olarak takdis edildi. 1897-1898 yıllarında İstanbul Samatya ve Hasköy’deki Ermeni kiliselerinde vaizlik yaptı. Ardından Erzurum (1898-1906), Van (1908-1909) ve Diyarbakır’da (1909-1913) Ermeni Murahhaslık görevlerinde bulundu. Diyarbakır Murahhaslığı döneminde (1910) Eçmiyazın Katoğikosluğun’da Episkopos olarak takdis edildi ve literatüre Bağdatlı Zaven I. Der Yeğyayan olarak geçti. Bkz., Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, C. III, İstanbul 2004, s.597; Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler* C. IV, (çev. Osman Köker), İstanbul 2003, s.210; Patrik Zaven’in faaliyetleri için ayrıca bkz., Davut Kılıç, “79. İstanbul Ermeni Patriği Zaven Efendinin Faaliyetleri (1913–1915, 1919–1922)” *VI. Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007) Bildirileri*, C. II, Ankara 2010, ss. 1548-1560.

Rus elçisinin bağımsız Ermenistan vaadi, başta İstanbul Ermeni Patrikhanesi olmak üzere Hınçak, Taşnak ve Ramgavar partilerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları gidermesine neden olduğu gibi bütün Ermeni kurumlarının birlikte hareket etmesini de sağladı.⁷ Patrik Zaven Efendi, Eçmiyazın Katoğikosluğu ile birlikte her tarafa propagandacılar göndererek, değişik yerlerdeki zengin ve nüfuzlu Ermenilere mektup yazıp, isyan ve ihtilale yardımcı olmalarını istedi.⁸ Bununla yetinmeyen patrik, başta Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki, Ermeni murahhasalar vasıtasıyla, Osmanlı topraklarında meydana gelen gelişmeleri anında Eçmiyazın Katoğikosluğuna bildirmeye başladı.⁹ 1915 yılı Eçmiyazın Kilisesi açısından Rus-Ermeni işbirliğinin zirveye çıktığı yıl oldu.¹⁰ Bu gelişmelerden olsa gerek Taşnaksütyun komitesine açıkça destek vermekten çekinmeyen Patrik Zaven, doruk noktasına ulaşmış duygularının da tesiri ile tebaası olduğu Osmanlı devletine karşı hayalinde kurduğu Büyük Ermenistan'ın başkenti Erzurum olacaktır, sözünü hiç çekinmeden basına zikretme cesaretini gösterdi.¹¹ Bundan böyle Ermeni faaliyetleri Eçmiyazın'den idare edilmeye başlanacak ve İstanbul Ermeni Patriği Zaven Efendi de Rusların maşası durumuna gelecektir.¹²

İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve bağlı kurumları uzun zamandan beri Ermeni ihtilal partilerinin inkılâp ocakları haline gelmiş ve en acımasız programlar buralarda hazırlanır olmuştur.

İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve bağlı kurumları uzun zamandan beri Ermeni ihtilal partilerinin inkılâp ocakları haline gelmiş ve en acımasız programlar

7 *Talat Paşa'nın Anıları*, (yay. Alpay Kabacalı), İstanbul 2000, s.56.

8 Bkz., *BOA*, A. MKT. MHM., 627/30.

9 Bkz., *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi*, (yay. H. Erdoğın Cengiz), Ankara 1983, s.149; Esat Uras, *Tarihçe Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s.377.

10 Çar'ın Ermenilere yapmış olduğu savaş çağrısından sonra Eçmiyazın Katoğikosu Kevork'da bütün Ermenilere hitaben Katoğikosluğun resmi yayın organı olan 1914 Ağustos tarihli Ararad mecmuasında özetle şöyle diyordu: Murahhaslara, murahhasa vekillerine, muhterem papazlara, eşraf, tüccar, sanatkâr, muallim ve mürebbilere, umur-i milliye ile işğal eden zevata velhasıl ana kilisenin bütün evlatlarına Katoğikosluk makamından: Avrupa hükümetleri arasında dehşetli bir harp başladı. Her tarafta bulunan bilumum evladı maneviyyeden her birinin kemal-i şevk ve muhabbetle Rus hükümetine karşı olan vazifesini umumi vatanımız ve onun şerefini müdafaa etmek üzere bizzat ifa etmelerini beyan ile teselli buluyoruz. Ermeniler, Rus imparatorluğunun tahtı şevket ve ihtişamına karşı bugüne kadar olduğu gibi bugünde sadakatini göstermelidir. Rusya'nın selamet ve namusu için harbe hazırlanın. Bkz., Ermeni Komitelerinin A'mal..., s.143 vd.

11 Bkz., Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, İstanbul 2004, s.143; Yine bu dönemde Taşnaksütyun Komitesi de merkezini Erzurum'a naklederek, büyük kongresini burada yapmaya karar almıştır. Bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi C. II/III*, Ankara 1991, s.187; Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bkz., Ermeni Komitelerinin A'mal..., s.96 vd; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918) C. I*, (Yay. Genel Kurmay Başkanlığı), Ankara 2005, s.35. Erzurum toplantısı ve diğer hazırlıklar için bkz., aynı eser, Ek No.2; M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara 1991, s.102; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi C. III/III*, Ankara 1991, s.11 vd.

12 Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s.11; Mesela, Patrik, Doğu Anadolu'daki reform konusunda İstanbul'daki Rusya Büyükelçisine sunduğu notta; Patrik, kendisini milli konseyin görevlendirdiğini ifade ederek, Doğu Anadolu'ya genel müfettiş tayininde Ermenilerin haklarını korumak için vermiş olduğu destekten dolayı Büyükelçiye minnettarlığını ifade etmekteydi. Bkz., Ahmed Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*, (yay. Cengiz Aydın), İstanbul 2001, s.157 vd.

buralarda hazırlanır olmuştu. Dini liderler, yazılı ve sözlü olarak kendilerine güvenmiş olan halkı isyana teşvik ediyordu. Artık vaazlarda yüce sözler ve İncil'in doktrini zikredilmiyordu. Ermeni din adamları, komiteler tarafından tertiplenmiş bayramlara, toplantılara ve törenlere başkanlık ediyor, Osmanlı Ermenilerinden komitelerin emirlerine ve eğitimlerine kayıtsız uymalarını istiyordu.¹³ Bu acımasız propagandanın kurbanı olan Ermeni ahalî, Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşına katılmasıyla birlikte Van, Bitlis, Muş, Karahisar-ı Şarki, Zeytun, Maraş ve Urfa'da alenen isyanlar çıkartarak devletin geleceğini zora soktu.¹⁴ Bilindiği üzere gelişen hadiseler neticesinde Osmanlı yöneticileri yayılan olayların önünü almak için geliştirdiği tedbirler neticesinde Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin büyük bir bölümünü, Osmanlı topraklarının Güneyine sevk ve iskân etmek durumunda kaldı.¹⁵ Yine aynı şekilde Osmanlı hükümeti Ermeni milliyetçiliğinin mihraklarından olan İstanbul Ermeni Patrikhanesini de Eçmiyazın Katogikosluğu ve Rusya'nın etkisinden kurtarmak ve ayrılıkçı emellere hizmet etmesini önlemek gayesiyle Ermeni Nizamnamesini, 26 Haziran 1916'da yürürlükten kaldırarak patrikhaneyi de yeni bir kanunla Kudüs'e nakletti.¹⁶

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız 1915'de baş gösteren Ermeni olayları sonucunda yaşanan karşılıklı ölümler, her iki taraf için de tarihin büyük acı olayları arasında yer alır.¹⁷ Öyle ki, I. Dünya Savaşının zorlu şartlarında bir buçuk yıl devam eden sevk ve iskân esnasında ölen ya da öldürülen Ermeniler oldu. Asker firarileri, bazı aşiret kuvvetleri, yağmacı eşkıyalar, kış şartları ve hastalık,¹⁸ sevk edilmek istemeyen Ermenilerin isyanları, yerleştikleri bölgelerdeki Arap urbanın saldırıları ve benzeri sebeplerle birçok Ermeni hayatını kaybetti.¹⁹ Diğer taraftan komitacılar da yol boyunca kendi ırktaşlarını zorunlu iskândan kurtarmak için kafilelere hücum ederek jandarmaları öldürdü.²⁰

13 Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara 1997, s.115.

14 Ermeni Komitelerinin A'mal..., s.10 vd; Ayrıca Ermeni ayaklanmaları için bkz., Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı ... III/III*, s.2 vd; McCarthy'de Birinci Dünya Savaşında, Doğu Anadolu Ermenilerinin büyük bir kısmının Kafkas Ermenileri ile tek toplum gibi bir bütün olarak iç içe bulduklarını söyler. Bkz., Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 1998, s.26.

15 Bakanlar Kurulunca sevk ve iskân edilen Ermenilere, iskan, işe ve diğer konularda çıkan yönetmelikler için bkz., BOA, DH. ŞFR, 54/10; BOA, DH. ŞFR, 54/9; BOA, DH. ŞFR, 54/156; BOA, DH. ŞFR, 54/162; BOA, DH. ŞFR, 54/406; Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri I, s.131 vd; Ayrıca sevk ve iskân edilmeyen Ermeniler için bkz., Davut Kılıç, "1915'te Tehcir Edilmeyen Ermeniler", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri C. II*, (20-21 Nisan 2002) Ankara 2003, ss. 113-120.

16 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 2008, s.277 vd.

17 Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı*, C. III/III, s.6; Ayrıca bkz., Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtıl*, Ankara 1994.

18 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara 2005.

19 Süleyman Beyoğlu, "1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler" *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 131 (Nisan 2001), s.70; Enver Konukçu "Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (edt. H. C. Güzel), Ankara 2001, s.69.

20 Dikran Kevorkyan, "Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler", *T.B.T.E.T.İ.S.*, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), s.300.

İşte böyle bir ortam içerisinde gerçekleşen 1915 olaylarını, Ermeni toplumunun yöneticileri, Avrupa ve Amerika'daki misyoner propaganda kuruluşlarının da desteğini alarak, din kardeşiniz Ermeniler, Barbar Türkler tarafından katlediliyor yaygarası ile tahrif etti.²¹ Şöyle ki; Anadolu'da ihtilalci Ermenilerin sebep oldukları isyanlar devletçe bastırıldıklarından, bazı din adamları²² ve komiteler bu durumu Hıristiyan dünyasına Ermeni soykırımı diye ilan etmişler²³ ve Avrupalı devlet adamlarından ziyade din kardeşliği bağlamında Avrupalı ahaliyi duygusal boyutta etkilemişlerdir. Çünkü Avrupalıların zihnindeki İslam'ın temsilcisi durumundaki Osmanlı devleti ve Türkler zaten Hıristiyanlığın baş düşmanı durumundaydı. Böyle bir atmosferde Ermeni katliamı gündeme geldikçe, Türklerin barbarlığını, Ermenilerin de Türklerle karşı Hıristiyan olmaktan başka bir kabahati olmayan mağdur millet olduğunu ileri sürmek o günlerde adet olmuştur.²⁴ Hıristiyan Dünyası, Osmanlı devletindeki durum hakkında misyonerlerden bilgi alıyor, Türkleri onların gözüyle görüyordu. Misyonerler Türkleri kötülüyor ve onları tüm dünyaya "Hıristiyanların Katilleri" olarak tanıtıyordu. Misyonerlerin bu etkin propagandaları Batı'da Türklüğe karşı olan düşmanlığı yeniden körüklemeye yetmiştir. Zira uluslararası kamuoyunda Hıristiyanlığın verasetini yıkmak için her türlü çabayı harcayan "Kana susamış, vahşi Türk" imajı yeniden gündeme getirilmiştir.²⁵

Mütareke dönemi sonrası İtilaf devletlerinin İstanbul'a asker çıkarmasıyla birlikte İttihat ve Terakki hükümeti görevden çekildi. Padişah Vahdettin 23 Kasım 1918'de İngiliz gazetesine vermiş olduğu mülakatta; Ermenilerin sevk ve iskânı esnasında meydana gelen olaylardan çok üzüntü duyduğunu içinde

21 Geniş bilgi için bkz., Salahi R. Sonyel, "Tehcir ve Kıyımlar Konusunda Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", *Belleten* XLI/161 (Ocak 1997), Ankara 1997, s.137.

22 Mesela; 1915 yılında Amerika'daki Müdafaa-i Milliye Komisyonunda yer alan azanın tamamı Osmanlı Ermeni'si idi. Bunlar içerisinde İstanbul Ermeni Patrikhanesine bağlı kurumlarda senelerce görev yapmış sabık Adana olaylarının müsebbibi Episkopos Muşeg, Ankara sabık Murahhasası Episkopos Papgen, yine Kütahya Murahhasası Güleseryan, sabık Üsküdar ve Feriköy Vaizi Rahip Dirayr gibi pek çok din adamı vardır. [Bkz., Ermeni Komitelerinin A'mal..., s.148.] Başta bu din adamları ve komiteler olmak üzere yıllardır sürdürülen propagandalar neticesinde Amerikalıların dini duyguları tahrik edilerek, Ermenilerin sırf Hıristiyan oldukları için Türkler tarafından vahşice öldürüldüğü teması kabul görmeye başlamıştır. [Bkz., Esat Uras, Ermeni Meselesi..., s.692.] Bu olgu Protestan misyonerler tarafından da desteklendi. Çünkü misyonerler, uğraşlarının zorluğu ve kutsallığı derecesinde dindaşları tarafından ödüllendirileceklerini bildikleri için Osmanlı idarecilerini canavarlaştırıp, gayrimüslimleri mazlumlaştırmaktan kaçınmadılar. Böylelikle düzmece hikâyelerle kiliselerin himayesi altında batı kamuoyunda Türk düşmanlığı doğmuş oldu. [Bkz., M. Kemal Öke, Ermeni Sorunu, s.73.] I. Dünya Savaşının çıkışı Amerika'da Ermeni propagandasını artırdı. Bu arada 1914'e kadar Osmanlı devletinde Amerika'ya göç eden Ermenilerin sayısı 60 bini aşmıştır. [Bu konuda geniş bilgi için bkz., Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Ankara 2005; Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)*, İstanbul 2007; Ercüment Kuran "Amiral Bristol Raporu ve A.B.D.'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (edt. H. C. Güzel), Ankara 2001, s.199.] Günümüzde Amerika'daki Ermeni Lobi faaliyetleri için ayrıca bkz., Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul 2004.

23 Bu konuda yazılan eserlerin değerlendirilmesi için bkz., Yusuf Sarıncay, "Ermeni Meselesi ve Gerçekler", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri* C. II, (29-30 Mayıs 2004), Ankara 2007, s.649 vd.

24 Mesela bkz., Ercüment Kuran "Amiral Bristol Raporu ve A.B.D.'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", s.199.

25 Salahi R. Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", *Belleten* XLIX/193-195, (Aralık 1988), s.651.

Rum ve Ermenilerin de bulunduğu bir komisyon oluşturularak suçluların cezalandırılması için gerekli talimatı verdiğini açıkladı.²⁶ Böyle bir dönemde dengelerin değişmesini fırsat bilen Ermeni ileri gelenleri, İstanbul'a asker çıkararak İtilaf devletlerinin de desteğini alarak, 1916 Temmuz'unda neşrolunan nizamnamenin kaldırılmasını ve eski Patrik Zaven efendinin başkanlığında Patrikhane ve bağlı kurumlarının İstanbul'a geri dönmesi için bir yazı hazırlayarak Adliye ve Mezahip Nezaretine sundu.²⁷ Ermenilerin bu istekleri yaklaşık iki hafta sonra kabul gördü. Ermeni Patrikhanesinin bütün imtiyazları yeniden iade edileceğine dair altı maddelik bir nizamname 18 Kasım 1918 tarihinde Takvim-i Vekayi'de neşredilerek yürürlüğe girdi.²⁸ Diğer taraftan uzun zamandır tartışılan sevk ve iskâna gönderilen Ermenilerin de savaşın bitmesiyle devlete zarar verme ihtimalinin ortadan kalktığı düşüncesiyle, geri dönüş konusu Meclis-i Vükela toplantısında ele alınarak 31 Aralık 1918 tarihinde yasalaştı.²⁹

İngilizlerin Malta sürgünlerini suçlamak için ortaya koyduğu deliller, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin propagandaya yönelik raporlarından ibaret olduğundan, ortaya atılan "soykırım" iddiasını doğrulayacak bir tek suç fiiline rastlanmadı.

Padişahın kurmuş olduğu komisyon, çalışmalarını hızlandırarak sevk ve iskân esnasında kusur ve ihmali bulunan görevlilerin cezalandırılması yoluna gitti. Suçlanan görevlilerin gözaltında buldukları yerdeki Divan-ı Harpte, bunun olmadığı yerlerde ise Nizamiye Mahkemelerinde yargılanmaları talimatını verdi.³⁰ Sonuç olarak Ermeni toplumuna karşı sorumluluğunu yerine

getirmede ihmali görülen asker ve sivil ilgililerin örfi idare mahkemelerince yargılanmaları neticesinde 1673 kişi idam da dâhil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırıldı.³¹

Yine bu dönemde 50'yi aşkın Türk subay ve mülki yöneticisi aynı gerekçelerle İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. İngilizlerin Malta sürgünlerini suçlamak için ortaya koyduğu deliller, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin propagandaya yönelik raporlarından ibaret olduğundan, ortaya atılan "soykırım" iddiasını doğrulayacak bir tek suç fiiline rastlanmadı. Bunun üzerine mahkemeyi oluşturanlar, Amerikan diplomat ve misyonerlerinin savaş

26 Bayram Akça, "1915 Tehciri ve Mondros Mütarekesinden Sonra Kurulan Osmanlı Hükümetlerinin Olaya Bakışı", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İ. Bal-M. Çufalı), Ankara 2003, s.441.

27 BOA, 11 Nolu, Ermenilerin Berat Defteri, s.24 vd.

28 Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu*, s.308.

29 Bkz., İbrahim Etem Atınur, "1918 Yılında Osmanlı Devleti ve Ermeni Meselesi", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri C. I*, Ankara 2003, s.395.

30 Bkz., BOA. DH. EUM, 5/27.

31 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Yusuf Sarıncay, "Ermeni Tehciri ve Yargılamalar 1915-1916", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (23-25 Kasım 2005)*, Ankara 2006, ss.263 vd; Tehcir ve yargılamalar için ayrıca bkz., Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005.

yıllarında Osmanlı topraklarındaki görevlerini sürdürmelerinden dolayı, Amerikan arşivlerinde ortaya atılan iddianın delillerini aramaya yöneldi. Londra'nın arzusuyla Amerikan arşivlerine konunun araştırılması için yazı yazıldı. Amerika'dan gelen cevabi yazıda Türkleri suçlayacak bir belgeye rastlanmadığı bildirildi.³² Böylelikle İngiliz yönetimi altındaki mahkeme heyeti, Türk subay ve yöneticileri suçlayacak bir delil bulunmadığından tutukluları serbest bırakmak durumunda kaldı.

1918'de kurulan Ermenistan devletinin ilk başbakanı olan Ovanes Kaçaznuni'nin 1915 olayları ile ilgili yapmış olduğu durum tespiti de yukarıda izah ettiğimiz olayları doğrular mahiyettedir. "Aklımız dumanlaşmıştı. Biz kendi isteklerimizi başkalarına mal ederek, sorumsuz kişilerin boş sözlerine büyük önem vererek ve kendimize yaptığımız hipnozun etkisiyle, gerçekleri anlayamadık ve hayallere kapıldık... 1915 yaz ve sonbahar döneminde Türkiye Ermenileri zorunlu bir tehcire tâbi tutuldu, kitlesel sürgünler ve baskınlar gerçekleştirildi. Bütün bunlar Ermeni meselesine ölümcül darbe vurdu. Tarihsel Ermenistan'ın bize devreden gelenekler ve Avrupa diplomasisinin vaatleri doğrultusunda, bağımsızlığımızın temelini oluşturması gereken bölgeler boşaltıldı. Ermeni vilayetleri Ermenisiz kaldı. Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı ve bugün pişmanlık duymalarını gerektirecek bir husus bulunmamaktadır. Sonradan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'de Ermeni meselesinin temelli çözümü açısından bu yöntem en kesin ve en uygun yöntemdi."³³

Şubat 1919'da Erivan'da Eçmiyazın Katoğikosu V. George'un takdis ederek açılışını yaptığı büyük çoğunluğunu Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren komitacıların oluşturduğu "Batı Ermenilerinin II. Kongresinde", Büyük Ermenistan hayalini sekteye uğratan İttihat ve Terakki Partisinin önde gelen yöneticilerinden intikam almak için buldukları yerde öldürülmelerine karar verildi.³⁴ Ermeni suikast timleri kendilerine verilen bu görevleri yerine getirmek için değişik ülkelerde kaçak olarak yaşayan eski Osmanlı yöneticilerinin peşine düştü. 15 Mart 1921'de Berlin'de Talat Paşayı,³⁵ 5 Aralık 1921'de Roma'da Sait Halim Paşayı,³⁶ 17 Nisan 1922'de yine Berlin'de Bahattin Şakir ve Cemal Azmi beyleri, 21 Temmuz 1922'de ise Tiflis'te Cemal Paşa ile iki yaveri Binbaşı Nusret ve Teğmen Süreyya beyleri öldürdü.³⁷

32 Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1976, s.270 vd.

33 Bkz., Ovnès Kaçaznuni, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok, (1923 Parti Konferansına Rapor)*, (çev. Arif Acaloğlu), İstanbul 2006, s.32 vd.

34 R. G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Los Angeles 1967, s.453'den naklen M. Kemal Öke, a.g.e., s.334.

35 *Talat Paşa'nın Anıları*, (yay. Alpay Kabacalı), İstanbul 2000, s.14.

36 Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, (çev. K. Mustafa Orağlı), İstanbul 1997, s.185.

37 Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni*..., s.277.

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Ermeni Faaliyetleri

Ankara'da yeni bir Türk devletinin doğduğunu gören ve Patrik Zaven Efendi'nin hayalci ve maceraperest düşüncelerinden bıkip usanan sağduyulu Ermeniler, Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimine yakınlaşmak düşüncesiyle patriklerinden Refet Paşa'yı ziyaret ederek bağlılıklarının bildirilmesini istedi. Zaven Efendi bu ziyareti gerçekleştirmesine rağmen Ermeniler, Patriğin geçmişini kurulacak iyi münasebetlere engel gördüğünden istifa etmesini istedi. Patrik millet kararıyla geldiğini, ancak millet kararıyla gidebileceğini söyleyerek istifa etmeyi reddetti. Bunun üzerine toplantıya çağrılan 50 üyeli meclisten 28 üyenin katımlıyla yapılan oylamada istifa kararı çıktı.³⁸ Gelişen bu olaylar neticesinde Lozan barış görüşmeleri esnasında Ermeni Patriği Zaven de diğer komitacılar gibi İstanbul'u terk etmek durumunda kaldı.³⁹

Yeni kurulan genç Cumhuriyet'te Türklerle birlikte yaşama arzusunda olan Ermeniler, Lozan'da kaderlerini ilgilendiren konuların görüşüldüğü esnada Türk Ermenileri olarak "Türk-Ermeni Teali Cemiyeti" adında bir dernek kurdu.⁴⁰ Bu cemiyet İstanbul'un işgalinde Bedros Zeki Karabetyan'ın etrafında toplanan Ermeniler tarafından kuruldu. Komitacı Ermenilerin tehditlerine rağmen bu cemiyetin üyeleri, Anadolu'da başlayan Kuvayı Milliye hareketine para ve silah kaçırma işlerinde yardımcı oldu. Türkiye'nin Ermeni asıllı yurttaşları ilkönce Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, Türk Ermenilerinin "harici ve dâhili bütün teşvikata bigane kalarak Türk vatandaşlığına en samimi hislerle rapt-ı kalp ve her türlü müşkülata rağmen azminde sebat ederek hükümet-i milliyemize arz-ı biat ve sadakat eylediklerini" arz ediyorlardı. Yine bu dernek tarafından ikinci bir telgraf da İsmet Paşa'ya çekilmişti. "Türkiye Ermenilerinin mukadderatıyla alakadar olan Lozan Konferansında Ermeni hukukunun ancak devlet-i efhamileri ile müdafaa edilmesinin meşrutiyetini tasdik ediyor" ve kendisinin de bu görevi yerine getirmeyi kabul buyurmalarından dolayı şükran duygularını dile getiriyordu.⁴¹ Lozan'da Anadolu'da kurulan Türk Devletinin varlığını kabul etmek zorunda kalan emperyalist devletler artık o güne kadar kendi menfaatleri için Osmanlı Devletine karşı kışkırttıkları Ermenileri, Türk toplumu içerisinde azınlık olarak tanınmasını kabul ederek, problemi bir iç mesele olmaktan çıkarmıştır. Bu durum karşısında bir müddet Ermeni dini ve siyasi önderler sessiz kalmıştır.

38 Sabahattin Özel, "Ermenilerin ve Yabancıların Gözüyle Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununa Bir Bakış", *Aylık strateji ve analiz e-dergisi*, (Nisan 2003), <http://www.Stradigma.Com/Index.Php?Sayfa=Makale&Sayi=23&No=181,06.12.2006>; Bu konuda ayrıca bkz., Anadolu Ermenilerinden Zaven Efendi'ye Cevap başlıklı yazı, 01 Haziran 1922 tarihli *Vakit* Gazetesi.

39 Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922-1923)* C. I-II, Ankara 1990, s.246 vd.

40 Derneğin cihan biraderler matbaasında basılan tüzüğü için bkz., *Türk-Ermeni Teali Cemiyeti Nizamnamei Esasiyesi*, İstanbul 1339-1341.

41 M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, s.194.

3- 1965'ten Günümüze Ermeni Faaliyetleri

Değişen Dünya şartları, -II. Dünya Savaşı ve akabinde başlayan bloklar arasındaki soğuk savaş- Osmanlı topraklarından Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Lübnan, Suriye, Filistin, Avusturalya, Kanada, Meksika, Arjantin, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Mısır, İran, Irak, Ürdün gibi ülkelere dağılmış olan Ermeniler⁴² arasındaki iletişim ve örgütlenmeyi geciktirdi. Bunun en büyük sebebi Eçmiyazın Katoğikosluğu ile Antilyas Katoğikosluğu arasındaki çatışmalardı. Eçmiyazın Katoğikosluğunu Hınçak ve Ramgavar partileri, Antilyas Katoğikosluğunu ise Taşnak Partisi elemanları destekliyordu. Bu gruplar büyük devletlerin etkisinde kaldıkları için onların uyduları olmuşlardı.⁴³ 1965 yılına gelindiğinde yukarıda isimlerini saydığımız ülkelerde sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunan bazı Ermeni örgütleri, 1915 olaylarının 50. yıldönümünü Beyrut'ta büyük bir dini tören eşliğinde Antilyas Kilisesinin öncülüğünde kutlamaya karar verdi. Özellikle diaspora Ermenileri ve Taşnak Partisi üzerinde etkili olan Antilyas Kilisesinin Katoğikosu I. Horen, bu törende yapmış olduğu konuşmasında "Ermeni varlığının korunmasını, bugünlerin her zaman anılmasını ve unutulmamasını isteyerek, cemaatine bu konuda ileriye dönük çalışmalarını tavsiye etti."⁴⁴

Katoğikos I. Horen'in 1915 olaylarının 50. yıl dönümünde yapmış olduğu yukarıdaki konuşma, "Ermenilik ve Ermenistan" davasını diaspora Ermenileri arasında yeniden canlandırmış ve etkin bir şekilde organize olmalarını sağlamıştır. Öyle ki Osmanlı döneminde yöneticilerin bertaraf ettiği iç tehdit durumunda olan 1915 Ermeni olayları, Anadolu topraklarında menfaat ve stratejik beklentileri olan emperyalist devletlerin desteği ile yine aynı şekilde bir dinî merkez olan Antilyas Katoğikosluğu etrafında kümeleşen dinî ve sivil önderlerce dış tehdit olarak bu kez de Türkiye Cumhuriyetinin gündemine getirilmiştir. Bununla yetinmeyen Ermeni dini ve sivil önderler, XX. yüzyılın dördüncü çeyreğine gelindiğinde "Büyük Ermenistan Cennet Ülke" rüyasını gerçekleştirmek için 1915 ve öncesinde yaşanan Ermeni isyanları sonucunda gerçekleştirilen sevk ve iskân hadisesini tarihi gerçeklerden uzaklaştırarak soykırım şeklinde istismar eden "Dört T Planı"nı uygulamaya koymuştur. Bu plan özet olarak şöyledir. Birincisi Ermeni iddialarının dünyaya "*tanıtılması*", ikincisi Türkiye tarafından "*tanınması*", üçüncüsü Türkiye'den "*tazminat*" alınması, dördüncüsü ise Batı Ermenistan olarak adlandırılan "*toprak*" parçasının Türkiye'den koparılmasıdır.⁴⁵

42 Ermeni lobilerinin bu ülkelerdeki durumları için bkz., Cemalettin Taşkiran, "Ermeni Diasporası Nedir? Ne İstiyor?" *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri C. III*, Ankara 2003, s.5 vd.

43 Erdal İler, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara 1996, s.98 vd.

44 Necla Başgün, *Türk-Ermeni İlişkileri Abdulhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar*, Ankara 1973, s.121; Bu gelişmelerden rahatsız olan Türk Ermenileri olayları tasvip etmediklerini ve Türk Bayrağı altında mesut olduklarını belirtir beyanatlar verdiler. Bkz., 9 ve 10 Nisan 1965 tarihli *Hürriyet Gazetesi*.

45 Cemalettin Taşkiran, *Ermeni Diasporası...*, s.10; Davut Kılıç, "Ermeni Meselesinin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü", *Ermeni Araştırmaları*, S: 23-24 (Nisan 2006), ss.119-141.

Ermeni komitacılar, planın ilk bölümünü yine emperyalist devletlerden aldıkları destek sayesinde “Asala” çatısı altında oluşturdukları terör grupları ile uygulamaya koydu.⁴⁶ 1915 olaylarını soykırım olarak Dünyaya tanıtabilmek için 1973–1994 yılları arasında değişik ülkelerde Türk Büyükelçiliği çalışanlarından başta diplomatlar olmak üzere 35 kişiyi şehit ederek,⁴⁷ işledikleri bu cinayetlerin üstünden konuyu yeniden ısıttı. İşin ilginç yanı bu terör olaylarının ekserisi insan hakları savunucusu Avrupa ülkelerinde işlenmesine rağmen faillerin çoğu hala bulunamamış olmasıdır. Öte yandan bu süreçte ölen ve tutuklanan teröristler adına Ermeni Kilise önderleri, olayların yıl dönümlerinde ve mahkeme süreçlerinde kiliselerde ayinler düzenleyerek bunları kahraman ilan ettikleri gibi maddi destekte bulunmak için para da toplamışlardır.⁴⁸

1915 olaylarını soykırım olarak Dünyaya tanıtabilmek için 1973–1994 yılları arasında değişik ülkelerde Türk Büyükelçiliği çalışanlarından başta diplomatlar olmak üzere 35 kişiyi şehit ederek, işledikleri bu cinayetlerin üstünden konuyu yeniden ısıttı.

Çalışmalarına ara vermeden devam eden dini ve sivil önderler 1973-1985 yılları arasında “Dünya Ermeni Kongreleri” veya “Dünya Ermeni Örgütleri Kongreleri” adı altında 1979/Paris, 1983/Lozan ve 1985/Sevr kentlerinde toplantılar tertip etti. Sevr de toplanan (7-13 Temmuz 1985) III. Dünya Ermenileri Kongresine başkanlık yapan Taşnak mensubu İsviçreli Ermeni Papaz James Karunsyan, açılış konuşmasında kongrenin amacını; “Bütün dünyaya dağılmış bulunan

Ermenileri milli kurtuluş doğrultusunda siyasi bir hareket şeklinde örgütlemek, örgütlenmiş Ermeni toplumunu devletler ve Birleşmiş Milletler tarafından tanınmasını sağlamak, Türkiye ile diyalog kurmak ve Türkiye’ye soykırım iddialarını kabul ettirmek, Ermenilerin Anadolu’ya dönme imkânını ve Türkiye’nin Ermenilere tazminat ödemesini sağlamak” şeklinde açıklamıştır.⁴⁹

Sovyet bloğunun dağılması Eçmiyazın Kilisesi üzerindeki baskıyı kaldırmış, Ermeni meselesini taşıyan aktörlerin daha da güçlenmesine sebep olmuştur. Çünkü bu süreçte bağımsız bir Ermenistan devleti ortaya çıkmış, yeni

46 Ermeni terörü ve Asala’nın oluşumu için bkz., Hasan Selçuk Köni, “Uluslararası Terörizmin Bir Boyutu Olarak 1974’ler Sonrası Ermeni Terörü”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara 1985, ss.201-205; Y. Atilla Şehirli, “Asala’nın Ortaya Çıkışı, Eylemleri, İlişkileri ve Sonu”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (edt. İ. Bal., M. Çufalı), Ankara 2006, ss.651-680; Yavuz Cankara vd., “Ermeni Terörü ve Asala Terör Örgütü”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (edt. İ. Bal., M. Çufalı), Ankara 2006, ss.681-699; İhsan Bal, “Ermeni Terörü ve Dış Bağlantıları”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri C. II*, Ankara 2003, ss.475-477.

47 Şehit diplomatların katledildikleri yerler ve kimlikleri hakkında geniş bilgi için bkz., Bilal N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız 1973-1994 C. I-II*, Ankara 2000; Arıca bkz., [http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/diplomatlar/index.html_\(03.02.2007\)](http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/diplomatlar/index.html_(03.02.2007)).

48 Erdal İter, *Ermeni Kilisesi....*, s.109 vd.

49 Geniş bilgi için bkz., E. Uras, a.g.e., s.CCV-CCX; Ayrıca bkz., Erdal İter, *Ermeni Kilisesi....*, s.106.

Ermenistan devlet başkanı Ter-Petrosyan, Eçmiyazın Katoğikosluğunun boşalan koltuğuna, 400 dinî delegenin katılımıyla 4 Nisan 1995 tarihinde Antilyas Kilisesi Katoğikosu II. Karakin Sarkisyan'ı, Taşnakların da desteğini alarak 131. Eçmiyazın Katoğikosu olarak seçirmiştir.⁵⁰ Böylelikle uzun zamandır devam eden hem Eçmiyazın Katoğikosluğu ile Antilyas Katoğikosluğu hem de Ermeni gruplar arasındaki sürtüşme ve anlaşmazlıklar sonlandırılmıştır. Ermeni dinî ve sivil önderler, bu güne kadar Antilyas Katoğikosluğu ve Ermeni lobileri tarafından gündeme getirilen 1915 olaylarının asılsız soykırım olarak dünyaya tanıtılmasında, Ermenistan devleti ve Eçmiyazın Katoğikosluğunu da saflarına katarak daha da etkili bir propaganda sürecini başlatmışlardır. Karakin'in Eçmiyazın Katoğikosluğuna seçilmesinden 17 gün sonra asılsız soykırımın 80. yıl dönümü başta Ermenistan olmak üzere Ermenilerin cemaat olarak yaşadıkları ülkelerde, Ermeni Kilisesinin riyasetinde büyük törenlerle anılmasını sağlayarak, Ermeni Kilisesi, Ermeni Devleti ve Ermeni Diasporası arasındaki bölünmüşlüğe de bir son vermiştir. Yine bu etkinlikler çerçevesinde 21-23 Nisan 1995 tarihinde Erivan'da düzenlenen "Jenosid Sorunları Uluslararası Bilim Konferansı"nın açılışında yeni Katoğikos Karekin yapmış olduğu konuşmasında; soykırım üzerine yapılacak akademik çalışmaların, milletlerarası tanıtımındaki önemine özellikle vurgu yaparak bu konuya gereken hassasiyetin gösterilmesini her kesimden istemiştir.⁵¹

Ermeni Kilisesi ve Ermeni lobileri, 21 yıllık kanlı faaliyetlerinden sonra plan'ın ikinci kısmına geçerek Ermeni meselesini siyasallaştırma yoluna girmiş, Ermeni kolonilerinin yoğun olarak yaşadığı ülkelerin senato ve parlamentolarında, 1915 olaylarını soykırım kabul eden yasaların onaylanmasına ağırlık vermiştir.⁵² Çeşitli ülkelerin parlamentolarında alınan bu siyasi kararlar, Türkiye Cumhuriyetine asılsız soykırımın tanınmasında uluslararası seviyede baskı oluşturacak boyuta gelmiştir. Öyle ki Ermeni Kilise önderleri, 27 Eylül 2001 tarihinde Ermeni Kilisesinin kuruluşunun 1700. yılı kutlamaları çerçevesinde, Eçmiyazın Katoğikosluğunu ziyaret eden Katolik Dünyasının Dini Lideri Papa II. John Paul'e de bir buçuk milyon Ermeni'nin

50 Bkz., Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi....*, s.113.

51 Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi....*, s.115; Dünya kamuoyunu etkilemek için Ermeni lobileri o günden bugüne 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmek için Amerikan üniversiteleri başta olmak üzere çeşitli devletlerdeki üniversitelerde akademik boyutta çalışmaları sürdürmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır. Kelly K. Cooley, *Nationalism, Ethnic Conflict and Genocide: A Sociological analysis of the Factors Contributing to the Armenian Genocide and the Jewish Holocaust*, (Unpublished Master Thesis, University of Nevada Reno, 1996.); Michelle G. Latham, *Economic Motives For Total Genocide: A Comparison of the Armanian, the Holocaust and Rwandan Genocides*, (Unpublished Master Thesis, Boston College, 2000.); Maud S. Mandel, *In the Aftermath of Genocide: Armenians and Jews in Twentieth Century France*, (Unpublished Doctorate Thesis, The University of Michigan 1998.); Bellinda Gosdaman, *Assessing Second-Generation Armenian American Genocide Survivors*, (Unpublished Doctorate Thesis, California School of Professional Psychology Fresno Campus 1999.); Nicole Elise Vartanian, *When History Hurts: An Analysis of the Influences Upon the Teaching of Genocide In U.S. Public Schools*, (Unpublished Doctorate Thesis, Columbia University 2000.)

52 Ermeni tasarısını kabul eden ülkeler ve özel kuruluşlar için bkz., Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, S: 16-17, (Kış 2004-İlkbahar 2005), s.36-72.

katledildiğini söylettirerek⁵³ Hristiyan dünyasındaki cepheyi alabildiğince genişletmiştir.

Planın üçüncü ayağı olan tazminat konusunda da alt yapı oluşturulmaya başlanmış, Ermenistan yönetiminin desteği ve Eçmiyazın Kilisesinin ruhani şemsiyesi altında başkent Erivan'da 2004 yılında toplanan "Dünya Ermeni Kongresinde", 1915 olaylarının soykırım olarak dünyanın çeşitli ülkelerinde tanınması girişimleri gözden geçirildikten sonra Türkiye'den maddi tazminat ve toprak talep edilmesi ile ilgili görüşler yeniden gündeme getirilmiştir.⁵⁴ Yine aynı yıl Amerikan Vardges Yeghian & Co hukuk şirketinin temsilcisi Arman Bagdoyan, Erivan da düzenlediği basın toplantısında; Ermeni soykırım iddialarına işlerlik kazandırmak amacıyla dönemin sigorta şirketlerine dava açmak için asılsız soykırım kurbanlarının varislerinden belge toplandığını belirterek⁵⁵ konuyu bir adım daha ileri götürmüştür. Nitekim Amerika'da Fransız Sigorta devi Axa ve Amerikan New York Life şirketi aleyhine dava açılarak, yapılan yoğun çalışmalar neticesinde adı geçen sigorta şirketleri 37,5 milyon dolar tazminat ödemek durumunda kalmışlardır. Gelişmelerden cesaret alan Ermeni lobisi, bu kez de Almanya'nın en önemli iki bankası olan Deutsche Bank ve Dresdner Bank'ın 1915 yılındaki sevk ve iskân sırasında ölen Ermenilerin hesaplarına el koyduklarını iddia ederek söz konusu bankalara dava açmıştır. Paraları yasal faiziyle geri isteyen Ermeni lobilerinin avukatları, asıl amaçlarının soykırım iddialarıyla ilgili gündem oluşturmak olduğunu söyleyerek, davanın kazanılması durumunda insanların demek ki, bu şirketler bu kadar yüklü miktarları ödüyorsa o zaman 1915 yılında gerçekten "soykırım yaşanmış" şeklinde düşünmeye başlayacaklarını belirterek çalışmalarına çok yönlü devam ettiklerini ifade etmiştir.⁵⁶ Bu tip politik çalışmalar hala sürdürülmektedir.

Hatırlanacağı üzere 2005 yılında Türk tarafından yapılan teklifle, Türk-Ermeni münasebetlerinde ihtilafli bir konu olan 1915 olaylarının incelenmesini, iki halk arasındaki güvenin yeniden tesis edilmesi için Türk ve Ermenilerin de içerisinde yer alacağı tarafsız bilim adamlarından oluşacak bir komisyon kurularak arşiv kayıtlarının araştırılması istenmiştir. Ermeni tarafı ise bu komisyonda soykırımın değil, soykırım sonuçlarının görüşülmesi gerektiğini ileri sürerek, 1915'te sevk ve iskân edilen Ermenilerin geride bıraktıkları mallar ve soykırım kurbanlarının mirasçılara verilecek tazminatı konuşmak gerektiğini söylemektedir.⁵⁷

53 Bkz., <http://www.hyertert.com/haber3.asp?AltYazi=Haberler>> Dünya&Id=1343& Sayfa=1&Dill=1, (30.09.2001).

54 *Türkiye Gazetesi* (08.05.2004).

55 <http://www.hyertert.com/haber3.asp?AltYazi=AnaSayfa&Id=9949&Dill=1>, (05.10.2004); Amerika'daki Ermeni lobilerinin faaliyetleri için ayrıca bkz., Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul 2004.

56 16.01.2006 tarihli *Hürriyet, Radikal ve Zaman Gazeteleri*.

57 Bkz., Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, S: 35, (2010), ss.13 vd.

Diğer taraftan 10 Ekim 2009 tarihinde Türkiye ve Ermenistan'ın, -Amerika ve Rusya'nın da içerisinde bulunduğu batılı devletlerin teşvikiyle- uzun ve zor müzakereler sonucunda imzaladığı protokollerin uygulanmasına Ermenistan kamuoyunda etkili olan Kilise, Taşnak Partisi ve Diaspora karşı çıkmış, yukarıda anlatmaya çalıştığımız sanal âlemde oluşturulan soykırım kurgusuna ve milli çıkarlara zarar vereceği endişesiyle Ermenistan yöneticilerine geri adım attırılmıştır. Öyle ki, Ermenilerin, Türkler tarafından bilinçli bir şekilde katledildiği ve soykırıma uğratıldığı iddiası dinî ve sivil önderlerce hem Diaspora'da hem de Ermenistan'da yerleştirilmiş olan köklü bir inanç olarak yaşatılmakta ve Türkiye Cumhuriyetinde bazı taleplere zemin oluşturmak için de önemli bir argüman olarak kullanılmaktadır. Çünkü bu iddianın kabulü malların iadesi, tazminat ve toprak verilmesi gibi taleplerin yerine getirilmesinde ön şart olarak düşünülmektedir. Bu ütopyik yaklaşım bugünde problemin çözümlenememesinin başlıca nedenidir.⁵⁸ Ermenistan kamuoyunu ve Diasporayı yönlendiren dinî ve sivil aktörler yine aynı endişelerden hareketle bir takım bahanelerin arkasına sığınarak, Türkiye'nin Ermeni vatandaşlarına bir jest olarak restore ettiği, Ermeni dini tarihinde önemli bir yere sahip olan "Ahtamar Surp Haç" kilisesinde 95 yıl aradan sonra İstanbul Ermeni Patrikliğinin düzenlemiş olduğu ilk ayin ve törenlere de davet edildikleri halde katılmamışlardır.⁵⁹

Daha da önemlisi 2011 yılında Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın dolaylı olarak Türkiye'nin "soykırımı" tanınmasını istemesi ve "Ağrı Dağı'nın da içerisinde bulunduğu Doğu Anadolu topraklarının bir bölümünü" gelecekteki Ermeni nesillerince Ermenistan'a dâhil edilebileceği anlamına gelen sözleri, iki ülke ilişkilerini normalleştirme çabaları için yeni bir engel oluşturmuştur.⁶⁰ Yine Cumhurbaşkanı Sarkisyan 16 Mayıs 2011 tarihinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasının 20. yılı münasebetiyle Moskovskie Novosti'ye vermiş olduğu mülakatta; Türkiye'nin soykırımı tanınması için her türlü çabayı göstereceğini belirtmiştir. Türkiye soykırımı tanıdığı anda ancak barışmanın söz konusu alabileceğini, tanıma olmadan barışmanın mümkün olmayacağını söylemiştir. Diaspora daha şimdiden Kaliforniya'da Türkiye Hükümetine, Merkez ve Ziraat Bankalarına Ermeni mallarının iadesi için davalar açmıştır.⁶¹

Bilindiği üzere Türkiye'de Gayrimüslim Vakıflarına ait birtakım mallara 1936

58 Türk-Ermenistan Protokollerinin imzalanmasından sonraki süreç hakkında geniş bilgi için bkz., Ö. Engin Lüttem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, S: 35, s.7-55.

59 Bu konuda geniş bilgi için bkz., <http://www.haberx.com/Default.aspx?p=17&n=10456017&fn=1> (23.09.2010); <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&Date=23.09.2010&ArticleID=1020317> (23.09.2010); <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=10003698&tarikh=2010-09-22> (22.09.2010).

60 Bkz., Ömer Engin Lüttem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, S: 39, (2011), s.7.

61 Bkz., Ömer Engin Lüttem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, S.39, s.13.

Beyannamesiyle ve 1974 Yargıtay kararıyla el konulmuştu. Bu karar 27 Ağustos 2011 tarihli ve 651 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kaldırılmıştır. Böylece bu malların bir kısmı yeniden Gayrimüslim vakıfları adına tescilli söz konusu olmuştur. Bu önemli gelişme karşısında Türkiye’de yaşayan Gayrimüslim cemaatler memnuniyetini bildirmiştir. Bu duruma Ermeni diasporasının tepkileri olumsuz olmuştur. Taşnak Partisine yakınlığı ile bilinen Antilyas Katoğikosu II. Aram, Başbakan Erdoğan’a 31 Ağustos 2011 tarihinde bir mektup yazarak, özetle Türk Hükümetinin aldığı kararları haksız ve eksik bulduğunu, Türk Hükümetinin adalet ve insan haklarıyla ilgili söylemlerinin Ermeni soykırımını tanıdığına geçerli olacağını belirtmiştir.⁶²

Her yıl olduğu gibi 2011 yılında da 24 Nisan dünyada Ermenilerin bulunduğu her yerde anılmıştır. Küçük Ermeni topluluklarının bulunduğu ülkelerde bu anma törenleri genellikle kiliselerde ayin şeklinde olmuştur. Büyük Ermeni topluluklarının bulunduğu ülkelerde ise Kiliselerde yapılan ayinlerin yanı sıra büyük törenler de yapılmıştır. Bu yıl 24 Nisan’ın, Paskalyanın Pazar gününe rastlaması soykırım iddialarının daha güçlü bir şekilde dini referanslarla vurgulanmasına neden olmuştur. Taşnak Partisinin düzenlemiş olduğu Ermenistan’da yapılan törende basına poz verilerek bir Türk bayrağı yakılmış, bu bayrağın alevlerinden meşaleler tutuşturularak, soykırım anıtına kadar yürüyüş gerçekleştirilmiştir. 24 Nisan sabahı Ermeni dini ve sivil önderlerce soykırım anıtına saygı duruşu yapılmış ve Eçmiyazın Katoğikosu II. Karekin tarafından bir dua okunduktan sonra halkın ziyaretine açılmıştır.⁶³ 2012 yılında yapılan 24 Nisan törenleri de geçen yıllarda gerçekleşen programların içeriği ile benzerdir. Cumhurbaşkanı Sarkisyan 24 Nisan münasebetiyle yayınlamış olduğu 97. yıl mesajında; 1915’te olanların unutulmaması gerektiğini, 24 Nisan’ın sadece bir milli matem günü olmadığını aynı zamanda Ermenilerin yaşama arzularını ve azimlerini artıran bir gün olduğunu, 2015’in Ermeni soykırımının yüzüncü yılının anılması olmakla kalmayıp, Ermeni halkının hafızasının ve yaşama azminin de anılacağı bir yıldönümü olacağını ifade etmiştir.⁶⁴

Bütün bu olanlara bakıldığında Türk yetkililerinin uzlaşma arayıcı beyanlarına karşın, başta Sarkisyan olmak üzere Ermeni dini ve sivil önderlerin Türkiye ile ilgili eleştirel ve suçlayıcı yaklaşımları yakın ve orta vadede Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde bir uzlaşma beklemenin çokta gerçekçi olmadığını düşündürmektedir. Ermeni Kilisesi ve sivil önderlerinin bütün amacı sanal âlemde oluşturdukları asılsız soykırım hikâyesini 2015’e gelmeden dünya kamuoyunun büyük bir kısmına kabul ettirmektir. Başka bir deyişle Ermeni

62 Bkz., Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, S.39, s.31 vd.

63 Bkz., Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, S.39, s.48 vd.

64 Geniş bilgi için bkz., Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 41, (2012) s.66 vd.

ruhani ve sivil önderler ortaya koymuş oldukları planın üçüncü periyodunu tamamlamak üzeredir.

4- Sonuç ve Alınması Gereken Tedbirler

Ana hatlarıyla buraya kadar yapmış olduğumuz değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere bu uzun soluklu stratejik ve politik çalışmaların son devresi olan Türkiye Cumhuriyetinden toprak talebi de başta Ermenistan ve Ermeni Kilisesi olmak üzere Ermeni lobilerinin bilimsel ve tarihi gerçeklere dayanmayan 1915 olaylarının yüzüncü yılını müteakip gündeme getireceği artık bir öngörü olmaktan daha öteye geçerek ülke güvenliğini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Çünkü Ermeni dinî ve sivil önderlerince sanal âlemde dünya kamuoyunun büyük bir kısmına kabul ettirilmiş olan Ermeni davası, bazı devletler ve uluslararası kuruluşlarca şimdilerde Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerinde pazarlık konusu edilmektedir.

Kilise, her fırsatta el altından veya açıkça Müslümanların Hıristiyanları katlettiği sayiasını yayararak, Ermeni önderlerin işini kolaylaştırma işlevini başarıyla yürütmektedir. Böylelikle, Osmanlı sınırları içerisinde gelişen

Ermeni istiklal arayışı biraz da misyonerlerin gayretiyle Hıristiyan kamuoyuna bir Müslüman Hıristiyan çatışması şeklinde sunulularak, Hıristiyanlık meselesi haline getirilmiştir. Bu durum Batı kamuoyunda 'vahşi Türk' imajının daha da keskinleşmesine sebep olmuştur. Ermeni Kilisesi ve Ermeni lobilerinin bu tür faaliyetleri neticesinde, Ermeni meselesi tarihi gerçeklerden tamamen uzaklaşarak konu siyasal zemine kaymıştır. Bundan dolayı da Ermeni lobileri ve Ermenistan yöneticileri konunun belgeler ışığında uluslararası bir heyetin hakemliğinde çözülmesine razı olamamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, Ermeni tarafının konuyu daha fazla siyasallaştırmasına müsaade etmeksizin her iki ülkenin de ortaya koyacağı tarihi belgeler ışığında problemin çözümünden yana politikalar üretmeye devam etmelidir. Bu konuda alınacak tedbirleri şöyle sıralamak mümkündür.

- Ermeni örtülü savaşına ve psikolojik harekâtına karşı mücadelede her yıl 24 Nisan yaklaşırken lobi faaliyetlerine hız vermekten ziyade bu kampanyaları daha üst seviyede sürekli destekleyecek geniş çaplı bilimsel bir merkezin veya enstitünün kurulması şarttır. Bu merkezde Osmanlıca, Ermenice ve Batı dillerini bilen uzmanlar, başlangıçtan günümüze Ermeni tarihini, kültürünü, dinini, politikasını, Ermenistan'ı, Ermeni diasporasını, politik ve kültürel etkinliğini incelemelidir.

Osmanlı sınırları içerisinde gelişen Ermeni istiklal arayışı biraz da misyonerlerin gayretiyle Hıristiyan kamuoyuna bir Müslüman Hıristiyan çatışması şeklinde sunulularak, Hıristiyanlık meselesi haline getirilmiştir.

- Ermeni meselesi ile ilgili başta A.B.D. ve Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin arşivleri ciddi bir şekilde taranarak bütün dokümanların gün yüzüne çıkartılıp soykırım yalanını çürütmede bilimsel bilgi olarak kullanılması sağlanmalıdır.
- Bu merkez yurt içine bilimsel bilgi ürettiği gibi yaptığı çalışmaların önemli bir kısmını yurtdışında bastırmak şartıyla başta İngilizce, Fransızca ve Rusça olmak üzere değişik dillerde kitap ve broşürler yayınlamalıdır.
- Ermenilerle ilgili çıkan her kitap incelenmeli ve bu konuda yapılan tüm çalışmalar takip edilmelidir.
- Dünyanın çeşitli ülkelerinden bilim adamlarına burs verilerek bu konuda çalışmaları sağlanmalıdır.
- Merkezin uzmanları dünyanın değişik üniversitelerinde konferanslar vermeye teşvik edilmelidir.
- Yine bu merkez, yabancı dillerde süreli yayınlar çıkartmalı ve Türkiye’de Ermeni meselesi ve Ermenistan konusunda Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını desteklemelidir.
- Türkiye, Batı ülkelerinin parlamentolarında 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilmesine karşı gösterdiği ekonomik boyutlu tepki politikalarından daha ziyade, uzun dönemli jeopolitik ve jeostartejik hedefler belirlemelidir.
- Türkiye, Ermenistan ile Azerbaycan arasında arabulucu bir rol üstlenmeli ve Karabağ sorununun çözümünde etkin politikalar üretmelidir.
- Başta Ermeni meselesi olmak üzere diğer problemlerde de yurt dışındaki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları koordine edilerek bir çalışma platformu oluşturulmalı ve buldukları ülkelerde Türkiye lehine kamuoyu oluşturmaları için daha çok desteklenmelidir. Daha da önemlisi Yurt dışındaki Türk vatandaşlarının çifte vatandaşlığa geçmesiyle ilgili çalışmalar yoğunlaştırılarak buldukları ülkelerde Türkiye aleyhine alınacak kararlarda caydırıcı bir rol üstlenmeleri sağlanmalıdır.
- Türkiye’nin tanıtımı başta olmak üzere Ermeni meselesinde Türk tezlerinin internet ortamında yabancı ilim adamlarından da faydalanarak birkaç dilde yayınlanması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

BOA, 11 Nolu, Ermenilerin Berat Defteri.

BOA, A. MKT. MHM., 627/30.

BOA, DH. ŞFR, 54/10.

BOA, DH. ŞFR, 54/156.

BOA, DH. ŞFR, 54/162.

BOA, DH. ŞFR, 54/406.

BOA, DH. ŞFR, 54/9.

BOA. DH. EUM, 5/27.

B. ARAŞTIRMA VE TETKİK ESERLER

AHMED Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*, (nşr. Cengiz Aydın), İstanbul 2001.

AHMET Refik, *İki Komite İki Kıtıl*, Ankara 1994.

AKÇA, Bayram, “1915 Tehciri ve Mondros Mütarekesinden Sonra Kurulan Osmanlı Hükümetlerinin Olaya Bakışı”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İ. Bal-M. Çufalı), Ankara 2003.

AKTER, Ahmet, *Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)*, İstanbul 2007.

ARŞİV BELGELERİYLE ERMENİ FAALİYETLERİ (1914-1918) C. I, (Yay. Genel Kurmay Başkanlığı), Ankara 2005.

ATA, Ferudun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları*, Ankara 2005.

ATNUR, İbrahim Etem, “1918 Yılında Osmanlı Devleti ve Ermeni Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri C. I*, Ankara 2003.

BAL, İhsan, “Ermeni Terörü ve Dış Bağlantıları”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri C. II*, Ankara 2003.

BAŞGÜN, Necla, *Türk-Ermeni İlişkileri Abdulhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar*, Ankara 1973.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi C. II/III*, Ankara 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi C. III/III*, Ankara 1991.

BEYOĞLU, Süleyman, "1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler" *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 131 (Nisan 2001).

CANKARA, Yavuz vd., "Ermeni Terörü ve Asala Terör Örgütü", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (edt. İ. Bal., M. Çufalı), Ankara 2006.

ÇELEBYAN, Antranik, *Antranik Paşa*, (çev. M. Arpi-N. Arek), İstanbul 2003.

ÇİÇEK, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Ankara 2005.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara 1953.

ERMENİ KOMİTELERİNİN A'MAL VE HAREKÂT-I İHTİLÂLIYYESİ, (nşr. H. Erdoğan Cengiz), Ankara 1983.

GÖYÜNÇ, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983.

İLTER, Erdal, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara 1996.

KAÇAZNUNİ, Ovnes, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok, (1923 Parti Konferansına Rapor)*, (çev. Arif Acaloğlu), İstanbul 2006.

KANTARCI, Şenol, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul 2004.

KAYA, Önder, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, İstanbul 2004.

KEVORKYAN, Dikran, "Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler", T.B.T.E.T.İ.S., (8-12 Ekim 1984 Erzurum).

KILIÇ, Davut, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara 2006.

_____, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 2008.

_____, “1915’te Tehcir Edilmeyen Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri C. II*, (20-21 Nisan 2002) Ankara 2003.

_____, “Ermeni Terörünün Ortaya Çıkışında Kilise ve Din Adamlarının Rolü 1863-1896”, *Türk Kültürü*, S: 513-514, (Ocak-Şubat 2006).

_____, “Ermeni Meselesinin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 23-24 (Nisan 2006).

_____, “79. İstanbul Ermeni Patriği Zaven Efendinin Faaliyetleri (1913–1915,1919–1922)” *VI. Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007) Bildirileri*, C. II, Ankara 2010.

KONUĞU, Enver “Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Edt. H. C. Güzel), Ankara 2001.

KÖNİ, Hasan Selçuk, “Uluslararası Terörizmin Bir Boyutu Olarak 1974’ler Sonrası Ermeni Terörü”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara 1985.

KURAN, Ercüment “Amiral Bristol Raporu ve A.B.D.’de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Edt. H. C. Güzel), Ankara 2001.

KURAT, Yuluğ Tekin, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara 1968.

KÜÇÜK, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara 1997.

LÜTEM, Ömer Engin, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 16-17, (Kış 2004-İlkbahar 2005).

_____, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 35, (2010).

_____, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 39, (2011).

_____, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 41, (2012).

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 1998.

- ÖKE, M. Kemal, *Ermeni Sorunu 1914–1923*, Ankara 1991.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara 2005.
- ÖZEL, Sabahattin, “Ermenilerin ve Yabancıların Gözüyle Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununa Bir Bakış”, *Aylık strateji ve analiz e-dergisi*, (Nisan
- PAMUKÇİYAN, Kevork, *Biyografileriyle Ermeniler C. IV*, (çev. Osman Köker), İstanbul 2003.
- SARINAY, Yusuf, “Ermeni Tehciri ve Yargılamalar 1915-1916”, *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (23-25 Kasım 2005)*, Ankara 2006.
- _____, “Ermeni Meselesi ve Gerçekler”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri C. II*, (29-30 Mayıs 2004), Ankara 2007.
- SONYEL, Salahi R., “Tehcir ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı”, *Belleten XLI/161* (Ocak 1997), Ankara 1997.
- _____, “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten XLIX/193-195*, (Aralık 1988).
- ŞEHİRLİ, Y. Atıla, “Asala’nın Ortaya Çıkışı, Eylemleri, İlişkileri ve Sonu”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (edt. İ. Bal., M. Çufalı), Ankara 2006.
- ŞIRACIYAN, Arşavir, *Bir Ermeni Teröristin İtirafları*, (çev. K. Mustafa Orağlı), İstanbul 1997.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1976.
- _____, “Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler”, *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir 1983.
- _____, *Lozan Telgrafları (1922-1923) C. I-II*, Ankara 1990.
- _____, *Şehit Diplomatlarımız 1973-1994 C. I-II*, Ankara 2000.
- TALAT PAŞA’NIN ANILARI, (yay. Alpay Kabacalı), İstanbul 2000.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, “Ermeni Diasporası Nedir? Ne İstiyor?” *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri C. III*, Ankara 2003.

TUĞLACI, Pars, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, C. III, İstanbul 2004.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987.

C. GAZETELER

Hürriyet Gazetesi, (9 ve 10 Nisan 1965).

Hürriyet Gazetesi, (16 Ocak 2006).

Radikal Gazetesi (16 Ocak 2006)

Türkiye Gazetesi (08 Mayıs 2004).

Vakit Gazetesi, (01 Haziran 1922).

Zaman Gazetesi, (16 Ocak 2006).

D. İNTERNET SAYFALARI

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/diplomatlar/index.html>, (03 Şubat 2007).

<http://www.haberx.com/Default.aspx?p=17&n=10456017&fn=1> (23 Eylül 2010).

<http://www.hyetert.com/haber3.asp?AltYazi=AnaSayfa&Id=9949&DilId=1>,
(22 Eylül 2010).

<http://www.hyetert.com/haber3.asp?AltYazi=Haberler\>Dünya&Id=1343&Sayfa=1&DilId=1>, (30 Eylül 2001).

<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=10003698&tarih=2010-09-22>

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&Date=&ArticleID=1020317> (23 Eylül 2010).

2003), <http://www.Stradigma.Com/Index.Php?Sayfa=Makale&Sayi=23&No=181>, (06.12.2006).

İNGİLİZ GENELKURMAY BAŞKANLIĞININ ERMENİ RAPORU: "TARİHSEL VE ETNOLOJİK AÇIDAN ERMENİLER" (5 NİSAN 1918)

(THE ARMENIAN REPORT OF BRITISH WAR OFFICE, GENERAL STAFF:
"HISTORICAL AND ETHNOLOGICAL NOTES ON THE ARMENIANS"
(5TH APRIL 1918))

Yrd. Doç. Dr. Tolga BAŞAK

Atatürk Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
tbasak@atauni.edu.tr

Öz: Bu çalışmada İngiliz Savaş Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığının "Tarihsel ve Etnolojik Açıdan Ermeniler" başlıklı raporuna yer verilerek raporun kaleme alındığı dönemin uluslararası konjonktürel gelişmeleri ışığında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Ermeni tarihiyle ilgili bilgiler içeren rapor I. Dünya Savaşı'nın son yılı içinde hazırlanmıştır. Raporla Türk-Ermeni, Ermeni-Kürt, Ermeni-Gürcü, Ermeni-Rus, Ermeni-İran ve Ermeni-Azeri ilişkilerine ait değerlendirmeler yanında Rus ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfusuna ilişkin istatistiksel veriler sunulmaktadır. Adı geçen veriler kaynaklarıyla beraber incelenmiş ve diğer kaynaklardaki bazı verilerle karşılaştırılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Ermeni Sorunu, Ermeniler, Ermenistan, İngiliz Savaş Bakanlığı.

Abstract: This study presents the report of the British War Office, General Staff on "Historical and Ethnological Notes on the Armenians." In the light of cyclical international developments of the era in which this report was written up, some evaluations are made. The report written in the last year of I. World War includes some information on Armenian history. Aside from assessments related to Turkish-Armenian, Armenian-Kurdish, Armenian-Georgian, Armenian-Russian and Armenian-Iranian relationships some statistical information on Armenian population are submitted in this report. This study also mentions the policy of British War Office on Armenians and lastly some statistical information revealed in this report are surveyed and compared with some other information given in different sources.

Keywords: First World War, Armenian Question, Armenians, Armenia, British War Office.

Giriş

19. Yüzyılın sonlarına doğru uluslararası politikalarda yer almaya başlayan Ermeni sorununun önemli bir boyutunu askeri değerlendirmeler sonucu ortaya çıkan siyasi açılım ve kaygılar oluşturuyordu. Osmanlı Ermenilerinin uluslararası ölçekteki tartışmalara dâhil olma süreci de Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında askeri zaferler elde etmesiyle başladı. Ermenilerin dağılmakta olan bir imparatorlukta ortaya koyabilecekleri askeri ve siyasi potansiyel dönemin emperyalist güçlerinin ilgisini çeker hale geldi. Rusya'nın bu potansiyeli tek taraflı kullanma girişimi İngiltere'nin doğudaki sömürgeler dünyasına yönelik kaygılarını tetikleyince¹ bir rekabet sorununun² uluslararası nitelik kazanma süreci başlamış oldu.

1877-78 Türk-Rus Savaşı ve Rusya'nın San Stefano Antlaşması ile elde ettiği kazanımlar bu süreçte bir milattı. Doğu Anadolu'nun bir bölümünün Rusya tarafından ele geçirilmesini İngiliz çıkarları açısından büyük bir darbe olarak değerlendiren İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard, Londra'ya gönderdiği telgraflarla durumun ciddiyetini vurgularken³ dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury de Majesteleri Hükümeti'nin Asya Türkiyesi'nde gelişen olaylara kayıtsız kalmasının mümkün olamayacağını ifade etmişti.⁴ Neticede Doğu'daki Rus kazançları Berlin Kongresi'nde sınırlandırıldı ve Ermenilerin Rus etki ve nüfuzuna girmelerine yol açacak San Stefano düzenlemeleri adı geçen kongrede revize edildi.⁵ İngiltere bundan sonra Osmanlı Ermenilerinin tek taraflı kullanılma potansiyelini Rus hegemonyasından çıkarmaya çalıştı ve bunu yaparken de Ermeni sorunu başka kılıf ve gerekçelerle -reform sorunu başta olmak üzere- uluslararası platformlarda konuşulmaya başlandı. Rekabet motifleri ve askeri gerekçelerle ortaya çıkan bu İngiliz politik tavrı Ermeni sorununu Avrupa'nın kongre ve konferanslar dünyasına taşıırken bu süreç 20. Yüzyıl'da Sevr'e kadar uzayacaktı.

20. Yüzyılın başında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne

1 James Long, *The Position of Turkey in Relation to British Interests in India*, East India Association, London, 1876, s.9-13.

2 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi, (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 53, Ankara, 2001, s.VII.

3 Arman J. Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830's to 1914*, London, 2003. s.64-65.

4 House of Commons Parliamentary Papers, 1878, Volume: LXXXII, Turkey No: 36 (1878), *Correspondence Respecting the Convention Between Great Britain and Turkey* of June 4, 1878, No. 1, The Marquis of Salisbury to Mr. Layard, Foreign Office, May 30, 1878.

5 House of Commons Parliamentary Papers, 1878, Volume: LXXXIII, Turkey, No: 22, (1878), *Annex to Article XIX of the Treaty of San Stefano*, s.14-15; House of Commons Parliamentary Papers, 1878, Volume: LXXXIII, Turkey, No:37, (1878), *Map Showing the Territory Restored to Turkey by the Congress of Berlin*, London, 1878, p.1; House of Commons Parliamentary Papers, 1878, Volume: LXXXIII, Turkey, No: 44, (1878), *Treaty Between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia and Turkey for the Settlement of Affairs in the East*, Signed at Berlin, July 13, 1878, Article; LVIII, p.27-28.

yönelik politikasının değişmesi Ermeni sorununu da etkiledi. Rusya, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından hemen önce Ermenileri politik ve askeri açıdan kullanma noktasında İngiltere'den onay alırken Ermeni sorununu tek taraflı sömürmesini engelleyen 1878 düzenlemeleri de ortadan kalktı. 1914'te Rusya'nın girişimleri sonucunda İstanbul'da uluslararası düzeyde bir konferans toplandı ve Ermeni sorunu başka politik ajandalar açısından tekrar güncellendi.⁶

I. Dünya Savaşı Ermeni reformları sorunu üzerinden Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nüfuz kurma ve devleti parçalama projelerini başka bir platforma soktu. Yeni uluslararası konjonktürel gelişmeler eşliğinde Ermeni sorununun sunduğu potansiyel İngiltere ve Rusya ile beraber kullanılmaya başlandı.

Dünya Savaşı'nda büyük güçlerin Ermeni sorununa ilişkin tavırları aynı çıkar dürtüleriyle şekillendi. Savaş bir an evvel Müttelikler lehine sonuçlandırılmıyordu. Bu noktada ilk adım Ermeni isyanları eşliğinde bir Rus-Ermeni işbirliği⁷ ile atılırken İngiltere'nin savaş propagandasını "Türkiye'deki Ermenilerin katliamı" üzerine inşa etmesi ikinci bir somut adım olarak tarihe geçti. Türkiye'deki Ermenilerin sınır dışı edildikleri, katliama maruz kaldıkları ve hatta ırklarının yok edilmeye çalışıldığı yönünde bir propaganda kampanyası başlatıldı. Bu kampanyanın sonucu İngiliz Savaş Propaganda Bürosu Wellington House ve Dışişleri Bakanlığı'nca üretilen "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916, Miscellaneous, No:31" adlı çalışma oldu.⁸

Bu süreçteki son adım ise Rusya'nın 1917'de Bolşevik İhtilali ile savaş dışı kalmasından sonra atıldı. Bu dönemde Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki Rus işgal sahası Ermeni çete ve askerleriyle korunmaya çalışıldı. 1917-1918'de doğuda bir İngiliz-Ermeni askeri ittifakı gerçekleşti. İngiltere, Rus ordusunun çekilmeye başlamasıyla Doğu cephesinde meydana gelen boşluğu doldurmak ve Kafkasya'daki petrol bölgelerini koruyup sömürge imparatorluğu açısından tehlike arz eden Türk birliği projesini engellemek için Rusya'nın savaş başındaki politikasına başvurdu. Askeri açıdan Ermeni birlik ve

6 *British Documents on Foreign Affairs: Report and Papers from the Foreign Office Confidential Print*, Part: I, Series: B, The Near and Middle East, 1856-1914, Volume: 20, Editor: David Gillard, Her Britannic Majesty's Stationery Office, 1985. s.433; *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Edited by G. P. Gooch and Harold Temperley, Volume: X, Part: I, *The Near and Middle East on the Eve of the War*, London, 1936, s.531-532;545-546;548; Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İstanbul, 2000, s.132.

7 The National Archives of United Kingdom, Public Record Office, Foreign Office, 371/2147/74733, P. Stevens to Foreign Office, 29.10.1914; TNA. PRO. FO. 371/2147/74733, *Consul Stevens (Batoum)*, to *Foreign Office*, October 29, 1914; TNA. PRO. FO. 371/2146/68443, *Francis Kinby (Ruster on Don)* to *Foreign Office*, November 7, 1914.

8 *The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916, Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon with a Preface by Viscount Bryce*, Misc No: 31, Cmd 8325, H. M. Stationery Office, London, New York and Toronto, 1916. I. Dünya Savaşı esnasındaki İngiliz propaganda faaliyetlerinin Ermeni sorununa etkisi hakkında bkz. (Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, İstanbul, 2008, s.196-228.)

çetelerine destek verilerek bunlar İngiliz savaş politikaları doğrultusunda kullanıldılar.⁹

Doğu Anadolu ve Kafkasya’da askeri plan ve gerekçelerle ortaya koyulan İngiliz-Ermeni ittifak projesi kısa sürede politik açılımları da beraberinde getirdi. Ermenilerin savaş azimlerini artırmak isteyen İngiliz Hükümeti, savaş başında Rusya’nın dile getirdiği “Bağımsız Ermenistan” söylem ve vaatleriyle Ermenileri motive etmeye çalıştı. Askeri alandaki işbirliğine siyasi içerikler yüklemişti. Aslında başka alternatifleri olmayan Ermeniler de politik gelecekleri açısından İngilizleri kullanmak istiyorlardı.¹⁰ İngiliz Dışişleri Bakanlığı tasarladığı sempatik plan ve projelerle savaştan sonra bağımsız bir Ermenistan’ın hayata geçirilmesine ilişkin ciddi göndermelerde bulundu.¹¹

Ermenilerin savaş azimlerini artırmak isteyen İngiliz Hükümeti, savaş başında Rusya’nın dile getirdiği “Bağımsız Ermenistan” söylem ve vaatleriyle Ermenileri motive etmeye çalıştı.

İngiliz Savaş Bakanlığı da savaş şartları altında Ermeni sorununu propaganda malzemesi olarak ele almış ve propaganda bürosu Wellington House¹² bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmişti. Bununla birlikte Savaş Bakanlığı’na göre

Ermenilerin politik gelecekleri açısından Doğu Anadolu veya Kafkasya’da herhangi bir yükümlülük altına girilmemeliydi.¹³ 1917 yılının sonlarına doğru Londra’da toplanan İngiliz Savaş Kabinesi de Ermenistan için ABD koruması önerdi.¹⁴ Bu tavır İngiliz Hükümeti’nin savaş sonrası Ermeni politikasının da bel kemiğini oluşturacaktı. Savaş Bakanlığı’nın Ermeni sorununa ve özellikle de “Bağımsız Ermenistan’a” ilişkin gerçekçi bakış açıları zaman zaman Dışişleri Bakanlığı’nda tartışmalara neden oldu.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Savaş Bakanlığı ile Dışişleri Ermeni sorununa ayrı pencerelerden bakmaya başladılar. Askeri değerlendirmeler bölgedeki şartlara uyumlu bir çerçeve geliştirirken, Dışişleri Bakanlığı daha önceki

9 TNA. PRO. FO. 371/3284/75611, “Memorandum Regarding the Support Afforded to the Armenians”, *Department of Military Intelligence to Foreign Office*, April 29th 1918.

10 TNA. PRO. FO. 371/3062/234125, Mr. Stevens (Tiflis) to Foreign Office, December 10, 1917; TNA. PRO. FO. 371/3062/219773, War Office to Mr. Balfour, Secret, No: 0149/4786 (M.0.2), 29th October, 1917; *Lord Bryce to Lord Robert Cecil*, November 5, 1917; TNA. PRO. FO. 371/3016/208687, *General Barter to C. I. G. S.*, No: 1332, 24 October 1917; *Foreign Office to Sir C. Spring Rice (Washington)*, No: 4687, 2 November 1917.

11 TNA. PRO. FO. 371/3018/237859, *Foreign Office to Mr. Stevens (Tiflis)* No: 5, December 13th, 1917; TNA. PRO. FO. 371/3062/234125, *Foreign Office to Mr. Stevens (Tiflis)*, December 13th, 1917; TNA. PRO. FO. 371/6561/E 14000, *The Case for Armenia, The British Armenia Committee*, London, 1921, s.6-8; Artin H. Arslanian, “British Wartime Pledges, 1917-1918”, *Journal of Contemporary History*, Volume:13, Number: 3, (July, 1978), s.517-529.

12 TNA. PRO. CAB. 24/3, G.102, s.2.

13 TNA. PRO. FO. 371/3018/237859, *C.I.G.S to General Shore*, December 17th, 1917; *Foreign Office to Sir C. Marling (Teheran)*, No: 353, December 16th, 1917.

14 PRO. CAB. 23/13, *War Cabinet 308a Secret, Draft Minutes of a Meeting held at 10 Downing Street, S.W.*, on Monday, December 31, 1917 at 4 P.M., s.2-4.

vaatler ve Hristiyan dünyasının şampiyonluğu çizgisinde hareketle Ermeni sorununu ve kullanılma potansiyelini sonuna kadar sömürdü. Paris'te genel olarak Türkiye, özel olarak ise Doğu Anadolu ve Ermeni sorununa ilişkin yapılacak düzenlemeler esnasında Savaş Bakanlığı tarafından yapılan uyarılar¹⁵ dikkate alınmadı ve Sevr haritasında Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünün Ermenistan olarak belirlenmesi kararlaştırıldı.¹⁶ İngiliz Savaş Bakanlığı'nın uyarılarını göz ardı eden siyasiler, Ermeni sorununa ilişkin tavırlarını Lozan'da tamamen değiştirmek zorunda kaldılar.

Ermeni sorunu genel olarak savaş esnası ve sonrası dönemlerde güncellendiği için İngiliz askeri çevrelerce de Ermeniler ve Ermeni sorunuyla ilgili raporlar hazırlanıp bu raporlar değerlendirilmeleri açısından siyasi platformlara iletilmişti. Bu raporlardan biri de I. Dünya Savaşı sona ermeden yaklaşık altı ay önce İngiliz Genelkurmay Başkanlığı tarafından Dışişleri Bakanlığı'na iletilen notlardan oluşuyordu. Bu notlarda Ermeniler ve Türk-Ermeni ilişkileri başta olmak üzere Ermeni sorununun tarihsel sürecine yönelik bazı bilgi ve değerlendirmeler eşliğinde savaş öncesi Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki nüfus istatistiklerine yer verilmişti. Adı geçen rapor 5 Nisan 1918 tarihli olup "Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler"¹⁷ başlığını taşıyordu:

Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler

İçerik Özeti

1. Bağımsız Ermenistan, 2. Coğrafi Dağılım, 3. Ermeniler ve Türkler, 4. Ermeniler ve Kürtler, 5. Ermeniler ve Gürcüler, 6. Ermeniler ve Rusya, 7. Ermeniler ve İran, 8. Ermeniler ve Azeriler

Ekler

Ek I. Ermenilerle ilgili İstatistikler

Ek II. Brest-Litovsk Antlaşması ve Ermeniler

15 TNA. PRO. CAB. 24/89, G.T. 8292, *War Cabinet*, "Military Policy in Asia Minor" Memorandum by the Secretary of State for War" 9th October 1919; HLRO. LG/F/206/4/14, "Erzerum and the Western Boundary of Armenia" *General Staff War Office*, 11.2.1920, B. B. Cubitt, (WO) to Secretary of the Cabinet, 12 February 1920; TNA. PRO. WO. 106/64, "The Situation in Turkey, 15th March, 1920", s.8-9; TNA. PRO. CAB. 24/103, C. P. 1035, "Treaty of Peace with Turkey", *Copy of letter from Marshal Foch to Mr. Lloyd George*, March 30, 1920; TNA. PRO. CAB. 24/103, C. P. 1014, "General Staff Memorandum on the Turkish Peace Treaty", *The War Office*, 1st April, 1920.

16 *Traité Entre Les Puissances Alliés et Associées et la Turquie Signé Le 10 Aout 1920, A Sevrès*, Texte Français, Anglais et Italien, s.190-191.

17 TNA. PRO. FO. 371/34105/204335, "Historical and Ethnological Notes on the Armenians", General Staff, War Office, 5th April, 1918, p.1-10.

Burada herhangi bir kronolojik araştırma veya detaylı istatistiksel değerlendirmeden ziyade Ermeni sorununun çok daha fazla ön plana çıkan tarihsel ve etnolojik altyapısı kısaca özetlenecek, sayısal dağılımla ilgili değerlendirmeler ise “Ekler” bölümünde verilecektir.

1- Bağımsız Ermenistan

Buradaki en önemli nokta I. Selim’in 1514’teki fethinden beri Osmanlı Türklerinin “Ermenistana” sahip olmaları gerçeğidir. Değişik sınırlar ve zamanlarda bu tarihten önce bağımsız bir Ermenistan var olduysa da bu devletin son olarak 11. Yüzyılın son çeyreğinde (1021) ortadan kalktığını söylemek gerekir. Kilikya’da ortaya çıkan sonraki Küçük Ermenistan Krallığı (Kingdom of Lesser Armenia) ise kabul etmek gerekir ki bir nakildir. Bu yüzden burada Osmanlı öncesi Ermeni tarihi ile ilgili birkaç özel noktadan fazlasını belirtmek faydasız görünmektedir.

- a. Ermeniler, çağımızın ilk bin yıllık zaman dilimi boyunca Roma ve Bizans İmparatorlukları ile İran, Mezopotamya ve Halifelerin idaresindeki Suriye gibi çeşitli Doğu imparatorlukları arasında bir çeşit tampon konumunda idiler. Bu dönemde Küçük Asya’ya hâkim olan güç, Partlara karşı olduğu gibi Mezopotamya ve İran’ı kontrol eden güçle aktif bir rekabet halinde iken, Ermeniler, aşağı Aras Vadisi’ni tutarak bağımsızlıklarına ulaştılar. (Aşağı yukarı MS ilk üç yüzyıl)
- b. Coğrafi nedenler ve Roma İmparatorluğu’na yüzeysel tabiiyet Ermenistan’ın yoğun bir şekilde Roma nüfuzuna maruz kalmasını engelledi. Aynı sebepler dinsel farklılıkları artırarak Bizans’la ilişkileri de etkilemişti.
- c. Ermenistan’ın MS 387’de Pers (Sasaniler) ve Roma İmparatorlukları arasında paylaşılmasından yaklaşık olarak yüz yıl önce Ermeniler, St. Gregory tarafından Hristiyanlığa dönüştürüldüler. Bu durum, Ermeni alfabesinin standardizasyonu yanında İncil’in de çevirisi ile birlikte Ermeni toplumunun kaynaşmasına yardım etti. Bununla beraber 5. Yüzyılın sonlarında Roma Kilisesi’nden nihai ayrılış Ermenileri Avrupa etki ve nüfuzundan izole edilmiş bir hale getirdi. Ermeni milliyetçiliğinin en fazla dikkat çeken özelliği bu milliyetçiliğin arzu ve geleneklerinin Gregoryen Kilisesi bünyesinde toplanmasıydı. Bu sınırlı güç, Ermenilerin Bizans (daha sonra Moskova tarafından temsil edilecek) ve Roma ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyerek İslami güçler karşısındaki mücadelelerinde Ermenilerin yalnız kalmalarına sebep oldu. Ermeniler ancak asıl yurtları Ermeni

platosundan Sivas ovası veya Kilikya'ya taşındıktan sonra diğer Hristiyan unsurlarla işbirliği yapmaya başladılar.

- d. Din bağına rağmen Ermeniler pek fazla dayanışma gösteremediler. Doğu ve batı doğrultusunda uzanan yüksek ovalar genel olarak geçit vermeyen sıradağlarla kesildiği için doğu veya batıdaki hiçbir imparatorluk Ermenileri tam olarak ele geçirecek enerjiyi ortaya koyamadı. Sonuç itibarıyla hüküm süren/egemen gücün, zaman zaman kuvvetli bir lider veya lider silsilesi hâkimiyeti altında bir araya gelen yerel soylular ve yabancı maceracılar/gezginlerden biri olduğu görüldü. "Bunlardan bazıları Rum imparatorunun, bazıları Halife'nin, bazıları Müslümanların, bazıları Hristiyanların, bazıları Ermenilerin, bazıları Kürtlerin, bazıları da Arap emirleri ve onların yardımcılarının soyundan gelenlerin vassalı idiler." Aşağı yukarı bir feodal rejim görünümünde olan bu sistem Selçukluların baskısıyla önemli ölçüde değişime uğradı ve birçok Ermeni'nin Sivas ve Halep doğrultusunda batı ve güney-batıya doğru yönelmeleriyle sonuçlandı. İmparator II. Basil'in 1021'de Van "hanedanını" Sivas'a ve IV. Michael'in Aras ve Arpa Çayı vadisinin ortasında bulunan Bagratid hanedanını Kilikya'ya nakletmesi Selçuklularla beraber ortaya çıkan bu süreci tamamladı. Sonuç eski "Ermenistan"da kalan Ermeni soyluları açısından büyük bir azalmaydı. Aralarındaki üç yüzyıllık mücadele döneminde Kürtler ve Selçuklular, liderleri olarak ruhban sınıfı ile belirli oranda ticaret ve ilkel endüstri ile uğraşan bir grup eşliğinde Ermenileri köylü sınıfını oluşturan unsurlar haline getirerek neredeyse onları tamamen pasifize ettiler.
- e. Bagratid Krallığı (886-1041): Bagratid Krallığı, Rusya Transkafkasyası'ndaki Ermeni popülasyonunun başlıca bölgeleri üzerinde önemli ölçüde egemenlik kurmanın yanında milli bir hakimiyet ve kahramanlık dönemini ifade etmesi açısından da önemlidir. Abartılmış olmakla beraber bu krallığın tarihi geleneği Rusya Transkafkasyası'nda Erivan yakınlarında bulunan dinî merkez Eçmiyazın ile birlikte hâlâ önemli bir etkiye sahiptir.

2- Coğrafi Dağılım¹⁸

Ermenilerin gerçek yurtları olarak kabul edilip doğu-batı doğrultusunda uzanan sıradağlarla kesilen yüksek plato,¹⁹ kuzeyde Pontus dağları, güneyde Doğu Toroslar ve Kürdistan Alpleri, batıda Toroslar içinden Erzincan'a

¹⁸ Sayılar ve yüzdeler için Ek 1'e bakınız.

¹⁹ Platonun ortalama yüksekliği 5000 fit olmakla beraber birçok bölge 7000 fitin üzerindedir.

oradan da kuzeye Pontus dağlarına ulaşan Fırat, doğuda Hakkâri, Türk-İran sınırındaki Van Gölü'nün en yüksek doğu noktası Ağrı Dağı (Ararat) ve Pontus Alplerinin iç kesimlere doğru kavisli uzantılarıyla çevrilidir. Bu çalışmada "Ermenistan" kelimesi yukarıda bahsedilen sınırlar dâhilindeki bölgeyi ifade etmek için kullanılacaktır.

Bölgenin kuzey ve güney sınırları, doğu ve batı sınırlarından daha belirgindir; Pontus ve Toros dağlarının her biri sadece iki önemli giriş-çıkış hattı ile geçilen bir set oluşturur; ilk durumda (Pontus dağları) Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon rotası ve Çoruh'la denize çıkış sağlanırken, ikinci durumda (Toroslar) Bitlis Boğazı, Hani ve Argana geçitleri söz konusudur. Bu nedenle Araplar Ermenistan'da hiçbir zaman bir mevki ele geçiremediler ve bölgeye önce doğudan sonra da batıdan Müslüman akınları gerçekleşti. Trabzon-Tebriz kervan güzergâhı bir tarafa bırakılırsa Karadeniz, dağınık yerleşkelerine rağmen denizcilikle ilgili yetenek ve gelenekleri olmayıp karasal bir toplum olan Ermenilerin gelişimine herhangi ciddi bir katkı sağlamadı. Fırat'ın batısındaki bölge yavaş yavaş Sivas ovaları ve Osmanlı Türklerinin merkezi olup Ermeni ve Kürtlerin dağınık göçmen gruplarının ötesine geçemediği Anadolu stepleri haline geldi. Doğu Toros ve Pontus dağ uzantılarının Erzurum ve Van Gölü'nün doğusunda birleşmesi Ararat'ın son nokta olduğu bir dağ kümesi oluşturur. Bu silsilenin genel güzergâhı Çoruh'tan Ararat'a kadar güneydoğuya, sonrada daha güneyedir. Bölgenin yüksek rakımına rağmen bu silsile aşılmaz bir engel teşkil etmez. Özellikle Erzurum'un güneyinde Bingöl Dağı'ndan çıkıp doğuya yönelen Aras (Nehri), Ağrı ve Soğanlı Dağı arasındaki geçit içinden yol aldıktan sonra Rusya Transkafkasyası'na yönelerek burada verimli ve göz alıcı bir vadi oluşturur. Doğu ve Batı Fırat'la nispeten kolay bir bağlantıya sahip olan üç vadi tüm zamanlarda genel hareket noktası olmuştur. Ararat'ın güney dağ uzantıları da Hakkâri'de buluşmadan önce Urmiye Gölü'nü çevreleyen verimli topraklardan veya Kızıl Uzen Su (Kızıl Uzun Su) ile onun kollarından Doğu Fırat'a uzanan Van, Malazgirt ve Muş ovalarına doğru hareket eden doğu toplumlari veya ordulari açısından devamlı surette bir geçiş imkânı sunmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi tanımlanan Ermenistan, bütünüyle/tamamen Ermenilerin gerçek yurtları değildi. Ermeniler, erken zamanlardan beri Erivan ve Gümrü çevresinde yoğunlaşmış Orta Aras ve Arpa Çayı havzası sakinleri olmalarına rağmen onların Rusya Transkafkasyası'ndaki artış ve yayılmaları Ermenistan'dakinden daha sonra gerçekleşti. Milli merkez olarak Van, Ani'nin önündeydi.

Genel olarak azınlık konumunda olmaları Ermeni dağılımının başlıca özelliği iken Ermenistan'ın en verimli topraklarında, Erivan, Kars ve Yukarı Kura'da

yerleşmeleri Ermenilerin bu konumlarını telafi edici önemli bir faktördü. Van, Muş, Bulanık, Palu ve Eleşkirt ovaları 1914'te Ermeni köyleriyle dolu olup bunlar Ermeni yaşamının orijinal merkezleriydiler. Zirai yetenekleri, ticari beceri ve el sanatlarındaki hünerleri küçük kasabalarda toplanmalarına yardımcı oldu. Bu durum sonuç itibariyle Ermeni toplumunun Türkiye ve Transkafkasya'nın birçok şehrine yayılmasına yol açtı. Bu "şehirli" Ermenilerinin gelişimleri o kadar muazzam oldu ki, ilerleme kaydedip ticari, finansal ve sanayi faaliyetlerle uğraşan bu sınıfla²⁰ "şehir" liderlerinin kuramsal/dogmatik batılılaşmasına meyletmeyen ve önemli ölçüde eğitilmiş ve çalışkan olan köylü sınıfı arasında toplum olarak belirgin bir fark ortaya çıktı. Bu iki grup arasında son derece nadir evlilikler gerçekleşti. Buna paralel olarak fiziksel farklılıkların var olduğuna inanan bazı otoritelere göre bu ayrışmaya etki eden faktörler arasında Ermenilerin dağınık konumlarından kaynaklanan doğal farklılıklar da söz konusuydu. Tiflis civarındaki Ermeniler, Muş Ermenilerinden, Fırat'ın güneybatısındaki Türkçe konuşanlardan veya İstanbul'daki kalabalık Ermeni toplumundan belirgin farklılıklara sahiptiler. Son olarak Ermeniler arasındaki üçüncü bir ayrışma noktasının son iki grubun sayıca az olmasına rağmen Gregoryenler, Roma Katolikleri ve Protestanlar²¹ arasındaki güçlü düşmanlıktan kaynaklandığı söylenebilir.

3- Ermeniler ve Türkler

11. Yüzyıl itibariyle Selçukluların Ermenistan üzerinden Anadolu'ya girmelerinden ve Selçuklu, Kürt ve Ermeni idarecilerin kaotik ve perişan bir silsile döneminden sonra Osmanlılar 16. Yüzyılın başlarında Ermenistan'ı ele geçirdiler. 4. Paragrafta özetlenecek olan Osmanlıların Ermenilere yönelik politikası önemli ölçüde onların Kürtlere karşı tutumlarına bağlı olarak şekillendi. Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu genelinde Hristiyan unsurlar olarak dini ve milli işler başta olmak üzere belli başlı hukuksal konularda tam yetki ile dini liderler altında ve "milletler" (millet sistemi) dâhilinde teşkilatlandırıldılar. Ermenilere dini özgürlük ile eğitim ve belediye işlerinde yönetim hakkı sağlayan bu sistemin sonucu, ileride Ermenilerde tamamen milli bir bilince dönüşecek olan güçlü bir toplumsal duygu ve girişimi teşvik etmek oldu. Başka bir ifadeyle bu Türk politikası, Ermeni Kilisesi'nin nüfuzunu artırdı. Bununla beraber din adamlarının sivil liderler olarak ön plana çıkmaları onların ruhani liderliklerini olumsuz yönde etkiledi ve din adamlarını daha tutucu bir hale getirdi. 1839'dan itibaren Ermenilerin bu katı dinsel sistemden kurtulma eğilimleri Sultan tarafından da

20 Ayrıca ruhban sınıfı da genel olarak şehirlilerden (şehir sınıfindan) oluştu.

21 Bununla beraber son dönemlerde bu düşmanlık son derece azaldı ve hatta Protestanlar Gregoryen Milli Meclisi'ne kabul edilir duruma geldiler.

desteklenmeye başlandı ve bu süreçte kilise nüfuzuna rakip olarak ruhban sınıfından olmayan bir Ermeni entelektüel grubu ortaya çıktı. Daha sonra Avrupa'daki ihtilalci fikirleri ve Balkan devletleri örneğini model alan Ermeniler, otonomi ve hatta bağımsızlık elde etmek için giderek daha fazla bir şekilde şiddet eylemlerinin destekleyicileri haline geldiler. 1878'deki hayal kırıklığının sebep olduğu artan güç ve azgınlıkları II. Abdülhamit'in Ermenilere yönelik önceki Türk politikasına (dini liderler önderliğinde millet sistemi) dönmesine sebep oldu. 1908'den sonraki kısa bir dönem (ittifak dönemi) bir tarafa bırakılacak olursa Türk hükümeti ile Ermeniler arasındaki daha sonraki ilişkiler olabildiğince kötü gelişti. Olayları burada ayrıntılı bir şekilde ele almak gerekli görülüyor (ayrıca 6. Paragrafa bakınız.) bununla beraber Ermeni Kilisesi'nin devamlı olarak radikaller ve bunların komitelerinin planlarına karşı çıktığı, Avrupa devletlerinin rekabet ve kararsızlıklarının Ermenilerin durumlarını son derece zayıflattığı, ayrıca Ermeni ihtilalci propagandasının yadsınamaz bir şekilde aktif olmasına rağmen bu propagandanın şehirlerdeki Ermeniler haricinde etkili olup olmadığının tartışmalı bir konu olduğu belirtilebilir.

Kürtlerle birlikte Ermeniler de Ermenistan'ın kuzey ve doğusunda Türklerle (ve Türkmenlerle) son derece iç içe girmiş vaziyetteydiler. Ermeniler, tamamen Türk bölgeleri olan Fırat'ın batısında özellikle şehirlerde Türkler arasında dağınık bir şekilde yaşarlarken, Erzurum ve Erzincan gibi birçok bölgede Ermeni ve Türklerden oluşan köyler vardı. Bundan elli yıl önce Ermenilerin çok fazla bir düşmanlık olmaksızın komşularıyla (Türklerle) yan yana yaşamış oldukları görülüyor. Bununla beraber Ermeni milliyetçiliğinin tezahürü yanında polis ve merkezi hükümetin zorbalık ve zulmü, Türk ve Ermenilerin birbirleriyle olan ilişkilerini katlanılmaz bir boyuta sokan katliamlardan önce iki toplum arasında güvensizlik ve kuşku atmosferinin ortaya çıkmasına sebep oldu.

4- Ermeniler ve Kürtler

Türkiye'de kalan Ermenilerin Türk hâkimiyeti altında kalıp kalmayacakları sorunu Türk-Ermeni meselesinin odak noktasıdır. Savaşın önce bu iki toplum (ırk) son derece iç içe girmiş vaziyetteydiler ve tarih boyunca da bunların son derece yakın ilişkileri olmuştu. Ermenistan'ın Selçuklu harabiyeti ve Osmanlı teşviki sonucunda Kürtlerin kuzeye ve kuzeybatıya doğru tedrici yayılımları bu durumu daha da kuvvetlendirdi. Bazı Kürt aşiretlerinin özellikle Kuzey Mezopotamya'da zirai yetenek gösterip yerleşik hayata geçmelerine rağmen dağların göçebe veya yarı göçebe kırsal unsurları Kürtlerle, tarımla uğraşan yetiştiriciler olarak Ermeniler birbirlerine tamamen ters düştüler. Kışın yaşanması zor olan bölgelerden daha ılıman yerlere inme

zorunluluğu, çayır keşif hareketlilikleri ve müşterek ekonomik gereksinimleri Kürt ve Ermeniler arasındaki çatışma ve anlaşmazlıkları sürekli hale getirdi. Bununla beraber 19. Yüzyıl'dan önce bu iki toplum arasındaki ilişkilerin çok da fazla kötü olmadığı vurgulanmalıdır. Osmanlı politikası Kürtleri İran'a karşı yarı-bağımsız bir set olacak ve kendi aşiret yetkilerine ek olarak Kürtlere Ermeniler üzerinde feodal bir hâkimiyet devam ettirme yeteneği sağlayacak şekilde (Kürtler lehine) tezahür etmişti.

Sonuç itibariyle Ermeni köylüsü reaya haline gelerek herhangi bir Kürt liderinin/aşiret reisinin saldırısına karşı kendi hamilerinin korumasına mazhar oldular. Türkiye'deki diğer Hristiyanlara olduğu gibi Ermenilere de dinsel tolerans ortamı sağlandı. Bununla beraber Ermeniler ve Kürtler arasındaki şiddetli düşmanlık sürecinde dinsel farklılıkların çok az veya yapay bir etkisi oldu.

Kürtler, önemli ölçüde Animist ve Paganist unsurların yanında Sünniler ve Şiiler olarak ayrılırlar. Irksal olarak Turani değil İranidirler ve bunlardan bazıları Farsçayla benzerlik gösteren Kürt lehçelerinin bir çeşidini konuşurlar. Genel olarak Türklerle iletişimleri resmidir/bürokratiktir ve onlara karşı tutumlarını esas itibariyle İstanbul'un kendilerine yönelik politikası belirler. Yukarıda genel hatlarıyla altı çizilen bu politika Sultan Mahmut'un Ermeniler ve Kürtler arasında resmi Osmanlı yönetimi ve bir merkezileştirme dönemi başlatmasıyla 19. Yüzyılın başlarında değişime uğradı. Bir süre sonra -yaklaşık olarak 1830'larda- Avrupa devletlerinin Ermenilere yönelik ilgileri ve adı geçen yüzyıl boyunca bu ilginin giderek artması Kürtler üzerinde olumsuz bir etki yaptı. Türk-Rus savaşından sonra II. Abdülhamid'in Ermenilere karşı Kürtleri tutan politikası ise Kürt-Ermeni ilişkilerini ölümcül bir şekilde kötüleştirdi. Kürtlere silah dağıtılıp "Hamidiyeler" oluşturuldu ve katliamlar organize edildi. Aynı zamanda Kürtler ziraata verimsiz toprakları işlemek ve daha verimli Ermeni topraklarını ele geçirmek için teşvik edildiler ve buna mümkün olduğu kadar zorlandılar.

1908'den sonra İttihat ve Terakki Partisi işleri düzeltmeye çalıştı. Özellikle İbrahim Paşa'nın Milli İttifakı'nın vergi indirimi sayesinde bu konuda bazı ilerlemeler kaydedildiyse de Kürtlere silah dağıtımını gibi ölümcül bir hata telafi edilemedi. Savaşla beraber İttihatçılar Abdülhamit'in politikasına geri döndüler ve Ermenileri yok etmek/imha etmek (exterminate) yolunda ortaya koydukları başarılı çabalarıyla Abdülhamit'i bile geride bıraktılar. Aralarında aşiret bilincinden biraz daha fazlası olan Kürtler herhangi bir sistematik milliyetçi politika uygulama yeteneğine sahip olmadıkları için topyekûn Ermeni katliamlarına karışmamışlardı. 1915 katliamları esnasında özellikle Dersim (aşağı yukarı Harput ve Erzincan arasında olan ıssız bir bölge) ve

Halep vilâyeti Kürtlerinin bazıları Ermenilere olabildiğince iyi davrandılar. Son dönemlerde Ermeni-Kürt sorununun oldukça kötü bir hale gelmesi kısmen yapay içeriklidir. Güçlü ve deneyimli bir hükümetin vahşi ve savaşçı Kürt kabilelerini bastırıp sindirmiş olması, ayrıca kırsal ve zirai toplum (göçebe ve yerleşikler) arasındaki anlaşmazlıkları hoşgörülü bir şekilde düzeltip dengede tutması ve özellikle Kuzey Mezopotamya'daki Kürt yerleşimlerinin elverişli bir hale getirilmiş olması (rehabilitasyonu) durumunda istisnai sorunlar bir tarafa, Ermeni ve Kürtlerin eskiden olduğu gibi beraber yaşayabileceklerine yönelik yorumlara inanacak güçlü deliller var.

5. Ermeniler ve Gürcüler

Bu iki toplum Küçük Asya'nın kuzeydoğusunda ve Transkafkasya'da iki Hristiyan grubu temsil etmekle beraber Gürcüler Ortodoks olup ırksal açıdan Kafkasya grubuna dahildirler. Ermeniler ve Gürcüler mizaç ve karakter bakımından pek fazla ortak noktaya sahip olmadıkları gibi yazınsal ve kültürel gelişimleri de birbirlerine yakın değildir. Bununla beraber Ortaçağ tarihinin bazı dönemlerinde toplumlar arasında olmasa bile Ermeni ve Gürcü liderler arasında bir hayli tarihsel bağ mevcuttu. Coğrafi konumları doğal olarak Bizans imparatorlarını Gürcistan ve Ermenistan'ı doğu ve kuzeydoğu doğrultusundaki Türk-Azeri yayılcılığı ile Halifelerin Arap akınlarına karşı doğal bir bariyer şeklinde kullanmalarına neden oldu. Bunu bir Pan-Greek politikasıyla birleştirmeye yönelik ısrarlı girişim, hareketin genel olarak başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olacak diğer faktörlerle karşılaştı. Bununla beraber modern Rusya Ermenistanı'nda Bagratid Hanedanı (846-1045) ve aynı hanedanın Gürcistan'daki uzantısı döneminde Hristiyan bir blok oluşturma hareketi kısa süreliğine başarılı oldu. Bu başarısızlığın başlıca sebepleri Ermeni din adamları ve Ortodoksların çatışma ve entrikaları ile özellikle Van Kralları döneminde Ermeni feodal liderlerinin birbirlerine karşı düşmanlıkları ve Gürcülerin kibirden kaynaklanan mesafeli duruşları idi. Bu dönemde Ermenilerin şu anda tamamen ortadan kalkmış görünen güçlü bir feodal soylu sınıfına sahip oldukları da ifade edilmelidir. Sonraki yüzyıllarda Müslümanların (Selçuklu, Osmanlı, Moğol, İran) akın ve fetihleri esnasında Ermeni-Gürcü birliğine yönelik herhangi bir teşebbüste bulunulmadı. Ermeni soyluları ya küçük Ermenistan'a göç ettiler ya öldürüldüler ya da bölgeyi ele geçiren güçlerin hizmetinde kaldılar. Gürcüler, 1801'deki Rus ilhakına kadar değişken sınırlar içinde bağımsızlıklarını sürdürdüler. Son zamanlarda Tiflis ve civarındaki çoğu Türkiye göçmeni olan Ermeni nüfusundaki artış Gürcüler açısından son derece hassas bir bölgede ırksal sorunlar ortaya çıkardı. Baskıcı Rus politikası olumsuz olmakla beraber belki de Ermeniler ve Gürcüler arasındaki tek ortak bağıdı.

6. Ermeniler ve Rusya

19. Yüzyılın son çeyreğindeki Rus-İran savaşları sonucunda Transkafkasya'daki Ermenilerin çoğu 1830'a kadar Rus hâkimiyeti altına girerken Kars, Ardahan ve Batum bölgesi Ermenileri 1878'de Türkiye'den Rusya'ya geçti. 19. Yüzyıl'dan önce Rusya'nın Ermenilerle herhangi önemli bir iletişimi yoktu. Yüzyılın önemli bir bölümünde Ermenilere iyi muamele edildi. Ermeniler, Rus sınır güçlerinin desteğine mazhar olma avantajıyla kendi hallerine bırakıldılar. Türklere karşı bir bariyer oluşturdukları için Hükümet açısından değerliydi ve nispeten müreffeh ve istikrarlı durumları Türk vilâyetlerinden bu bölgelere hatırı sayılır bir göçe sebep oldu. Bununla beraber 1880'li yılların başlarında Rus politikası değişikliğe uğradı. Bu değişikliğin başlıca sebepleri 1877-78 savaşından sonra Türkiye kaynaklı korkuları izole etmeye çalışmak ve 1881'de II. Alexander'ın öldürülmesi sonucunda ortaya çıkan reaksiyondur. Aslen Ermeni kökenli olan Loris Melikov'un Ermenistan ve Transkafkasya Ermenilerini içine alıp Rusya'nın egemenliğinde yapılandırılacak bir Ermeni devletine ilişkin planı rafa kaldırıldı ve bundan sonra Ermeniler katı bir şekilde resmi ve bürokratik baskıya maruz kaldılar. Özellikle Ermenileri Ortodoks Kilisesi'ne girmeye zorlayarak Ruslaştırma girişimleri tamamen başarısızlıkla sonuçlandı. Bir müddet sonra Ermeniler arasında yaşayan Rusların sayısı resmi görevliler ve askerlerle sınırlı hale gelirken iki toplum asla birbirleriyle ilişki kurmadı. Türk ve Rus İmparatorlukları içerisindeki Ermenilere yönelik Rus politikası savaştan hemen önce, İstanbul'a karşı politik bir enerji eşliğinde umut eğilimine yol açtı. Türkler tarafından yapılan katliamlar ve Jön Türk devrimiyle beraber beliren umutların mahvolmasına rağmen birçok Ermeni lideri (Taşnak Partisi) Rusya ile temasa geçmekten ziyade Türkiye tarafından daha fazlasının yapılabileceğini düşünüyorlardı.

*Türk ve Rus
İmparatorlukları
içerisindeki Ermenilere
yönelik Rus politikası
savaştan hemen önce,
İstanbul'a karşı politik bir
enerji eşliğinde umut
eğilimine yol açtı.*

Farklı kiliselerin ölümcül engeli ve Ermenilerin Rus köylüsünün niteliklerini öğrenip değerlendirme fırsatı bulamamış olmaları gerçeği her iki tarafın da (Ermeniler ve Ruslar) birbirinden etkilenme durumunu son derece sınırlı hale getirdi. Rusya, güçlü bir hükümet anlamına gelmesine rağmen bu avantajlı durumu sekteye uğratan manevi ve dini esaret, sürekli bir tereddütle beraber ve hatta fiziksel tehlikeler pahasına Ermenileri Türk devletinin gevşekliğini/kayıtsızlığını tercih eder hale getirdi. Bürokratik otokrasiyi bir dereceye kadar Sosyalist Sovyetler sistemi ile değiştiren ihtilal, politik bilinçlerini yönlendiren esas kuvvetin dini hiyerarşi ve bir dereceye kadar da dağılmış liderler olduğu Ermeni köylüsü arasında gerçek bir etki yapmadı.

Savaş, Türkiye Ermenistanı'na sıkışmadan önce Hınçak (Sosyal Demokratik) Partisi'nin faaliyetleri çekirdek ırktan ziyade genel olarak Ermeni kolonilerinde etkili oldu.

Savaş esnasında Rusya'nın Türkiye Ermenileri'ne yönelik tavrı dostluk motifleriyle şekillenmemiştir. Son derece aşırı ve katı bir askeri kontrol, Rus işçi taburlarının ithali, Kürtlerin desteği, Rus Kazakların Ermeni topraklarına yerleştirilme planı ve Ermenilerden topraklarının mülkiyet haklarını kanıtlayan tapu belgeleri istenmesi savaş esnasındaki Rus politikasını tanımlayan temel faktörlerdir.

7. Ermeniler ve İran

Ermenistan tarih boyunca doğudan akın veya göç eden toplumlar için bir geçit güzergâhı sunmanın yanında İran, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının mücadele alanı oldu ve sonuçta sık sık İran hakimiyeti altına girdi. Bazı etnologlar bu iki ırkın aynı İrani gruba bağlı olduğunu ve Ermenilerin dil ve kısmen de gelenek açısından İran etkisini yansıttığını düşünüyorlar. Bununla beraber bazı Ermenilerin İran'a yerleşmiş olabileceğini veya bunun tam tersini ortaya koyacak herhangi bir kanıt mevcut olmadığı gibi bu iki ırk arasında yakın bir bağ olmadığı anlaşılıyor. İranlıların İslamiyet'e geçişleri iki toplum arasında var olan zayıf bağların zayıflamasına sebep olurken 16. Yüzyıl'da, I. Selim sayesinde Azerilerin (Tartars) Azerbaycan'a yerleşmeleri İranlılar ve Ermeniler arasında bir bariyer oluşturdu. Osmanlılarla beraber Van-Ararat bölgesine yönelik Türk idaresinin kalıcı hale gelmesi ve Rusya'nın Transkafakasya'yı ele geçirmesi Ermeniler üzerindeki İran egemenliğini ortadan kaldırdı.

8. Ermeniler ve Azeriler

Ermenileri Hazar Denizi'ne çıkıştan mahrum ettiği için Azerilerin, Azerbaycan, Güney-Doğu Transkafkasya ve Bakü civarındaki konumları son derece önem arz etmektedir. Azeri yerleşiminden önce adı geçen bölgelerde bir takım Türkçe konuşan ırklar yaşarken, Ermeniler Orta Asya ve Rusya'ya çıkış noktası olarak hiçbir zaman Hazar'ın kontrolünü ele geçirmeye çalışmadılar.

20. Yüzyıl'da Bakü civarında petrol endüstrisinin meydana çıkması Bakü şehri ve civarına önemli ölçüde Ermeni göçüne sebep oldu. Bununla beraber bu Ermeniler ticari ve ekonomik dürtülerle hareket eden klasik şehirli sınıf Ermenileriydiler ve bu göç Erivan Ermenilerinin kuzeybatıya doğru

yayımları anlamına gelmiyordu. Azeri entelektüel sınıfının²² sebep olduğu/teşvik ettiği Bakü'de ortaya çıkmaya başlayan ekonomik ve sosyal zorluklar 1905'te ciddi bir katliama sebep oldu. Bunlar istisnai ve tesadüfi gelişmeler olarak değerlendirilse bile Azeri-Ermeni ilişkileri şüphe götürmez şekilde son derece kötüydü.

Ermenilere yönelik herhangi bir ciddi düşmanlık veya Azeri milliyetçilik hareketleri iki ırkın daha fazla oranda iç içe girip yaşadığı Elizabetpol (Gence) ve Şuşa'dan ziyade Bakü'de başlatılacağı için 1905 olayları ve Bakü'deki durum daha önemliydi. İran Azerbaycanı'nda ise Ermeniler sayıca o kadar azdılar ki, burada ciddi bir Ermeni-Azeri çatışması yaşanmadı.

---

22 Bu entelektüel sınıf oldukça sınırlı olup Azeriler genel olarak (% 80 civarında) eğitimsizdiler.

Ek 1

Ermenilerle İlgili İstatistikler

I- Rus İmparatorluğu'nda

Bu kadar geniş bir imparatorlukta önemli ölçüde göç, topografya ve umursamazlıkla ilişkili devasa güçlükler rağmen 1897 yılı Rus resmi nüfus istatistikleri otoriteler tarafından önemli ölçüde tarafsız ve doğru olarak kabul edilmekte ve bu istatistiklerde Kafkasya veya başka bir bölge için farklı milliyetler açısından kasıtlı olarak yanlış veriler sunulmadığı düşünülmektedir. Bu yüzden 1897 istatistikleri tüm uzmanlar tarafından araştırmalar için esas olarak alınmıştır. Bunun yanında Ermeniler için çeşitli misyonların ve Gürcü Kilisesi'nin son derece uzmanlaşmış teşkilatının derlediği bazı istatistikler mevcutsa da bu istatistiklerin verileri muhtemelen abartılıdır.

Savaştan hemen önce Transkafkasya'da bulunan üç ana ırkın/grubun sayıları yaklaşık olarak şu şekildeydi:²³

Ermeniler:	1.500.000
Gürcüler:	2.000.000
Azeriler ve Türkçe konuşan unsurlar:	2.000.000

23 Buradaki verilerin yanı sıra 17 Aralık 1918'de İngiliz Genel Kurmayı tarafından 1909 Rus İstatistikleri esas alınarak hazırlanan bir başka raporda Transkafkasya nüfusu hakkında şu sayılar kaydedilmişti: Gürcüler: 1.650.000 (yaklaşık), Ermeniler: 1.200.000, Türkçe Konulan Halk: 2.000.000, Dağıstanlılar: 700.000, Ruslar: 325.000 (TNA. PRO. FO. 371/3301/210638)

Gürcistan

Hükümet	Alan (verst ²)	Gürcüler	Ermeniler	Ruslar	Türkçe K. H ^X	Dağılılar	Toplam
Kutais	30.455	1.000.000 % 82.1	29.000 % 2.3	28.000 % 2.2	57.000 % 4.5	72.000* % 5.7	1.256.000
Tiflis	39.406	550.000 % 44.5	231.000 % 18.7	101.000 % 8.2	156.000 % 12.6	54.000** % 4.3	1.256.000
TOPLAM	69.861	1.550.000 % 62	260.000 % 10	129.000 % 5	213.000 % 8	126.000 % 5	2.512.000

X: Konuşan Halk

Rusya Ermenistanı

Hükümet	Alan (verst ²)	Ermeniler	Türkçe K. H	Ruslar	Toplam
Erivan	24.408	502.000 % 53.2	357.000 % 37.8	18.000 % 1.9	943.700
Kars	16.475	91.000 % 25.3	131.000 % 35.9	35.000 % 9.6	364.700
TOPLAM	40.883	593.000 % 45	488.000 % 37	53.000 % 4	1.308.400

Son 75 yılda, özellikle 1830'da, 1839'da, 1877-78 Rus-Türk Savaşı esnasında ve 1890'lı yıllardaki katliamlardan sonra Türkiye'den Rusya Kafkasyası'na önemli ölçüde Ermeni göçü gerçekleşti. Bununla beraber özellikle 1880'den sonraki göçlerin önemli bir bölümü geçici karakterdeydi. Şu anda Ermeniler genellikle Tiflis, Gence (Elizabetpol), Erivan ve Kars vilâyetlerinde yoğunlaşmışlardır. Tarihsel ve duygusal açıdan bir Gürcü merkezi olmasına rağmen Tiflis şehri başlı başına muazzam bir Ermeni kolonisine (300.000 kişilik nüfusun 150.000'den fazlası) sahiptir. Bakü ve Şamahı bölgesinde de önemli bir Ermeni kolonisi vardır. Bakü'deki 250.000 kişilik toplam nüfusun yaklaşık 60.000 kadarı Ermenilerden oluşmaktadır.

Aşağıdaki veriler 1897 nüfus kayıtlarına göre *Ermeni dağılımını* göstermektedir.

Tiflis: 196.286 (%19), Gürcüler: %43, Azeriler: %10

Elizabetpol (Gence): 292.188 (%38), Azeriler: %61

Erivan: 441.000 (%53), Azeriler: %38

Kars: 73.406 (%25,) Kürtler: %14, Türkler: %22

Bakü: 52.233 (%6), Azeriler: %59

Kutais: 5.385 (%5) Gürcüler: %69

Transkafkasya'nın hemen hemen tüm şehirlerinde Ermenilere ticaret ve iş dünyası hayatı içerisinde rastlanılabilir. Genellikle şehir merkezi ve Yukarı Kur Vadisi'nde olmak üzere Tiflis vilâyetinde 250.000'in üzerine

Rusya Azerbaycanı

Hükümet	Alan (verst ²)	Ermeniler	Türkçe K. H	Ruslar	Toplam
Bakü	34.276	63.000 % 6.3	590.000 % 58.8	94.000 % 9.4	995.600
Elizabetpol	38.667	333.000 % 33.2	610.000 % 60.8	20.000 % 2	992.100
TOPLAM	72.943	396.000 % 20	1.200.000 % 60	114.000 % 6	1.987.700

Dağıstan

Hükümet	Alan (verst ²)	Dağıstanlılar	Türkçe K. H	Ruslar	Toplam
Dağıstan	26.105	533.000 % 79	100.000 % 15	19.000 % 2.8	662.200

çıkılmışlardır. Bununla beraber asıl merkezleri, Arpa Çayı tarafından sulanan ve Ordubad'ın güneydoğusuna kadar uzanan Aras'ın batı kol kıyılarıdır. Arpa Çayı'nın merkezinden Yukarı Kur Vadisi'ne doğru yayılıp Ahılkelek çevresinde çoğalmışlardır. Ermeniler, Arpaçayı güzergahı boyunca saçılan tarihi şehirlerinin kalıntıları eşliğinde Arpa Çayı'nın tüm alt kesiminde, ayrıca Kağızman'dan Erivan'a kadar Aras Vadisi'nde ve Sevan Gölü'nün Batı kıyıları üzerinde bulunan Novo-Bayazıt bölgesinde yoğun bir şekilde kümelenmişlerdir. Ayrıca Şuşa ve Zengezur bölgelerinde de (Aras Nehri ve Sevan Gölü arasında) sayıca Azerileri geçmişlerdir. Transkafkasya'daki Ermenilerin oldukça önemli bir kısmı Gregoryen olup, tahminen Roma Katolikleri 30.000, Protestanlar ise 1500 civarındadır.²⁴

Rusya'nın diğer bölgelerinde dağınık bir halde bulunan Ermenilerin toplam sayısı ise 200.000 civarındadır. Başlıca Ermeni kolonileri Astrakhan, Moskova, Petrograd, Rostov Don yakınlarındaki Besarabya ve Karadeniz Vilâyeti'nde (Black Sea Province) bulunurlar. Bunların çoğu yeni ticari koloniler olmakla beraber bazıları (örneğin Astrakhan Ermenileri) Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinden önce bölgeye göç etmişlerdir. Hemen hemen hepsi ticaret veya endüstri ile uğraşırlar ve durumları son derece iyidir.

II- Türk İmparatorluğu'nda

Vergi kayıtları ve askere alma listelerine dayalı olan Türk resmi verileri, kadınların bunlara doğrudan dâhil edilmemeleri ve yaygın bir şekilde var olan vergilendirmeler ile askeri hizmetten kaçma olaylarından dolayı genellikle nüfusu olduğundan daha az göstermiştir. Göçebeler veya gezgin aşiretlerin sayılarını belirlemede de ek güçlükler yaşanır. Ermenilerle ilgili verilerde ise açık bir şekilde tahrifat söz konusudur. Genel olarak abartılı olmakla beraber Ermeni kilisesinin verileri ise işe yarar maksimum değerleri sunmaktadır. En güvenilir istatistikler olan Cuinet ve Lynch'inkiler 90'lı yılların (1890) ortalarına aittirler. Ermeni Patriği'nin 1912'de İstanbul'da hazırlamış olduğu veriler ise doğurgan Ermeniler için bile imkânsız bir artış olan 500.000 kişilik bir farklılık ortaya koymaktadır. 1915 katliamlarının (massacres) resmi olarak 600.000 kişiye mal olduğu ifade ediliyor. Daha önce yapılan katliamlar göz önüne alındığında bu sayının doğru olduğuna inanmak güç bir hale geliyor. Dahası çoğunun hayatını kaybettiği 600.000 Ermeni'nin sınır dışı edildiği (deport) söyleniyor. Transkafkasya'daki göçmenlerin dahil edilmemesi durumunda bu sayı da muhtemelen hatalı olacaktır. 1915'ten hemen önce Transkafkasya göçmenleri tahminen 200.000 civarındaydılar.²⁵

24 Alman Doğu Misyonu'nun 1913 yılına ait verilerinden.

25 1915 katliamları hakkında hazırlanan Blue Book'un editörü Türkiye'deki Ermeni nüfusunu yaklaşık 1.800.000 olarak vermektedir.

Gerçek ne olursa olsun bu süreçte Türkiye'deki Ermeniler açısından müthiş bir değişim ve nüfuslarında da ciddi bir azalma meydana geldiğine şüphe yoktur.

Aşağıdakiler 1914 yılında Türk İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin sayısına ilişkin minimum olarak değerlendirilebilecek tahmini veriler olup adı geçen veriler Erzurum, Van, Bitlis, Mamuret-ül Aziz (Harput), Diyarbakır ve Sivas Altı Ermeni Vilâyeti'ndeki yüzdeler eşliğinde sunulmuşlardır:

İstanbul:	200.000
Altı "Ermeni Vilâyeti":	900.000
Zeytun:	200.000
Türk İmparatorluğu'nun diğer bölgeleri:	300.000
Toplam:	1.600.000

Erzurum Vilâyeti: Ermeniler buradaki toplam nüfusun yaklaşık olarak %25'ini oluşturuyorlardı. Artakalan kesim %20'lik Kürtle beraber genel olarak Türklerden mürekkepti. Türkler, Erzurum şehir merkezinde belki de %30'a varan güçlü bir Ermeni nüfusu eşliğinde baskın unsur idiler.

Van Vilâyeti: Şehirde Müslümanlar Ermenilerden fazlaydı. Bununla birlikte nüfus Türk, Kürt ve Ermeni olarak ayrıldığında Ermeniler sayıca üstün grubu oluşturuyorlardı. Sancakta Ermeniler %50'den fazla iken %20'lik dilimle Kürtler ikici sıradaydılar. Geçit vermeyen ıssız Hakkâri'yi kapsayan vilâyetin geri kalan kısmında ise neredeyse tamamen Kürtler ve Nasturiler sakindiler. Nasturilerin önemli bir kısmı ya savaş esnasında katliama uğramış ya da İran sınırı üzerinden Transkafkasya'ya geçip burada salgın hastalık sebebiyle önemli bir zayıf vermişlerdi.

Bitlis Vilâyeti: Burada Ermeniler nüfusun %40'ını oluşturuyorlardı. Geri kalan kesim genelde Kürtlerden oluşan Müslümanlardan ibaretti. Türkler son derece zayıf bir azınlık konumunda idiler. Ermeniler, şehir merkezinde ve Muş kazasında %60'ın üzerindeki dilimleriyle hâkim unsur iken diğer hiçbir bölgede herhangi bir oranda birleşik Müslüman nüfusu geçmiyorlardı.

Mamuret-ül Aziz (Harput) Vilâyeti: Tüm vilâyet genelinde Ermeniler %15'lik dilimleriyle yaklaşık olarak %80'e varan Müslüman nüfusun gerisindeydiler. Bununla beraber Harput sancağında %40'a varacak şekilde güçlü bir azınlık konumundaydılar ve ayrı ayrı değerlendirilmesi durumunda özellikle şehir merkezinde ikinci sırada yer alan Kürtleri ve Türkleri sayıca geride

bırakmışlardı. Güney kesimi Ermeni kilisesinin verileri tarafından bile asıl/gerçek Ermeni bölgesinin dışında tutulan Malatya’da olduğu gibi Hakkâri’nin batısında yer alan Dersim sancağında da çeşitli Kürt grupları önemli ölçüde baskın konumdaydılar.

Diyarbakır Vilâyeti: Burada büyük fikir ayrılıkları söz konusu. Mardin’de önemli oranda bir Ermeni kolonisi bulunmasına rağmen vilâyetin güneyi şüphe götürmeyecek şekilde Kürtlerle sakindi. Tüm vilâyet açısından Ermeniler muhtemelen %25, Kürtler ise yaklaşık olarak %35’lik bir oranı temsil ediyorlardı. Türkler ise azınlık konumundaydılar. Ermeniler, Palu’nun kuzey uç sınırı ve Parkin civarında yoğunlaşmışlardı.

Sivas Vilâyeti: Nüfusun önemli bir bölümü Türk ve Türkmenlerden oluşuyordu. Kürtler genel olarak doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunurken, Çerkezler güneyde, Uzun Yayla’da (Uzun Jaila) yerleştiler. Şehir merkezinin kuzey ve kuzey batısında bir miktar Rum vardı. Ermeniler doğu bölgeleri ve Sivas şehri civarı başta olmak üzere tüm bölgeye dağılmışlardı ve muhtemelen toplam nüfusun %16’sını oluşturuyorlardı. En yoğun oldukları bölge %25’lik payla Karahisar Kazası’nın kuzeydoğusu idi.

Türk İmparatorluğu’nun Diğer Kesimlerinde: Ermeniler birçok şehirde ticaret ve finans işleriyle uğraşır halde bulunabilirlerdi. İstanbul’dan başka Bursa, İzmit, Trabzon, Samsun, İzmir, Bağdat, Musul, Kudüs, Adana, Kilis, Urfa, Antep ve Maraş’ta önemli Ermeni kolonileri vardı. İstanbul da dahil olmak üzere bu şehirli Ermeni nüfus yaklaşık olarak 450.000 civarındaydı. Ayrıca 200.000 kişilik geniş ve güçlü bir Ermeni köylü toplumu da Toros Dağları’nın güney yamaçları üzerinde Kozan (Sis) sancağında, Zeyton ve Andarin yakınlarındaki Halep vilâyetine civar bölgelerde bulunuyordu. Bunlar tarihi Küçük Ermenistan Krallığı’ndan geriye kalan Ermenilerdi. Selçuklularının baskıları ve Bizans imparatorlarının yönlendirmeleri sonucunda 11. Yüzyıl’da Ermeni platosundan göç etmişlerdi. Bölgenin ulaşım problemi yanında Ermenilerin doğal cesaretleri hayatta kalmalarına yardımcı olan temel faktörlerdendi.

III- Dünyanın Diğer Bölgelerinde

Türk İmparatorluğu’nun çeşitli bölgelerindeki kolonileri yanında, Kahire, Mısır, Singapur, Kalküta, Bükreş, İsviçre, Londra, Manchester, Paris ve ABD’de önemli ölçüde Ermeni toplumu bulunmaktadır. Refah seviyeleri, eğitim ve yetenekleri bunları özellikle önemli kılıyor. Bir çeşit bağımsız Ermenistan’ın yeniden oluşturulması durumunda idareci ve lider kadro açısından bu Ermenilerden istifade edilebilir. Sayıları 250.000 civarındadır.

Bunlara ek olarak 1604'te Büyük Şah Abbas (Şah I. Abbas) tarafından kurulan İsfahan'da küçük bir koloni olmasına rağmen (Culfa'da olduğu gibi) İran'da, büyük çoğunluğu Azerbaycan'da bulunan 50.000 ile 100.000 arasında bir Ermeni nüfusu vardı.

IV- Genel Toplam

Ermenilerin 1914'teki toplam nüfusuna ilişkin olarak aşağıdaki veriler değerlendirilebilir.

Rus İmparatorluğu'nda:	1.700.000
Türk İmparatorluğu'nda:	1.600.000
Dünya'nın diğer bölgelerinde:	350.000
Genel Toplam:	3.650.000

Not: Savaştan hemen önce Eçmiyazın Katogigosluğu'nun Ermeni nüfusuna ilişkin resmi verileri şu şekildeydi:

Kafkasya'daki Ermeniler:	1.636.486
Rusya'nın diğer kesimlerindeki Ermeniler:	400.000

İstanbul Patrikhanesi'nin 1912 yılına ilişkin resmi verileri

Türkiye'deki Ermeniler:	2.100.000 (yaklaşık olarak)
Savaştan hemen önce Türk resmi verileri:	
Türkiye'deki Ermeniler:	1.100.000

ALTI VİLAYET’TEKİ ERMENİ NÜFUSUNA İLİŞKİN İSTATİSTİK (Rus Orange Book’undan, 1915)

VİLAYET	SANCAK	Ermeni Patriği (1881)		Lynch		Türk Adliye Vekâleti, 1890		Cuinet (1892)	
		Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman
ERZURUM	-	136.147	195.067	106.768*	428.495*	109.819	441.671	134.967	500.782
SİVAS	-	243.515	605.610	-	-	118.085	735.489	170.433	839.514
DİYARBAKIR	-	-	-	-	-	55.614	240.574	79.129	328.644
MAMURET’ÜL AZİZ	-	107.059	169.364	-	-	80.611	300.194	69.718	504.946
	Harput	-	-	(1890) 85.000	(1890) 120.000	-	-	-	-
	Dersim	-	-	8000	62.000	-	-	-	-
BİTLİS	-	130.460	21.121	97.184**	145.454**	107.804	167.054	131.390	254.000
VAN	-	133.859	113.586	-	-	71.582	282.582	79.998	241.000
	Van	-	-	75.644	52.229	-	-	-	-
TOPLAM		751.041	1.104.748	372.596	808.178	543.515	2.167.564	665.625	2.668.886
		Diyarbakır Vilayeti Hariç		Sadece Erzurum ve Bitlis vilayetleriyle, Harput, Dersim ve Van Sancakları					

* Resmi Türk Verilerinden (1887)

** Resmi Türk Verilerinden (1893)

**İngiliz Genelkurmay Başkanlığının Ermeni Raporu:
"Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler" (5 Nisan 1918)**

VİLAYET	SANCAK	Ormanian (1910)		Erzurum Rus Konsolosu (1912)		Ermeni Patriği (1913)		Maevsky (1899) (Bir ev için 8 sayım)		Rus Yardımcı Konsolosu Olpherev (1912)	
		Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman	Ermeni	Müslüman
ERZURUM	-	203.400	-	200.000	550.000	215.000	370.000	-	-	-	-
	Erzurum	152.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Erzincan	35.700	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bayazid	15.200	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SİVAS	-	163.200	-	-	-	165.000 [†]	287.000 [†]	-	-	-	-
	Sivas	86.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tokat	23.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Amasya	28.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karahisar	25.200	-	-	-	-	-	-	-	-	-
DİYARBAKIR	-	81.700	-	-	-	105.000 ^v	127.000 ^v	-	-	-	-
	Diyarbakır ve Mardin	47.000*	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Arga	6.700*	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Severek	50.700*	-	-	-	-	-	-	-	-	-

MAMURET'ÜL AZİZ	-	131.200	-	-	-	168.000 ^z	277.000 ^z	-	-	-	-
	Harpuz	80.700	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Dersim	27.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Malatya	23.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BITLİS	..	196.000	-	150.000 ^c	497.000 ^c	180.000	162.000	186.608	277.320	180.000	280.000
	Bitlis	76.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muş ve Genç	94.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siirt	25.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-
VAN	..	192.200	-	-	-	-	-	109.880	234.864	120.000	240.000
	Van	182.200	-	-	-	185.000	147.000	-	-	-	-
	Hakkâri	10.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		967.700		350.000	1.047.000	1.018.000	1.178.000	296.488	522.184	300.000	520.000
				Sadece Van ve Erzurum Vilayetleri	Malatya'nın güneyi, Sivas vilayetinin			Sadece Bitlis ve Van vilayetleri	Sadece Bitlis ve Van vilayetleri		
					kuzeybatısı ile Hakkâri ve Bisherek(Beşiri?) hariç						

* Adss up to 104.000

c Veriler Bitlis Rus Konsolosu'ndan Temin Edilmiştir. Sadece Gregoryenler söz konusudur.

t Vilayetin kuzey-batı kesimi hariç

v Bisherek/(Beşiri?) hariç.

z Malatya'nın güney kısmı hariç

Ek II

Brest-Litovsk Antlaşması'nın Ermenilere Yönelik Etkisi

Daha sonra Moskova Kongresi ve Berlin'de Petrov tarafından onaylanan 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk Antlaşması ile 1877-78 Savaşı'ndan sonra Rusya tarafından ele geçirilmiş olan arazi Türkiye'ye geri verildi. Adı geçen antlaşmanın IV. Maddesi şu şekildeydi: "Ardahan, Kars ve Batum bölgeleri.... gecikmeksizin Rus birlikleri tarafından tahliye edilecektir. Rusya bu bölgelerin anayasal ve uluslararası açıdan yeniden yapılanma sürecine müdahale etmeyip bu süreçte bölge halkının Türkiye başta olmak üzere bölge devletleriyle işbirliği yapmasına müsaade edecektir." (6 Mart tarihli Times'da yayınlanan Alman versiyonu.)

Batum bölgesi, eski Kutais Rus Hükümeti'ne, Kars ve Ardahan bölgeleri Kars Hükümeti'ne aittirler. Teslim edilen bu bölgenin tümünde Ermeniler muhtemelen az farkla da olsa sayıca Türkçe konuşan nüfusun gerisindedir. Bununla beraber Kars Hükümeti'nin doğu ve güneydoğusunda, özellikle Aras ve Arpaçayı'na yakın verimli topraklarda Ermeniler yoğun ve baskın bir çoğunluğu oluştururlar. Yukarı Kura Vadisi'ne de yayılmış olan Ermeniler, Batum bölgesinde önemsiz derecede azınlık konumundadırlar.

Batum Bölgesi

Toplam Nüfus:

1914 Rus Yıllığı'ndan, tahminen: 172.000

(Batum şehri: 30.000)

Türkler:

1897 Rus resmi nüfus sayımına göre tahminen: 40.000

1914'te nüfusun çoğunluğu Müslüman Gürcülerden oluşuyordu. Şehirlerde önemli ölçüde Rum nüfus bulunuyordu. Ermeniler 1914'te muhtemelen 5-6 bin kişiden fazla değillerdi.

Kars Hükümeti

1897 Rus Resmi Nüfus Sayımı:

Toplam Nüfus:	292.498	
Ermeniler:	73.406	%25
Türkler:*	63.547	%21
Kürtler:	42.968	%15
Rumlar:	32.593	%11
Ruslar:	27.856	%9

1914 Rus Yıllığı'ndan tahminen,

Toplam Nüfus	389.000
--------------	---------

Rumlar bir tarafa bırakılacak olursa Ermenilerin artışı orantılı olarak diğer milliyetlerden fazladır.

Batum Bölgesi ve Kars Hükümeti

1914 Yaklaşık Tahmin.

Ermeniler	120.000
Gürcüler	110.000
Türkçe konuşan nüfus	140.000
Kürtler	50.000

Not: “Türkler” terimi muhtemelen Anadolu Osmanlı Türkleriyle dilsel, dinsel ve etnolojik akrabalığı kastedmektedir/ima etmektedir.

* Nüfus sayım istatistikleri ayrıca 8.442 Türkmen, 2.347 de Tatar (Azerbaycan Türkü) kaydetmektedirler.

Genel Kurmay, Savaş Bakanlığı
5 Nisan 1918

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dosya kapağı üzerine düşülen nottan anlaşıldığı kadarıyla İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee²⁶ tarafından "Ermeniler hakkında partizanlıktan uzak bir şekilde kaleme alınmış yararlı bir tarihi özet ve değerli istatistikler" ifadeleriyle nitelenen rapor, I. Dünya Savaşı'nın son yılı içerisinde hazırlanmıştı. Ermeniler ve Türk Ermeni ilişkileri hakkında derlenen diğer İngiliz siyasi misyon raporları -özellikle Dışişleri Bakanlığı antetliler ve propaganda amaçlı çalışmalar- ile karşılaştırıldığında adı geçen Genelkurmay raporunun biraz daha tarafsız çizgiler taşıdığı fark ediliyordu. Bu durum özellikle rapor içerisinde sunulan karşılaştırmalı nüfus istatistik verileri ile Ermeniler hakkındaki bazı tarihi süreç değerlendirmelerinde göze çarpıyordu. Bununla beraber raporda Türk-Ermeni ilişkilerindeki "Hristiyan mağduriyeti" teması eşliğinde Türkiye'de gerçekleştirildiği ifade edilen "katliamlar" bağlamında genel olarak Hristiyan dünyasının, özel olarak da İngiltere'nin olaylara bakış açısını değiştirecek herhangi bir veri yoktu.²⁷

Raporda Türk-Ermeni ilişkilerindeki "Hristiyan mağduriyeti" teması eşliğinde Türkiye'de gerçekleştirildiği ifade edilen "katliamlar" bağlamında genel olarak Hristiyan dünyasının, özel olarak da İngiltere'nin olaylara bakış açısını değiştirecek herhangi bir veri yoktu.

Kafkasya ve Doğu Anadolu'da bir İngiliz-Ermeni askeri ittifakının yaşandığı ve bağımsız Ermenistan söylemlerinin yoğunlaştığı bir dönemde savaş öncesi Doğu Anadolu ve Kafkasya'yla ilgili nüfus istatistiklerine yer veren rapor sekiz ana başlık altında kaleme alınmış ve son bölümdeki "Ekler" kısmıyla tamamlanmıştır.

Raporun hazırlanmasındaki amaç Ermeni sorununun tarihsel ve etnolojik altyapısını özetleyip bu doğrultuda değerlendirilecek bir takım veriler

26 Sadece ünlü bir tarihçi olmakla kalmayıp I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Savaş Bakanlığı'nın propaganda bürosu Wellington House'un ve Politik İstihbarat Servisi'nin önemli bir elemanı olan Arnold Toynbee, Amerikan Komite Raporları ile Ermeni göçmen ve yayım organlarını kaynak olarak kullanarak hazırladığı "Armenian Atrocities, The Murder of a Nation" adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin 1915'te Ermeni isyan hareketlerine karşı almış olduğu önlemleri "tüm Hristiyan nüfusun ortadan kaldırılması" olarak nitelemişti. (Arnold J., Toynbee, *Armenian Atrocities, The Murder of a Nation*, London, New York, Toronto, 1915, s.27.) Bunun yanında Lord Bryce ile beraber Mavi Kitap olarak bilinen propaganda eserini hazırlayan Toynbee, I. Dünya Savaşı yıllarındaki çalışmalarıyla Türk-Ermeni ilişkilerini savaş propaganda malzemesi olarak kullanmış (*Treatment of Armenians of Ottoman Empire*, s.XVI-XVII.) ve daha sonra bu durumu itiraf eder tarzda bazı değerlendirmelerde bulunmuştu. (Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilisations*, London, Bombay, Sydney, 1922, s.50.)

27 Toynbee'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra 3.10.1918'de İngiliz Dışişleri'ne sunduğu bir memorandumda 6 Vilâyet'in tarihi geçmişi hakkında bazı bilgiler eşliğinde Türkiye'de dört büyük Ermeni katliamı yapıldığından bahsedilmişti. Toynbee'ye göre bu katliamlardan ilki 1893-96 yıllarında, ikincisi, 1909'da, üçüncüsü, 1912'de ve sonuncusu da, 1915 yılında gerçekleşmişti. Aslında bu ifadeler genel olarak tek taraflı bilgi kaynaklarıyla donatılmış olan Hristiyan dünyasının olaylara bakış açısını sergiliyordu. (TNA. PRO. FO. 371/3448/166382, "War Office Draft Conditions of Armistice With Turkey", memorandum by A. Toynbee, 3.10.1918.)

sunmaktı.²⁸ İlk iki bölüm “Bağımsız Ermenistan” ile “Coğrafi Dağılım” başlıkları altında detaylandırılmış ve Osmanlı öncesi Ermeni tarihiyle ilgili bazı pasajlar ön plana çıkarılmıştı. Özellikle 1514’ten beri Osmanlı Türklerinin Doğu Anadolu’ya sahip olduğu gerçeği yanında son bağımsız Ermeni yapılanmasının 11. Yüzyılın son çeyreğinde ortadan kalmış olduğu bu bölümde altı çizilen bilgilerdendi. Doğu ve Batı imparatorlukları arasında tampon konumunda olan Ermeniler bölgenin coğrafi yapısı ve Roma İmparatorluğu’na yüzeysel bağlılıktan dolayı pek fazla Roma nüfuzuna maruz kalmamışlardı. Aynı şekilde coğrafi güçlükler sebebiyle hiçbir imparatorluk Ermenileri tam olarak kontrol altına alamamıştı.

Yaklaşık olarak M.S. 300 yıllarında Hristiyanlığa geçen Ermenilerin 5. Yüzyılın sonlarında Roma Kilisesi’nden nihai ayrılışlarının onları Avrupa etki ve nüfuzundan izole edilmiş bir hale getirdiği ifade edilen rapora göre Ermeni milliyetçiliğinin en belirgin özelliği bu milliyetçiliğin arzu ve geleneklerinin Gregoryen Kilisesi bünyesinde toplanmasıydı.²⁹ Bu durum Ermenilerin Bizans ve Roma ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve sonuçta İslami güçler karşısındaki mücadelelerinde Ermeniler yalnız kalmışlardı.³⁰ Raporun değindiği bir başka nokta Bizans imparatorlarının Ermenilere yönelik muameleleriyle ilgiliydi. Buna göre İmparator II. Basil’ 1021’de Van “hanedanını” Sivas’a, IV. Michael ise Aras ve Arpa Çayı vadisinin ortasında bulunan Bagratid Hanedanı’nı³¹ Kilikya’ya nakletmişti. Bagratid Krallığı’nın önemi ise bu krallığın Ermeniler için bir milli güç ve kahramanlık dönemini ifade etmesinden kaynaklanıyordu. Selçukluların bölgeye girmesi bölgedeki feodal rejim görünümünde olan sistemi önemli ölçüde değişikliğe uğratmış, Batı ve Güneybatı’ya doğru bir Ermeni hareketliliği başlamıştı.³²

28 “Historical and Ethnological Notes on the Armenians”, General Staff, War Office, 5th April, 1918, p. 1.

29 Ermeniler milli kimliklerini ifade ile bu kimliği koruyup geliştirecek siyasi bir örgüte (devlet) sahip olmadıkları için milli varlıklarını Hristiyanlığa bağlanarak korumuşlardı. Bu sebeple din ve onu temsil eden Ermeni Kilisesi Ermeni siyasal kimliğinin de öncüsü olmuştu. Ermeni dini liderlerinin unvanı olan “Katogigos” kelimesi “milletin temsilcisi” anlamına gelmekteydi. (Erol Kürkçüoğlu, *Roma’dan Selçuklu İdaresine Ermeniler*, Erzurum, 2005, s.34. Ermenilerin Hristiyanlığı kabulü ve Hristiyanlığın Ermeniler üzerindeki etkileri açısından aynı eserin 28 ile 37. sayfalarına bakılabilir.)

30 Ermeniler bu dönemde Persler kadar Doğu Romalıların da hedefi haline gelmişler ve Türklerin Anadolu’ya yöneldiği döneme kadar Pers, Doğu Roma-Bizans ve İslam-Arap kuvvetleri arasında sıkışmışlardı. Türklerin Anadolu’ya hâkim olmaya başladığı XI. Yüzyıl’da Ermeniler Bizans’ın Ortodoksların ve Rumlaştırma politikası sonucunda yok olmanın eşiğine gelmiş bulunuyorlardı. (Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara, 2006, s. IX,X.)

31 Raporun adı geçen hanedanın kuruluş ve yıkılış tarihlerinde hem yanlışlık hem de tutarsızlık söz konusudur. 885-1045 yılları arasında hüküm sürmüş olan Bagratid Hanedanlığı (Esat Uras, age, s.74,76.) ile ilgili olarak önce (886-1041) daha sonra ise (846-1045) yılları kaydedilmiştir.

32 Selçukluların Anadolu’ya girmelerinden önce Doğu Anadolu’da Bizans İmparatorluğu’na bağlı iki Ermeni prensliği bulunmaktaydı. Bunlardan biri Bagrat Hanedanlığı veya Ani Prensliği, diğeri ise Van Gölü’nün doğusundaki Vaspuragan Prensliği idi. Daha önce Abbasilere bağlı olan her iki prenslik 10. Yüzyılın sonlarına doğru Bizans hâkimiyetine girmişlerdi. Türk akınlarının başlamasından sonra Vaspuragan Prensi, Bizans İmparatoru ile anlaşma yoluyla Van’ı Bizans’a terk edip tebaasının büyük bir kısmı ile 1021’de Sivas bölgesine gitti. Böylece Van’daki Ermeni prensliği sona eriyordu. Van’ı işgal eden Bizans, bölgedeki Ermenilerin bir kısmını Orta Anadolu’ya, bir kısmını da

Raporun “Coğrafi Dağılım” başlığı genel olarak Ermenilerin gerçek yurtları olarak kabul edildiği ifade edilen yüksek platonun (Doğu Anadolu) sınırlarını tanımlıyordu. Diğer tüm İngiliz belgelerinde olduğu gibi burada da Ermenistan ifadesi Doğu Anadolu’yu tanımlamak için kullanılan coğrafi bir terimdi ve raporda bu durumun altı çizilmişti. Bu bağlamda vurgulanan bir başka nokta ise Ermenistan olarak ifade edilen bölgenin bütünüyle/tamamen Ermenilerin gerçek yurtları olmadığı gerçeğiydi.³³ Bununla beraber raporda milli merkez olarak Van’ın Ani’nin önünde olduğu ifade edilmiş ve bölgedeki Ermeni dağılımının başlıca özelliği olarak da Ermenilerin azınlık konumunda olmaları gösterilmişti. Ermeniler arasında coğrafi dağılımdan kaynaklanan toplumsal ve fiziksel farklılıklar olduğu gibi mezhepsel ayırım da ciddi bir farklılaşma göstergesiydi. Başka bir ifadeyle Tiflis, Muş ve İstanbul Ermenileri birbirlerinden farklıydılar ve Protestan, Katolik ve Gregoryen Ermeniler arasındaki sürtüşme ve çatışmalardan kaynaklanan bir takım ayrışmalar söz konusuydu.³⁴

Ana hatlarıyla daha çok Osmanlı dönemine ilişkin özet bir değerlendirme sunulan raporun “Ermeniler ve Türkler” başlığının ana teması ise “Millet Sistemi”³⁵ ve bu sistemin Ermenilere yönelik yansımaları idi. Buna göre

Urfa’ya yerleştirdi. Van Prenslüğünün son bulunduğu tarihlerde hâlâ Bizans’a tabi olan Ani Krallığı’na ise 1045’te yine Bizans tarafından son verilecek, Kars ve Ani şehirleri 1064’te Türk hâkimiyetine girecekti. (Ali Güler, Suat Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara, 2003, s.7-8.) Selçuklu-Ermeni ilişkileri ile ilgili olarak bkz. Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara, 2007; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1983; M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1989; Erol Kürkçüoğlu, *Roma’dan Selçuklu İdaresine Ermeniler*, Erzurum, 2005.

33 “Historical and Ethnological Notes on the Armenians”, *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p. 2. İngiliz belgelerinde ve dahası Batı literatüründe “Ermenistan” coğrafi bir bölge tanımlaması şeklinde kullanılmaktadır. Kafkasya’nın güneyindeki bir bölgeden “Rusya Ermenistanı”, Doğu Anadolu’da da “Türkiye Ermenistanı” veya “Batı Ermenistan” olarak bahsedilir. “Birleşik” ve “Büyük Ermenistan” ise Rusya Ermenistanı, Doğu Anadolu ve Kilikya bölgesini içerisine alan bir tanımlamadır. (Başak, age, s.266.) Prof. Jean Laurent’in Ermenistan ile ilgili ifadeleri de Ermenistan’ın coğrafi bir terim olarak ön plana çıktığını vurguluyordu: “Gerçekten yazılı tarihin başlangıcından beri bu şekilde sınırlanan ülke bir devlet değil, bir coğrafya terimidir. Şüphesiz Ermenilerin bu bölgede yaşadıkları olmuştur... Fakat bu bölgeye, sırf Ermenistan adını taşıdığı için ne Ermenilerin mukadderatı ne de Ermenistan adını taşıyan bir devletin varlığı kesinlikle bağlanamaz.” (Erdal İlter, “Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler”, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ed. İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara, 2003, s.3-4.) Ermenistan olarak ifade edilen bölgenin Eskiçağ tarihi ile ilgili bazı çalışmalar için bkz. Yıldız Deveci Bozkuş, Sultan Deniz Küçükler, *Armenia, Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi*, Ankara, 2011; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987; Sadı Kocaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1967; Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark IV. Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksid Krallıkları*, Ankara, 1951; René Grousset, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, İstanbul, 2005; George A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, USA, 2002; A. E. Redgate, *The Peoples of Europe The Armenians*, USA, 1998; Kevork Aslan, *Armenia and the Armenians*, New York, 2005; Razmik Panossian, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, New York, 2006; Robert W. Thomson, Mouses, *Khorenatzi’s History of Armenia*, England, 1980; İnayetullah Cemal Özkaya, *Le Peuple Arménien et les Tentatives de Reduire le Peuple Turc en Servitude*, İstanbul, 1971; V. De Saint Martin, *Mémoires Historique et Géographiques sur l’Arménie*, Paris, 1818; Frédéric Macler, *La Nation, Arménienne. Son Passé, ses Malheurs*, Paris, 1923; David Marshall Lang, *Armenia, Cradle of Civilisation*, London, 1980; N. Adontz, *Histoire d’Arménie: Les Origines (du X au VI s. av. J.C.)*, Paris, 1946; C. A. Burney, David Marshall Lang, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971.

34 “Historical and Ethnological Notes on the Armenians”, *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.3. Bu konuda bkz. Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara, 2006.

35 Osmanlı Devleti, “şeriat” denilen İslam hukuku, “kanun” adı verilen hükümdar buyrukları ve “örf” denilen geleneklerle yönetiliyordu. Bu yasalar gereğince Müslüman olmayanlar İslam kanunlarını kabul ettikleri takdirde korunuyorlar ve topluluk yaşamlarını sürdürebiliyorlardı. Millet sisteminde toplulukların kendini yönetme biçimi Osmanlılara çok

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu genelinde Hristiyan unsurlar olarak dini ve milli işler başta olmak üzere başlıca hukuksal konularda dini liderler altında tam yetki ile “milletler” dâhilinde teşkilatlandırılmışlar ve Türkiye’deki diğer Hristiyanlara olduğu gibi Ermenilere de dinsel tolerans ortamı sağlanmıştı. Ermeni Kilisesi’nin nüfuzunu artırıp Ermenilere din ve eğitim işlerinde özerklik sağlayan bu sistem Ermenilerde daha sonra milli bilince dönüşecek güçlü bir toplumsal duygu ve atılımı teşvik etmişti.

Avrupa’daki ihtilalci fikirleri ve Balkan devletleri örneğini model olarak belirleyen Ermeniler, otonomi ve hatta bağımsızlık elde etmek için giderek daha fazla bir şekilde “şiddet eylemlerinin destekleyicileri olarak” dikkat çekmeye başlamışlardı.

Avrupa’daki ihtilalci fikirleri ve Balkan devletleri örneğini model olarak belirleyen Ermeniler, otonomi ve hatta bağımsızlık elde etmek için giderek daha fazla bir şekilde “şiddet eylemlerinin destekleyicileri olarak” dikkat çekmeye başlamışlardı.³⁶ 1878’de yaşanan hayal kırıklığı Ermenileri daha saldırgan tavırlara teşvik ederken Avrupa devletlerinin rekabet ve kararsızlıkları onların durumunu olumsuz yönde etkilemişti. Osmanlı-Ermeni ilişkileri bağlamında raporda yer alan son ifadeler ise İngiliz Genelkurmayı penceresinden durumu özetler karakterdeydi. Ermeni milliyetçiliğinin tezahürü yanında polis ve merkezi hükümetin

“zorbalık ve zulmü” iki toplum arasında güvensizlik ve kuşku atmosferinin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. 1918 yılı itibariyle Türk-Ermeni meselesinin odak noktası Türkiye’deki Ermenilerin Türk hâkimiyeti altında kalıp kalmayacakları sorunuordu.

---

etnik gruplu ve çok kültürlü bir nitelik kazandırdı. Bu olanak son zamanlara kadar Hristiyanların ele geçirdikleri topraklarda yaşayan Müslümanlara verilmiyordu. (Andrew Mango, *Atatürk, Modern Türkiye’nin Kurucusu*, Türkçesi: Füsün Doruker, İstanbul, 2006, s.22-23.) Osmanlı-Ermeni ilişkileri ve Millet Sistemi hakkında şu çalışmalara bakılabilir: Salahi Sonyel, “Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi”, *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II (Mart-Nisan 2001), Ankara, s.687-692; Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II (Mart-Nisan 2001), Ankara, s.692-702; Benjamin Braude, “Millet Sistemi’nin İlginc Tarihi”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2000, s.131-145; Yuluğ Tekin Kurat, “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2000, s.163-171; Salahi Sonyel, *The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy*, London, 1987; Yavuz Ercan, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2000, s.45-163, İdris Bal, Mustafa Çufalı, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2003, s.76-110; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslüm Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1989; H. Gibb, H. Bowen, *Islamic Society and the West, V.I., Part II*, Oxford, 1969.

36 Rapordaki bu ifadeler 19. Yüzyılın sonlarından itibaren başka kılıf ve gerekçelerle uluslararası platformlara taşınan Ermeni sorununun gerçek içeriğini ortaya koyacak tarzdaydı. Öyle ki, bazı çevreler tarafından Osmanlı Devleti’nden ayrılma amacına yönelik Sırp, Yunan ve Bulgar milliyetçilik hareketleri gibi değerlendirilmek istenen Ermeni sorunu adı geçen milliyetçi akımlardan farklıydı. Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu’nda belirli bir bölgede çoğunluğu oluşturacak yoğunlukta yerleşik olmamaları, böylece ulus devlete dönüşme sürecinin önemli bir koşulunu yerine getirmekten uzak oluşları; ayaklanmanın, bir halkın imparatorluk yönetimine başkaldırısından çıkıp aynı toprakları paylaşan halklar arası bir çatışmaya dönüşmesi ve olayların daha sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun dış güçlerle savaşaacağı bir dönemde yoğunluk kazanması Ermeni sorununun başlıca özelliklerindendi. (Stefanos Yerasimos, *I. Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu*, Ankara, 2002, s.3.)

Raporun bir sonraki "*Ermeniler ve Kürtler*" başlıklı bölümü 19. Yüzyıl'dan önce bu iki toplum arasındaki ilişkilerin fazla kötü olmadığı vurgusuyla başlıyordu. Bununla beraber göçebe veya yarı göçebe kırsal unsurlar olan Kürtlerle, tarımla uğraşan yetiştiriciler olarak Ermeniler birbirlerine ters düşmüşlerdi. Bu düşmanlık sürecinde dinsel farklılıkların hemen hemen hiçbir gerçek etkisi olmamış, Osmanlı politikası Ermeniler üzerinde feodal bir hâkimiyet yeteneği sağlayacak şekilde Kürtler lehine tezahür etmişti. 19. Yüzyılın ortalarına doğru Avrupa devletlerinin Ermenilere yönelik ilgilerinin artması Kürtler üzerinde olumsuz bir etki yapmış, II. Abdülhamid'in Türk-Rus savaşıdan sonra Ermenilere karşı Kürtleri ön plana çıkaran politikası ise Kürt-Ermeni ilişkilerini ölümcül bir şekilde kötüleştirmişti. İngiliz Genelkurmayının bundan sonraki ifadeleri kronikleşmiş ön yargılar eşliğinde propaganda çalışmalarının izlerini taşıyordu. 1908'den sonra İttihat ve Terakki Partisi işleri düzeltmeye çalışmışsa da Kürtlere silah dağıtımını gibi ölümcül bir hata telafi edilememişti. I. Dünya Savaşı ile beraber Abdülhamit'in politikasına geri dönen İttihatçılar Ermenileri ortadan kaldırmak yolunda ortaya koydukları başarılı çabalarıyla Abdülhamit'i bile geride bırakmışlardı. Bununla beraber "1915 katliamları" esnasında özellikle Dersim ve Halep vilâyeti Kürtlerinin bazıları Ermenilere olabildiğince iyi davranmışlardı.³⁷

Daha sonra Küçük Asya'nın kuzeydoğusu ve Transkafkasya'daki iki Hristiyan grubu, "*Ermeniler ve Gürcüleri*" masaya yatıran rapor mizaç ve karakter bakımından pek fazla ortak noktaya sahip olmayan Ermeniler ve Gürcülerin yazınsal ve kültürel gelişimlerinin de birbirine yakın olmadığını belirtiyordu.³⁸ Bizans imparatorlarının Gürcistan ve Ermenistan'ı doğu ve kuzeydoğu doğrultusundaki Türk-Azeri yayılcılığı ile Halifelerin Arap akınlarına karşı doğal bir bariyer şeklinde kullandıkları ifade edilirken Ermeniler ve Gürcüler arasındaki tek ortak bağ olarak baskıcı Rus politikası gösterilmişti.

Bu noktada "*Ermeni-Rus ilişkileri*" başlığı ile devam eden rapor tarihi süreçte Rusya'nın Ermeni politikalarını özetliyordu. Buna göre Türklere karşı

37 İngiliz tarihçi Andrew Mango, Dersim bölgesi Kürtleri ile ilgili olarak şu ifadeleri kaydetmektedir: "*Dersim (şimdi Tunceli) ise 3 bin metreyle yörenin en yüksek yerleşim merkezidir. Burada yaşayan asi Kürt aşiretleri genelde İslam dininin Şii mezhebini kendilerine göre yorumlarlar [Alevidirler] ve diğer Osmanlı Kürtlerinin çoğunun anlamadığı bir dil olan Zazaca konuşurlar. Dersim kabileleri koyun ve keçi yetiştiriciliğiyle kazandıkları çok az parayı, iyi davranışlarına karşılık Osmanlı yetkililerinden ve onların gerek dâhili gerekse dış düşmanlarından aldıkları parayla tamamlarlardı. Devletin yardımı olmasaydı, para kazanmalarının tek yolu eşkıyalık olacaktı. Büyük Savaş'ta (I. Dünya Savaşı) bu aşiretler hem Osmanlılara, hem Ruslara, hem de kaçan Ermenilere hizmet etmişlerdi.*" (Mango, age, s.280.)

38 Ermeni-Gürcü ilişkileri için bkz. Stephen F. Jones, "Georgian-Armenian Relations in 1918 to 1920 and 1991 to 1994: A Comparison", *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change*, Ed. Ronald Grigor Suny, The University of Michigan Press, 1996, s.441-460; Şota Tetvadze, Otar Tetvadze, *Somhebi Sakartveloşi*, Tiflis, 1999; Paul G. Forand, "Accounts of Western Travellers Concerning the Role of Armenians and Georgians in Sixteenth Century Iran", *The Muslim World*, LXV, 4 (1975), s. 246-278; Gérard Garitte, "La Source Grecque des 'Trente Articles' Géorgiens Contre les Arméniens", HA, XC, 1-12 (1976), s.111-116; P. B. Henze, "Fire and Sword in the Caucasus: The Nineteenth Century Residence of North Caucasian Mountaineers", *Central Asian Survey*, II, 1 (1983), s.5-44.

bir bariyer oldukları için Ermeniler Rusya açısından son derece değerliydi. Rusya Ermenilerinin nispeten müreffeh ve istikrarlı durumları Türkiye’den Rusya’ya hatırı sayılır bir göçe sebep olmuştu. Bununla birlikte 19. Yüzyılın sonlarında Ermenilere yönelik Rus politikası değişikliğe uğramış, Loris Melikov’un Ermenistan ve Transkafkasya Ermenilerini içine alıp Rusya’nın egemenliğinde yapılandırılacak bir Ermeni devletine ilişkin planı rafa kaldırılmıştı. Ermeniler bundan sonra ciddi bir baskıya maruz kalmışlar ve iki toplum (Ruslar ve Ermeniler) asla birbirleriyle ilişki kurmamışlardı. Raporda yer alan sonraki ifadeler Ermenilere yönelik bu Rus politikasının I. Dünya Savaşı’ndan hemen önce İstanbul’a karşı “politik bir enerji eşliğinde umut eğilimine” yol açtığından bahsediyordu. Türkler tarafından yapılan” katliamlar” ve Jön Türk devrimiyle beraber beliren umutların mahvolmasına rağmen birçok Ermeni lideri Rusya ile temasa geçmekten ziyade Türkiye tarafından daha fazlasının yapılabileceğini düşünüyorlardı. Muhtemelen burada vurgulanmak istenen konu Abdülhamit’in mutlakiyet yönetimine karşı sergilenen Jön Türk-Ermeni işbirliğiydi. I. Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda Doğu Anadolu’yu kontrol altına alma amaçlı Rus politikası ile Ermenilerin yüzlerini tamamen Rusya’ya döndüğüne ilişkin tarihi veriler ise göz ardı edilmişti.³⁹ Bununla birlikte Rusya’nın I. Dünya Savaşı esnasında Türkiye Ermenilerine ilişkin tavırlarına değinen rapor bu tavırların dostluk motifleriyle şekillenmediği üzerinde duruyor ve bu Rus politikasını tanımlayan uygulamalar olarak da son derece aşırı ve katı bir askeri kontrolden, Rus işçi taburlarının ithali ile Kürtlerin desteğinden, Rus Kazakların Ermeni topraklarına yerleştirilme planından ve daha da önemlisi Ermenilerden topraklarının mülkiyet haklarını kanıtlayan tapu belgeleri istenmesi gibi uygulamalardan bahsediyordu.⁴⁰ Aslında raporda ifade edilen bu Rus tavırları⁴¹ yanında Bolşevik İhtilâli’nden sonra yayımlanan “ilhâksız-tazninatsız” barış formülü de Ermeniler üzerinde şok etkisi yapmış⁴² Rusya tarafından kullanıldıklarını anlamışlardı.

İngiliz Genelkurmay raporunun “İstatistikler” bölümünden önceki son iki başlığının içeriği “*Ermenilerin İran ve Azerilerle*”⁴³ ilişkileri hakkındaydı.

39 Rusya’nın 20. Yüzyıl başlarında Ermenilere yönelik politikası için bkz. Tolga Başak, age, s.126-144.

40 “Historical and Ethnological Notes on the Armenians”, *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.5.

41 Rusya, 1916’da Doğu Anadolu’nun önemli bölgelerini işgal ettiğinde 1915 kararı ile sevk edilmiş Ermenilerin bölgeye dönüp yerleşmelerine izin vermemiş, Doğu Anadolu’yu doğrudan kendine bağlamak için Rusya’dan getirdiği Kazaklarla bölgede kolonileştirme faaliyetlerinde bulunmuştu. Rusya’nın politik tavrı “Rus topraklarında mümkün olduğunca az Ermeni bulunması” hatta “Ermenisiz Ermenistan” sloganı doğrultusunda tasarlandı. (S. Torossian, “Soviet Policy in the Armenian Question”, *Caucasian Review*, IV, (Münich, 1957), s.10-11; Richard G. Hovannisian, “Caucasian Armenia Between Imperial and Soviet Rule the Interlude of National Independence”, *Transcaucasia, Essays in the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia*, Ed. Ronald Grigor Suny, The University of Michigan, 1983, s.260; Somakian Manough Joseph, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920*, New York, 1995, s.102-103.)

42 TNA. PRO. FO. 371/3016/208687, *Foreign Office to Lord Bertie* (Paris), No: 2686, November 10th, 1917; *Lord Bertie (Paris) to Foreign Office*, No: 1265, November 15th, 1917; *Torossian*, agm, s.12; “New Chapter of Armenian Massacres; Betreyal by the Bolshevists”, *The Times*, Monday, February 18, 1918, p. 5.

43 Tüm İngiliz belgelerinde olduğu gibi bu raporda da Azerbaycan Türkleri “Tartars” kelimesi ile ifade edilmişti.

Ermenistan tarih boyunca doğudan akın veya göç eden toplumlar için bir geçit güzergâhı sunmanın yanında İran, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının mücadele alanı olmuş ve sonuçta bölge sık sık İran hâkimiyeti altına girmişti. Ermeniler üzerindeki İran egemenliğinin ortadan kalkmasının sebebi ise Osmanlılarla beraber Van-Ararat bölgesine yönelik Türk idaresinin sürekli hale gelmesi ve Rusya'nın Transkafakasya'yı ele geçirmesiydi. Raporda Ermeni-Azeri ilişkileri bağlamında ön plana çıkan ifadeler ise Azerilerin, Azerbaycan, Güney-Doğu Transkafakasya ve Bakü civarındaki konumları ile ilgiliydi. Bu durum Ermenilerle Hazar Denizi arasına bir set çekmişti. Bununla beraber Ermeniler Orta Asya ve Rusya'ya çıkış noktası olarak hiçbir zaman Hazar'ın kontrolünü ele geçirmeye çalışmamışlardı. 20. Yüzyıl'da Bakü civarında petrol endüstrisinin meydana çıkması ise Bakü şehri ve civarına önemli miktarda Ermeni göçüne sebep olmuştu. 1905'te Bakü'deki Azeri-Ermeni çatışması esnasında gerçekleştiği iddia edilen Ermeni katliamlarına değinen rapor bu olayları istisnai bir durum olarak nitelese de Azeri-Ermeni ilişkilerinin son derece kötü olduğunun altını çizmişti.⁴⁴

Tüm bu bilgilerden sonra raporun sonunda yer alan "Ekler" bölümünde ise Ermenilerle ilgili nüfus istatistiklerine yer verilmişti.

Rus İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfusu hakkında verilen bilgiler açısından raporun referans olarak gösterdiği kaynak 1897 yılı Rus nüfus istatistikleriydi. Konuyla ilgili Gürcü Kilisesi ve bazı misyonların verilerinin ise abartılı olduğu ifade edilmişti. Buna göre I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Transkafakasya'daki Ermeni nüfusu 1.500.000 civarındaydı.⁴⁵ Son 75 yılda, özellikle 1830 ile 1839'da, 1877-78 Rus-Türk Savaşı esnasında ve 1890'lı yıllarda Türkiye'den Rusya Kafkasyası'na önemli ölçüde Ermeni göçü gerçekleşmişti. Özellikle Tiflis'te 150.000 kişilik güçlü bir Ermeni kolonisi vardı. Tiflis, Gence (Elizabetpol), Erivan, Kars, Bakü ve Kutais'teki Ermeni nüfusuna ilişkin orantısız veriler kaydeden rapora göre Ermeniler Erivan'da toplam nüfusun %53'ünü, Tiflis'te %19'unu, Kars'ta %25'ini, Bakü'de ise %9'unu oluşturuyorlardı. Erivan, %38'lik bir Türk nüfusuna sahipti.⁴⁶ Rusya'nın diğer bölgelerindeki Ermenilerin toplam sayısı ise 200.000 civarındaydı.⁴⁷

44 Azerbaycan-Ermeni ilişkileri için şu kaynaklar değerlendirilebilir: Mahir Garibov, *I. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006; Nesrin Sarahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri*, (1905-1920), Ankara, 2006.

45 Aynı verilere göre savaştan önce Transkafakasya'da 2.000.000 Gürcü, 2.000.000 da "Azeri ve Türkçe konuşan unsur" bulunuyordu. ("Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.6.)

46 Rus kaynakları ve Rus nüfus istatistiklerine dayalı bir çalışmada tarihi süreç içerisinde Erivan Vilâyetinin demografik durumu üzerinde durulmuş ve 1827-1922 yıllarını kapsayan istatistiksel veriler değerlendirilmiştir. Bu verilere göre 1886-1915 yılları arasında Erivan Vilâyetindeki Müslüman nüfus ortalama olarak toplam nüfusun %40.4'ünü oluşturuyordu. Aynı vilâyetin 1908 yılı istatistikleri ise bölgede %42.4'lük bir Müslüman nüfusunun varlığına işaret ediyordu. (Yavuz Aslan, "Rus İstilasından Sovyet Ermenistanı'na Erivan (Revân) Vilâyetinin Demografik Yapısı, (1827-1922)," *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II, (Mart-Nisan, 2001), Yıl: 7, Sayı: 38, s.1022.)

47 "Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.7.

Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu masaya yatıran rapor nüfusla ilgili veri kaynakları ve 1915 olayları hakkında genel bir değerlendirmeye devam ediyordu. Buna göre Türk resmi verilerinde nüfus olduğundan daha az yansıtılmışken⁴⁸ Ermenilerle ilgili verilerde tahrifat söz konusuydu.⁴⁹ Ermeni Kilisesi'nin kayıtları ise önemli ölçüde abartılıydı. En güvenilir istatistikleri 1890'lı yıllara ait olan Cuinet⁵⁰ ve Lynch'inkiler⁵¹ olarak gösteren rapor Ermeni Patriği tarafından 1912'de İstanbul'da hazırlanmış olan verilerin ise imkânsız bir artış olan 500.000 kişilik bir farklılık arz ettiği üzerinde durmuştu.⁵²

Burada raporun değinmediği en önemli konu Anadolu'daki nüfusun sadece Osmanlı Hükümeti'nce sayılıp kayıtlara geçirildiği gerçeği idi. Yabancı konsoloslar ve Patrikhane gibi azınlık toplumlarının temsilcileri ve bazı gezginlerin yaptıkları tek şey bu nüfusun ulaştığı sayı hakkında tahminlerde bulunmaktı.⁵³

Raporun 1915 olayları ile ilgili değerlendirmeler ise genel olarak Hristiyan dünyasının olaylara bakış açısıyla ilgili herhangi değişik bir algılama sistemi üretmiyordu. Türk-Ermeni ilişkilerinin savaş esnasında propaganda malzemesi olarak değerlendirilmesi ve Savaş Bakanlığı'nın da bu uğurda önemli bir çaba sarf etmiş olması⁵⁴ buradaki ifadeleri şekillendiren zemini oluşturmuştu. Buna göre 1915 “katliamlarının” (massacres) resmi olarak 600.000 kişiye mal olduğu ifade edilerek bu sayının daha da fazla olabileceği üzerinde durulmuştu. Yine çoğunun hayatını kaybettiği 600.000 Ermeni'nin de “sınır dışı” edildiği

48 Rapordeki bu ifadeler doğrudur. Osmanlı verilerinin nüfusu %17-22 gibi bir oranda eksik gösterdiği, bu durumun da Osmanlı'daki nüfus sayımlarının amacından kaynaklandığı bilinmektedir. Sayımı yapanlar, asker olabilecek erkeklerle ve vergi ödeyecekler önemli verdikleri için bu kesimlerin dışında kalanları, özellikle de kadınları göz ardı etmişlerdi. (Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu, 1830-1914*, İstanbul, 2010, s.8-9.)

49 Osmanlı nüfus istatistiklerinin imparatorluk bünyesindeki Ermenilerin sayısını kasten az gösterdiği inancı özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeniler ve Ermeni çevrelerce dile getirilmişti. Bununla beraber yapılan çalışmalar konuyla ilgili mevcut veriler içinde en güvenilir olanlarını Osmanlı istatistikleri olarak gösteriyordu. Öyle ki uzun yıllar Osmanlı Devleti'nden görev yapan Avrupalı konsolos ve askeri ataşeler Osmanlı istatistiklerinin temelde güvenilir olduklarını kabul etmişler ve neticede bu istatistikler Ubcini, Boué, Urquhart, Kutscherai Paul bautet, A. Ritter zur Helle von Somo, Ernst Behm, H. Wanger, Vital Cuinet ve diğerleri tarafından kullanılmıştı. 1881/82 yılından sonra yayımlanan resmi Osmanlı istatistiklerinde tutarlılık ve güvenilirlik açısından büyük bir aşama kaydedildiğinden İngilizler de bu istatistiklere güvenmeye başlamışlardı. (Kemal Karpat, *age*, s.34-35, 149-150.) Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin Hristiyan unsurlara ilişkin nüfus istatistikleri eleştirilmişti. I. Dünya Savaşı'nın sonunda bağımsız bir Ermenistan'ı savunular birçok kez Osmanlı Hükümeti'nin yapmış olduğu sayımların bilimsel nitelik taşımadığını ve bunlara güvenilemeyeceğini ifade etmişleri. (Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.59-60.)

50 Burada ifade edilen kaynak Vital Cuinet'in “La Turquie d'Asie, IV. Cilt, Paris, 1890-1994” künyeli eseridir. Aslında burada gözden geçirilmiş olmakla beraber Osmanlı kaynaklarından derlenmiş veriler vardı. (Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s. 68.) Vital Cuinet'in bu eserini temel alan bir Alman yayımında, 1896 yılında Altı vilâyetteki Ermenilerin sayısı 651.134 şeklinde verilmiştir. (A. Petermann, *Mitteilungen aus Justus Peterke's Geographischer Anstalt 24 (1878)*, s.8'den naklen Kemal Karpat, *age*, s.150-151 ve dip. 40.)

51 H. F. B. Lynch, *Armenia, Travels and Studies*, II, London, 1901.

52 “Historical and Ethnological Notes on the Armenians”, *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.7.

53 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.2-3.

54 İngiliz Savaş propagandalarının Ermeni sorununa etkileri açısından bkz. Tolga Başak, *age*, s.196-228.

(deport),⁵⁵ Transkafkasya'daki göçmenlerin de hesaba katılması durumunda bu sayının artabileceği belirtilmişti. 1915'ten hemen önce Transkafkasya göçmenlerinin sayısı 200.000 olarak verilmiş ve gerçek ne olursa olsun bu süreçte Türkiye'deki Ermeniler açısından müthiş bir değişim ve Ermeni nüfusunda da ciddi bir azalma meydana geldiği ifade edilmişti.

Savaş esnasında propaganda çalışmalarının en önemli meyvesi olan Blue Book'a da gönderme yapan rapor, bu eserin editörü A. Toynbee'nin Türkiye'deki Ermeni nüfusunu yaklaşık olarak 1.800.000 olarak verdiğinin altını çizerken bir sonraki paragrafta Türk İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin sayısına ilişkin veriler sunuyordu. Buna göre 1914'te Türkiye'de tahminen 1.600.000 Ermeni yaşamakta olup bunlardan 900.000'i "Altı Ermeni Vilâyeti" olarak tanımlanan vilâyetlerde,⁵⁶ 200.000'i İstanbul'da, 200.000'i Zeydan'da ve 300.000'i de imparatorluğun diğer bölgelerinde bulunuyorlardı.

"Ermeni vilâyetleri" olarak ifade edilen Altı Vilâyet'le ilgili ayrıntıya giren rapor, bu vilâyetleri teker teker ele alarak orantısız tanımlamalarla bölgedeki nüfus yapısını özetlemeye çalışmıştı. Buna göre genel olarak Ermeniler Erzurum vilâyetinde toplam nüfusun %25'ini, Bitlis vilâyetinde %40'ını, Mamuretülaziz (Harput) vilâyetinde %15'ini, Diyarbakır vilâyetinde %25'ini, Sivas vilâyetinde ise %16'sını oluşturuyorlardı. Van vilâyetinde ise şehirde Müslümanlar Ermenilerden fazla olmasına rağmen nüfusun Türk-Kürt-Ermeni olarak ayrılması durumunda Ermenilerin sayıca üstün grubu oluşturdukları ifade edilmişti. Ermeniler (Van) sancakta nüfusun %50'sinden fazla iken Kürtler %20'lik dilimle ikinci sıradaydılar. İmparatorluğun diğer bölgelerindeki Ermenilerin toplam sayısı ise yaklaşık olarak 650.000 civarındaydı.⁵⁷

55 İngiliz belgelerinin geneli ve konu ile ilgili yabancı kaynakların çoğunda olduğu gibi adı geçen Genelkurmay raporunda da Osmanlı Devleti'nin Ermeni sevkıyatı, "deportation" kelimesi ile tanımlanmıştır. Ama sınır dışı etme, sürme anlamına gelen "deportation" kelimesinin Ermeni sevkıyatına yönelik kullanılması yanlıştır. Öyle ki, Ermeniler, Osmanlı ülkesinden sınır dışı edilmemişler, ülke içerisinde yerleri değiştirilmiştir. "deportation" yerine yer değiştirme anlamına gelen "re-location" kelimesi 1915 Ermeni sevkıyatını tanımlamak için daha doğru bir seçim olacaktır.

56 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Ermenilerin nüfusu konusu İngiliz yetkililerinin de dikkatini çekmiş ve 19. Yüzyıl sonlarına doğru bu doğrultuda çeşitli araştırmalar yapılmıştı. Osmanlı istatistikleriyle İngiliz yetkililerinin Londra'ya bildirdikleri Ermeni nüfusu arasında çok az fark vardı. Bu noktada kendisinin topladığı istatistiklerle Türk ve Ermeni verilerini inceleyen Binbaşı Henry Troter, İngiliz Hükümeti'nin nüfus tahminleri yapılması yolundaki girişimine son derece yardımcı olmuştu. Berlin Kongresi'ne sunulan Ermeni verilerini reddeden Troter, Yarbay C. W. Wilson ile nüfusa ilişkin mevcut bütün bilgilerin (Ermeni ve Türk verileri) karşılaştırılmalı bir çözümlenmesini yaptılar. Bu çalışma sonucunda Doğu Anadolu ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı veriler hazırlandı. Buna göre Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Harput vilâyetlerindeki çoğunluğu Ermenilerden oluşan gayrimüslimlerin sayısı 567.000, aşiretler, mülteciler ve göçmenler hariç olmak üzere Müslümanların sayısı ise 1.488.000 olarak belirlenmişti. Dâhil edilmeyen grupların da eklenmesi durumunda Müslümanların sayısı 3.000.000'a çıkacaktı. İngilizlerin 1896'da derlediği yeni veriler ise bölgede 697.598 gayrimüslim ve 2.750.000'den fazla Müslüman unsurun varlığına işaret ediyordu. 1897 yılında Osmanlı Hükümeti'nce yapılan özel bir araştırma ise bölgenin toplam nüfusunun 3.179.000'e yükseldiğini ve bu rakamın 2.5 milyonunun Müslüman, 566.267'sinin Ermeni ve geri kalanının da diğer milletlerden oluştuğunu gösteriyordu. (Kemal Karpat, age, s.9. dip. 4, s.142-143, 145, 148-149, 402-403, 412-413.)

57 "Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p. 7-8. Raporla sunulan bu veriler aşağı yukarı bölgedeki nüfus profilini yansıtırken (Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.45-90.) Justin McCarthy'nin şu ifadeleri bu verileri değerlendirecek tarzdaydı: "Türk Ermenistanı" olduğu iddia edilen bölge Altı Vilâyet olarak bilinirdi: Bitlis, Van, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Sivas ve Erzurum. 1912'de bu Altı Vilâyette yaşayan Ermenilerin sayısı 870.000 idi. Dolayısıyla Ermeni nüfusu Altı Vilâyet'teki tüm nüfusun beşte biri bile değildir. Bu Altı Vilâyet'in bazılarında Müslümanların sayısı Ermenilerin altı misli idi. Buna karşılık Ermeniler

Rus ve Osmanlı İmparatorluklarından sonra Dünyanın diğer bölgelerindeki Ermeni nüfusu hakkında raporun belirlediği sayı 300.000-350.000 civarındaydı. Adı geçen bölümdeki ifadelerle göre bir çeşit bağımsız Ermenistan'ın yeniden oluşturulması durumunda idareci ve lider kadro açısından Kahire, Mısır, Singapur, Kalküta, Bükreş, İsviçre, Londra, Manchester, Paris ve ABD de yaşayan bu Ermenilerden istifade edilebilirdi.

1914 yılı itibariyle tüm dünyadaki Ermeni nüfusunu 3.650.000 olarak gösteren rapor daha önceki verileri netleştirerek Ermenilerden 1.700.000'inin Rus İmparatorluğu'nda, 1.600.000'inin Osmanlı İmparatorluğu'nda ve 350.000'inin de Dünyanın diğer bölgelerinde yaşadıklarını ifade ile savaştan hemen önce Eçmiyazın Katogigosluğu,⁵⁸ İstanbul Patrikhanesi ve Türk resmi verilerine yer veriyordu. Türkiye'deki Ermenilerin sayısı son iki kaynaktan ilkinde 2.100.000, ikincisin de ise 1.100.000 olarak gösterilmişti. Patrikhane verileriyle Türk kaynakları arasında yaklaşık 1.000.000'lük bir fark vardı.⁵⁹ Kemal Karpat'ın Osmanlı nüfusu hakkında yaptığı çalışmada ifade ettiği gibi "nüfus istatistikleri ileride silahlarla yürütülecek savaşta kullanılan ilk silah" olmuştu.⁶⁰

"*Ekler*" kısmının ilk bölümünde Altı Vilâyet'e ilişkin iki istatistiksel tabloya yer verilmiş, kaynağı "*1915 Rus Orange Book*"u olarak gösterilen ilk tabloda Ermeni Patriği, Lynch, Türk Adliye Nezâreti ve Cuinet'in Altı Vilâyet'le ilgili 19. Yüzyıl nüfus verileri karşılaştırılmıştı.

Genel itibariyle Altı Vilâyet'teki Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki fark Ermeni Patriği verilerinde 353.700, Lynch'inde 435.582, Türk Adliye Nezâreti verilerinde 1.624.049 ve Cuinet'te yaklaşık 2.000.000 idi. Burada Lynch'in Erzurum ve Bitlis vilâyetlerine ilişkin sunduğu verilerin sırasıyla

---

yalnızca Doğu'da yaşamayıp tüm imparatorluğa dağılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kısımlarında Altı Vilâyet'teki kadar Ermeni yaşıyordu. Yine de tüm Ermeniler Doğu Anadolu'da toplansalar bile Müslümanların sayısı yine onların iki katından fazla olurdu." (Justin, McCharty, "Ermeni Terörizmi: Zehir ve Panzehir Olarak Tarih", *Uluslararası Terörizm ve Uyusturucu Madde Kaçakçılığı Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi, 1984, s. 84.)

58 Eçmiyazın Ermeni Katogigosluğu hakkında bkz. Ali Arslan, *Kutsal Ermeni Papalığı*, İstanbul, 2005.

59 "Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.8.

60 Kemal Karpat, age, s.124. Ermeni Patrikhanesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin nüfusuna ilişkin olarak ilk kez Berlin Kongresi'ne bilgi vermiş ve Bulgaristan gibi Ermenistan'ın da bağımsızlığının tanınmasını istemişti. Osmanlı kaynakları ve İngiliz konsolos raporlarında 1878-1914 yılları arasındaki Ermeni nüfusu 1.250.000-1.400.000 iken Patrik 2.5 milyon gibi bir rakam göstermişti. Bu rakam daha sonra bazı politikacı ve araştırmacıların başvurdukları veri haline geldi ve propaganda amaçlı kullanılmaya başlandı. Asıl ismi Kırkor Zohrap olan Marcel Léart Fransız takma adlı bir İstanbul Ermenisi bu verilerden hareketle "*La Question Arménienne à la Lumière des Documents, Paris: A Challemel, 1913*" adlı eserinde Osmanlı Ermenilerinin sayısını 2.5 milyon olarak göstermiş (s.50-59) ve bu veri daha sonraki benzer çalışmalara da esin kaynağı olmuştu. Bununla beraber dönem itibariyle Ermeni patriğinin istatistiklerine bölgede görev yapan İngiliz yetkililerince itiraz edilmiş ve bu verilerin yanlış olduğu saptanmıştı. Hristiyanların sayısını artırmak ve Müslümanların sayısını az göstermek üzere hileli rakamlar veren Patrik Nerses ciddi bir şekilde eleştirilmişti. Patriğin Osmanlı Ermenilerine ilişkin verileri o kadar tutarsızdı ki, Patrik'ten hesaplama yöntemini açıklaması istenmişti. Tüm bunlara rağmen Ermeni nüfusuyla ilgili "özel" ve "tümüyle yanlış" bilgilerin yayınlanmasına devam edildi. (Kemal Karpat, age, s.9 ve dip.5, s.141,144-146,150. Ermeni Patrikhanesi'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfus ile ilgili verileri için bkz. Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.50, Tablo: 3. 2, s.51, Tablo: 3. 3, s.52, Tablo: 3. 5, s.55, Tablo: 3. 6.)

1887 ve 1893 Türk kaynaklarından alındığı ve adı geçen verilerin sadece Erzurum ve Bitlis vilâyetleriyle Harput, Dersim ve Van sancaklarına ait olduğu vurgulanmıştı. Aynı şekilde Ermeni Patriği'nin verileri de Diyarbakır vilâyetini kapsamıyordu.⁶¹ Adı geçen tabloda Ermeni Patriği'nin (1881) Bitlis vilâyetinin Müslüman nüfusuna ilişkin verisi 21.121 şeklinde gösterilmiş ve genel toplama da aynı şekilde yansıtılmıştı ki bu veri kesinlikle yanlıştı. Öyle ki adı geçen vilâyetin ilgili yıllardaki Müslüman nüfusu 200.000 civarındaydı.⁶² Aslında raporda yer alan Ermeni Patriği (1881) istatistikleri bazı kaynaklardaki Patrikhane (1882) verileriyle örtüşmüyordu.⁶³ Örneğin Esat Uras ve Justin McCharty'nin eserlerinde yer alan Patrikhane'nin 1882 yılına ilişkin verilerinde Altı Vilâyet'in Ermeni nüfusu (Diyarbakır vilâyeti hariç) 1.420.000⁶⁴ iken adı geçen rapordaki veriler bu sayıyı 751.000 olarak göstermişti. Yine raporda yer alan 1881 yılına ilişkin Patrikhane verilerinde Diyarbakır vilâyeti hariç Altı Vilâyet'teki Müslüman nüfusu 1.104.748 iken 1881/82 Osmanlı Genel Nüfus sayım sonuçlarına göre bu sayı 1.738.760 idi.⁶⁵ Kısacası raporda kaynağı Rus Orange Book'u olarak gösterilen Patrikhane verileri sağlıklı değildi. Ermeni ve Müslüman nüfus, abartılı ve tutarsız dahi olsalar "gerçek Patrikhane verilerinin" altında gösterilmişti.

Raporda yer alan diğer verilere bakıldığında Lynch'in Bitlis vilâyetinin Müslüman nüfusu ile ilgili verdiği sayının 145.454, Cuinet'inin ise 254.000 olduğu görülüyordu. Esat Uras'ın eserinde yer alan Cuinet verileriyle adı geçen raporda yer alan Cuinet verileri arasında da ufak tefek bazı farklılıklar vardı.⁶⁶ Ermeni ve Müslüman nüfusla ilgili olarak Türk Adliye Nezâretinin 1890 yılına ilişkin verileriyle diğer kaynaklardaki veriler ise birbirleriyle örtüşüyordu.⁶⁷

61 "Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p. 8.

62 Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.35. 1881/82 Osmanlı genel sayımına göre Bitlis vilâyeti Müslümanlarının sayısı 167.054'tü. (Kemal Karpat, age, s.274.) Patrikhane raporda yer alan 1913 verileri de bölgede 162.000 kişilik bir Müslüman nüfusuna işaret ediyordu. ("Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.9.) 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında Altı vilâyetin Müslüman nüfusuna ilişkin Türk veri ve istatistikleri için bkz. Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.24, Tablo: 2.11; s.34, Tablo: 2.18; s.35, Tablo: 2.19; s.36, Tablo: 2.20; s.39, Tablo: 2.22; s.41, Tablo: 2.23; s.43-44, Tablo: 2.24. (Kemal Karpat, age, s.310-311, 317-318, 320-327, 330-333, 352-355, 358, 359, 366, 368, 372, 374-75, 382,-83, 396, 409-410.

63 Raporda Patrikhane verileri ile ilgili tarih 1881 olarak gösterilmişse de bu tarihin 1882 olması gerekmektedir. (Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.49; Kemal Karpat, age, s.149.)

64 Esat Uras, age, s.138, Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.55.

65 Esat Uras, age, s.310-313.

66 Örneğin Esat Uras'ın eserinde yer alan Cuinet verilerinde Erzurum'un Ermeni nüfusu 120.466 iken Genelkurmay raporunda bu sayı 134.967 idi. Van vilâyeti açısından da yaklaşık bin kişilik bir farklılık söz konusuydu. (Esat Uras, age, s.139.)

67 Kemal Karpat, age, s.412, Tablo: II. 6. Kemal Karpat'ın eserinde yer verdiği Türk kaynaklarına göre Altı vilâyetin Müslüman nüfusu 1881-82'de 2.028.351 (s.310-312, Tablo: I. 8. B), 1894'te 2.028.182 (s.316-18, Tablo: I. 9), 1896'da 2.700.940 (s.326-28, Tablo: I. 12), 1897'de 2.332.760 (s.330-32, Tablo: I. 13), 1906/7'de 2.483.135 (s.352-54, Tablo: I. 16. B) ve 1914'te 2.861.511 idi. (Kemal Karpat, age, s.396, Tablo: I. 17. B)

Genelkurmay raporunda yer alan ikinci tabloda ise Altı Vilâyet'in Ermeni ve Müslüman nüfusuyla ilgili bazı kaynaklara ait 20. Yüzyıl verileri yer alıyordu. Buna göre sadece Ermeni nüfusunu değerlendiren Ormanian'in⁶⁸ 1910 yılı kayıtları Altı Vilâyet'teki Ermeni nüfusunu 967.700 olarak gösterirken, Müslümanlarla ilgili herhangi bir veri sunmuyordu. Rusya'nın Erzurum konsolosunun sadece Erzurum ve Bitlis vilâyetleri⁶⁹ için 1912 yılına ilişkin verileri ise 1.047.000 Müslüman ve 350.000 Ermeni şeklindeydi. Aynı verilere göre Erzurum vilâyetinin 550.000 kişilik Müslüman nüfusuna karşılık vilâyette 200.000 Ermeni yaşıyordu. Bitlis vilâyetine ilişkin veriler Bitlis Rus konsolosundan temin edilmiş olup burada sadece Gregoryen Ermeniler söz konusuydu.

Tabloda yer alan bir başka kaynak Ermeni Patriği'nin Altı Vilâyet'in tümüne ilişkin 1913 yılı verileriydi.⁷⁰ Burada Ermeni nüfus 1.018.000, Müslüman nüfus ise 1.178.000 şeklinde kaydedilmişti.⁷¹ Bu sayılar diğer kaynaklarda yer alan Patrikhane (1912) verileriyle örtüşüyordu.⁷² Bununla beraber Sivas vilâyeti hariç diğer vilâyetlerdeki Müslümanların sayısı -muhtemelen yanlışlıkla- az gösterilmiş ama bu durum genel toplama yansıtılmamıştı. Patriğin Erzurum vilâyetine ait 1913 verileri Erzurum Rus Konsolosunun 1912 verileriyle karşılaştırıldığında Ermeniler için 15.000 kişilik bir artış yanında Müslümanların sayısının 180.000 civarında azaldığı görülmüyordu. Aynı karşılaştırmanın Bitlis vilâyetine ilişkin sunduğu veriler ise 30.000 kişilik Ermeni artışı, 335.000 kişilik Müslüman azalmasıydı.⁷³

Sadece Bitlis ve Van vilâyetleri için veriler sunan son iki kaynak Mayevsky (1889)⁷⁴ ve Rus Yardımcı Konsolosu (1912) idi. Birbirlerine son derece yakın

68 Ermeni Patriği Malachia Ormanian, adı geçen verileri "*L'Eglise Arménienne, Paris, 1910.*" adlı eserin ekler bölümünde vermektedir. Adı geçen verilere göre Türkiye'deki Ermeni nüfusunun toplam sayısı 1.579.000 dir. (Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.57; Esat Uras, age, s.138.)

69 Tablonun altındaki toplam nüfus bölümünde adı geçen verilerin "sadece Erzurum ve Van vilâyetlerine" ait olduğu belirtilmesine rağmen tablo içeriğinde Erzurum ve Bitlis vilâyetlerine ilişkin veriler yer alıyordu. Muhtemelen toplam nüfusla ilgili bölümde "sadece Bitlis ve Erzurum vilâyetleri" yerine yanlışlıkla "sadece Van ve Erzurum vilâyetleri" yazılmıştı.

70 Aslında adı geçen veriler 1912 yılına aitti. (Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.47, Tablo: 3.1; s.49.)

71 Tabloda bu sayılara Malatya'nın güneyi ve Sivas vilâyetinin kuzeybatısı ile Hakkâri ve Beşiri'nin dâhil olmadığı ifade ediliyordu. ("Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.9.)

72 Esat Uras, age, s.39; Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.51, Tablo: 3. 3.

73 "Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p. 9. İddiaya göre Ermeni Patrikhanesi'nin istatistikleri genel olarak vaftiz ve ölüm kayıtlarına dayanıyordu. Bu istatistiklerdeki Müslüman nüfusa ilişkin veriler Osmanlı kayıtlarıyla karşılaştırıldığında Patrikhane sayılarının çok düşük olduğu kolaylıkla fark edilebiliyordu. Patrikhane yetkilileri Müslüman nüfusu sayma olanağına sahip olmamalarına rağmen Osmanlı verilerini kabul etmeyip tahminlere dayalı veriler üretiyorlardı. Müslüman nüfusun olabildiğince düşük gösterilmesi birtakım siyasi amaçlara hizmet edecekti. (Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s. 48-49, 51-53.)

74 Rus Genelkurmayı'ndan bir Tümgeneral olan Mayevsky, Dışişleri Bakanlığı'na kendisine verilen bir görev esnasında beş yılı aşkın bir süre içinde Van ve Bitlis'in hemen hemen bütün bölgelerini gezmiş ve bu vilâyetlerle ilgili nüfus sicilleri hazırlamıştı. Mayevsky'nin Osmanlılardan kalma belgeleri de değerlendirerek hazırladığı ve yayınladığı yapıttaki istatistikler Osmanlı Harbiye Nezareti'nce incelenmiş, daha sonra kitap Türkçeye çevirtilip yayımlanmıştır. "*Van ve Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistiği*" (Çeviren: Süvari Binbaşısı Mehmet Sadık, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1330.) adlı bu kitapta 1899 yılında Van ve Bitlis'te her bir köy, aile ve etnik-dinsel toplumu kapsayan sicillerin suretlerine yer verilmiştir. (Justin McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s.75-76.)

olan bu verilerin ilkinde bir ev için 8 sayımın yapıldığı ifade ile adı geçen vilâyetlerdeki Ermeni nüfusu 296.488, Müslümanlar ise 522.184 olarak verilmişti. Rus Konsolos Olpherev ise aynı vilâyetler için 300.000 Ermeni, 520.000 de Müslüman unsur gösteriyordu.

Altı Vilâyet'e ilişkin bu nüfus istatistiklerinden sonra İngiliz Genelkurmay raporunun "Ekler" kısmının son bölümü Brest Litovsk Antlaşması ve Ermenileri konu alıyor ve Batum ile Kars bölgelerine ilişkin nüfus istatistikleriyle devam ediyordu.⁷⁵ Buna göre 1914 Rus Yıllığı verileri Batum bölgesinin toplam nüfusunu 172.000 şeklinde gösterirken 1897 Rus resmi sayımı bölgede 40.000 kişilik bir Türk varlığına işaret ediyordu. 1914 itibariyle nüfusun çoğunluğunu Müslüman Gürcülerin oluşturduğu Batum bölgesinde önemli ölçüde bir Rum nüfus vardı ve bölgedeki Ermenilerin sayısı 5-6 bini geçmiyordu.

İngiliz Genel Kurmayı adı geçen tarihi süreç özetleri ve nüfusa yönelik istatistiki bilgilerle 1918 yılı itibariyle politik gelecekleri hakkında sıkça konuşmalar yapılan ve bağımsızlık yönünde sempatik tavırlar sergilenen Ermenilerle ilgili derli toplu bilgiler ortaya koymayı amaçlamış ve genel olarak bunda başarılı olmuştur.

"Kars Hükümeti" başlığı altında 1897 Rus Nüfus Sayımı kaynak gösterilerek sunulan verilerde ise bölgenin toplam nüfusu 292.498 olarak gösterilmiş ve Ermenilerin 73.406 kişi ile toplam nüfusun %25'ini oluşturduğu ifade edilmişti. Bölgenin toplam nüfusu Rus Yıllığı'na göre 1914'te 389.000'e yükselecekti.

Son olarak 1914 itibariyle "Batum ve Kars" bölgesindeki 420.000 kişilik toplam nüfusun 120.000'i Ermenilerden oluşuyordu.

İngiliz Genel Kurmayı adı geçen tarihi süreç özetleri ve nüfusa yönelik istatistiki bilgilerle 1918 yılı itibariyle politik gelecekleri hakkında sıkça konuşmalar yapılan ve bağımsızlık yönünde sempatik tavırlar sergilenen Ermenilerle ilgili derli toplu bilgiler ortaya koymayı amaçlamış ve genel olarak bunda başarılı olmuştur. Özellikle savaş öncesi Doğu Anadolu vilâyetlerinin Ermeni nüfusuna ilişkin istatistikler son derece önemliydi. Bununla beraber 19. Yüzyıl Ermeni milliyetçiliğinin isyan ve katliam boyutlu tezahürünün son derece yüzeysel geçilmesi ve I. Dünya Savaşı esnasındaki Ermeni isyanları ile İngiliz ve Rus Hükümetleri'nin Ermenilere ilişkin politikalarına değinilmemiş olması, ayrıca 1915 olayları ve kayıplarına ilişkin kronikleşmiş hale gelen tek taraflı, önyargılı ve sömürücü bakış açıları raporun en önemli eksikliklerindendi.

75 "Historical and Ethnological Notes on the Armenians", *General Staff, War Office*, 5th April, 1918, p.10.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Savaş Bakanlığı'nın Ermeni sorununa bakış açısı ve Ermenistan olarak ifade edilen Doğu Anadolu ile ilgili tasarıları ise son derece gerçekçi boyutlara ulaşacaktı. İngiliz Genel Kurmayı, kurulması tasarlanan Ermenistan'a Erzurum'un dahil edilmemesi gerektiğini vurgulayacak,⁷⁶ savaş öncesi Erzurum nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğunu hatırlatacaktı.⁷⁷

İngiliz askerî otoriteleri Paris'teki İngiliz siyasilerinin gözlerini kör eden Türk düşmanlığını bir tarafa bırakarak olaylara gerçekçi açıdan bakmaya başlayacaklar, Türkiye'ye sunulacak barış şartlarını ve Ermenistan'a yönelik politikaları gerçekçilik ilkesi boyutunda masaya yatıracaklardı. İngiliz Dışişleri'nin Ermenistan'a dair politikalarının sözde olduğunu düşünen Savaş Bakanlığı, Ermenistan'ın bağımsızlığına yönelik vaat ve niyetlerin hiçbir şey ifade etmediğini dile getirecekti.

Ermenistan'ın geleceği meselesi İngiliz Genelkurmayının endişe duyduğu bir konu haline gelecek ve tasarlanan Ermeni devletinin kurulması Genel Kurmayı'nın desteklediği uygulanabilir bir politika olmayacaktı.⁷⁸

76 TNA. PRO. FO. 608/271/4, "General Staff Comments on M. Berthelot's Note of 12.12.19. and the Comments of the Political-Section Thereon", Lieut. Colonel, G.S. M. Gribbon, 10 January 1920.

77 HLRO. LG/F/206/4/14, "Erzerum and the Western Boundary of Armenia" *General Staff War Office*, 11.2.1920, B.B Cubitt, (WO) to Secretary of the Cabinet, 12 February 1920.

78 TNA. PRO. CAB. 24/103, C. P. 1014, "General Staff Memorandum on the Turkish Peace Treaty", *The War Office*, 1st April, 1920.

KAYNAKÇA

Arşivler

The National Archives of United Kingdom, Public Record Office (TNA. PRO)

Foreign Office Documents (FO)

Cabinet Papers (CAB)

The Parliamentary Archives, House of Lord Record Office (HLRO)

Lloyd George Papers (LGP)

Yayımlanmış Kaynaklar

British Documents on Foreign Affairs: Report and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Part: I, Series: B, The Near and Middle East, 1856-1914, Volume: 20, Ed. David Gillard, Her Britannic Majesty's Stationary Office, 1985.

British Documents on the Origins of the War, 1898-1914, Ed. G. P. Gooch and Harold Temperley, Volume: X, Part: I, The Near and Middle East on the Eve of the War, London, 1936.

House of Commons Parliamentary Papers, 1878, Volume: LXXXII-LXXXIII. (H.C.P.P)

The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916, Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon with a Preface by Viscount Bryce, Misc No: 31, Cmd 8325, H. M. Stationery Office, London, New York and Toronto, 1916.

The Case for Armenia, The British Armenia Committee, London, 1921.

Van ve Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistiği (Çev. Süvari Binbaşı Mehmet Sadık, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1330.

Gazeteler

The Times (United Kingdom)

Kitap ve Makaleler

ADONTZ, N., *Histoire d'Arménie: Les Origines* (du X au VI s.av. J.C.), Paris, 1946.

ARSLAN, Ali, *Kutsal Ermeni Papalığı*, İstanbul, 2005.

ARSLANIAN, Artin H., "British Wartime Pledges, 1917-1918", *Journal of Contemporary History*, Volume:13, Number: 3, (July, 1978), s.517-529.

ASLAN, Kevork, *Armenia and the Armenians*, New York, 2005.

ASLAN, Yavuz, "Rus İstilasından Sovyet Ermenistanı'na Erivan (Revan) Vilâyetinin Demografik Yapısı, (1827-1922)," *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II, (Mart-Nisan, 2001), Yıl: 7, Sayı: 38, s. 1017-1028.

BAL, İdris; ÇUFALI Mustafa, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2003.

BAŞAK, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, İstanbul, 2008.

BOURNOUTIAN, George A., *A Concise History of the Armenian People*, USA, 2002.

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslüm Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1989.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci; KÜÇÜKER Sultan Deniz, *Armenia, Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi*, Ankara, 2011.

BRAUDE, Benjamin, "Millet Sistemi'nin İlginç Tarihi", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2000, s.131-145.

BURNEY, C. A.; LANG David Marshall, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971.

CUINET, Vital, *La Turquie d'Asie*, IV. Cilt, Paris, 1890-1994.

ERCAN, Yavuz, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2000, s.45-163.

ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, 2007.

FORAND Paul G., "Accounts of Western Travellers Concerning the Role of

Armenians and Georgians in Sixteenth Century Iran", *The Muslim World*, LXV, 4 (1975), s. 246-278.

GARIBOV, Mahir, I. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

GARITTE, Gérard, "La Source Grecque des "Trente Articles" Géorgiens Contre les Arméniens", *HA*, XC, 1-12 (1976), s.111-116.

GIBB H.; BOWEN H., *Islamic Society and the West*, V.I., Part II, Oxford, 1969.

GROUSSET, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, İstanbul, 2005.

GÜLER, Ali; AKGÜL, Suat, *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara, 2003.

GÜNALTAY, Şemseddin, *Yakın Şark IV. Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları*, Ankara, 1951.

HENZE, P. B., "Fire and Sword in the Caucasus: The Nineteenth Century Residence of North Caucasian Mountaineers", *Central Asian Survey*, II, 1 (1983), s.5-44.

HOVANNISIAN, Richard G., "Caucasian Armenia Between Imperial and Soviet Rule the Interlude of National Independence", *Transcaucasia, Essays in the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia*, Ed. Ronald Grigor Suny, The University of Michigan, 1983, s. 259-291.

İLTER, Erdal, "Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler", *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ed. İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara, 2003, s.3-10.

JONES, Stephen F., "Georgian-Armenian Relations in 1918 to 1920 and 1991- to 1994: A Comparison", *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change*, Ronald Grigor Suny (Edt.), The University of Michigan Press, 1996, s.441-460.

JOSEPH, Somakian Manough, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920*, New York, 1995.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu, 1830-1914*, İstanbul, 2010.

KILIÇ, Davut, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara, 2006.

- KIRAKOSSIAN, Arman J., *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830's to 1914*, London, 2003.
- KOCAŞ, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1967.
- KÖYMEN, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1989.
- KURAT, Yuluğ Tekin, “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2000, s.163-171.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi”, *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II (Mart-Nisan 2001), Ankara, s.692-702.
- KÜRKCÜOĞLU, Erol, *Roma'dan Selçuklu İdaresine Ermeniler*, Erzurum, 2005.
- LANG, David Marshall, *Armenia, Cradle of Civilisation*, London, 1980.
- LÉART, Marcel, *La Question Arménienne à la Lumière des Documents*, Paris: A Challengel, 1913.
- LONG, James, *The Position of Turkey in Relation to British Interests in India*, East India Association, London, 1876.
- LYNCH, H. F. B., *Armenia, Travels and Studies*, II, London, 1901.
- MACLER, Frédéric, *La Nation, Arménienne, Son Passé, ses Malheurs*, Paris, 1923.
- MANGO, Andrew, *Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Türkçesi: Füsun Doruker, İstanbul, 2006.
- MARTIN, V. De Saint, *Mémoires Historique et Géographiques sur l'Arménie*, Paris, 1818.
- MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul, 1998.
- MCCHARTY, Justin, “Ermeni Terörizmi: Zehir ve Panzehir Olarak Tarih”, *Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi, 1984, s. 81-91.
- ORMANIAN, Malachia, *L'Eglise Arménienne*, Paris, 1910.
- ÖZKAYA, İnaletullah Cemal, *Le Peuple Arménien et les Tentatives de Reduire le Peuple Turc en Servitude*, İstanbul, 1971.

- PANOSSIAN, Razmik, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, New York, 2006.
- PETERMANN, A., *Mitteilungen aus Justus Peterke's Geographischer Anstalt* 24 (1878)
- REDGATE, A. E., *The Peoples of Europe The Armenians*, USA, 1998.
- SARIAHMETOĞLU, Nesrin, *Azeri-Ermeni İlişkileri, (1905-1920)*, Ankara, 2006.
- SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1983.
- SONYEL, Salahi, "Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi", *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II (Mart-Nisan 2001), Ankara, s.687-692.
- SONYEL, Salahi, *The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy*, London, 1987.
- SÜREYYA, Münir, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi, (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 53, Ankara, 2001.
- TETVADZE, Şota; TETVADZE Otar, *Somhebi Sakartveloşi*, Tiflis, 1999.
- THOMSON, Robert W., Mouses, *Khorenatzi's History of Armenia*, England, 1980.
- TOROSSIAN, S., "Soviet Policy in the Armenian Question", *Caucasian Review*, IV, (Münich, 1957), s. 9-22.
- TOYNBEE, Arnold J., *Armenian Atrocities, The Murder of a Nation*, London, New York, Toronto, 1915
- TOYNBEE, Arnold J., *The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilisations*, London, Bombay, Sydney, 1922.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987.
- YERASIMOS, Stefanos, *I. Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu*, Ankara, 2002.
- YERASIMOS, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İstanbul, 2000.

GÜNEY KAFKASYA'DA BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ GERÇEKLIĞİNDEN SOYUTLANAN ÜLKE: ERMENİSTAN

(COUNTRY ISOLATED FROM THE REALITY OF REGIONAL
COOPERATION IN SOUTH CAUCASUS: ARMENIA)

Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

Araştırma Görevlisi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Giresun Üniversitesi

Öz: Güney Kafkasya'nın tam ortasında yer alan Ermenistan, İran dışındaki komşularıyla çok ciddi tarihsel ve siyasal problemler yaşayan bir ülkedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından milliyetçi eksende kurgulanmış bir siyasal yapıyı içselleştirmiş olan bu küçük Kafkas ülkesi, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki en önemli müttefiki olarak bilinmektedir. Türkiye ve Azerbaycan ile yaşadığı tarihsel boyuta haiz ve toprak tabanlı problemler nedeniyle bugünü ve geleceğini Rusya ile diaspora Ermenilerinin yardımlarına bağımlı hale getiren Ermenistan, irredentizm tabanlı bir dış politika izlemektedir. Ermenistan'ın yansıttığı bu dış politika anlayışı, ülkenin Güney Kafkasya bağlamı enerji ve ulaştırma projelerinden soyutlanmasına yol açmaktadır. Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığından ve bölgesel izolasyondan kurtulabilmesi için, tarihsel çarpıtmalara ve yaratılara dayalı siyasal anlayıştan uzaklaşması ve demokrasiyi her yönüyle içselleştirmesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Güney Kafkasya, Rusya, Levon Ter Petrosyan, karşılıklı bağımlılık, konstruktivizm, Serj Sarkisyan.

Abstract: Armenia, which is situated in the very middle of South Caucasia, is a country who have serious historical and political problems with her neighbours, instead of Iran. This little Caucasian country which interiorised a political understanding that refers to nationalism is known as the most significant ally of Russia in the South Caucasus Region. Armenia becomes addicted to the assistance of Russia and the "diaspora", because of the ongoing historical and soil-based problems with Turkey and Azerbaijan. Today Armenia is adopting an irredantist foreign policy against Turkey and Azerbaijan. This foreign policy understanding reflects Armenia to be isolated from the energy and transportation based projects which are related with the South Caucasus. Armenia needs to be estranged from the distortion oriented foreign policy creations and should interiorise democracy in all terms for avoding the Russian dependency and regional isolation.

Keywords: South Caucasus, Russia, Levon Ter Petrossian, mutual interdependence, constructivism, Serge Sarkissian.

Giriş

SSCB'nin dağılmasının ardından siyasal bağımsızlığına kavuşan ve Güney Kafkasya coğrafyasının tam ortasında yer alan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın aksine, denizlere çıkışı olmayan ve topraklarında önemli sayılabilecek enerji kaynakları barındırmayan bir Kafkas ülkesidir. Buna karşın, Ermenistan topraklarının jeopolitik ve jeostratejik öneminin oldukça fazla olduğu söylenebilir. Zira Ermenistan devletinin sahip olduğu topraklar, Orta Asya-Hazar-Karadeniz-Avrupa bağlantısının tam ortasında yer alan Güney Kafkasya'nın merkezinde yer almaktadır. Uluslararası sistem bazında Avro-Atlantik Dünyası ile Rusya'nın, Çin ile birlikte, Orta Asya-Hazar-Karadeniz bağlantısına verdiği önem ve Batı Dünyası'nın, İran'ı sistemden dışlamak istediği göz önünde bulundurulduğunda, genelde Güney Kafkasya Bölgesi'nin, özelde de Ermenistan'ın, sistemik dengeler anlamında ne denli önemli bir konumda olduğu anlaşılacaktır. Ermenistan, Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nden gelerek, Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşacak enerji nakil hatları ile ticaret yollarının tam üzerinde yer almaktadır.

Ne var ki, bugün itibarıyla, Ermenistan'ın stratejik konumunun gerektirdiği ekonomik ve siyasal öneme kavuştuğu söylenemez. Bu durumun ortaya çıkmasının en önemli nedeni, bu küçük ülkenin üzerine yapılandırıldığı “sözde soykırım çarpıtması” ve bu çarpıtmaya dayalı olarak sınırları genişletilen anavatan kavramının, beraberinde getirdiği revizyonizm eksenli dış politika gerçekliğidir. Ermenistan'ın benimsediği “soykırım” temalı irredentist dış politika, bu ülkenin gerek iç politikasını, gerek ulusal kimlik oluşumu sürecini, gerekse de kendisini doğudan ve batıdan çevreleyen komşuları Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini kaçınılmaz bir saldırgan realizmin ve siyasal çatışmanın boyunduruğuna terk etmektedir. Hâlbuki Ermenistan'ın ekonomik ve teknolojik gelişim noktasında ihtiyaç duyduğu en önemli unsur, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında karşılıklı bağımlılık kuramının öncüllerine uygun olarak yapılandırılan bölgesel işbirliğine katılabilmektir. Ermenistan'ın bu tarz bir işbirliğine katılmaya sıcak bakabilmesi, özellikle Azerbaycan'ın kendisine karşı saldırgan realizm bağlamında anlamlandırdığı dış politika stratejisini anlamsız kılacak ve savunmacı realizm ekseninde bölgesel bir statüko içselleştirilebilecektir. Ne var ki, bugün itibarıyla Ermenistan'da siyasal gücü elinde tutan aktörlerin Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkelerle bölgesel bir işbirliği inisiyatifi geliştirebilmek gibi bir hedefleri yoktur. Zira böyle bir inisiyatifin içerisinde yer alınabilmesi durumunda, tarihsel gerçeklerin söylem bazında çarpıtılması ve Ermeni toplumu nezdinde meşrulaştırılmasıyla sosyal anlamda inşa edilmiş olan konjonktürel siyasal kurgu ortadan kalkabilecektir. Bu durum Ermenistan'da çatışmadan beslenen siyasal ve askeri önderlerin etkinliğinin azalmasını da beraberinde getirebilecektir. Ermenistan'ın benimsediği bu

tutum, bu ülkenin Rusya ve ABD gibi, bölgeye ilgi duyan küresel aktörlerle ilişkilerine de etki etmektedir. Ermenistan topraklarının dışında, özellikle Fransa ve ABD'de yaşayan diaspora Ermenileri ise, sahip oldukları ekonomik ve siyasal etkinliği Ermenistan'ın lehinde kullanacaklarına, anavatan topraklarını kendi kimlik edinim süreçlerinin uluslararası bir unsuru haline getirmekte ve ekonomik az gelişmişlik ile siyasal yalnızlıktan muzdarip olan Ermenistan'ı, sonu gelmez bir kinin umutsuz bir aktörü olarak ekonomik, siyasal ve askeri bağımlılık ilişkisi geliştirdiği Rusya'nın insafına terk etmektedirler.

1. Dünden Bugüne Ermenistan

Siyasal yapılanmasını ve politika oluşum sürecini tamamıyla irredentist bir anlayış üzerine inşa etmiş olan Ermenistan'ın bağımsızlık süreci, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılma yönünde girişimlerde bulunmaya başladığı 1988'den itibaren ele alınabilir. Bu tarihe kadar, ABD ve Avrupa'da yaşayan diaspora Ermenilerinin kendilerini anavatan topraklarına ve Ermeni ulusal kimliğine bağlama istemlerinin¹ bir sonucu olarak sosyal inşacılık ekseninde ortaya koydukları² Ermeni revizyonizmi, Dağlık Karabağ Sorunu ile birlikte realist kuram bağlamında da anlamlandırılmış ve ulusal çıkar kavramı ile çatışma sürekliliği arasındaki bağ konsolide edilmiştir.

SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlığına kavuşan Ermenistan, siyasal yapılanmasını merkezîyetçi ve otoriter temeller üzerine şekillendirmiştir. Ermenistan Anayasası, Ermenistan'ın demokratik bir hukuk devleti olduğunu kaydetse de, bu ülkenin bağımsızlık süreci esnasında ve sonrasında karşı karşıya kaldığı iç ve dış gelişmeler, eski bir Sovyet cumhuriyeti olarak otoriter ve baskıcı bir siyasal yapılanmaya zaten yatkın olan Ermenistan'ın, gerçek anlamda çoğulcu, eşitlikçi ve adil bir siyasal sistem geliştirmesini engellemiştir. Ermenistan'ın demokrasiyi gerçek anlamda içselleştirememesinin sebeplerine göz gezdirdiğimizde, her şeyden önce, bu ülkenin bağımsızlık süreci esnasında bir savaş yaşamış olması etken bir faktör olarak görülebilir. Dağlık Karabağ Sorunu ekseninde Azerbaycan ile yaşanan ve söylem boyutunda inşa edilmiş olan güvenlik kaygılarını üst perdeye taşıyan savaş, bağımsızlığını yeni elde etmiş Ermenistan'ın siyasal yapılanmasının demokrasiyi güvenlikçi yaklaşıma esir eden³ ve komşularına yaklaşım noktasında katıksız bir realizme yönelen otoriter bir temel üzerine şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Nitekim

1 Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005.

2 Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No. 2, 2000, pp. 147-182.

3 Gagik Avagyan and Duncan Hiscock, "Security Sector Reform in Armenia", *Saferworld, Small Arms and Security in the Caucasus Report*, May 2005.

Ermenistan, saldırgan realist bir yaklaşımla⁴, Dağlık Karabağ Sorunu bağlamında Azerbaycan topraklarını resmen işgal ettiği için, bu devletten kendisine yönelecek bir saldırıya karşı teyakuzda olması gerektiğinin farkındadır. Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal eden ve irredentist söylemler ile hareket eden Ermenistan, ülke güvenliğini koruyabilme yönünde çabuk karar alıp uygulayabileceği bir siyasal düzen oturtmaya çalışmış ve bu bağlamda siyasal çoğulculuktan çok otoriterliğe yönelmiştir. Ermenistan'ın en önemli özelliklerinden biri, bağımsızlığını elde

Ermenistan'ın en önemli özelliklerinden biri, bağımsızlığını elde ettiği gündün bu yana temel dış politika stratejisini "sözde soykırım" çarpıtması üzerine kurgulanmış olmalıdır. Bu noktada Ermeni diasporasının rolü oldukça fazladır .

ettiği gündün bu yana temel dış politika stratejisini "sözde soykırım" çarpıtması üzerine kurgulanmış olmasıdır. Bu noktada Ermeni diasporasının rolü oldukça fazladır⁵. Özellikle ABD ve Avrupa'da, ekonomik ve siyasal anlamda oldukça güçlü bir pozisyona kavuşmuş olan diaspora Ermenileri⁶, bağımsızlığını elde ettiği tarihten itibaren büyük çaplı bir siyasal ve ekonomik kriz ile karşı karşıya kalan anavatanlarına yardım etmek için, bu devletin "sözde soykırım" yalanı üzerine kurgulanmış bir dış politika izlemesini sağlamaya çalışmışlar ve ülke

içerisinden yükselebilecek farklı sesleri susturabilmek amacıyla, diaspora Ermenileri ile her alanda işbirliği içerisinde bulunacak ve Ermenistan'daki çatlak sesleri susturacak güçlü iktidarlar yaratılmasını istemişlerdir. Bu gerçeklik, Ermenistan'da iktidarı eline geçiren aktörlerin, otoriter yönetim kalıplarını oturtabilmelerini kolaylaştırmıştır.

Ermenistan'ın çoğulcu bir siyasal anlayıştan uzak kalmasının bir diğer nedeni de, bu ülkenin ekonomik gelişim düzeyinin oldukça düşük olmasıdır. Dağlık Karabağ Sorunu nedeniyle, enerji zengini Azerbaycan; sözde soykırım iddiaları ve Ermeni Anayasası'nda Doğu Anadolu'yu "Batı Ermenistan" olarak addetmesi gerekçesiyle de Türkiye ile siyasal ve ekonomik ilişki içerisine giremeyen Ermenistan, bağımsızlık sonrası ekonomik gelişim için yeterli oranda sermaye, teknik donanım ve profesyonel destek alamadığı için

4 Saldırgan realizm, uluslararası sisteme hâkim olan anarşinin devletlerin saldırgan bir politika izleyerek coğrafi ve siyasal genişleme yönünde harekete geçmelerine neden olacağını kaydeden bir yaklaşımdır. Bu kurama göre, devletler saldırgan ya da genişlemeci bir politika izlemeden önce böyle bir politika izlemenin kar-zarar hesabını yaparlar ve yarar kefesi zarar kefesine oranla ağır basarsa saldırganlığı benimserler. Sistemsel anarşi nedeniyle devletlerin tek başlarına karar alıp uygulayan birer aktör olduğunu kaydeden saldırgan realizm, devletlerin siyasal genişleme yönündeki iradelerini anlamlandıran bir yaklaşımdır. Daha fazla bilgi için bkz. Glenn H. Snyder, "Mearsheimer's World Offensive Realism and the Struggle For Security", *International Security*, Vol. 27, No. 1, Summer 2002, pp. 149-173.

5 Tatoul Manaseryan, "Diaspora the Comparative Advantage for Armenia", *Armenian International Policy Research Group*, Working Paper No.4/14, January 2004.

6 Bahar Baser and Ashok Swain, "Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.3, No.1, 2009, pp. 45-62.

oldukça zor durumda kalmıştır. Güneyden İran, kuzeyden de Gürcistan ve Rusya ile temas halinde olan Ermenistan, doğu ve batı komşuları ile temas kuramadığı ve Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan hattı ekseninde karşılıklı bağımlılık kuramı⁷ bağlamında kurgulanan enerji ile ticaret odaklı projelerde yer alamadığı için bölgeden tam manasıyla izole olmuştur. Bu durumun halk nezdinde tepki dalgası doğurması endişesi, Ermenistan’da iktidara gelen tüm aktörleri otoriter ve güvenlik odaklı bir siyasal algıya sürüklemektedir.

Başkanlık sistemine dayalı bir yönetim yapısı ile yönetilmekte olan Ermenistan’da milliyetçilik ve güvenlik odaklı siyasal algı o kadar kuvvetlidir ki, bağımsızlık sonrası Ermenistan Devlet Başkanlığı koltuğuna oturan isimlerin tamamı ya Dağlık Karabağ kökenlidir ya da bu bölgenin Azerbaycan’dan koparılması esnasında önemli bir rol oynamıştır. Bu gerçekliğin ortaya çıkışında diaspora Ermenilerinin çatışmacı tutumunun ve Ermeni toplumunun bütün benliğini adeta esir almış olan “sözde soykırım” faktörünün önemli bir payı vardır. Ermeni toplumu, 1915 yılında yaşanan olayları seçilmiş bir travma haline getirmiştir ve nesilden nesile aktarmaktadır⁸. Siyasal ve ekonomik açıdan çok zor bir durumda olan, hatta Rusya’ya her anlamda bağımlı olan bir ülkenin⁹, Türkiye ve Azerbaycan’a karşı takındığı çatışma odaklı tutumun arkasında, yaşanan acıları ve büyük bir bölümü çarpıtmadan kaynaklanan intikam olgusunu, Türkiye ile Azerbaycan toplumlarına yansıtma anlayışı yatmaktadır. Dağlık Karabağ Sorunu ertesinde, Ermenistan siyasetine ve ekonomisine eski askerlerin ve milliyetçi önderlerin hâkim olması¹⁰, realist kuramın öncüllerinin ve çatışmacı dış politika anlayışının tam manasıyla içselleştirilebilmesinin sağlanması ile alakalıdır.

Ermenistan’ın ilk devlet başkanı Levon Ter Petrosyan’dır. 1991-1998 yılları arasında başkanlık koltuğunda oturmuş olan Ter-Petrosyan, Suriye doğumlu

7 Karşılıklı bağımlılık, bir sistemin değişik yerlerindeki aktörlerin ya da olayların birbirlerini etkilediği durumlara gönderme yapar. Basit bir şekilde ifade edilirse, karşılıklı bağımlılık birbirine bağımlı olmak demektir. Karşılıklı bağımlılık kuramının işletilebilmesi noktasında 4 faktör önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar; bağımlılığın kaynakları, faydaları, göreceli (nisbi) maliyetleri ve simetrisidir. Karşılıklı bağımlılığın temelinde fiziksel ya da toplumsal (ekonomik, siyasal algısal) faktörler bulunabilir. Burada bahsedilen proje bazlı karşılıklı ekonomik bağımlılıktır ve taraflar adına pozitif toplamlı bir durum yaratmaktadır. Zira Güney Kafkasya’nın sahip olduğu kaynakların işbirliği temelinde paylaşılması ve tarafların her birinin belli oranlarda kazanç elde etmesi bu işbirliği sayesinde sağlanmaktadır. Ancak karşılıklı bağımlılığın taraflara her zaman için eşit kazanç sağladığı düşüncesi hatalıdır. Faydaların eşitsizliği ve göreceli kazançların paylaşımı üzerine yapılacak bir inceleme bu durumu açıklıkla ortaya koyacaktır. Yani büyük bir pastanın paylaşımı noktasında da kimin en büyük dilimi alacağı bir çatışma ortamı doğurabilir. Ne var ki, Güney Kafkasya’daki bağımlılık ilişkisi henüz resmin tamamını ortaya koyacak bir gelişim çizgisine ulaştırmamıştır ve bölge ülkelerinin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyleri ile toplumsal refah düzeyleri arasında ciddi farklılıklar olduğu için, bu bağımlılık ilişkisinin oluşturması beklenen simetrisinin kısa vadede sorun yaratması beklenmemelidir. Karşılıklı bağımlılık kuramı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Joseph S. Nye ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Renan Akman (Çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, ss. 350-364.

8 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Everest Yayınları, 2009.

9 Ermenistan’ın Rusya’ya olan bağımlılığını karşılıklı bağımlılık ekseninde ifade edebilme noktasında ele alınması gereken en önemli husus, Ermenistan’ın mevcut konumu itibarıyla Rusya’nın Güney Kafkasya’daki askeri üssü olduğu gerçeğidir. Rusya, bu üssün varlığını koruyabilmek için Ermenistan’ın tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Yani Ermenistan’ın bir ülke olarak varlığı Rusya’nın Güney Kafkasya Stratejisi’ne bağımlıdır.

10 Hatem Cabbartlı, *Ermenistan’da İktidar Mücadelesi*, İstanbul, Barış Platin Basın Yayın, 2005.

bir Ermenistan yurttaşdır. Tehcire maruz kalmış bir ailenin çocuğu olan Ter-Petrosyan, ailesinden kendisine miras kalan sözde soykırım odaklı intikam anlayışını, Dağlık Karabağ Sorunu muvacehesinde aktif bir şekilde kullanmıştır. Aslen bir akademisyen olan Ter Petrosyan, 1960'lı yıllardan itibaren Ermeni milliyetçiliği odaklı siyasal hareketlerin içerisinde yer almış, Dağlık Karabağ Bölgesi'ndeki faaliyetleri nedeniyle, SSCB döneminde hapis de yatmıştır. Ekim 1991'de, bağımsız Ermenistan'ın ilk devlet başkanı olarak seçilen Levon Ter Petrosyan, bu göreve seçilmeden evvel 1 yıl boyunca Sovyet Ermenistan'ının başkanlığını da yürütmüştür. SSCB'den koparak bağımsızlığını elde eden çoğu ülkede olduğu gibi Ermenistan'da da SSCB döneminin tecrübeli siyasetçileri bağımsızlık sonrasında ön plana çıkmıştır. Ter Petrosyan da bu siyasetçilerden biridir. 1996 yılında yeniden başkan seçilse de, aşırı milliyetçi Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi)'nu ile ilişkilerinin iyi olmaması, hatta bu partiyi, yurtdışından yönetildiği gerekçesiyle kapatması, seçimlerde büyük çaplı yolsuzlukların yapıldığı söylentisinin yayılması ve Ermenistan'ın içerisinde bulunduğu ekonomik durumun bir türlü iyileştirilememesi gerekçesiyle Ter Petrosyan'ın siyasal meşruiyeti giderek zayıflamıştır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülebilmesi için Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik girişimleri hızlandırma çabası içerisine giren Ter Petrosyan, ülkesinin komşuları ile sorunlarını halledebilmesi halinde siyasal ve ekonomik anlamda düzluğe çıkabileceğini ve Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulabileceğini görmüştür¹¹. Ne var ki, özellikle Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için harcadığı çaba ve Taşnak Partisi ile yaşadığı sorun nedeniyle, kendi hükümeti içerisinde dahi çatlak seslerin yükselmesi sonucunda Ter Petrosyan, 1998 yılında istifa etmiştir. Levon Ter Petrosyan'ın istifası, Dağlık Karabağ işgalinin sonlandırılmasını istemeyen ve "sözde soykırım" stratejisi odaklı bir dış politika izlenmesini isteyen diaspora Ermenilerinin işine gelmiştir. Aynı şekilde, Dağlık Karabağ Sorunu'na müdahil bir ülke olmasına karşın, Ermenistan ve Azerbaycan'a karşı kullanabileceği bir siyasal kozu kaybetmek istemeyen Rusya da bu durumdan memnun olmuştur¹². Ter Petrosyan'ın bölgesel işbirliğine yönelik çabalara girişmesinin kendi aleyhlerine olacak bir girişim olacağını düşünen ve Ermeni siyaseti ve ekonomisinde etkin bir konumda bulunan eski askerler ve Karabağlı milliyetçiler de, bu istifa haberine oldukça sevinmişlerdir.

Levon Ter Petrosyan'ın istifasının ardından, Ermeni milliyetçilerinin ve çözümsüzlük yanlısı saldırgan realist politikacıların ve siyasi partilerin etkinliği artmıştır. Daha önce Sovyet Ordusu'nda görev yapmış Hankendi (Stepanakert) doğumlu bir asker olan Robert Koçaryan, Ter Petrosyan'ın istifasında en önemli rolü oynamış siyasal aktördür. 1994-1997 yılları

11 Nitekim Levon Ter Petrosyan ile Azerbaycan Hükümeti arasında, Dağlık Karabağ Sorunu'na kademeli bir çözüm bulunabilmesi yönünde yapılan görüşmeler oldukça olumlu bir şekilde ilerlerken, Levon Ter Petrosyan istifaya zorlanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Levon Zourabian, "The Nagorno Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?", *Demokratizatsiya*, Vol.14, No.2, 2006, pp. 252-265.

12 Turgut Demirtepe, *Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*, Ankara, USAK Yayınları, 2011, ss. 43-49.

arasında, işgal edilen Azerbaycan toprakları üzerinde kurulan “sözde devlet” Dağlık Karabağ’ın başkanlık koltuğunda oturan Koçaryan, Ter Petrosyan’ın ikinci kez devlet başkanlığına seçilmesinin ardından, 1997 yılında Ermenistan’ın başbakanı olmuştur. Petrosyan’a göre çok daha katı ve milliyetçi bir tutum sergileyen Koçaryan, Dağlık Karabağ Sorunu’na çözüm bulunabilmesi amacıyla yürütülen görüşmeleri desteklemediğini belirten açıklamaları sonrası, Ermeni toplumunun, özellikle de diaspora Ermenilerinin desteğini arkasına almıştır. Levon Ter Petrosyan’ın istifa etmek zorunda kalması, Robert Koçaryan’ın önünü açmıştır.

Milliyetçi Ermenilerin, güvenlik odaklı düşünen ve toplumsal statülerini bu gerçekliğe bağlı gören siyasal-askeri elitlerin, diaspora Ermenilerinin ve Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözülmesini arzulamayan Rusya’nın desteği ile 1998 yılında devlet başkanlığına seçilen Robert Koçaryan, 2008’e kadar bu koltukta oturmuştur¹³. Onun devlet başkanlığı dönemi, Ermenistan’ın tam bir ekonomik yıkımın içerisine girdiği, izlediği saldırgan realist dış politika nedeniyle ülkesinin bölgeden tam manasıyla izole olduğu, Rusya’ya olan bağımlılığın kritik eşiğin üzerine çıktığı ve hem siyasette hem de ekonomide mafya ağırlığının giderek arttığı bir döneme işaret etmektedir. “Sözde soykırım” yalanına her ortamda vurgu yapan, Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik ilişki kurmak için dahi ön şartlar ileri süren ve Dağlık Karabağ mevzuunda “çözumsuzlük en iyi çözümdür” mottosuyla hareket eden Koçaryan, diaspora Ermenileri ve Rusya’nın aradıkları lider profili ile tam manasıyla uyumlaşmıştır. Robert Koçaryan dönemi, Ermenistan siyaseti ve devlet aygıtının otoriter kalıplar üzerine temellendirildiği ve muhalefetin tam manasıyla göz hapsine alındığı bir sürece işaret etmektedir. Hiçbir zaman ispat edilemese de, Koçaryan ile onun döneminde oluşan mafya oluşumları ve çetelerin, muhalefete ve aykırı seslere karşı belli bir ittifak içerisinde hareket ettikleri, aralarında karşılıklı bir bağımlılığın olduğu anlaşılabilir¹⁴.

Robert Koçaryan dönemi, Avro-Atlantik Dünyası’nın eski SSCB toprakları için öngördüğü “demokratik barış” teorisinin¹⁵ yadsındığı ve diğer Güney

13 Stephan H. Astourian, “From Ter Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia” , *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies*, Berkeley, 2000.

14 Christoph H. Stefes, “Governance, the State and Systemic Corruption: Armenia and Georgia in Comparison” , *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.2, No.2, Spring 2008, pp. 73-83.

15 Demokratik Barış Teorisi, demokratik kurum, kural ve normlar çerçevesinde yönetilen devletlerin birbirleriyle savaş girmeyeceklerini ifade eden liberal/neoliberal karakterli bir işbirliği yaklaşımıdır. Ancak bu teori ile ilgili önemli bir kavramsal boşluk vardır. Demokrasinin tanımının bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye değişim göstermesi, barışın hangi demokratik algı üzerine inşa edileceğini bir sorunsal olarak ortaya koymaktadır. Ne var ki, demokratik barış teorisinin kuramcılarının daha çok Batılı düşünürler olması ve Soğuk Savaş sonrası bu kuramın en önemli savunucularının ABD ve AB olarak belirlenmesi, demokratik barış teorisinin üzerinde durduğu demokrasi tanımının Batılı siyasal değerler üzerinde yükselen “siyasal çoğulculuğa, insan hak ve özgürlüklerine” dayalı liberal demokrasi olduğu anlaşılabilir. Kuram, Rusya’nın temsil ettiği “yönetilebilir demokrasi” uygulamasını ise dışlamaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Thomas C. Walker, “The Forgotten Prophet: Tom Paine’s Cosmopolitanism and International Relations” , *International Studies Quarterly*, Vol.44, No.1, 2000, pp. 51-72. James Lee Ray, “Does Democracy Cause Peace?” , *Annual Review of Political Science*, Vol.1, 1998, pp. 27-46. Michael J. Williams, “Democracy and Democratization: The Problem with Using the Democratic Peace Theory As a Principle of Foreign Policy”, *ISA 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides*, Washington, March 26, 2008.

Kafkas Cumhuriyetleri gibi, otoriter eğilimli ve kontrollü bir demokratik işleyişin teşkilatlandırılmaya çalışıldığı bir döneme işaret etmektedir. Koçaryan, siyasi ve ekonomik bağımlılık ilişkisi içerisinde olduğu Rusya'nın, Vladimir Putin öncülüğünde geliştirdiği "yönetilebilir demokrasi" anlayışına yönelmiş¹⁶ ve muhalif hareketleri sürekli olarak göz hapsinde tutmuştur. ABD ve AB, Ermenistan'ın Batı tarzı liberal bir demokratik anlayıştan uzaklaşmasına büyük çaplı bir tepki göstermemişler, sadece belli uyarılarla yetinmişlerdir. Bunun en önemli nedeni, Güney Kafkasya'da oluşmuş olan uluslararası sistem tabanlı dengenin bozulmak istenmemesidir.

Ermenistan'ın en önemli sorununu "sözde soykırım" olmadığını ve Dağlık Karabağ Sorunu'na bir an önce çözüm bulunması gerektiğini belirten Ter Petrosyan, ülkenin yaşadığı ekonomik sorunlardan ve yönetim kademesini sarmalayan yolsuzluk dalgasından dem vurarak, Ermenistan'ı uluslararası sisteme entegre edeceğini ve sosyo-ekonomik sorunları azaltacağını belirterek başkanlığa aday olduğunu açıklamıştır.

Avro-Atlantik Dünyası, 2003 yılında Gürcistan'da gerçekleştirilen Gül Devrimi neticesinde Rus karşıtı bir tutum sergilemeye başlayan Gürcistan özelinde Güney Kafkasya'ya siyasi manada girme teşebbüsünde bulunmuş, ancak bu teşebbüs Gürcistan topraklarının siyasi anlamda bölünmesi ile sonuçlanmıştır¹⁷. Bu durum, Rusya'nın kendi güvenlik alanında gördüğü Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'ne yapılacak müdahaleleri saldırgan realist bir tutumla karşılayacağını göstermiştir. Ermenistan, ABD ve AB'nin temsil ettiği yumuşak güç anlayışının, Rusya'nın temsil ettiği sert güç karşısında pek de etkin olamayacağını, Gürcistan ve Ukrayna özelinde gördüğü için, Rusya ile işbirliğine dayalı mevcut siyasi yapıyı değiştirmeye yanaşmamaktadır. Bu nedenle, mevcut sistemik konjonktür bağlamında, Avro-Atlantik Dünyası'nın Ermenistan'da dramatik bir siyasi değişimi zorlaması pek

mümkün görünmemektedir. Ermeni Diasporası'nın, hem Koçaryan'a hem de ondan sonra devlet başkanlığı koltuğuna oturan Serj Sarkisyan'a verdiği destek de, ABD ile AB'nin elini kolunu bağlamaktadır.

2008 yılı, Ermenistan'da siyasi değişimin kıyısına kadar gelindiği bir yıl olmuştur. Levon Ter Petrosyan'ın istifaya zorlanmasının ardından devlet başkanlığı koltuğuna oturan Robert Koçaryan'ın anayasal görev süresinin

16 Kerim Has, "Putin-Medvedev Tandemi: Yönetilebilir Demokrasi?", *USAK*, 17 Ekim 2011, (Çevrimiçi), <http://www.usak.org.tr>, 25 Ocak 2012.

17 Mamuka Tsereteli, "The Impact of the Russia-Georgia War on the South Caucasus Transportation Corridor", *The Jamestown Foundation*, 2009.

18 Ermenistan Anayasası'na göre devlet başkanının görev süresi 5 yıldır ve başkanlık koltuğuna oturan kişi ancak 2 dönem üst üste seçilme hakkına sahiptir. 1998'de seçimle göreve gelen Koçaryan, iki dönem sürdürdüğü devlet başkanlığını 2008'de bırakmak zorunda kalmıştır.

sona ermesi¹⁸ ve iktidarı devredecek olması, bağımsızlık döneminin ulusal kahramanlarından biri olmasına karşın daha sonraki dönemde istifaya zorlanan eski devlet başkanı Ter Petrosyan'ı harekete geçirmiştir. Ermenistan'ın en önemli sorununu “sözde soykırım” olmadığını ve Dağlık Karabağ Sorunu'na bir an önce çözüm bulunması gerektiğini belirten Ter Petrosyan, ülkenin yaşadığı ekonomik sorunlardan ve yönetim kademesini sarmalayan yolsuzluk dalgasından dem vurarak, Ermenistan'ı uluslararası sisteme entegre edeceğini ve sosyo-ekonomik sorunları azaltacağını belirterek başkanlığa aday olduğunu açıklamıştır. Levon Ter Petrosyan, devlet başkanlığı seçimlerine Ermeni Ulusal Kongresi'nin aday olarak girmiştir¹⁹.

Levon Ter Petrosyan'ın en önemli rakibi ise, Robert Koçaryan tarafından desteklenen ve Savunma Bakanlığı ile Milli Güvenlik Konseyi genel sekreterliği görevini yürüttükten sonra Başbakanlık koltuğuna oturmuş olan Serj Sarkisyan olmuştur. Sarkisyan da, tıpkı Koçaryan gibi, Dağlık Karabağ kökenlidir ve ülke içerisinde en önemli siyasal, ekonomik ve askeri pozisyonları ele geçirmiş olan Karabağ klanı tarafından desteklenmiştir. Sözde soykırım iddialarına sonuna kadar destek veren ve Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülebilmesi için Azerbaycan tarafının adım atması gerektiğini kaydederek Koçaryan'ın tutumuna benzer bir tavır takınan Sarkisyan, ülkenin içerisinde bulunduğu siyasal statükodan beslenen ve Rusya'ya olan bağımlılığa dayalı, güvenlikçi-çatışmacı dış politika çizgisine bağlı kalınmasını savunan sivil-asker elitler tarafından da desteklenmiştir.

Şubat 2008'de gerçekleştirilecek seçimlerde iktidarın temsilcisi olarak görülen Serj Sarkisyan'ın kazanma ihtimalinin oldukça fazla olduğu seçimden önce de tahmin ediliyordu. Halkın önemli bir bölümünün sözde soykırım odaklı ve Dağlık Karabağ işgalini sonuna kadar haklı gören tutumu, Serj Sarkisyan'a önemli bir avantaj sağlıyordu. Rusya'nın Sarkisyan'a destek vermesi ve daha önce de belirttiğimiz üzere Avro-Atlantik Dünyası'nın Rusya'yı daha fazla ürkütmemek ve büyük çaplı bir sistemik çatışmanın başlamasını engellemek için Ermenistan'daki siyasal sürece müdahil olmak istememesi de Ter Petrosyan ve diğer adayların elini zayıflatmıştır.

Ter Petrosyan ve Sarkisyan dışında 7 isim daha katılmıştır²⁰. Bunlardan en önemlileri, daha önce meclis başkanlığı da yapmış olan ve iktidara yakın bir isim olduğu belirtilen Hukukun Üstünlüğü Partisi'nin lideri Artur

19 Mikayel Zolyan, “Failed Negotiations Suggest Renewed Political Confrontation in Armenia”, *Central Asia and Caucasus Institute Analyst*, February 11, 2011, (Çevrimiçi), <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5653>, 28 Ocak 2012.

20 Ermenistan Anayasası'na göre devlet başkanlığı seçimlerinde aday olabilmek için 35 yaşında olmak, Ermenistan yurttaşı olmak ve en az 10 yıl boyunca sürekli olarak Ermenistan'da ikamet etmiş olmak gerekmektedir. Bkz. Kamer Kasım, “19 Şubat 2008 Ermenistan Devlet Başkanlığı Seçimleri”, *OAKA*, Yıl 3, Sayı 5, 2008, ss. 191-196.

Bağdasaryan, Taşnak Partisi'nin adayı Vahan Hovanesyan ve Ulusal Demokratik Birlik Hareketi'nin lideri Vazgen Manukyan'dır²¹. Bu noktada belirtilmesi gereken en önemli husus Levon Ter Petrosyan dışındaki adayların hiçbirinin Serj Sarkisyan ile yarışmak amacıyla seçimlere girmedikleri, yalnızca kendilerinin ve başında buldukları partilerin varlığını göstermek amacıyla aday oldukları gerçeğidir. Zaten bu isimlerden ve partilerden birçoğu iktidarda bulunan milliyetçi muhafazakâr Cumhuriyetçi Parti'nin uzantıları ya da koalisyon ortaklarıdır.

Şubat 2008'de gerçekleştirilen seçimler, Levon Ter Petrosyan ve siyasal değişim yanlısı aktörlerin tüm ümitlerini boşa çıkarmış ve iktidarda yer alan Cumhuriyetçi Parti'den aday olan Başbakan Serj Sarkisyan, Robert Koçaryan'dan boşalan koltuğa oturmaya hak kazanmıştır. Yaklaşık 2,3 milyon kişinin oy kullandığı 2008 devlet başkanlığı seçimlerine katılım %70,5 oranında gerçekleşmiş ve Serj Sarkisyan, %52,82'lik oy oranı ile ilk turda seçilmek için gerekli olan %50 barajını aşmış ve seçimleri büyük bir farkla kazanmıştır. Zira seçim kampanyası esnasında ortaya koyduğu reformcu ve siyasal değişim yanlısı söylemleri ile toplumun önemli bir bölümünde büyük çaplı bir heyecan yaratan ve değişim isteğinin kamçılanmasına yardımcı olan Levon Ter Petrosyan'ın aldığı oy oranı %21,51'de kalmıştır. Seçimlere katılan diğer adaylardan Hukukun Üstünlüğü Partisi lideri Artur Bağdasaryan %16,69'luk oy oranı ile üçüncü olurken, Taşnakların adayı Vahan Hovanesyan %6,18, Ulusal Demokratik Birlik Hareketi'nin lideri Vazgen Manukyan da ancak %1,29 oy alabilmiştir²². Seçimlerde yarışan diğer adayların aldıkları oy oranları siyasal işleyişi ve seçim sonuçlarını etkilemeyecek kadar önemsiz kalmaktadır.

Serj Sarkisyan'ın seçimleri bu kadar rahat bir şekilde kazanabilmesine etki eden pek çok faktör bulunmaktadır. Her şeyden önce, Koçaryan'ın ve asker-sivil bürokrasinin desteğine sahip olan ve başbakanlık koltuğunda oturan Sarkisyan'ın devlet imkânlarını kendi seçim kampanyası esnasında etkin bir şekilde kullandığı söylenebilir. Örneğin, seçimlerde oy kullanacak vatandaşların pasaport bilgileri devlet imkânlarından yararlanılarak elde edilmiş, devlet okullarındaki öğretmenlerden toplumu yönlendirme ve nabız yoklama konusunda yararlanılmış, devlet televizyonundan halkı psikolojik anlamda yönlendirmeye yönelik yayınlar yapılmıştır. Oy verilecek merkezlerde, muhalefete yeterli temsil olanağı tanınmamış ve fiziksel şiddete varan saldırılar gerçekleşmiştir. Zira 33 seçim merkezinin çevresinde ve 64 merkezin de içerisinde fiziksel şiddete varan gerilimler yaşandığı AGİT gözlemcileri tarafından da rapor edilmiştir²³. Birçok seçim bölgesinde

21 Ibid. , ss. 192-193.

22 "Republic of Armenia: Presidential Election: 19 February 2008" , *OSCE Election Observation Mission Report*, May 30, 2008, (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/32115> , 22 Ocak 2012.

23 Kasım, "19 Şubat..." , s. 194.

sandıkların güvenliğinin sağlanamadığı ve iktidar lehine propaganda yapan kişi ve grupların sandık başında halkın tercihlerini etkilemeye yönelik propaganda yaptıkları, hatta sandıklara müdahalede bulduklarına dair raporlar da mevcuttur. İşaretlenmiş oy pusulaları ve mükerrer oy gibi olumsuzluklar da AGİT raporuna yansımıştır²⁴.

Seçimler öncesinde ve sırasında yaşanan bu usulsüzlüklerin yanı sıra, Serj Sarkisyan'ın Rusya'nın desteğine sahip olması ve Rusya Başbakanı Vladimir Putin'in seçimlerden hemen önce Erivan'ı ziyaret ederek bu desteği açık bir şekilde ortaya koyması da seçim sonucuna önemli oranda etki etmiştir. Rusya'nın bu açık desteğine ve seçim sürecine müdahil olma çabalarına karşın, AB ve ABD'nin sürece herhangi bir müdahalede bulunmaması ve Ter Petrosyan'a açık bir destek vermemesi, Sarkisyan'ın işini kolaylaştırmıştır. Avro-Atlantik Dünyası'nın bu tutumunun arkasında, Rusya ile Güney Kafkasya coğrafyasında Gürcistan krizi benzeri yeni bir kriz yaşamama düşüncesi yatmaktadır. Nitekim Gürcistan'dan sonra, Ter Petrosyan önderliğinde Ermenistan'a da yansiyabilecek "Gül Devrimi" benzeri bir renkli devrim girişimi Güney Kafkasya özelinde de Karadeniz Havzası genelinde büyük çaplı bir sistemik güç mücadelesini ve siyasal-askeri çatışmayı beraberinde getirebilecektir. ABD ve Avrupa'da yaşayan diaspora Ermenilerinin, tıpkı Rusya'da yaşayan Ermeniler gibi, Dağlık Karabağ işgalinin sürdürülmesini ve "sözde soykırımın" uluslararası arenada sonuna kadar savunulması istemlerinin arkasında duracağını belirten Serj Sarkisyan'a verdikleri destek ve onun arkasındaki sivil-asker bürokratlar ile kurdukları siyasal ittifak, seçimlerin Sarkisyan'ın lehine sonuçlanmasında belirleyici bir faktör olmuştur.

Seçimlerde yapılan usulsüzlüklere karşın, AGİT'in ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin usulsüzlüklerin ve hilelerin sonuçlar üzerinde ciddi bir etkide bulunmayacağı gerekçesiyle "seçimlerin yenilenmesine gerek olmadığı" yönünde bir açıklama yapması ve ABD ile AB'nin de seçim sonuçlarını tanıdıklarını açıklamaları, Sarkisyan'ın koltuğa rahat bir şekilde oturmasını sağlamıştır. Ancak Levon Ter Petrosyan önderliğindeki değişimci kanat, seçimlerde geniş çaplı usulsüzlükler yapıldığı gerekçesiyle sonuçları kabul etmediğini açıklamış ve Ter Petrosyan, diğer başkan adaylarından olan ve aynı zamanda Halk Partisi'nin liderliğini yapan Tigran Karapetyan ile görüştüktan sonra her iki lider de seçimlerin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Ermenistan'da, tıpkı siyasette ve ekonomide olduğu gibi yargıda da değişime kapalı bir yapı teşkilatlandırılmış olduğu için, hem Ter Petrosyan hem de Karapetyan, Anayasa Mahkemesi'nden kendi lehlerine bir sonucun çıkmayacağını biliyorlardı. ABD ve AB'nin de

24 Ibid.

kendilerine destek vermemesi, siyasal anlamda onların elini kolunu bağlamıştı. Nitekim Ermenistan Anayasa Mahkemesi, seçimlerin iptaline gerek olmadığını belirterek hem Ter Petrosyan'ın hem de Karapetyan'ın isteğini reddetmiştir²⁵.

Ne var ki, Ter Petrosyan ve değişimci Ermeni Ulusal Kongresi'nin destekçileri, seçimlerin hemen ardından sokaklara dökülmüş ve hem memnuniyetsizliklerini hem de seçim sonuçlarını kabul etmediklerini yaptıkları gösterilerle ifade etmeye çalışmışlardır. Mart 2008'de Erivan'da Özgürlük Meydanı'nda gerçekleştirilen geniş çaplı gösterilerde, polis ile göstericiler arasında geniş çaplı çatışmalar yaşanmış ve çok sayıda gösterici gözaltına alınırken (106 kişi), resmi rakamlara göre 10 kişi ölmüş ve 130 kişi de yaralanmıştır. Ancak ölü ve yaralı sayısının açıklanandan çok daha fazla olduğuna dair iddialar da mevcuttur.

Gösterilerin bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmesi sonrası muhalefet lideri Levon Ter Petrosyan ev hapsine alınırken, başkent Erivan'da 20 günlük bir olağanüstü hal ilan edilmiştir. Toplumsal çatışmayı daha fazla arttırmamak için gösteri yapmak yasaklanırken, medya üzerinde de ciddi bir sansür uygulanmıştır. Ermeni Hükümeti'nin aldığı güvenlik odaklı tedbirlerin aşırıya kaçtığını düşünen ABD, seçim sonrası benimsemiş olduğu tutumu terk ederek mükemmel olmayan bir seçim sürecinin tüm sorumluluğunu muhalefete yükleyerek gerçekleştirilen baskıcı girişimlerin sona erdirilmesini istemiştir. Seçimlerin yenilenmesine gerek olmadığını açıklayarak ciddi bir hata yaptığının farkına varan AGİT de, olayları daha yakından incelemek için Ermenistan'a bir heyet yollamış ve BM ile birlikte hareket ederek "olağanüstü halin derhal sona erdirilmesi" gerektiğini belirtmiştir. Ne var ki, Ermeni Hükümeti, Rusya'dan aldığı desteğe de güvenerek gerçekleştirdiği tutuklamalar ve sindirme odaklı girişimlerle muhalefetin etkinliğini kırıktan sonra, ancak 21 Mart 2008 günü olağanüstü halin kaldırıldığını açıklamıştır.

Ermenistan'da seçim sonrası ortaya çıkan toplumsal gerginlik ve muhalif gösterilerin, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da yaşananlara benzer bir "renkli devrim" girişimi olduğunu ifade eden uzmanlar da mevcuttur²⁶. Nitekim Ermeni Yönetimi de bu olayları bir renkli devrim hazırlığı olarak yorumlamış ve muhalefete karşı oldukça sert tedbirler almıştır.

Seçimler öncesinde, Ter Petrosyan'a ve muhalefete neredeyse hiçbir şans tanımayan ve seçim sonuçlarını değerlendirirken de oldukça "renksiz" ve "kokusuz" bir tavır sergileyen Avro-Atlantik Dünyası, gerçekleştirilen büyük

25 Ömer Engin Lütem, "Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Kararı", *Ermeni Araştırmaları*, Ekim 2008, (Çevrimiçi), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2994>, 30 Ocak 2012.

26 Sinan Oğan "Ve Ermenistan'da Turuncu Devrim Başladı", *TÜRSAM*, 2 Mart 2008, (Çevrimiçi), <http://www.turksam.org/tr/yazdir/1396.html>, 28 Ocak 2012.

çaplı gösteriler sonrasında, Ermenistan'da ciddi anlamda değişimci bir kesimin varlığından haberdar olmuştur. Ne var ki, Avro-Atlantik Dünyası'nın Ter Petrosyan önderliğindeki muhalefete, sistemik kaygılar ve diasporanın baskısı nedeniyle destek vermemiş olması, seçimlerin ardından ortaya çıkan konjonktürde verilen tepkinin “sözde” kalmasına yol açmıştır. Gürcistan'da yaşanan renkli devrim sonrası ortaya çıkan siyasal konjonktür, enerji zengini Azerbaycan'ın ciddi bir Rus baskısı altında bulunması ve AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı, Avro-Atlantik Dünyası'nın Ermeni muhalefetine değişim yönünde yardımda bulunmasını engellemiştir. Ne var ki, bu gösteriler Ermeni muhalefeti ile Avro-Atlantik Dünyası arasındaki ilişkilerin gelişimine de kapıyı aralamıştır.

Rusya ise, Dağlık Karabağ Sorunu'nu ve sosyo-ekonomik bağımlılık kozunu kullanarak kendisine bağladığı Ermenistan'da Sarkisyan'ın seçimleri kazanarak başkanlık koltuğuna oturmasından son derece memnundur²⁷. Zira böylece Rusya lehine işleyen siyasal konjonktür değişmemiş olmaktadır.

Devlet başkanlığı seçimlerinin hemen ardından gelen büyük çaplı gösteriler ve bu gösterilerin renkli devrim benzeri bir halk hareketine dönüşebileceği korkusu, gösterileri durdurmak için 20 günlük bir olağanüstü hal uygulamasına giden, Ter Petrosyan'ı bir süreliğine ev hapsine alan ve çok sayıda göstericiyi tutuklayan Sarkisyan yönetimini, olağanüstü halin sona erdirilmesi ve Ter Petrosyan'ın da serbest bırakılmasına karşın, muhalefete karşı daha sert bir tutum takınmaya itmiştir. Mart 2008 gösterileri bağlamında tutuklanan göstericilerin serbest bırakılması geciktirilirken, iç politikada yaşanan çatışma ve ülkenin karşı karşıya olduğu büyük çaplı ekonomik krizin gündemin ana konusu olmaktan çıkarmak isteyen Ermeni Hükümeti, Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye ile ilişkiler konusunda açılımcı görünen ancak gerçekte sadece oyalama amacı güden bir siyasal kampanyaya girişmiştir. Bu politika değişimi ile amaçlanan bir diğer hedef ise, Levon Ter Petrosyan ve onu destekleyen Ermeni Ulusal Komitesi ile birlikte anılan “değişim” gerçekliğinin Sarkisyan hükümeti tarafından da sahiplenildiğini göstermek ve böylece Ter Petrosyan'ı önemsiz bir kişi haline getirerek halkın ve başta ABD ve AB olmak üzere uluslararası sistemik aktörlerin desteğini alabilmektir. Dikkat edilirse, Serj Sarkisyan döneminde Dağlık Karabağ Sorunu'na ilişkin “sonuçsuz kalan” birçok zirve gerçekleştirilmiş ve böylece Ermenistan'ın değişimci bir dış politika çizgisine yöneldiği ve Dağlık Karabağ Sorunu'nu çözmek için samimi bir çaba gösterdiği imajı yaratılmak istenmiştir. Aynı tutum, Türkiye ile ilişkiler bağlamında da geçerli olmuştur. ABD, AB ve Rusya'nın çabalarıyla Ermenistan ve Türkiye arasında imzalanan ve Ermenistan'ın, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımasına karşılık olarak, Türkiye'nin Ermenistan Sınırı'nı açmasını sağlayacak olan protokol imzalanmıştır. Ne var ki, bu protokol yürürlüğe girebilmiş değildir. Zira Ermeni Hükümeti, bu protokolü

27 Fatma Aslı Kelkitli, “Russian Foreign Policy in South Caucasus Under Putin”, *Perceptions*, Winter 2008, pp. 69-86.

bir oylama taktiği olarak kullanmayı yeğlemiş ve “sözde soykırım” odaklı dış politika izlemeyi sürdürmüştür. Sarkisyan Hükümeti’nin benimsediği diplomatik oyalama taktiği, Avro-Atlantik Dünyası’nın seçimler sonrası yaşanan olaylar nedeniyle sertleşen tutumunu yumuşatmayı başarmış ve ABD ile AB’nin Levon Ter Petrosyan’ın önderliğindeki muhalif gruplarla iletişimini de zayıflatmıştır. Diplomatik manevralar ile uluslararası meşruiyetini arttıran Sarkisyan, Rusya ile imzaladığı güvenlik, ekonomi ve enerji odaklı antlaşmalar ile bu ülkeye olan bağımlılığın dozunu bir kat daha arttırarak, Rusya ile Ermenistan arasındaki askeri ve siyasal ortaklığı güçlendireceğini de göstermiştir. Rusya ile Ermenistan arasında imzalanan askeri üs antlaşması²⁸ ile de iki ülke ilişkilerindeki stratejik boyut güçlendirilmiştir.

Ermenistan’da geniş çaplı bir siyasal değişimin yaşanabilmesi için, ülke içerisindeki sivil-asker bürokrasinin ve milliyetçi-muhafazakâr yapının büyük çaplı bir düşünsel evrim sürecinden geçmesi gerektiği Şubat 2008 seçimleri ile net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Ermenistan’ın Rusya’ya olan siyasal, ekonomik ve askeri bağımlılığının kurtulması ve diaspora Ermenilerinin, Ermenistan’daki siyasal etkinliğinin kırılması gerektiği de anlaşılmaktadır. Yine, Ermenistan’da büyük çaplı bir siyasal değişimin gerçekleştirilmesi için, başta ABD olmak üzere, Avro-Atlantik Dünyası’nın bu ülkeye olan siyasal ve ekonomik ilgisini ve desteğini arttırması ve değişimci siyasal hareketlere, tıpkı Ukrayna ve Gürcistan’da olduğu gibi destek vermesi gerekmektedir. Ne var ki, bu konuda bölgesel dengelerin göz önünde bulundurulması ve evrimsel bir değişim çizgisinin tutturulması gerektiği ortadadır. Zira Gürcistan ve Ukrayna özelinde yaşanan Rusya bağlantılı sistemik-siyasal sorunlar, Ermenistan özelinde de kendisini gösterebilecektir²⁹.

28 Rusya’nın Transkafkasya Kuvvetleri’ne bağlı Gümrü Üssü, Türkiye-Ermenistan Sınırı’na oldukça yakın bir bölgede yer alması bakımından da önemli. 102. Rus Üssü olarak da bilinen bu askeri üste bugün itibarıyla 3-5 bin arasında Rus askeri konuşlandırılmış durumdadır. Rusya’nın Gürcistan’daki Batum ve Ahılkelek askeri üsleri kapatıldıktan sonra Gümrü Üssü’nün askeri kapasitesi ve stratejik önemi daha da artmış durumdadır. Gümrü Üssü, sahip olduğu kara ve hava savunma sistemleri ile oldukça caydırıcı bir görünüm arz etmektedir. Rusya ile Ermenistan arasında Ağustos 2010’da imzalanan bir antlaşma ile bu üssün kullanım süresi 2044 yılına kadar uzatılmıştır. Böylece Rusya, Kırım’daki askeri üssün kullanım süresini uzatmasının ardından stratejik öneme haiz bir diğer üssün kullanım süresini de 2044 yılına kadar uzatmıştır. Rusya’nın emperyal arzularını ve bölgesel gücünü destekleyen bu askeri varlıklar, Avro-Atlantik Dünyası’nın Karadeniz Havzası’ndaki coğrafi ve askeri dezavantajını da arttırmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Marat Valeyev, “Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası Çerçevesinde Rusya-Ermenistan İlişkileri”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 30, 2008, (Çevrimiçi), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=575>, 25 Ocak 2012. Hatem Cabbarlı, “Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen Askeri İşbirliği”, *Caspian Weekly*, 9 Şubat 2011, (Çevrimiçi), <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3375-ermenistan-ve-rusya-arasinda-gelisen-askeri-isbirligi.html>, 25 Ocak 2012. Fikret Ertan, “Gümrü Üssü ve Ötesi”, *Zaman*, 3 Ağustos 2010. “Rusya Ermenistan’la Askeri Üs Antlaşması İmzaladı”, *Star*, 20 Ağustos 2010, (Çevrimiçi), <http://www.stargazete.com/dunya/rusya-ermenistan-la-askeri-us-antlasmasi-izmaladi-haber-287261.htm>, 25 Ocak 2012.

29 Ermenistan’da, renkli devrim benzeri siyasal bir hareketle, sistemik bir şok yaratmaktansa, Rusya ile işbirliği içerisinde oluşturulabilecek geniş çaplı koalisyon uygulamalarına gidilebilir. Bu ülkenin ekonomik gidişatını düzeltecek yardımlar ve yapısal düzenlemeler de Ermenistan’daki saldırgan yönelimi törpüleyebilir. Nitekim ABD ve AB, Ermenistan’ın siyasal ve ekonomik gelişimi noktasında bölgesel dengelerin rolünü çok iyi görebildikleri için öncelikli olarak bu ülkenin bölgesel izolasyonuna son vermek istemişler ve bu noktada Türkiye’nin yumuşak güç uygulamalarından ve ekonomik potansiyelinden yararlanmayı kararlaştırmışlardır. Ermenistan ile Türkiye arasında kurulmaya çalışılan diplomatik ilişkiler ve imzalanan protokoller, bu meyanda değerlendirilebilir. Nitekim Türkiye-Ermenistan İlişkileri’nin düzelmesi, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunların giderilmesinde ve bölgesel bir işbirliğinin geliştirilebilmesinde önemli bir rol oynayabilecektir. Kuşkusuz bu işbirliği, Avro-Atlantik Dünyası’nın kontrolünde olacak ve Rusya’nın yakın çevresi olarak gördüğü Güney Kafkasya’daki etkinliği sınırlanabilir.

Son dönemde, Ermenistan'daki siyasal gerginliğin azaltılabilmesi noktasında iktidar ile muhalefetin birtakım görüşmelerde bulduklarına tanıklık ediyoruz. Devlet Başkanı Serj Sarkisyan ile Başbakan Tigran Sarkisyan'ın başını çektiği iktidar ile Ter Petrosyan'ın önderliğindeki Ermeni Ulusal Kongresi arasındaki temas alanının artması, Ermenistan'da siyasal iklimin yumuşatılabilmesi ve siyasal diyalogun artırılarak kutuplaşma ortamının ortadan kaldırılmaya çalışılması anlamında önemlidir. Ermenistan, çok ciddi bir ekonomik kriz içerisinde ve çözülmesi gereken sosyo-ekonomik, siyasal ve toplumsal-demografik meseleleri bulunmaktadır. Bu nedenle, iktidar ile muhalefetin işbirliği arayışı içerisine girmesi, ulusal birliğin sağlanabilmesi anlamında çok önemlidir. Yine de, bu diyalog eksenli girişimin arkasında başka türlü siyasal hesapların olduğu da söylenebilir. Serj Sarkisyan, 2013'te düzenlenecek başkanlık seçimlerinden galibiyetle ayrılmak için halk nezdindeki meşruiyetini arttırması gerektiğini düşünmektedir. Zira Sarkisyan, 2008 seçimlerinde kendisine destek veren asker-sivil bürokratlar ile siyasal partilerin bir kısmının 2013 seçimlerinde desteğini alamayacağını düşünmektedir. Robert Koçaryan'ın adının Müreffeh Ermenistan Partisi ile anılması bu korkunun en önemli nedenlerinden biridir. Yine, her ne kadar sonuçsuz da kalsa, Sarkisyan yönetiminin Dağlık Karabağ ve Türkiye ile ilişkiler konusunda diyaloga açık bir tutum sergilemesi de ülke içerisindeki milliyetçi-muhafazakâr kesimde bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Bu kesimin çıkaracağı başka bir aday, oyların bölünmesine ve Ter Petrosyan'ın şansının artmasına yardımcı olabilir.

Ortadoğu'yu saran ve temelinde demokrasi, insan hakları ve özgürlüklere saygı gibi faktörler bulunan ve çoğulcu siyasal istemlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını varsayabileceğimiz Arap Baharı'nın Ermenistan'a da yansiyebileceği düşüncesi, Serj Sarkisyan'ın muhalefete karşı tutumunu değiştirmesine ve diyalog eksenli bir politikaya yönelmesine neden olmuştur.

Ortadoğu'yu saran ve temelinde demokrasi, insan hakları ve özgürlüklere saygı gibi faktörler bulunan ve çoğulcu siyasal istemlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını varsayabileceğimiz Arap Baharı'nın Ermenistan'a da yansiyabileceği düşüncesi³⁰, Serj Sarkisyan'ın muhalefete karşı tutumunu değiştirmesine ve diyalog eksenli bir politikaya yönelmesine neden olmuştur³¹. Mart 2008'de yaşanan muhalefet gösterileri şiddetle bastırılmış olmasına karşın, Sarkisyan Hükümeti'nin Avro-Atlantik Dünyası bağlantılı

30 Ani Tchaghiasian, "Arab Spring, Armenian Winter?" , *The Armenian Weekly*, July 7, 2011.

31 Sarkisyan, bu bağlamda Mart 2008 Olayları'nda bu yana hapiste bulunan 400 civarında muhalif göstericiyi de serbest bırakmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Armen Poghosyan, "Winds of Change in Armenian Politics" , *Institute For War&Peace Reporting*, May 27, 2011, (Çevrimiçi), <http://iwpr.net> , 7 Ocak 2012.

bir “renkli devrim” beklentisi henüz küllenmiş değildir³². Bu gerçeklik de, iktidarı muhalefet ile işbirliği yapmaya ve muhalefeti devrim gerçekliğinden uzaklaştırarak kendi elini kuvvetlendirmeye itmektedir. Serj Sarkisyan-Tigran Sarkisyan ikilisi, başında buldukları hükümetin özgürlüklere ve farklı siyasal görüşlere saygı duyduğunu ve iktidar ile muhalefetin barış içerisinde bir arada yaşayabileceklerini göstererek toleranslı bir siyasal iktidar yaratmanın arayışı içerisindeyler. Siyasal çoğulculuğa ve hukukun üstünlüğüne vurgu yapacak bu anlayış doğrultusunda ortaya konan söylemler ve girişimler, halk desteğini kaybetmemek için yapılan birer siyasal manevra olarak görülmelidir. Ermeni Hükümeti, her anlamda desteğini aldığı Rusya’nın yanı sıra, muhalefet ile yakın ilişkiler kurmaya çabalayan ABD ve AB üyelerinin de siyasal desteğini alabilmenin ve böylece Levon Ter Petrosyan’ın diplomatik gücünü sınırlayabilmenin peşindedir. Diyalog ve işbirliğini özendirici siyasal manevralar sayesinde muhalefet ile oluşturulacak siyasal-yönetimsel köprü, hem iktidarın diplomatik yalnızlığına son verebilecek hem de Ter Petrosyan’ı ve Ermeni Ulusal Kongresi’ni siyasal sistemin önemsiz bir parçası haline indirgeyebilecektir.

Levon Ter Petrosyan’ın önderliğindeki Ermeni Ulusal Kongresi ise, dağınık bir görünüm sergileyen Ermeni muhalefetini tek bir çatı altında toplayarak siyasal etkinliğini arttırabilmek, siyasal diyaloga açık olduğunu ve değişimin iktidar ile muhalefet arasındaki yapıcı işbirliği sayesinde gelebileceğini ortaya koymak ve renkli devrim yanlısı olmadığını gösterebilmek için iktidar ile diyalog ortamının yaratılmasına taraftar olmuştur. Ermeni Ulusal Kongresi önderliğinde yaratılacak geniş çaplı bir muhalif blok sayesinde, halk nezdindeki etkinliğini arttırabileceğini ve siyasal sistemin daha dengeli bir yapıya büründürebileceğini düşünen Ter Petrosyan önderliğindeki muhalefet, bu nedenle iktidar ile muhalefet arasındaki müzakerelerin sürdürülmesini arzulamaktadır. Müzakereler neticesinde elde edilebilecek, serbest bir şekilde propaganda yapabilme hakkı ve özgürlüklerine kavuşturulabilecek muhalif isimler de, Ter Petrosyan’ın ve Ermeni Ulusal Kongresi’nin halk nezdindeki meşruiyetini arttırabilecektir. Organize olmuş ve meşruiyetini arttırmış etkin bir muhalefetin, Avro-Atlantik Dünyası’ndan alabileceği siyasal desteğin çok daha fazla olacağı da ortadadır. Ermeni Ulusal Kongresi, iktidar ile müzakereleri yürütürken, dinamizmini ve halk nezdindeki desteğini ve tanınırlığını arttırabilmek için geniş çaplı gösteriler düzenlemeyi de planlamaktadır³³. Şüphesiz bu eylem, muhalefetin iktidar ile gerçekleştireceği müzakereler bağlamında elini kuvvetlendirecek bir unsur olacaktır.

32 “Armenia: Picking up the Pieces”, *International Crisis Group*, April 8, 2008, (Çevrimiçi), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/b48_armenia_picking_up_the_pieces.pdf, 30 Ocak 2012.

33 “Quick Sands on Political Landscape?: Armenian Opposition Expects Great Changes Before its February Activation”, *Armenia Now*, December 9, 2011, (Çevrimiçi), http://www.armenianow.com/news/politics/33988/opposition_government_politics, 7 Ocak 2012.

2. Ermeni Diasporası’nın Siyasal İşleyiş Üzerindeki Etkisi

Ermenistan’ın ulusal kimlik oluşumu ile çok yakından ilintili ve sosyal inşacılık tabanlı tarihsel bir çarpıtmanın üzerine dış politika yaklaşımını şekillendirdiğini daha önce belirtmiştik. “Sözde soykırım” odaklı bu dış politikanın oluşumu ve uygulaması ise Ermenistan Devleti’nden daha çok, yurtdışında, özellikle de Batılı ülkelerde yerleşmiş ve bu ülkelerin toplumsal, ekonomik ve sosyal yapısının önemli bir parçası haline gelmiş diaspora Ermenileri tarafından üstlenilmiş durumdadır.³⁴ Ermenistan, 2010 yılı istatistiklerine göre 3 milyondan biraz daha fazla bir nüfusa sahip olmasına karşın, ülke dışında yaşayan Ermeni kökenli insanların sayısı bu rakamdan çok daha fazladır. Ülkenin içerisinde bulunduğu büyük çaplı sosyo-ekonomik kriz ve yolsuzluklarla örülmüş yönetim anlayışı, Ermenistan vatandaşlarını iş bulmak ve daha rahat yaşamak için ülkeden ayrılmaya itmektedir. Bu göç dalgası, Osmanlı döneminde Batılı ülkelere göçmüş Ermeni kökenli nüfus ile birleştiği noktada, Ermenistan’ın elinde dış politika uygulamalarında Batılı ülkelerin desteğini elde edebilmek amacıyla kullanabileceği ciddi bir nüfus potansiyeli oluşmaktadır. Özellikle ABD, Fransa, Rusya, Almanya gibi, uluslararası sistemin işleyiş noktasında ciddi bir ağırlığa sahip olan Batılı ülkelerde yaşamakta olan Ermeniler, birlikte hareket edebilme anlayışını içselleştirdikleri ve “sözde soykırım” odaklı tarihsel kurguyu kendi kimliklerinin tutanak noktası olarak gördükleri için, Soğuk Savaş döneminde bireysel ve toplumsal eylemlerle ortaya koydukları soykırım tezini, bugün kendilerine ait olarak gördükleri Ermenistan üzerinden yürütmektedirler. Soykırım unsuru, onlara kim olduklarını hatırlatan bir ulusal kimliklenme aracı haline gelmiştir. Ulusal kimlik oluşumu soykırım tezine sıkı sıkıya bağlı olduğu için, bu tezin reddedilmesi ya da dış politika bağlamında kullanılmaması diaspora Ermenilerinin zaman içerisinde içselleştirdikleri kimliklerini kaybetmeleri ya da yeniden inşa etmeleri anlamına gelecektir. Bu nedenle, diaspora Ermenilerine göre, Ermenistan’ın en önemli görevi, sözde soykırım tezini uluslararası anlamda dile getirecek bir araç olarak kullanılabilir olması ve Ermeni Diasporası’nın her anlamda bütünleşebileceği bir kurumsal yapı olarak yükselmesidir. Diaspora Ermenileri, Ermenistan’ı ulusal kimliklenme sürecini yaşatacak ve kendilerinin tarih ve anavatanları ile bağlantılarını sağlayacak bir kurumsal bir “bağlantı objesi” olarak görmektedirler³⁵.

Ne var ki, bu yaklaşım Ermenistan Devleti’nin bugün içerisinde bulunduğu siyasal ve ekonomik gerçeklik ile uyumlaşmamaktadır. Ekonomik anlamda Güney Kafkasya’nın ve hatta Avrasya Coğrafyası’nın en güçsüz

34 Tahir Tamer Kumkale, *Diaspora Ermenileri’nin Soykırım Yalanları ve Mücadele Yöntemlerimiz*, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2007.

35 Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

devletlerinden biri olan, neredeyse tamamen Rusya'ya bağımlı hale gelmiş ve diaspora Ermenilerinin desteği ve hatta baskısı ile çatışmacı ve revizyonist bir dış politikayı içselleştirmek zorunda kalan Ermenistan, bölgede gerçekleştirilen büyük çaplı ticaret ve enerji projelerinden de dışlanmaktadır. Ermeni Hükümeti'nin bu noktada yaptığı en önemli yanlışlıklardan biri, uluslararası sisteme yeniden eklenilebilmek için bölgesel işbirliği ve barış içerisinde bir arada yaşama seçeneklerine yönelebilecekken, çatışma odaklı anlayışa sarılmayı sürdürmesi olmaktadır. Kuşkusuz bu tutumun arkasındaki en önemli faktör de, diaspora Ermenilerinin vereceği ekonomik ve hatta siyasal desteğe muhtaç konumda olan Ermenistan'ın, bu desteğe karşılık olarak kendi gerçekliğini hiçbir şekilde yansıtmayan çatışmacı bir dış politika anlayışına yönelmesi olmaktadır.

Diaspora Ermenileri, sosyo-kültürel ve toplumsal anlamda oldukça farklı ulusal kimlik edinim süreçlerinin içerisinde yer aldıkları için, etnik kimliklerini unutmamak ve farklı ülkelerde yaşasalar da etno-kültürel manada bir olduklarını vurgulayabilmek için soykırım efsanesini kendilerine bir araç olarak seçmişlerdir. Anavatan topraklarında yaşayan soydaşlarına oranla çok daha farklı ve gelişkin bir sosyo-ekonomik ve kültürel toplumsallaşma yaşamış olan diaspora Ermenileri, kendilerinin Ermeni olduğunu ispat edebilmek ve tarihsel gelişim seyri içerisinde benliklerini yitirmediklerini gösterebilmek için "acı ve özlem" üzerine kurgulanmış bir büyük soykırım çarpıtmasını psiko-sosyal bağlantı imgesi olarak kullanmaktadırlar. Ne var ki, diaspora Ermenileri'nin önemli bir bölümü ile anavatan topraklarında yaşayan Ermeniler arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik bağlar oldukça zayıftır. Hatta diaspora Ermenilerinin önemli bir bölümü ülkelerindeki sosyo-ekonomik çöküşle pek ilgilenmezler. Onlar için önemli olan, Ermenistan'ın diaspora Ermenilerinin çizdiği sözde soykırım odaklı çatışmacı dış politika çizgisini izlemesi ve kendilerine verilen ekonomik destek ile yetinmesidir. Nitekim bu yaklaşım, Ermenistan toplumunun önemli bir bölümünde çok ciddi bir eleştiri konusu haline gelmiş durumdadır. Diasporanın kendilerini siyasal ve ekonomik bir çıkmaza sürüklediği Ermenistan muhalefeti tarafından da zaman zaman dillendirilen bir husustur.

Ermeni Diasporası, Batı'nın demokratik ve çoğulcu siyasal anlayışı çerçevesinde yoğrulmuş olmalarına ve yaşadıkları ülkelerde bu işleyiş çerçevesinde seslerini duyurabilmelerine ve kimliklerini korumuş olmalarına rağmen, kendi anavatan devletlerinde demokrasinin ve insan haklarının geldiği seviye ile pek ilgilenmemektedirler. Zira Ermeni diasporası, Ermenistan'da kendileri ile ittifak halinde sözde soykırım, tazminat ve işgal odaklı revizyonist bir dış politika izleyen mevcut iktidarın gücünü yitirmesi halinde, kendilerinin Ermenistan'daki etkinliğini yitirmesinden ve işbirliği

yönünde farklılaşan politikalar ekseninde Ermenistan ile Ermeni diasporası arasındaki duygusal bağların kopmasından endişe etmektedirler. Ermenistan'da demokrasinin sağlıklı bir şekilde işletilebilmesi halinde, mevcut iktidarın pozisyonunu korumasının oldukça zor olduğunu gören diaspora Ermenileri, önce Koçaryan şimdi de Sarkisyan'ın baskıcı, yolsuzluklarla örülmüş ve mafya ile içli dışlı olmuş yönetim anlayışını destekleyerek, anavatan ile psiko-sosyal ve siyasal bağların kopmasını engellemeye çalışmaktadırlar. Batılı ülkelerin, çıkarlarına uygun olmadığı zaman demokratik işleyişi ve insan haklarına saygı ilkesini geri plana itebilmesi de, Ermeni diasporasının eylemlerini meşrulaştıran bir gerçeklik olarak görülmelidir.

Ermeni Diasporası, çoğulcu demokratik anlayışı yadsıyan ve kimlik odaklı tarihsel vurgularla kendisini ifade eden ve çatışmacı tezlere sırtını yaslayan mevcut yapısıyla, Soğuk Savaş sonrası peşinden koştuğu etno-kültürel milliyetçilik tabanlı siyasal yaklaşım ile Balkanlar'ı birbirine katan Sırp ve Arnavut diasporalarına çok benzemektedir. Ne var ki, bu diasporalar ile Ermeni Diasporası arasında çok önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Sırp ve Arnavut diasporaları, anavatan topraklarına coğrafi anlamda bitişik olan ülkelerde yoğunlaşmış ve tarihsel anlamda da bu topraklara yayılmış bir görünüm sergilerlerken, Ermeni diasporasının etkin olduğu topraklar Batı Avrupa, Rusya ve ABD gibi uluslararası sistemi yapılandıran ve yönlendiren siyasal aktörler olmaktadır. Ermeni diasporası, tarihsel gelişim seyri içinde yaşadıkları ülkelerin sosyo-kültürel ve ekonomik dokusuna eklemlenmeyi ve siyasal hayata da etkin ve örgütlü bir şekilde katılmayı başarmış³⁶ olmasına karşın, Sırp ve Arnavut diasporaları için aynı şey söylenemez. Ermeni diasporası, içerisinde yaşadıkları ülkeleri çok iyi özümseyip siyasal hayata entegre olabildikleri için sözde soykırım ve Karabağ odaklı ve etnik kimlik tabanlı istemlerini bu devletlerin hükümetlerine kabul ettirebilmekte ve Türkiye'yi ve Azerbaycan'ı diplomatik ve hukuki anlamda köşeye sıkıştırabilmektedirler.

Diaspora Ermenilerinin, Ermenistan'ın siyasal işleyişi üzerinde büyük çaplı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Hatta Ermenistan'ı, Karabağ kökenli siyasetçiler, askeri önderler ve bürokratlar ile diaspora Ermenilerinin aralarında oluşturdukları bir ittifak çerçevesinde yönettikleri de söylenebilir. Sosyal ve ekonomik anlamda derin bir krizin içerisinde olan ve refaha erişebilmek için ülkeyi terk etmeyi dahi göze almak zorunda olan Ermenistan yurttaşları ise kendi siyasal gelecekleri üzerinde diaspora ve Karabağ kökenli Ermeniler kadar söz sahibi değildirler. Bağımsızlık sonrası Ermenistan'ın siyasal geleceğini avuçlarının içerisinde almış olan bu Karabağ-diaspora

36 Anny P. Bakalian, *Armenian Americans: From Being to Feeling Armenian*, New Jersey, Transaction Publishers, 2011.

ittifakının; ordu, medya, yargı, yerel yönetimler ve hatta ülke içerisinde oldukça etkin olan mafya oluşumlarını da kullanarak ürettiği çatışmacı, milliyetçi istemleri körükleyici ve siyasal anlamda statükocu yaklaşım, bu ülkenin Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere komşuları ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açmasının önündeki en önemli engeldir.

Ermeni Diasporasının etkinliğini arttıran en önemli faktörlerden biri de, bu etno-kültürel bloğun, Ermenistan Dış Politikası'nın gelişim seyri üzerinde işlevsel bir rol oynuyor oluşudur. Anavatan topraklarında sözde soykırım tabanlı bir dış politika izleyen bir Ermenistan'ın varlığı, uluslararası anlamda diasporanın soykırım odaklı kimliklenme sürecine katkıda bulunduğu için, bu devletin ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve Rusya ile kurdukları diplomatik ilişkinin ve destek arayışının en önemli tümleyeni diaspora olmaktadır. Ermeni asıllı ünlü Fransız müzisyen *Charlès Aznavour*'un, Ermenistan'ın İsviçre Büyükelçiliği görevini üstlenmiş olması, bu durumun en önemli göstergesi olarak görülebilir³⁷. Ermeni diasporası, toplumsal ve siyasal manada etkin olduğu ülkelerin dış politika yaklaşımlarını çeşitli yollarla etkileyerek, mevcut Ermeni Yönetimi'nin izlediği çatışmacı ve işbirliğini yadsıyan dış politika yaklaşımına karşı, uluslararası sistemden tam manasıyla izole olmasını engellemekte ve bölgesel denklemlerden önemli ölçüde dışlanan anavatan topraklarının³⁸ biraz olsun nefes almasını sağlamaktadır.

Rusya'ya ekonomik ve siyasal anlamda bağımlı olan ve ABD ile AB'nin, Karadeniz-Hazar-Ortadoğu bağlantı hattı üzerinde müttefiklik ilişkisi kurduğu veya kurmak istediği çok önemli iki ülke Türkiye ve Azerbaycan'a karşı, tarihsel hezeyanlara dayalı ve düşmanlık odaklı bir dış politika izleyen Ermenistan'ın, Avro-Atlantik Dünyası tarafından tamamen dışlanmamasının ve bu ülkelerden aldığı siyasal, ekonomik ve diplomatik desteğin arkasında yatan en önemli nedenlerden biri de Ermeni Diasporası'dır. Özellikle ABD ve Fransa'da siyasal manada etkin olan diasporanın, bu iki ülke ile Türkiye'nin ilişkilerini ne denli zor duruma soktuğu ortadadır³⁹. Zira her iki ülkenin de parlamentolarında da yer bulan "sözde soykırım" odaklı karar tasarıları Türkiye'nin haklı tepkisine ve diplomatik bir çıkmazın yaşanmasına neden olmaktadır. Ermeni diasporası, siyasal etkinlik kurduğu ülkelerde, demokratik yönetim anlayışının kendisine sunduğu fırsatlardan da

37 "Şarkıcı Aznavour Ermenistan'ın İsviçre Büyükelçisi", *NTVMSNBC*, 6 Mayıs 2009, (Çevrimiçi), <http://www.ntvmsnbc.com/id/24964188>, 31 Ocak 2012.

38 Armen Ayyazyan, "The Enhancement of Armenia-Diaspora Relations as a Way of Addressing the Challenges Facing the Armenian Nation", May 20, 2005, (Çevrimiçi), http://hayq.org/upload/files/Enhancement_of_Armenia-Diaspora_Relations_ENG.pdf, 31 Ocak 2012.

39 Heather S. Gregg, "Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the US", (Çevrimiçi), <http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/Articles/Success%20of%20Armenian%20Lobbies%20Gregg.pdf>, 31 Ocak 2012.

yararlanarak, o ülkeler ile Türkiye’nin arasının açılmasına neden olacak çapta krizlerin yaşanmasının bir sebebi olabilmesine karşın, aynı tarz bir çoğulcu demokratik anlayışın kendi anavatanında yeşermesine engel olmayı kendisine bir görev edinmiş durumdadır. Koçaryan ve Sarkisyan gibi siyasetçiler de onların bu tezlerinin hayata geçmesini sağlayan kişiler olarak ön plana çıkmaktadırlar.

Ermeni Diasporası’nın etno-kültürel birliğini ve bütünlüğünü temsil eden ve “sözde soykırım” odaklı bir siyasal propaganda yürüten pek çok örgüt bulunmaktadır. Diasporanın ne kadar kurumsallaştığının birer göstergesi olan ve lobcilik anlamında ciddi bir başarı hikâyesi olarak görülebilecek⁴⁰ bu örgütsel çabalar, yurtdışında yaşayan Türklere de örnek olabilecek kapasitededir. Bunlardan en önemli ve bilinir olanlar ise, ABD’deki ANCA (Amerikan Ermeni Milli Komitesi), AGBU (Genel Ermeni Yardımlaşma Birliği), Armenia Fund USA (Amerikan Ermeni Fonu), American-Armenia Society (Amerikan Ermeni Derneği), Armenian Assembly of America (Amerika Ermeni Meclisi), Armenian Church Youth Organization of America (Ermeni Kilisesi Gençlik Örgütü)⁴¹ ile Fransa’da yer alan ve çoğunluğu Taşnak Partisi tarafından kontrol edilen Ermeni Kültür Evi, Ermeni İzcileri, Fransa Ermenileri’nin Mavi Haçı ile Ermeni liberallerinin siyasal partisi olan Ramgavar tarafından örgütlenmiş Ermeni Genel Yardımlaşma Birliği’dir. Ermeni Milli Hareketi ve Fransız Ermeni Dayanışması adlı dernekler ise ASALA terörüne doğrudan ya da dolaylı olarak destek verdiği bilinen operasyonel örgütler olarak işlev görmüşlerdir⁴². Diaspora Ermenilerine ait derneklerin en çarpıcı özelliklerinden biri, bu örgütlerin genel anlamda Taşnak ve Hınçak gibi tarihsel önemi olan hareketlerin kontrolünde olması ve bağımsız girişimlere pek fazla sıcak bakılmamasıdır. Nitekim Ramgavar tarafından örgütlenen liberal tabanlı kurumsal yapılar, pek fazla taraftar toplayamamaktadır.

3. ABD’nin Ermenistan’a Olan Yaklaşımı

SSCB’nin dağılması ve çift kutupluluğa dayalı uluslararası güç dengesi anlayışı ortadan kalktıktan sonra, Ermenistan’ın da içerisinde bulunduğu Güney Kafkasya Coğrafyası’nda siyasal bağımsızlık hamlelerinin peş peşe geldiğini görüyoruz. Ne var ki, SSCB’den koparak bağımsızlığını elde eden diğer ülkelerde olduğu gibi, Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde de siyasal ve

40 Şenol Kantarcı, “Ermeni Lobisi: ABD’de Ermeni Diasporasının Oluşması ve Lobi Faaliyetleri” , *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001.

41 Ali Külebi, “ABD’de Ermeni Örgütlenmesi” , 25 Nisan 2011, (Çevrimiçi), <http://alikulebi.com/haberdetay.asp?HaberNo=214> , 10 Ocak 2012.

42 Samim Akgönül, “Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik” , *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 5, Bahar 2002.

ekonomik bağımsızlığın sağlanabilmesi ve uluslararası sisteme entegre olunabilmesi noktasında, dış yardıma ciddi anlamda gereksinim duyulmuştur. SSCB'nin tarihsel devamı olarak ortaya çıkmış Rusya'nın, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, Avrasya Coğrafyası genelinde ve Güney Kafkasya özelinde sistemik bir hegemonya kurarak yeniden bir küresel güç haline gelmesinin önlenmek istenmesi, Rusya'yı çevreleyen topraklarda Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını kazanan devletlerin siyasal ve ekonomik manada kontrol altına alınmasını ve Batılı değerlerin bu devletlere yerleştirilmesini gerekli kılmıştır⁴³. Güney Kafkasya'da yer alan Ermenistan da, Rusya'nın yakın çevresinde yer alan ve Avro-Atlantik Dünyası'nın kendi sistemik kontrolü altına almaya çabaladığı devletlerden biri olarak görülmelidir. Mevcut uluslararası sistemin ortaya çıkışında ve işleyişinde en önemli aktör olarak görülmesi gereken ABD'nin, Ermenistan'a yönelik dış politikasını da bu sistemik gerçeklik ekseninde değerlendirmek gerekir.

ABD'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikası sadece Rusya'yı baskılamak ve kontrol etmek üzerine kurulmuş değildir. Orta Asya-Hazar-Karadeniz hattı üzerinde bulunan enerji kaynaklarının güvenli ve istikrarlı bir şekilde Türkiye üzerinden Batı'ya aktarılması, Avrupa'dan Çin Sınırı'na uzanan ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması ve kontrolünün elde tutulması ile hem ekonomik hem de siyasal anlamda çok büyük bir gelişim potansiyeline sahip olan Avrasya Coğrafyası'nda, Avro-Atlantik İttifakı'nın sistemsel gücünü zorlayacak ve sorgulayacak bir küresel gücün ortaya çıkmasının önlenmek istenmesi de önemli birer faktördür⁴⁴.

ABD'nin Ermenistan'a verdiği değer, bu küçük Kafkas ülkesinin sahip olduğu bölgesel konumun ve sistemik işlevselliğinin oldukça üzerindedir. Zira Orta Asya-Hazar enerji kaynaklarının çıkarılması ve Batı'ya aktarılması anlamında Ermenistan'ın hiçbir rolü bulunmamaktadır. Ne Hazar'a, ne de Karadeniz'e kıyısı bulunmayan ve Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan-İran toprakları arasında sıkışmış küçük bir kara parçası olarak görülebilecek Ermenistan'da ekonomik değeri yüksek bir mineral kaynağı da yoktur. Bu küçük Kafkas ülkesi, sahip olduğu siyasal, ekonomik ve askeri kapasite ile uyumlu olmayan irredentist bir dış politika çizgisine savrulmuş ve ABD'nin bölgedeki en önemli rakibi olan Rusya'ya da her anlamda bağımlı hale gelmiştir. Nitekim Ermenistan, ülke güvenliğinin sağlanması ve ekonomik iflasın önlenmesi anlamında Rusya'nın desteğine muhtaçtır.

Ermenistan'ın ABD açısından sorun yaratan bir diğer özelliği de, topraklarında Rus üssü barındıran tek Güney Kafkas cumhuriyeti olmasıdır. Gümrü'de konuşlanmış olan Rus Üssü, Rusya'nın Güney Kafkasya özelinde

43 Svante E.Cornell, "US Engagement in the Caucasus: Changing Gears", *Helsinki Monitor*, No.2, 2005, pp. 111-119.

44 Okan Mert, *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, ss. 177-180.

ve Avrasya genelindeki sistemik etkinliğini simgeleyen önemli bir faktördür. Bunun yanı sıra, Ermenistan'ın, tarihsel bir çarpıtmaya ve irredentist dış politika hasletlerine uygun olarak, Türkiye ve Azerbaycan ile büyük çaplı sorunlar yaşamaması ve bu ülkeleri her türlü uluslararası platformda zor duruma sokması da ABD'nin işine gelmemektedir. Zira ABD, Orta Asya-Hazar-Karadeniz bağlantısının sağlanmasında önemli bir rolü olan enerji zengini Azerbaycan ile Soğuk Savaş döneminden beri en yakın müttefiklerinden biri olarak bilinen Türkiye'nin istikrarsızlaştırılmasını ve kendisinden uzaklaşarak Rusya, İran ve Çin'in de içerisinde bulunabileceği, farklı alternatiflere yönelmesini arzulamamaktadır. Ermenistan; Türkiye ve Azerbaycan'ın yanı sıra Gürcistan ile de etno-kültürel tabanlı sorunlar yaşamaktadır. Gürcistan'ın güneyinde yer alan Cevaheti Bölgesi'nin tarihsel ve sosyo-kültürel anlamda kendi toprakları olduğunu iddia eden ve bölgede yaşayan Ermeni kökenli Gürcistan vatandaşlarının haklarını korumak bahanesiyle Gürcistan'ın içişlerine karışmaya çalışan Ermenistan, ABD'nin Güney Kafkasya'daki en önemli müttefiki konumunda yer alan bir ülke ile çatışmanın eşiğine gelmiş durumdadır. Enerji ihtiyacı açısından Rusya'ya bağımlı olan ve Rus doğalgazının kendisine ulaşabilmesi noktasında Gürcistan'ın konumlandığı coğrafyaya muhtaç olan bir ülkenin⁴⁵, bu ülkeye karşı böyle bir dış politika izliyor oluşu gerçekten ironiktir.

Yukarıda vurgulamış olduğumuz sebeplere dayalı olarak bir çıkarım yapacak olsak, ABD'nin Ermenistan'ı ödüllendirmektense cezalandıracağına ilişkin bir yaklaşıma yönelmemiz gerekir. Ne var ki, ABD, Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrası bu ülkeyi diplomatik anlamda hiçbir şekilde dışlamamakta ve kritik meselelerde de desteğini esirgememektedir. ABD'nin Ermenistan'a yönlendirdiği ekonomik yardım resmi rakamlara göre 2 milyar doları aşmış durumdadır⁴⁶. Bu kalemin içerisine, verilen yatırım destekleri, Ermenistan'a yatırım yapmaları için yönlendirilen şirketler ve ekonomik işleyişin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için gönderilmiş olan makine ve teçhizat dâhil değildir.

ABD'nin Ermenistan'a verdiği büyük desteğin arkasında yatan en önemli unsur, bu ülkede yaşayan ve mevcudu, resmi rakamlarla, 500 bine yaklaşmış olan Ermeni diasporasıdır⁴⁷. Başta Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America-AAA) ve Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (Armenian National Committee of America-ANCA) olmak üzere diaspora Ermenilerinin kimlik taleplerini dillendirmek, siyasal varlıklarını güçlendirmek ve anavatan

45 Jon E.Chicky, "The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for US Policy" , *Silk Road Studies*, Policy Paper, February 2009.

46 Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara, USAK Yayınları, 2009, s. 185.

47 "Total Ancestry Reported", *American Fact Finder*, (Çevrimiçi), http://factfinder2.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_10_1YR_B04003&prodType=table, 12 Ocak 2012.

ile olan bağlantılarını yönlendirmek üzere birçok kurumsal yapı ortaya çıkmış durumdadır. Bu kuruluşların en önemli özellikleri, uzun yıllardan bu yana siyasal sistem içerisindeki etkinliklerini sürdürmeleri ve sözde soykırım üzerine oturttukları ulusal tezlerini her ortamda savunmaları ve dillendirmeleridir. ABD'nin sahip olduğu siyasal sistemin, lobciliğe ve oy pazarlıklarına oldukça yatkın olan yapısı, mükemmel bir şekilde teşkilatlanmış ve büyük şehirlerde (Los Angeles, New York, New Jersey, Boston, vb.) ciddi bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Ermeni diasporasının, Amerikan siyaseti ve dolayısıyla hükümeti üzerindeki etkinliğini arttırmaktadır. ABD'de yaşayan Ermenilerin, genel anlamda oldukça zengin ve toplum nezdinde saygı duyulan isimler haline gelmiş olmaları ve diasporanın tek bir ses halinde hareket edebilmeyi içselleştirmiş olması, büyük bir oy ve ekonomik destek potansiyeline vurgu yapmaktadır. Nitekim hem diaspora Ermenileri hem de ABD'li siyasetçiler, bu potansiyelin ayırıcına varmış durumdadırlar. Her seçim döneminde, gerek Senato'da gerekse de Temsilciler Meclisi'nde Ermenilerin "sözde soykırım" tezlerine destek veren ve bu tezin resmen kabul edilebilmesi için ciddi bir çaba gösteren çok sayıda temsilcinin bulunması ve ABD Başkanları'nın dahi etki altına alınabiliyor olması, Ermeni diasporasının birliğini, etkinliğini ve lobi yürütmekteki maharetini kanıtlamaktadır.

Sözde soykırım iddialarının ABD tarafından "resmen" kabul edilmesi ve Ermenistan'ın siyasal, askeri ve ekonomik anlamda desteklenmesi, diaspora Ermenilerinin ABD yönetiminden en önemli talepleri olarak görülmelidir.

ABD, Ermenistan'ın baskıcı, çatışma odaklı, irredentist ve yolsuzluklarla örülmüş hükümetinden memnun olmamasına ve bu ülkenin Rusya'ya olan askeri, ekonomik ve siyasal bağımlılığından da hoşlanmamasına karşın, ABD'li Ermenilerin anavatanlarındaki siyasal yapıdan memnun olmaları ve bu yapının, ABD'nin de desteğiyle, devamını arzulamaları nedeniyle, Levon Ter Petrosyan gibi siyasal değişim ve reform odaklı muhalif aktörlere gereken desteği verememektedir. 19 Şubat 2008 seçimleri ve ardından yaşanan gelişmeler bu durumun en açık göstergesidir. İşin en ilginç yanı, ABD'li Ermenilerden tam destek alan Ermenistan Hükümeti'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinin, ABD ile rekabet halinde ya da ona karşıt olan Rusya ve İran gibi ülkeler olmasıdır⁴⁸.

ABD, kendisi için çok değerli bir müttefik olan Türkiye ile ilişkileri çok zor bir dönemece sürükleyecek sözde soykırım iddialarını resmen kabul etmemektedir. Ne var ki, ABD'li üst düzey yetkililer, Ermenistan'ı ve özellikle diaspora Ermenilerini tatmin edecek açıklamalar yaparak,

48 Cavid Veliev, "Karabağ'da Statüko Daha Ne Kadar Sürecektir?", *21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 11 Ağustos 2010, (Çevrimiçi), <http://www.21yhte.org/tr/yazi.aspx?ID=5221&kat1=1>, 31 Ocak 2012.

soykırımın aslında var olduğu ancak siyasal gerekçelerle resmen tanınmadığı yönünde bir hava yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu politikanın gerisinde uluslararası sistemin gereklerine uygun hareket ederken, iç siyasetin öngördüklerini de azami şekilde gerçekleştirebilme kaygısı yatmaktadır. ABD eski başkanı George W. Bush'un "imha" ve "dehşet verici katliam"⁴⁹, mevcut ABD başkanı Barack Obama'nın da "büyük felaket"⁵⁰ (Mets Yeghern)" şeklinde tanımladığı sözde soykırım unsuru, ABD'nin Türkiye ile Ermenistan arasında sıkışmasına neden olmaktadır.

ABD'nin Ermenistan'a ilişkin politikasını biçimlendiren en önemli hususlar ise, tıpkı sözde soykırım meselesinde olduğu gibi, Dağlık Karabağ Sorunu'nu da herhangi bir siyasal ya da askeri çatışmaya mahal vermeden halledilebilir ve bu küçük Kafkas ülkesini Batı'nın öngördüğü sistemik işleyişe entegre edilebilir.

ABD'nin, Ermenistan'ı Rusya'ya olan bağımlılığından ve İran ile geliştirmeye çalıştığı ulaştırma, ticaret ve enerji odaklı işbirliğinden⁵¹ soyutlayabilmek ve bu küçük Kafkas ülkesini Avro-Atlantik Dünyası'nın temsil ettiği sistemik yapılanmaya bağlayabilmek için üzerinde durduğu en önemli husus, bu ülkenin bölgedeki Batı müttefikleri Türkiye ve Azerbaycan ile yaşadığı sorunlarından arındırılmasıdır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun halledilmesi ve sözde soykırım odaklı Ermeni istemlerinin geri plana itilerek Türkiye-Ermenistan Sınırı'nın açılabilmesi, Ermenistan'ın içerisinde bulunduğu siyasal yalnızlığı ortadan kaldıracak ve bu ülkenin iflasın eşiğinde olan ekonomisini canlandıracak önemli bir gelişme olacaktır. Ermenistan-Türkiye ve Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sorunların halledilmesi, sınırların açılması ve ekonomik işbirliğinin başlatılması, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye hattında karşılıklı bağımlılık kuram çerçevesinde belirginleşen bölgesel işbirliği gerçekliğine Ermenistan'ı da eklemeyeceği için oldukça önemli bir dönüm noktası olacaktır. Ermenistan'ın AB, Türkiye ve Azerbaycan tarafından geliştirilen ve ABD'nin de destek verdiği doğu-batı

ABD'nin Ermenistan'a ilişkin politikasını biçimlendiren en önemli hususlar ise, tıpkı sözde soykırım meselesinde olduğu gibi, Dağlık Karabağ Sorunu'nu da herhangi bir siyasal ya da askeri çatışmaya mahal vermeden halledilebilir ve bu küçük Kafkas ülkesini Batı'nın öngördüğü sistemik işleyişe entegre edilebilir.

49 Kemal Çiçek, "Ermeni Yasa Tasarısı'nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, 2006.

50 Haydar Çoruh, "Psikolojik Savaş Kışkırtıcılığı Türkiye (Genocide, Tehcir, Mets Yeghern)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.17, Sayı 42, 2010.

51 "Iran, Armenia Agree to Implement Energy, Transportation Projects", *History of Truth*, September 19, 2011, (Çevrimiçi), http://www.historyoftruth.com/new/index.php?option=com_content&view=article&Itemid=119&id=10170, 29 Ocak 2012.

yönlü ulaştırma ve enerji projelerine destek vermesi, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki siyasi etkinliğine ve gücüne önemli bir darbe indirecek ve bu büyük gücün Karadeniz Havzası genelinde hegemonik istikrar teorisine⁵² uygun olarak kurgulamak istediği sistemik yapı büyük bir darbe yiyecektir. Kuşkusuz bu durum ABD'nin sistemik çıkarlarına uygun bir dönüşüm sürecini Güney Kafkasya özeline ve Karadeniz Havzası geneline yayacaktır.

Aralarında diplomatik bir ilişki olmayan iki ülke Türkiye ve Ermenistan arasında, Türkiye'nin isteği, ABD, AB ve kerhen de olsa Rusya'nın desteği ve İsviçre'nin arabuluculuğunda Mayıs 2008-Nisan 2009 arasında sürdürülen çözüm odaklı müzakereler, ABD'nin Ermenistan'ı Türkiye üzerinden Avro-Atlantik Dünyası'nın temsil ettiği sistemik yapılanmaya eklemleme çabalarının en son örneğidir. Türkiye'nin, sahip olduğu yumuşak güç çerçevesinde neoliberal kuramın tetiklediği karşılıklı bağımlılık zincirleri aracılığıyla komşularla ilişkileri olabildiğince iyileştirme ve böylece bölgesel bir lider olabilmeye odaklanmış dış politika stratejisinin en zor dönemeçlerinden biri olan Ermenistan ile ilişkiler mevzusu, ABD'nin Güney Kafkasya'daki sistemik siyasi, ekonomik ve bölgesel çıkarları ile birleştiği noktada ortaya çıkan ve Rusya'nın da, sürecin dışında kalmamak ve gerektiğinde sürecin işleyişini yönlendirebilmek amaçlı olarak verdiği destek ile meşrulaşan "protokol" inisiyatifi ile farklı bir yöne evrilme emaresi göstermiştir. Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulmasını, iki ülke arasındaki sınırların açılmasını ve ilişkilerin gelişimine darbe vuracak "sözde soykırım" iddiasının kurulacak ortak bir komisyonda tartışılmasını beraberinde getirecek olan protokoller, ABD Başkanı Barack Obama'nın isteği, hatta sözde soykırımın tanınması odaklı tehdidi⁵³, olaylı bir seçimin ardından iktidara gelmiş olan Serj Sarkisyan'ın kendi toplumsal meşruiyetini arttıracak bir siyasi manevraya ihtiyaç duyması ve Rusya'nın bu manevrayı yapabilmesi için ona bir şans tanıması ve AB'nin Güney Kafkasya'ya yönelik komşuluk politikası gereğince verdiği siyasi destek paralelinde ortaya çıkmıştır. Ne var ki, imzalanan protokoller henüz yürürlüğe girmiş değildir ve kısa vadede de bunun olması beklenmemelidir. Dağlık Karabağ Sorunu'na ilişkin olarak Ermenistan'ın çözüm iradesi göstermemesi, imzalanan protokollerin ardından Türkiye-Azerbaycan İlişkileri'nin gerginleşmesi, süreci yakından izleyen Rusya'nın Ermenistan üzerindeki kontrolünü kaybedebileceği gerekçesiyle bu ülkeyi cesaretlendirme yönlü girişimlerini durdurması ve ABD'nin Türkiye üzerindeki baskısını belli bir noktaya kadar vardırabilmesi, imzalanan protokollerin yürürlüğe girememesinin en önemli nedenleri olarak

52 Gökhan Telatar, "11 Eylül Sonrası Amerikan Dış Politikasında Hegemonyanın Yeniden İnşası", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2011.

53 Ali H. Aslan, "Obama Neden Soykırım Demedi?", *Zaman*, 26 Nisan 2010.

görülebilir. Bunun yanı sıra, ABD'nin tüm çabalarına karşın, diaspora Ermenilerinin “sözde soykırım” iddiaları konusunda geri adım atmaması ve bu nedenle Ermenistan siyasetindeki revizyonist, aşırı milliyetçi ve uzlaşmaz bloğun etkisizleştirilememesi ve diaspora Ermenilerinden büyük bir destek alan Taşnak Partisi'nin hükümetten çekilmesi⁵⁴, bu ittifakın desteği ile başkanlık koltuğuna oturan Serj Sarkisyan'ı geri adım atmaya ve “çözumsuzlük çözümdür” anlayışına paralel bir politika izlemeye yöneltmiştir.

ABD, Güney Kafkasya'ya yönelik dış politika stratejisi çerçevesinde Ermenistan'ı henüz kendi yanına çekmeyi başaramamıştır. Bu ülkeyi kazanabilmek ve kendi topraklarında yaşayan diaspora Ermenilerini tatmin edebilmek için bölgedeki en önemli müttefiki Türkiye ile enerji zengini Azerbaycan'ı dahi karşısına alabilmekte olan ABD, Ermenistan siyasetine egemen olan çatışma yanlısı asker-sivil tabaka ile sözde soykırımı kendi kimliklerinin tutanak noktası haline getirmiş olan diaspora Ermenileri arasındaki ittifakı önemsizleştiremediği müddetçe, bu ülke bağlamında siyasal etki yaratacak olan sistemik aktör kendisi değil, Rusya olacaktır.

4. Rusya'nın Ermenistan'a Olan Yaklaşımı

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın Güney Kafkasya'daki en önemli müttefiki Ermenistan olmuştur⁵⁵. Bu ittifakın birçok önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, hiç şüphesiz, Ermenistan'ın bağımsızlık sonrası sözde soykırım ve Dağlık Karabağ eksenli çatışmacı bir dış politika izlemesi ve bu dış politika anlayışının doğal bir sonucu olarak bu ülkenin Türkiye ve Azerbaycan ile büyük çaplı bir siyasal çatışmanın içerisine sürüklenmesidir. Ermenistan'ın bağımsızlığına paralel olarak yaşanan Dağlık Karabağ İşgali esnasında, Rusya'nın Ermenistan yanlısı bir tutum sergilemesi iki ülke ilişkilerinin seyrini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Rusya, Türkiye ve Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da kendisine karşı ve Avro-Atlantik Dünyası ile uyum içerisinde bir bölgesel yapı oluşturacağından endişelendiği için, coğrafi anlamda iki ülke arasına konumlanmış olan Ermenistan'ı stratejik bir bölgesel ortak olarak belirlemiştir. Bu eksende Rusya, Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgal etmesine herhangi bir müdahalede bulunmamış ve bu ülkenin diplomatik yalnızlığını gidermek, ekonomik, teknolojik ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak ve böylece Ermenistan'ın siyasal yapısına ve bölgesel tercihlerine

54 “Taşnaklar Hükümetten Çekildi”, *BBC Turkish*, 27 Nisan 2009, (Çevrimiçi), http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/04/090427_armenia.shtml , 31 Ocak 2012.

55 Fırat Karabayram, *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

etkide bulunmayı amaçlamıştır⁵⁶. Rusya, ABD’de ve Avrupa’da yaşayan ve toplumsal anlamda oldukça etkin olduğu söylenebilecek diaspora Ermenileri aracılığıyla Avro-Atlantik Dünyası’nın Ermenistan’ı kendi sistemik nüfuzu altına alabileceğinden endişelenmiş ve yaptığı siyasal, ekonomik ve askeri yardımlar aracılığıyla Ermeni hükümetlerini ve diaspora Ermenilerini yanına çekmesini bilmiştir.

Ermenistan, içerisinde bulunduğu siyasal yalnızlığı aşabilmek ve kendi güvenliğini sağlayabilmek için Rusya’nın yardımına muhtaç olduğunun farkındadır⁵⁷. Zira bu ülke doğudan Azerbaycan, batıdan da Türkiye tarafından sarılmıştır ve bu iki ülke ile büyük çaplı problemler yaşamaktadır. Rusya’nın Ermenistan’dan desteğini çekmesi halinde, Dağlık Karabağ Sorunu’nun Azerbaycan ve Türkiye’nin istediği şekilde halledilmesi olasılığı da oldukça yüksektir. Ekonomik iflasın eşliğinde olan Ermenistan, siyasal bağımsızlığını sürdürebilmek için Rusya’dan gelecek ekonomik, askeri ve teknolojik yardıma muhtaç durumdadır. Rusya’nın Gürcistan’a uyguladığı siyasal baskının sona ermesi durumunda, Ermenistan’ın Gürcistan topraklarında yer alan Cevaheti Bölgesi üzerindeki siyasal emelleri de göz önünde bulundurulduğunda⁵⁸, Gürcistan-Ermenistan İlişkileri’nin de kopma noktasına geleceği ortadadır. Böyle bir gelişmenin yaşanması halinde Rusya’dan Ermenistan’a doğalgaz götüren ve Gürcistan topraklarından geçen boru hattının da farklı aktörlerin kontrolüne girmesi söz konusudur. Nitekim Gürcistan’ın Rusya’dan gelerek Ermenistan’a uzanan doğalgaz boru hattını özelleştirmek istediğine ve Azerbaycan’ın da bu boru hattının işletmesine talip olduğuna dair haberler medyada yer almıştı⁵⁹. Rusya’nın Gürcistan’a uyguladığı ayrılıkçı bölgeler odaklı siyasal baskı ise, şimdilik kaydıyla, böyle bir gelişmenin yaşanmasını önlemektedir.

Ermenistan için Rusya’nın ifade ettiği kadar önemli olmasa da, Rusya için Ermenistan da önemli bir ülke konumundadır. Ermenistan, Güney Kafkasya’da Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında geliştirilmeye çalışılan bölgesel ittifakı yakından izleme olanağı sunmakta ve Avro-Atlantik Dünyası tarafından geliştirilen ve Rusya’nın stratejik önemini azaltma kapasitesine sahip doğu-batı yönlü enerji ve ticaret yollarının yapımını geciktirmektedir. Nitekim Dağlık Karabağ ve sözde soykırım odaklı problemler nedeniyle Ermenistan-Türkiye ve Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının kapalı olması neticesinde Hazar Havzası’nı Avrupa’ya bağlayacak

56 Kasım, *Soğuk Savaş...*, ss. 130-132.

57 Cavid Veliev, “Kendini Yalnızlaştıran Ülke”, *Ermeni Araştırmaları*, Nisan 2008, (Çevrimiçi), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2925>, 31 Ocak 2012.

58 Kamer Kasım, “11 Eylül Sürecinde Kafkasya’da Güvenlik Politikaları”, *OAKA*, C.1, No.1, 2006, ss. 19-35.

59 Elnur İsmayilov, “Güney Kafkasya’da Savaş Boruları Çalıyor”, *Focus Haber*, 18 Kasım 2010, (Çevrimiçi), <http://www.focushaber.com/guney-kafkasya-da-savas-borulari-caliyor-y-34.html>, 31 Ocak 2012.

tek çıkış noktası, toprakları Rusya’nın da müdahalesiyle fiilen 3’e bölünmüş olan ve Rus baskısını her anlamda yakından hisseden Gürcistan olmaktadır. Güney Kafkasya’da Ermenistan odaklı olarak süregelen gerginlik ve çatışma riski, Türkiye’nin bölgedeki rolünü zayıflatırken uyguladığı dış politika gereğince gerginlikten fayda sağlayan Rusya, doğu-batı yönlü enerji ve ticaret projeleri noktasında en güvenilir ülke olma özelliğini sürdürmektedir. Ermenistan’ın izlediği realist kurama dayalı çatışmacı dış politika, AB’nin sahip olduğu yumuşak güce bağlı olarak, bölge ülkeleri arasında kurulacak karşılıklı bağımlılık ilişkisi bağlamında şekillendirilecek ve yönetsel, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda Avro-Atlantik Dünyası’nın sistemik değerlerini içselleştirmiş bir bölgesel işbirliğinin oluşumunu engellemekte ve bu sayede Rusya’nın bölgedeki siyasal etkinliği sürmektedir.

Ermenistan, Rusya’nın İran ile ABD karşıtlığına dayalı sistemik bağlantısının sürdürülebilmesi açısından da önemlidir. Zira Rusya, Güney Kafkasya bağlamında oluşabilecek ve Gürcistan’ın da eklenilebileceği Türkiye-Azerbaycan Bloğu’nun yanı sıra, İran’ın kuzeyden çevrelenmesini sağlayacak Avro-Atlantik İttifakı yanlısı bir bölgesel yapının oluşmasından da çekinmektedir. Ermenistan’ın İran ile imzaladığı enerji ve ulaştırma odaklı stratejik önemi yüksek antlaşmalar⁶⁰, Rusya’nın da desteğiyle hayata geçirilebilecektir. Bunun yanı sıra İran’ın Dağlık Karabağ Sorunu ve sözde soykırımın tanınması yönlü girişimlerde Ermenistan’a destek vermesi⁶¹ de Güney Kafkasya’daki Rusya-Ermenistan-İran İttifakı’nın, Türkiye ve Avro-Atlantik Dünyası karşıtı stratejik çıkarlarına hizmet etmektedir.

Rusya’nın Ermenistan ile olan siyasal bağının arkasında yatan en önemli nedenlerden biri, bu ülkenin Ermenistan’da iktidarda olan çözümsüzlük ve çatışma yanlısı grup ve onun en önemli destekçisi olan diaspora Ermenilerinin ortaya koyduğu tezlere destek vermesidir. Bilindiği gibi Rusya, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ı işgali esnasında işgalci Ermenileri durdurmak için herhangi bir girişimde bulunmamış, hatta Sovyet Ordusu’ndan bazı askerlerin Ermeni İşgaline destek verdiği ortaya çıkmıştı. Nitekim Rusya’nın müdahalesi, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ı ve Azerbaycan topraklarının %20’sini eline geçirmesinin hemen ardından gelmiş ve bu müdahale sonrasında işgal altındaki topraklarda Ermenistan yanlısı bir bölgesel statüko oluşmuştur. Rusya’nın bu tutumunun ardında Türkiye ile Azerbaycan’ın resmi anlamda olmasa da siyasal anlamda birleşik bir cephe halinde hareket ederek bölgeyi kontrol altına alacakları korkusu yatmaktaydı. Yine Rusya, özellikle diaspora Ermenilerinin kimlik tanımlamalarının bir parçası olan sözde soykırım dayatmasının uluslararası

60 Fikret Ertan, “İran-Ermenistan İlişkileri Gittikçe Gelişiyor”, *Zaman*, 18 Temmuz 2010.

61 Mehmet Fatih Öztarsu, “İran’ın Dağlık Karabağ Politikaları”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 7 Temmuz 2010, (Çevrimiçi), <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1164/iranin-daglik-karabag-politikalari.aspx>, 30 Ocak 2012.

anlamda kabul edilmesi yönlü girişimlere de destek vermiştir. Rusya'nın bu tutumu, diaspora Ermenilerinin Ermenistan Yönetimi'ni çatışmacı ve aşırı milliyetçi esaslar üzerinden yapılandırmaya yönelik yaklaşımı ile de uyumlaşmaktadır. Zira bugünkü Ermenistan Yönetimi izlediği bölge odaklı çatışmacı politikalar ile Güney Kafkasya'da siyasal istikrarın oluşumunu engellemekte ve Rusya'ya sürekli olarak müdahil olabileceği bir bölgesel karmaşa ortamı yaratmaktadır. Rusya'nın Dağlık Karabağ Sorunu'na yönelik tutumu çerçevesinde hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı belli bir noktaya kadar siyasal kontrolü altında tutabiliyor olması⁶² ve kendi isteklerini bu ülkelere dayatabilmesi, bölgesel çatışma ortamının mevcut sistemik konjonktürde Rusya'nın işine geldiğini kanıtlamaktadır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için AGİT tarafından oluşturulmuş Minsk Grubu'nun⁶³ en önemli üyesi olan Rusya, bu sorunun çözümü halinde özellikle Azerbaycan'a karşı kullanabileceği önemli bir siyasal silahı kaybedebileceği endişesiyle Ermenistan'ın çözümsüzlük odaklı istemlerine destek verir durumdadır. Ermenistan'ın ekonomik istikrar ve gelişim noktasında tamamıyla kendisine bağımlı olması ve bu yönde Rusya'nın isteklerini karşılamaya hazır olması, diaspora Ermenileri ile de siyasal ortaklık içerisinde olan Rusya'nın işini kolaylaştırmaktadır.

Rusya'nın sözde soykırım iddiaları ile ilgili tutumu protokol krizi esnasında da tam manasıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki siyasal ilişkilerin düzelmesini kendi bölgesel çıkarları açısından olumsuz bir gelişme olarak görmesine karşın, sürecin dışında kalmamak için imzalanan protokollere destek verir bir görünüm sergileyen Rusya, daha sonraki dönemde protokollerin hayata geçirilmesi için taraflara, özellikle de Ermenistan'a, hiçbir ciddi uyarıda bulunmamıştır. Bu durum da göstermektedir ki, Rusya, Ermenistan'ı Güney Kafkasya Stratejisi'nin ağırlık merkezine konumlandırmıştır ve bu ülkeye olan yaklaşımı konjonktürel gelişmelere uygun olarak değişim gösterebilmekteyse de, esasında Ermenistan Hükümeti'nin ve diaspora Ermenilerinin benimsediği çatışmacı ve uzlaşmaz yaklaşım kendi sistemik çıkarlarıyla tam olarak uyumlaşmaktadır.

Ermenistan'ın Rusya'ya olan siyasal, askeri ve ekonomik bağımlılığı ve diaspora Ermenileri ile Rusya'nın sözde soykırım ile Dağlık Karabağ Sorunları'na ilişkin "çözümsüzlük" seçeneğinde birleşmeleri, bu ülkenin siyasal geleceğinin orta vadede de çatışma yanlısı ve Rusya'nın sistemik ihtiyaçlarına dayalı bir şekilde yapılandırılacağını göstermektedir. Rusya,

62 Galib Mammadov, "Nagorno Karabakh Conflict: Armenia's Victory or Nightmare?", *Foreign Policy Journal*, October 13, 2011, (Çevrimiçi), <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/10/13/nagorno-karabakh-conflict-armenias-victory-or-nightmare-2>, 31 Ocak 2012.

63 "Minsk Group", *OSCE*, (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/mg>, 25 Ocak 2012.

Ermenistan’da iktidarı elde tutan diaspora destekli aşırı milliyetçi ve muhafazakar bloğa destek vererek, bu ülkenin Türkiye ile Avro-Atlantik İttifakı’nın ortaklığında geliştirilen ticaret ve enerji odaklı projelerden ve bu projelerin hayata geçirilmesine yardımcı olacağı bölgesel işbirliği girişiminden soyutlanmasını sağlamaktadır. Bu durum Ermenistan’ın aleyhine bir sonuç doğurmasına karşın, Rusya’nın sistemsel ihtiyaçlarına uygun düşmektedir. ABD’nin önderliğindeki Avro-Atlantik Dünyası, 2009 yılında imzalanan protokoller ile Ermenistan’ı Türkiye üzerinden Batı’ya ve bölgesel işbirliği girişimlerine eklemeye çalışmıştır. Ne var ki, Ermeni Hükümeti ile diaspora Ermenilerinin izlediği uzlaşmaz ve çatışmacı tutumun değişme emaresi göstermemesi neticesinde, Türkiye’nin büyük bir sorumluluğun altına girerek giriştiği bu çaba da sonuçsuz kalmıştır. Kuşkusuz bu durum en çok Rusya’yı mutlu etmiştir. Protokollerin hayata geçirilememesinin yanı sıra, Dağlık Karabağ Sorunu’na çözüm bulunabilmesi amacıyla Kazan’da gerçekleştirilen zirvenin de sonuçsuz kalması⁶⁴, Rusya’nın arzuladığı bölgesel görünümün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim tüm bu çabalara karşın Ermenistan’ın Rusya’ya olan bağımlılığı sürmekte, Dağlık Karabağ Sorunu tüm çıplaklığı ile gözler önünde durmakta ve büyük çaplı ekonomik ve sosyal sorunlarla boğuşmakta olan Ermenistan’ın dış politika stratejisi hala sözde soykırım odaklı olarak işletilmektedir.

Sonuç

Güney Kafkasya’nın tam ortasında merkezi bir bölgede konumlanmış olan Ermenistan, Soğuk Savaş’ın hemen ardından kavuştuğu bağımsızlık ekseninde komşularıyla karşılıklı bağımlılık kuramı çerçevesinde sosyal refahını arttıracak ve ekonomik/sektörel gelişimini hızlandıracak işbirliği girişimleri içerisinde olacağına, tüm siyasal işleyişini ve dış politika yaklaşımını, tarih ve toplumsal bellek gibi faktörlerin çatışmayı çağrıştıracak şekilde yeniden inşa edilmesiyle oluşturulan tarihsel bir çarpıtmanın üzerine konumlandırmış durumdadır. Bu çarpıtmaya Ermenilerce verilen isim ise Ermeni Soykırımı’dır. Birinci Dünya Savaşı esnasında, savaş koşullarında gerçekleşen ve Rus Ordusu ile işbirliği yaparak Osmanlı Ordusu’nu arkadan vuran Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşlarının bölgeden uzaklaştırılması amacını güden 1915 tarihli “tehcir kanunu”, Ermenistan ve dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermeniler tarafından planlanmış bir soykırım harekâtının başlangıcı olarak kabul edilmekte ve soykırım suçu Türkiye’nin üzerine yüklenmek istenmektedir. SSCB’nin dağılması sonrası bağımsızlığına kavuşmuş olan Ermenistan ise, Soğuk Savaş döneminden bu

64 Göktürk Tüysüzoğlu, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Kazan Başarısızlığı”, *USAK*, 29 Haziran 2011, (Çevrimiçi), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2176>, 31 Ocak 2012.

yana diaspora Ermenileri tarafından yürütülen soykırım odaklı politikaları kendi siyasal yapısına ve dış politika anlayışına eklemiş ve çarpıtılmış bir tarihin esiri haline gelerek izlediği saldırgan realist dış politika çizgisi ile bulunduğu coğrafyadan ve uluslararası sistem içerisinde oynayacağı rolden soyutlanmıştır.

Ermenistan, sadece saplanıp kaldığı tarihsel çarpıtma ışığında incelenemez. Nitekim bu küçük Güney Kafkas ülkesinin mevcut konjonktürde sahip olduğu gücün ve potansiyelin ötesinde milliyetçi ve tarihsici bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkan ve irredentizm ile açıklanabilecek tarihsel bir hülyası da vardır. Bu hayalin adı da “Büyük Ermenistan” olarak bilinmektedir. Zira Ermenistan’ı yönlendiren aktörlerin ve onlarla işbirliği içerisinde olan diaspora Ermenilerinin nihai hedefi; Doğu Anadolu, Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümü ile Gürcistan’ın Cevaheti Bölgesi’ni içerisine alan ve tarihte var olduğunu iddia ettikleri Büyük Ermenistan’ı yaratabilmektir. Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgali ve Dağlık Karabağ Sorunu’nun ortaya çıkışı da bu tarihsel hayal ışığında gerçekleşmiştir. Ne var ki, Ermenistan, bu hayalin kendi kaynakları ile gerçekleştirilemeyeceğinin ve çok uzun bir mücadelenin sonucu olarak elde edilebileceğinin farkındadır. Bu minvalde, Ermenistan’ın ve özellikle ABD ve Avrupa’da yaşayan diaspora Ermenilerinin hedefi, Türkiye’yi diplomatik manevralarla sıkıştırarak büyük hayale giden yolda ilk adımı atabilmektir. Bu ilk adım ise, uluslararası arena bağlamında meşrulaştırılmaya çalışılan ve Ermeni diasporasının siyasal ve toplumsal anlamda etkin olduğu farklı coğrafyalarda parlamentoların dahi parçası haline getirildiği sözde soykırım gerçekliğini Türkiye’ye kabul ettirebilmektir.

Böyle bir siyasal gerçekliğin üzerine inşa edilen ve dış politika algısını da irredentizm ve sözde soykırım temelli olarak kurgulayan Ermenistan’da iç siyasal işleyişe göz gezdirdiğimizde öncelikli olarak karşımıza çıkacak olan faktör, güvenlik odaklı ve çatışmacı bir yapının iktidarı kontrol altına almış olduğu hususudur. Nitekim Ermenistan siyasetinde söz sahibi olan partilere ve aktörlere göz gezdirildiğinde, Ermeni işgali altında bulunan Dağlık Karabağ kökenli isimlerin ve eski askerlerin etkinliğinin oldukça fazla olduğunu görürüz. Bu isimler, ülkenin ekonomik ve teknolojik gelişim açısından oldukça geri olmasına ve hemen her alanda Rusya’ya bağımlı olmasına karşın, sözde soykırım ve Dağlık Karabağ odaklı güvenlikçi bir yaklaşımın esiri olmaya devam etmektedirler. Yaşanan ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlara karşın Ermenistan siyasetinin değişime kapalı olması ve çözümsüzlüğü çözüm olmaktan çıkaracak siyasal aktörlerin iktidara gelmesini engelleyen en önemli faktörler, sözde soykırım gerçekliğinin Ermeni toplumu tarafından bir kimlik bileşeni olarak içselleştirilmesi ve ülkenin bağımsızlığını elde ettiği günden bu yana ülkedeki siyasal işleyişe

müdahale ettiği için, iktidarın bir bileşeni haline gelmiş olan diaspora Ermenilerinin geniş çaplı bir siyasal reforma karşı çıkmasıdır. Nitekim Ermenistan'ın ilk devlet başkanı olan Levon Ter Petrosyan'ın Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü konusunda inisiyatif alma çabası içerisine girmesi, ülkenin siyasal yapısına hakim olan aşırı milliyetçi ve muhafazakar kanat ile diaspora Ermenilerinin ortaklığı neticesinde Ter Petrosyan'ın iktidardan uzaklaştırılmasını beraberinde getirmişti. 2008 seçimlerinde yeniden devlet başkanı adayı olan ve siyasal değişim yönünde reformlar uygulayacağını açıklayarak ciddi bir toplumsal destek sağlayan Ter Petrosyan, gerek Ermeni toplumunun önemli bir bölümünün bu değişime hazır olmaması, gerek diasporanın kendisine karşı çıkması, gerekse de devlet imkânlarından da ciddi bir şekilde yararlanan Serj Sarkisyan'ın gücü ve etkinliği karşısında seçimleri kaybetmiştir. Ne var ki, 2008 seçimlerinde yaşanan usulsüzlükler ve seçimlerin ardından yaşanan çatışmalar nedeniyle Ermenistan içerisinde çoğunlukta olan ve mevcut siyasal yapıdan hoşnut olan statükocular ile değişim yanlısı olan ve Levon Ter Petrosyan'ı destekleyen kesimler arasında ciddi bir kutuplaşma ve gerginlik oluşmuş durumdadır. Mevcut devlet başkanı Serj Sarkisyan, ülke içerisinde çoğunluğu oluşturan değişim karşıtı siyasal önderlerin ve askerlerin desteğine sahip olmasına ve diaspora Ermenileri ile Rusya tarafından da desteklenmesine karşın, kendisini rahat hissetmemekte ve muhalefeti göz hapsinde tutarak ve gerekirse sınırlı siyasal açılımlarda da bulunarak etkisizleştirmeyi arzulamaktadır.

Ermenistan'ın siyasal işleyişine önemli ölçüde etkide bulunan ve dışsal bir faktör olmasına karşın içsel bir unsur olarak ele alabileceğimiz diaspora Ermenileri, bu ülkenin içerisine düştüğü siyasal, toplumsal ve ekonomik çıkmazın en önemli nedenlerinden biridir.

Ermenistan'ın siyasal işleyişine önemli ölçüde etkide bulunan ve dışsal bir faktör olmasına karşın içsel bir unsur olarak ele alabileceğimiz diaspora Ermenileri, bu ülkenin içerisine düştüğü siyasal, toplumsal ve ekonomik çıkmazın en önemli nedenlerinden biridir. Buldukları ülkelerin toplumsal yapısına büyük ölçüde uyum sağlamış ve genel anlamda sosyal refaha kavuşmuş durumda olmalarına karşın, sözde soykırım faktörünü kendi etno-kültürel varlıklarının ve kimlik tanımlarının en önemli parçası haline getirmiş durumda olan diaspora Ermenileri, buldukları ülkelerde oluşturdukları örgütsel yapılar ile hem yaşadıkları ülkelerde siyasal ve toplumsal varlıklarını göstermeye çalışmakta hem de anavatan toprakları ile bağlantı kurarak, hangi ülkenin vatandaşı olurlarsa olsunlar, Ermenilik kimliğinden sıyrılmadıklarını kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Sözde soykırım unsurunu kendilerini tarihlerine ve anavatanlarına bağlayan tek unsur olarak gördükleri için, bu

hususun öncelikle yaşadıkları ülkeler bazında, daha sonra da tüm dünya tarafından kabul edilmesini arzulayan ve SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ın da kendi tezleri ekseninde dış politika yürütmesini arzulayan diaspora Ermenileri, Ermenistan ile diasporanın ortak bir şekilde hareket edebilmesini sağlayabilmek için anavatan topraklarındaki siyasal işleyişi de kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmeleri gerektiğinin farkındadır. Ermenistan'daki yönetim yapılanmasına ve Ermeni Yönetimi'nin izlediği politikalara göz gezdirildiğinde, diaspora Ermenilerinin, anavatan topraklarındaki siyasal işleyişi kontrol ederek, kendi istekleri ve tezleri doğrultusunda şekillendirdikleri görülebilecektir. Büyük çaplı ekonomik ve toplumsal problemlerle yüz yüze olan Ermeni Hükümeti'nin, bu zorluklara karşın, dış politikada saldırgan realist bir söylemi benimsemesi ve özellikle Dağlık Karabağ ve sözde soykırım iddiaları konusunda olumlu herhangi bir adım atmaması, diaspora Ermenilerinin anavatan topraklarını kendi tezlerine uygun bir şekilde dönüştürdüklerinin önemli bir kanıtıdır. Tabii bu noktada Rusya ile diaspora Ermenilerinin “çözumsuzlük” odaklı bir çıkar uyumlaşmasına gitmiş olmaları da önemli bir faktör olarak görülmelidir. Gelinen noktada Ermenistan'ın dış politikası diaspora Ermenileri ile Rusya arasındaki ittifak çerçevesinde anamlandırılmaktadır.

Güney Kafkasya özeli ve Avrasya genelinde siyasal etkinliğini arttırarak bu bölgeleri mevcut uluslararası sisteme eklemiş birer coğrafi alan haline getirmek isteyen ABD, belirtilen coğrafi alanlar ekseninde özellikle Rusya ile büyük çaplı bir sistemik güç mücadelesinin içerisine girmiş durumdadır. ABD'nin süper güç konumunu ortadan kaldırmak ve uluslararası sistemi çok kutupluluk bağlamında yeniden tasarlamak isteyen Rusya, bu hedefine ulaşabilmek için öncelikli olarak yakın çevresine hâkim olması gerektiğinin farkındadır. Ne var ki, Rusya'nın yakın çevresine ilişkin geliştirdiği dış politikanın siyasal realizm ekseninde seyretmesi ve bu ülkenin havza ülkelerine yönelik olarak kullanabileceği etkin bir yumuşak güç haline gelememiş olması; sahip olduğu sosyal refah düzeyi, ekonomik gücü ve içselleştirmiş olduğu çoğulcu demokrasi anlayışı çerçevesinde havza halklarını kendisine çeken ABD'nin işini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle, Güney Kafkasya özeli ve Avrasya genelinde, ABD ve onun sistemik ortağı AB'nin etkinliği gün geçtikçe artmaktadır. Kuşkusuz bu durum Rusya'nın çıkarlarını zedelemektedir. Zira çok kutuplu bir uluslararası sistemin yapılandırılmasını arzulayan ve kendisi de bu sistem içerisinde önemli bir kutup olacak Rusya'nın, yakın çevresi üzerindeki siyasal nüfuzunu ve etkinliğini yitirmesi, bu ülkenin küresel gücünün azalması ve ortaya attığı çok kutupluluk tezinin değersizleşmesi anlamına gelecektir.

Ermenistan, Avro-Atlantik İttifakı'nın ve Türkiye'nin etkinliğinin giderek arttığı bir bölgede, yaşadığı tarihsel ve siyasal sorunlar nedeniyle Rusya

yanlısı bir dış politika izlemek zorunda kalan tek Güney Kafkas ülkesidir. Bu nedenle Ermenistan, Rusya'nın yakın çevreyi kontrolü altına alabilme şeklinde cereyan eden dış politika stratejisinin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkisi olmayan, bu ülkelerle sınırları kapalı durumda olan ve bu nedenle Avro-Atlantik Dünyası'nın desteği ve ilgisi ile hayata geçirilen doğu-batı yönlü enerji ve ulaştırma projelerinden soyutlanan Ermenistan, gelinen noktada varlığını koruyabilmek için Rusya'ya bağımlı hale gelmiş durumdadır. Ermenistan ve diaspora Ermenileri ile işbirliği içerisinde "sözde soykırım" iddialarına destek veren ve Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü noktasında Ermeni tarafı üzerinde baskı oluşturmayarak çözüme ulaşılmasını engelleyen Rusya, bu yolla hem Ermenistan'ın koruyucusu imajını üstüne almakta hem de bu ülkenin siyasal emellerine destek vererek Ermeni Hükümeti ve diaspora Ermenileri açısından Rusya'yı vazgeçilmez bir müttefik haline getirmektedir. Rusya, özellikle Dağlık Karabağ Sorunu'nda çözüme ulaşılabilmesi noktasında gerekli inisiyatifleri göstermeyerek, devam edegelen bu sorun sayesinde hem Azerbaycan hem de Ermenistan'ı kendi yardımına ve desteğine muhtaç bir hale sokmaktadır.

ABD ise yaşadığı siyasal, ekonomik ve tarihsel meselelerden dolayı Rusya ile bağımlılık çerçevesinde bir ikili ilişki geliştirmek zorunda kalmış Ermenistan'ın bu konumunu değiştirerek, bu ülkeyi Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında oluşmakta olan bölgesel işbirliği girişiminin içerisine çekmeye çalışmaktadır. Ne var ki, bu amacın gerçekleştirilebilmesi için Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile iyi ilişkiler geliştirmesinin önündeki en önemli engeller olan sözde soykırım odaklı propaganda faaliyetleri ile Ermeni Anayasası'nda da yansımaları bulunan tarihsel toprak taleplerine dayalı irredentist dış politika önceliklerinin son bulması ve Dağlık Karabağ ile çevresinde sürmekte olan Ermeni İşgali'nin bitirilmesi gerekmektedir. ABD, Dağlık Karabağ Sorunu'nda çözüme ulaşılabilmesini sağlayabilmenin yolunun Türkiye ile Ermenistan arasındaki ikili ilişkileri düzeltmekten geçtiğini düşünmektedir. Zira Türkiye ile Ermenistan arasındaki problemlerin halledilmesi halinde, Türkiye, Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri'nin düzeltilebilmesi ve Dağlık Karabağ Sorunu'na çözüm bulunabilmesi yolunda daha etkin bir tavır sergileyebilecektir. Bu durum Rusya'nın Ermenistan üzerindeki güvenlik odaklı nüfuzunu da sınırlandıracak ve Rusya, Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülebileceği halinde, Ermenistan ve Azerbaycan'a karşı kullanabileceği önemli bir kozdan olacağı için Güney Kafkasya'daki Rus etkinliğine önemli bir darbe indirilebilecektir. ABD, tüm bu gerçekliğin farkında olduğu için, Ermenistan ile Türkiye arasında 2009 yılında parafe edilen protokollerin ortaya çıkış sürecinde oldukça etkin bir rol oynamıştır. Ne var ki, ABD'nin siyasal etkinliği ve taraflar üzerine oluşturduğu baskı bir noktaya kadar etkili olmuş ve

Azerbaycan'dan kendisine yöneltilen yoğun bir tepki dalgası ile karşı karşıya kalan Türkiye, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü noktasında ileri bir adım atmaması ve sözde soykırım odaklı dış politika yaklaşımını sürdüreceğini göstermesi nedeniyle protokollerin yürürlüğe giremeyeceğini ifade etmeye başlamıştır. Çözumsuzlük çözümdür felsefesi ile hareket eden, diaspora Ermenilerinin baskısı altında kalan, Ermeni kimliğinin kurucu bir unsuru olarak yapılandırılmış soykırım odaklı dış politikadan vazgeçemeyeceğini gören ve Dağlık Karabağ'da ulaşılabilecek olan bir çözümün kendi tezlerinin aleyhine bir sonuç ortaya koyacağını bilen Ermenistan da, tıpkı Türkiye gibi, protokollerin yürürlüğe giremeyeceğinin ayırına varmıştır. Bu durum, ABD'nin Ermenistan'ı uluslararası sisteme ekleme ve bu küçük ülkeyi Rusya'nın kontrolünden çıkarabilme yönlü dış politika stratejisinin "şimdilik" kaydıyla başarısızlığa uğradığını göstermektedir.

Ermenistan, diaspora Ermenileri ile aşırı milliyetçi aktörler arasında sağlanan ittifak çerçevesinde şekillendirilen ve yolsuzluklarla örülmüş mevcut siyasal yapıdan ve tarihsel bir çarpıtmanın üzerine temellendirilen güvenlikçi dış politika yaklaşımından uzaklaşmadığı müddetçe, ne içerisine sürüklendiği bölgesel yalnızlıktan kurtulabilecek ne de Rusya'ya olan siyasal, askeri ve ekonomik bağımlılıktan kendisini sıyrabilecektir. Bu ülkenin makûs talihini yenebilmesi için öncelikli olarak tarih ile konjonktür arasına bir ayırıcı çizgi çekmesi, ülke içerisindeki siyasal reform çabalarını ivmelendirmesi ve Dağlık Karabağ Sorunu'na çözüm bulunabilmesi yönlü çabalara samimi bir destek vermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- “Armenia: Picking up the Pieces”, *International Crisis Group*, April 8, 2008, (Çevrimiçi), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/b48_armenia_picking_up_the_pieces.pdf , 30 Ocak 2012.
- “Iran, Armenia Agree to Implement Energy, Transportation Projects”, *History of Truth*, September 19, 2011, (Çevrimiçi), http://www.historyoftruth.com/new/index.php?option=com_content&view=article&Itemid=119&id=10170 , 29 Ocak 2012.
- “Minsk Group” , *OSCE*, (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/mg> , 25 Ocak 2012.
- “Quick Sands on Political Landscape?: Armenian Opposition Expects Great Changes Before its February Activation”, *Armenia Now*, December 9, 2011, (Çevrimiçi), http://www.armenianow.com/news/politics/33988/opposition_government_politics , 7 Ocak 2012.
- “Republic of Armenia: Presidential Election: 19 February 2008”, *OSCE Election Observation Mission Report*, May 30, 2008, (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/32115> , 22 Ocak 2012.
- “Şarkıcı Aznavour Ermenistan'ın İsviçre Büyükelçisi”, *NTVMSNBC*, 6 Mayıs 2009, (Çevrimiçi), <http://www.ntvmsnbc.com/id/24964188> , 31 Ocak 2012.
- “Taşnaklar Hükümetten Çekildi”, *BBC Turkish*, 27 Nisan 2009, (Çevrimiçi), http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/04/090427_armenia.shtml , 31 Ocak 2012.
- “Total Ancestry Reported”, *American Fact Finder*, (Çevrimiçi), http://factfinder2.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_10_1YR_B04003&prodType=table , 12 Ocak 2012.
- Akgönül, Samim, “Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobicilik”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 5, Bahar 2002.
- Aslan, Ali H. , “Obama Neden Soykırım Demedi?”, *Zaman*, 26 Nisan 2010.
- Astourian, Stephan H., “From Ter Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia”, *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies*, Berkeley, 2000.

Avagyan, Gagik and Hiscock, Duncan, “Security Sector Reform in Armenia”, *Saferworld*, Small Arms and Security in the Caucasus Report, May 2005.

Ayvazyan, Armen, “The Enhancement of Armenia-Diaspora Relations as a Way of Addressing the Challenges Facing the Armenian Nation”, May 20, 2005, (Çevrimiçi), http://hayq.org/upload/files/Enhancement_of_Armenia-Diaspora_Relations_ENG.pdf , 31 Ocak 2012.

Baser, Bahar and Swain, Ashok, “Diaspora Design Versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.3, No.1, 2009, ss. 45-62.

Bakalian, Anny P. , *Armenian Americans: From Being to Feeling Armenian*, New Jersey, Transaction Publishers, 2011.

Cabbarlı, Hatem, *Ermenistan’da İktidar Mücadelesi*, İstanbul, Barış Platin Basın Yayın, 2005.

Cabbarlı, Hatem, “Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen Askeri İşbirliği” , *Caspian Weekly*, 9 Şubat 2011, (Çevrimiçi), <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3375-ermenistan-ve-rusya-arasinda-gelisen-askeri-isbirligi.html> , 25 Ocak 2012.

Chicky, Jon E., “The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for US Policy” , *Silk Road Studies*, Policy Paper, February 2009.

Cornell, Svante E. , “US Engagement in the Caucasus: Changing Gears” , *Helsinki Monitor*, No.2, 2005, ss. 111-119.

Çiçek, Kemal, “Ermeni Yasa Tasarısı’nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar” , *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, 2006.

Çoruh, Haydar, “Psikolojik Savaş Kışkırcısında Türkiye (Genocide, Tehcir, Meds Yeghern)” , *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.17, Sayı 42, 2010.

Demirtepe, Turgut, *Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*, Ankara, USAK Yayınları, 2011.

Ertan, Fikret, “Gümrü Üssü ve Ötesi”, *Zaman*, 3 Ağustos 2010.

“Rusya Ermenistan’la Askeri Üs Antlaşması İmzaladı” , *Star*, 20 Ağustos

2010, (Çevrimiçi), <http://www.stargazete.com/dunya/rusya-ermenistan-la-askeri-us-antlamasi-imzaladi-haber-287261.htm> , 25 Ocak 2012.

Ertan, Fikret, “İran-Ermenistan İlişkileri Gittikçe Gelişiyor” , *Zaman*, 18 Temmuz 2010.

Gregg, Heather S. , “Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the US” , (Çevrimiçi), <http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/Articles/Success%20of%20Armenian%20Lobbies%20Gregg.pdf> , 31 Ocak 2012.

Guzzini, Stefano, “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No. 2, 2000, ss. 147-182.

Has, Kerim, “Putin-Medvedev Tandemi: Yönetilebilir Demokrasi?”, *USAK*, 17 Ekim 2011, (Çevrimiçi), <http://www.usak.org.tr> , 25 Ocak 2012.

İsmayilov, Elnur, “Güney Kafkasya'da Savaş Boruları Çalıyor” , *Focus Haber*, 18 Kasım 2010, (Çevrimiçi), <http://www.focushaber.com/guney-kafkasya-da-savas-borulari-caliyor-y-34.html> , 31 Ocak 2012.

Kantarci, Şenol, “Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporasının Oluşması ve Lobi Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001.

Karabayram, Fırat, *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

Kasım, Kamer, “11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları”, *OAKA*, C.1, No.1, 2006, ss. 19-35.

Kasım, Kamer, “19 Şubat 2008 Ermenistan Devlet Başkanlığı Seçimleri”, *OAKA*, Yıl 3, Sayı 5, 2008, ss. 191-196.

Kasım, Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara, USAK Yayınları, 2009.

Kelkitli, Fatma Aslı, “Russian Foreign Policy in South Caucasus Under Putin”, *Perceptions*, Winter 2008, ss. 69-86.

Kumkale, Tahir Tamer, *Diaspora Ermenileri'nin Soykırım Yalanları ve Mücadele Yöntemlerimiz*, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2007.

Külebi, Ali, “ABD’de Ermeni Örgütlenmesi”, 25 Nisan 2011, (Çevrimiçi), <http://alikulbebi.com/haberdetay.asp?HaberNo=214> , 10 Ocak 2012.

Laçiner, Sedat, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

Lütem, Ömer Engin, “Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin Kararı”, *Ermeni Araştırmaları*, Ekim 2008, (Çevrimiçi), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2994> , 30 Ocak 2012.

Mammadov, Galib, “Nagorno Karabakh Conflict: Armenia’s Victory or Nightmare?”, *Foreign Policy Journal*, October 13, 2011, (Çevrimiçi), <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/10/13/nagorno-karabakh-conflict-armenias-victory-or-nightmare-2> , 31 Ocak 2012.

Manaseryan, Tatoul, “Diaspora the Comparative Advantage for Armenia”, *Armenian International Policy Research Group*, Working Paper No.4/14, January 2004.

Mert, Okan, *Türkiye’nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Minassian, Gaidz, “Armenia, A Russian Outpost in the Caucasus?” , *Russie Nei Visions*, February 2008.

Nye, Joseph S. ve Welch, David A., *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Renan Akman (Çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Oğan, Sinan, “Ve Ermenistan’da Turuncu Devrim Başladı”, *TÜRKSAM*, 2 Mart 2008, (Çevrimiçi), <http://www.turksam.org/tr/yazdir1396.html> , 28 Ocak 2012.

Öztarsu, Mehmet Fatih, “İran’ın Dağlık Karabağ Politikaları” , *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 7 Temmuz 2010, (Çevrimiçi), <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1164/iranin-daglik-karabag-politikalari.aspx> , 30 Ocak 2012.

Poghosyan, Armen, “Winds of Change in Armenian Politics”, *Institute For War&Peace Reporting*, May 27, 2011, (Çevrimiçi), <http://iwpr.net> , 7 Ocak 2012.

Ray, James Lee, "Does Democracy Cause Peace?", *Annual Review of Political Science*, Vol.1, 1998, ss. 27-46.

Snyder, Glenn H., "Mearsheimer's World Offensive Realism and the Struggle For Security", *International Security*, Vol. 27, No. 1, Summer 2002, ss. 149-173.

Stefes, Christoph H., "Governance, the State and Systemic Corruption: Armenia and Georgia in Comparison", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol.2, No.2, Spring 2008, ss. 73-83.

Şimşir, Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005.

Tchaghlasian, Ani, "Arab Spring, Armenian Winter?", *The Armenian Weekly*, July 7, 2011.

Telatar, Gökhan, "11 Eylül Sonrası Amerikan Dış Politikasında Hegemonyanın Yeniden İnşası", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Tsereteli, Mamuka, "The Impact of the Russia-Georgia War on the South Caucasus Transportation Corridor", *The Jamestown Foundation*, 2009.

Tüysüzoğlu, Göktürk, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Kazan Başarısızlığı", *USAK*, 29 Haziran 2011, (Çevrimiçi), <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2176> , 31 Ocak 2012.

Valeyev, Marat, "Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası Çerçevesinde Rusya-Ermenistan İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları*, No.30, 2008, (Çevrimiçi), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=575>, 25 Ocak 2012.

Veliev, Cavid, "Karabağ'da Statüko Daha Ne Kadar Sürecek?", *21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 11 Ağustos 2010, (Çevrimiçi), <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=5221&kat1=1> , 31 Ocak 2012.

Veliev, Cavid, "Kendini Yalnızlaştıran Ülke", *Ermeni Araştırmaları*, Nisan 2008, (Çevrimiçi), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2925> , 31 Ocak 2012.

Volkan, Vamık, *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Everest Yayınları, 2009.

Walker, Thomas C. , “The Forgotten Prophet: Tom Paine’s Cosmopolitanism and International Relations”, *International Studies Quarterly*, Vol.44, No.1, 2000, ss. 51-72.

Williams, Michael J. , “Democracy and Democratization: The Problem with Using the Democratic Peace Theory As a Principle of Foreign Policy”, *ISA 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides*, Washington, March 26, 2008.

Zolyan, Mikayel, “Failed Negotiations Suggest Renewed Political Confrontation in Armenia” , *Central Asia and Caucasus Institute Analyst*, February 11, 2011, (evrimii), <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5653> , 28 Ocak 2012.

Zourabian, Levon, “The Nagorno Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?”, *Demokratizatsiya*, Vol.14, No.2, 2006, ss. 252-265.

KARABAĞ DOSYASI

KARABAKH FILE

Karabağ Sorunu 1990'ların başlarından günümüze bir çözüme kavuşmadan süre gelmektedir.

Sorunun ortaya çıktığı ilk yıllarda Türk Devlet adamları ve Türk diplomatları adil bir çözüm bulunabilmesi için ciddi çaba göstermişlerdir. Bu çabalar hakkında ülkemizde bilgi azdır. Dergimiz o yıllarda neler yapıldığı hakkında toplayabildiği bilgileri yayımlamaya karar vermiştir. Bu çerçevede zamanında Karabağ konusunda görev almış, halen emekli iki diplomatımızın hazırladığı yazıları bu sayımızda, “Karabağ Dosyası” başlığı altında, bulacaksınız.

Yazılardan birincisi “Minsk Grubu Eş Başkanlık Sistemi” başlığını taşımakta olup Emekli Büyükelçi Ali Hikmet Alp tarafından kaleme alınmıştır. Sayın Alp 1989 -1997 yılları arasında o dönemde AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) adını taşıyan kuruluşta Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yapmıştır. Karabağ sorunun çözümü için kurulan Minsk Grubu da AGİK dâhilinde faaliyet gösterdiğinden bu konudaki çalışmaları yakından izlemiştir. Ancak Minsk Grubuna Ankara'dan gelen temsilciler katılmışlardır. Sayın Alp yazısında Minsk Grubunun görevini eş başkan sıfatıyla üç üyesine (ABD, Rusya ve Fransa) nasıl devrettiğini anlatmaktadır. Söz konusu üç ülkenin çeşitli nedenlerle Ermenistan'ı sıkıntıya sokacak kararlar almaktan kaçınacağı o zaman da bilindiğinden Eş Başkanlık sorunun çözümü için uygun bir sistem değildi. Nitekim Eş Başkanlar aradan geçen yirmi yıl içinde çözüm yolunda bir ilerleme sağlayamamışlardır. Türkiye'nin Azerbaycan'la birlikte bu siteme karşı çıkması gerekirdi. Oysa Türkiye, Sayın Alp'in yazısında da ifade edildiği üzere, bilinmeyen bir nedenle Eş Başkanlık Sistemini kabul etmiştir.

İkinci yazı Emekli Büyükelçi Candan Azer tarafından kaleme alınmış olup “Yukarı Karabağ ve Minsk Grubu” başlığını taşımaktadır. Sayın Azer, Minsk Grubu toplantılarına katılan Türk Heyetinde yer almakla bu Grubun çalışmaları yakından izlemiştir. Uzun ve ayrıntılı yazısında Karabağ Sorunun kısa tarihçesinden sonra, o sırada süregelen çarpışmaları, toplantılarda taraflar arasında bir ateşkes sağlamak ve soruna bir çözüm bulmak için yapılan müzakereleri, ilgili ülkelerin tutumlarını hatta başlıca müzakerecilerin kişiliklerini anlatmaktadır. Kanımız Sayın Azer'in bu yazısının Karabağ konusunda yapılacak akademik çalışmalar için değerli bir kaynak olacağı merkezindedir.

MİNSK GRUBU EŞ BAŞKANLIK SİSTEMİ

MINSK GROUP AND THE CO-PRESIDENCY

Ali Hikmet ALP¹
Emekli Büyükelçi

AGİK'in Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ anlaşmazlığını çözmek için kurduğu "Minsk Grubu"nun çalışmaları 1994 yılından beri Amerika Fransa ve Rusya'nın temsilcilerinden oluşan bir "Eş başkanlık-Co-chairmanship" aracılığı ile yürütülüyor. AGİK içinde başka örneği olmayan bu düzenlemenin nasıl ortaya çıktığını soruştururken AGİK'in bir seri konferanslar yerine sürekli bir kuruluş hüviyeti kazandığı 1989 yılından 1997 yılına kadar Türkiye Daimi temsilciliği görevinde bulunan Emekli Büyükelçi Ali Hikmet Alp ile de görüştük.

Büyükelçi bize özetle şunları söyledi:

"Eşbaşkanlık" gibi bir kurum AGİK'in kuralları içerisinde yok. Ortaya çıkışı ise herhalde diplomasi tarihinin ilginç oyunlarından birisi olarak görülmeli. Hikayenin arka planına gelince, AGİK'in 1992 Helsinki toplantısında birkaç ülkenin katılımıyla (Belarus, A.B.D,Almanya, Fransa, İtalya, İsveç, Finlandiya, Rusya, Türkiye ve taraflar olarak Azerbaycan ve Ermenistan) bir konferansın toplanması ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında Karabağ'ın işgali yüzünden çıkan ihtilafa "AGİK prensipleri, taahhütleri ve hükümleri" çerçevesinde barışçı bir çözüm bulunması fikri "koridorlarda" ortaya atıldı. AGİK o tarihte Doğu-Batı ilişkilerinde ortak temel arayışında önemli başarı sağlamış, ancak henüz devamlılığı bir sisteme bağlanmamış, düzensiz sürelerle toplanan bir süreçti. Bu nedenle de şimdi bir üye devletin vasıtalı da olsa bir diğer üyenin topraklarını işgal etmesi gibi çok ciddi bir konuda teklif edilen, sonradan kısaca "Minsk süreci" olarak adlandırılan konferans da AGİK'in tam içinde değil, onun kenarında veya "himayesinde" olacak bir düzenleme olabilirdi. Bu fikri ortaya atanlar AGİK'in bu mahiyeti dolayısıyla bizim ve Azerbaycan'ın itiraz edeceklerini düşündüklerinden bizden önce asıl taraf olan Azerbaycan Delegasyonu ile temas etmişler. Sonradan Bakan Yardımcısı olan, genç ve

¹ Eski AGİT ve Minsk Grubu Nezdinde Daimi Temsilci, Eski Çin Büyükelçisi, Eski Başbakanlık Dış Politika Danışmanı.

yetenekli Azeri diplomat toplantı sırasında bana gelerek konuyu anlattı. Kendisine söylediklerini Bakanımız Hikmet Çetin'e aktaracağımı, ancak kişisel kanı olarak AGİK'in bu konulardaki kuralları henüz belirlenmemiş olduğundan teklife ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini, bizim katılımımızın da kabul için bir ön şart olduğunu söyledim. İsmi şimdi vermekte sakınca gördüğüm Azeri diplomat katılımcıların henüz belirlenmediğini, bizim katılımımızı istediklerini, ancak heyet başkanlarının bu öneriyi kabul ettiğini söyleyince cevabım "bence acele etmiş, bu kadar kısa zamanda nasıl oldu da bu kadar çabuk talimat aldınız" dediğimde başkanın karar verdiğini söyledi. Başkanları nedense bizden uzakta durmaya çalıştığı belli olan, Bakanımızla şahsen konuşacak yerde yardımcısını gönderen Bonn Büyükelçileriydi. Günlük hayatta pazarlık yapmada usta olsa da uluslar arası diplomaside tecrübeli olmadığı konuşmalarından da anlaşılıyordu. Bakanımız Hikmet Çetin ile görüşükten sonra onun da aynı kanıda olduğunu söyledim. Azerbaycan delegasyonu verdikleri sözü değiştirmek için bir çaba göstermemiş olmalı ki neticede bize de Ermenistan'a ilaveten Rusya Federasyonunun el altından yürüttüğü itirazlara rağmen kendimizi katılanlar arasına koydurmaya çalışmaktan başka bir yol kalmadı. Bunu sağladık, ancak AGİK'in kucağına sakat doğmuş bir bebek verildi.

Aslında belki de en iyi yol Azerbaycan'ın bir yaptırım gücüne, hatta o tarihte bir teşkilat statüsü dahi olmayan AGİK yerine hakkını BM Güvenlik Konseyinde araması daha doğru olurdu. Gerçi Güvenlik Konseyi Karabağ'ın Azerbaycan'ın toprakları içinde olduğunu teyit etti, ancak o da işin kolayına kaçtı, konunun sahibi olarak görülen Minsk Grubu'nun raporlarını dinleyip barışçı çözüm tavsiyesi vermekten öteye bir şey yapmadı veya yapamadı. Tabii bunda ihtilafın devamında çıkar gören ve çatışma bölgelerine sadece Rus askerlerinden ibaret, iki taraf arasında konuşlanacak birlikler gönderilmesinde ısrar eden Rusya Federasyonu yanında, ABD ve AB Batılıları da Azerbaycan'ın yolunu açmadılar. Bilindiği gibi o yıllar, bakan yardımcısı Talbott'un sonradan değiştirmek zorunda kaldığı "önce Rusya" politikası devridir. O tarihlerde ABD delegesi olan Büyükelçi Jack Maresca'nın Amerikan senatörlerince baskı altında tutulduğunu, şikâyetlere hedef olduğunu biliyorum.

Azerbaycan-Ermenistan ihtilafında hayalci bir tasarımla 15 gün sürmesi tahmin edilen uluslararası konferansa bir anlaşma, en azından ortak öneriler getirmesi görevi verilen Minsk Grubu da böylece kurulmuş oldu. Grubun ilk başkanlıkları ihtilafı özel çıkarları olmayan Finlandiya, sonra da İsveç'e verildi. Her iki ülke de bu işle en yetenekli diplomatlarını görevlendirdiler. Bazı kabul edemeyeceğimiz teklifler getirmiş olsalar da ciddiyetle ve sabırla çalıştılar. Türkiye de aynı şeyi yaptı, Azerilere yardımcı oldu. Burada ayrıntılara girme olanağımız yok, ben sonraki toplantıların küçük bir bölümüne katıldım. Değerli meslektaşım Candan Azer'in "Babadan Oğula Güney

Kafkasya” başlıklı kitabında bir hayli ayrıntı var. Büyükelçi Ömer Ersun da kendi tecrübelerini aktaran makaleler yazdı.

Burada Grubun başarısızlığının nedenlerine kısaca değinmekle yetineyim. Karabağ Ermenileri küçük bir anlaşma ihtimalinin belirmesi halinde bile Ermenistan’ın her türlü desteğiyle yeni bir saldırıya geçerek işgallerini genişlettiler. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre 900.000’den fazla Karabağlı ve mücavir bölgelerdeki Azerbaycanlı sürüldü. Azerbaycan’ın bu saldırılara başarıyla cevap verememesinin birkaç nedeni var. Sovyetler Birliği devrinde Azeriler, Ermenilerin aksine, ordudan uzak tutulmuşlardı, fazla askeri lider veya kültürleri yoktu. Üstelik Ermenistan’dan çekilen Rus birlikleri silahlarını Ermenistan’a ve Karabağlı Ermeni milislere bırakmışlardı. Tabii Azerbaycan’daki karışık iç siyaset de toparlanmalarına yardımcı olmadı. Yedi Azerbaycan vilayetinin de işgal edilmesiyle sorun Karabağ ihtilafı olmaktan çıkıp açıkça Ermenistan’ın bir toprak kazanma, genişleme siyasetine dönüştü, bunu da halklarına ve dünya kamuoyuna güvenlik ihtiyacı olarak sattılar. Batı kamuoyu çoğunluğunda açıkça söylenmese bile “zavallı Ermenilerin üzerine fazla gitmeyelim, zaten topraklarını Türkler işgal etmişti” gibi bir düşünceleri olduğu açık. “Soykırım” propagandalarından da nemalanan bu düşünce önemli veya nüfuzlu Ermeni azınlığı olan ülkelerin hükümetlerine Ermenistan destekçisi olma rahatlığını da vermiştir.

Bu Grup iki yıl boyunca toplandı, çeşitli formüller oluşturdu, hatta gönderilmesi düşünülen barış gücünün konuşlandırılma ve lojistik ayrıntıları bile planlandı ama iki taraf arasında 1994’de kabul edilen ateşkes anlaşmasından başka bir ilerleme olmadı.

Anlaşılan uluslararası politikanın patronları Finlandiya ve İsveçli diplomatların fazlaca objektif olmalarından rahatsızlık duydular, yeterince desteklemediler. Batılılar Rusya Federasyonunu doğrudan karşılıklarına almaktan çekindiler. O tarihteki Rusya temsilcisi Büyükelçi Kazimirov, Sovyetler Birliği devri bir yana, çarlık Rusya’sının en saldırgan emperyalist devirlerinin diplomatlarına taş çıkaracak tutumlar sergiledi. AGİK içersinde talimatını Rusya Federasyonu Dışişlerinden değil, Milli Savunma Bakanı General Grachev’den aldığı söyleniyordu. İsveç ve Finlandiyalı diplomatlar yeterli desteği göremedi, komşusunun topraklarını işgal eden Ermenistan’a başka örneklerde görüldüğü derecede bir baskı yapılmadı.

Minsk Grubunda Türkiye haklı olarak Azerbaycan’ı destekledi, yakınlığımız bir yana, Azerbaycan haklıydı. Karabağ’ın göz boyayıcı, yapay düzenlemelerle fiilen Azerbaycan’dan ayrılmasını öngören bir anlaşmayı kabul etmeyeceğimiz belliydi. Almanya bu konuda bir hayli objektif davranmasına rağmen kuvvetli destek vermesi söz konusu olamazdı. Sanırım, Rusya ve Batılılar bu grubun

yetkilerini kısır kestirmeden gitmek için “eşbaşkanlık” sisteminde anlaşılır. Kabul ettirdikleri görev taslağı Grubun çalışmasında inisiyatifi, hatta yetkileri başkanlara veriyordu, oylama sistemi bile belirsizdi. Roma’da yapılan ilk toplantıya katıldıktan sonra AGİK konferanslarına döndüğüm için sonraki gelişmelerin ayrıntıları bilemiyorum. Ancak 1994 Budapeşte Zirvesinde bu sistemin nasıl kabul edildiğini veya ettirildiğine şahit oldum. Zirvede Tabii baş delegemiz Sayın Tansu Çiller, ben de Konferanstaki heyet başkanlığı sıfatım dolayısıyla yardımcısı durumundaydım. Devlet veya Hükümet Başkanları konferansından önce yapılan hazırlık çalışmalarında Minsk Grubu da toplandı. “Arka bahçe- Near abroad” politikasının hararetli uygulayıcılarından olan Büyükelçi Kazimirov nihayet ağzından baklayı çıkardı ve Rusya’nın arabuluculuğu ve Rus kuvvetlerinden mürekkep bir barış gücü gönderilmesi kabul edilmedikçe Başkanın raporundaki tavsiyeleri kabul etmeyeceğini bu defa açıkça söyledi. Ertesi gün zirve konferansı saat 10.00da başlıyor, ben de o sabah saat 09.00’da arkadaşlarla görüşmek için konferans salonunun yakınında delegasyonumuza ayrılan odaya yöneldim. Az sonra yukarıda andığım Azerbaycan bakan yardımcısını karşımda buldum. Asık bir yüzle olanları biliyor musun dediğinde ne olduğunu sordum. Minsk Grubu’nun başkanlığının üç eş başkan olarak ABD, Fransa ve Rusya’ya verildiğini söyledi. Böyle şey olmaz, bunu kabul etmeyiz deyince “Ali Bey, sen öyle söylersin ama kabul ettiniz bile” deyince bizden kimin onay verdiğini sordum. “Sizin Başbakanın danışmanıymış” dedi. Adet ve dürüstlük icabı gruba katılan delegasyonların en azından bir gün öncesinden haberdar edilmeleri gerekirdi, bunu yapmamalarından da niyetleri anlaşılıyordu. Bizden bunu kabul eden kişiler merkezden geliyordu ve ilke olarak gerekli talimatı almış olmalıydılar.

Teoride her şey bitmedi, pek nadir kullanılan bir yöntem olsa da böyle bir kararı toplantıda açarak önleme imkânı olabilir diye düşündük. Bunun için konunun çok önemli sayılması ve bizzat Başbakanın müdahale etmesi gerekirdi. Bu imkânı elde edemedik, zira bir saat içinde Başkan ikna edilse bile Grubu tekrar toplamaya imkânı yoktu, konuyu genel kurul gündemine de aldırılmamışlardı. Asıl taraf olan Azeriler de toplantıda itirazlarını dile getirmeyince bu garip düzenleme üzerinde görüşme olmadan bir karar yerine “başkanın beyanı” olarak nihai belgeye eklendi. Usullere göre kimse önceden itiraz etmediğine göre başkanın beyanı karar oluyordu. Kısacası konu uluslararası toplantılarda sıkça görülen bir tertiple ABD, Fransa ve Rusya Federasyonu gibi ortak bir noktada buluşmaları hemen hemen imkânsız, taraflar üzerinde etkili baskı yapmaları beklenebilecek üç ülkenin inisiyatifine veya insafına bırakıldı. Yine de benim müdahil olduğum devrede ABD Delegasyonunun bu üçlü arasında en tarafsız hareket eden delegasyon olduğunu söyleyebilirim. Bence bunun başlıca nedeni de ABD ve Avrupa arasındaki stratejik hedef farklılığıdır. Benzer bir durumu Yugoslavya’nın çözülmesi sürecinde de yaşadık. Orada da Minsk Grubuna benzer bir düzenleme vardı ancak başkanı çoklu değildi.

Eşbaşkanlar hala çalışmaya devam ediyor, görevli diplomatların liyakatinden, hatta iyi niyetlerinden şüphem yok, ancak neticede karar verecek olanlar diplomatlar değil hükümetlerdir. Grup AGİK ve Güvenlik Konseyine yıllık raporlar vermeye devam ediyor. Tabii bu arada başkanlar da iki yılda bir değişiyor. Daha kaç yıl toplanmaya devam edeceklerini Allah bilir. Azerbaycan'ın petrolü olmasaydı sorun çoktan aleyhine çözümlenirdi.

YUKARI KARABAĞ SORUNU VE MİNSK GRUBU

NAGORNO KARABAKH DISPUTE AND THE MINSK GROUP

Candan AZER¹ |
Emekli Büyükelçi

Yukarı Karabağ sorununa Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nün bir kararıyla kurulan ve "Minsk Grubu" olarak adlandırılan oluşum bağlamında çözüm arayışı çabaları üzerinde durmadan önce, sorunun tarihine kısaca göz atmakta yarar olacaktır.

Tarihçe

Karabağ, Azerbaycan'ın Kura ve Aras ırmakları arasında; Ermenistan'daki Gökçe Göl'ün (Sevan) doğusunda bulunan, yaklaşık 18.000 km² büyüklüğünde bir bölgedir.

Yukarı Karabağ ise, Karabağ'ın dağlık olan yukarı kesimlerini kapsayan yaklaşık 4.388 km²'lik topraktır. Bu nedenle yöre Dağlık Karabağ veya Yukarı Karabağ olarak anılmaktadır. Yöreyi daha doğru tanımladığı düşüncesiyle biz, Yukarı Karabağ deyimini yeğledik.

Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan bu yöredir.

Ermeniler, Yukarı Karabağ'ın eski tarihlerden beri kendilerine ait olduğunu öne sürerler. Oysa tarihî gerçekler bu iddianın dayanaksız olduğunu göstermektedir.

Ermeniler, iddialarına bölgedeki eski kilise kalıntılarını kanıt olarak gösterdikleri için her şeyden önce bu konuya değinmek uygun olabilir.

Güney Kafkasya'nın bugünkü Azerbaycan ülkesini oluşturan toprakların saptanabilen ilk sakinleri Albanlar'dı. Albanlar ile bugünkü Arnavutlar arasında etnik bir bağ olduğunu savunan tezler olduğu gibi, bu tezin yanlış

1 Candan Azer, (d. 7 Nisan 1941, İstanbul), Türk diplomat. 1966 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Dış İlişkiler Bölümünden mezun olmuştur. 1994-1998 yılları arasında İslamabad Büyükelçisi, 1998-2000 yıllarında Siyaset Planlama Genel Müdürü, 2000-2005 yılları arasında Varşova Büyükelçisi, 2005-2006 yıllarında ise Dışişleri Bakanlığı Müşaviri olmuş ve 7 Nisan 2006 tarihinde emekli olmuştur.

olduğunu öne süren bilim adamları da vardır. Albanların etnik özellikleri konumuz dışındadır. Albanlara değinmemizin nedeni, Hristiyan olan bu insanların kilise yapımında kullandıkları özgün mimarîdir. Bu mimarî özellik, Ermenilerin tarihe dayanarak bölge üzerinde hakları bulunduğuyla ilişkin iddiaları çürütmektedir. Diğer bir deyimle, bu eski kilise kalıntıları yörenin “eski tarihlerden beri Ermenilere ait olduğu” iddiasını geçersiz kılmaktadır. Bu tez, Ermenilerin Hristiyan dünyasında din sömürsü yapmaya yönelik çabalarından biri olmaktan öteye anlam taşımamaktadır.

Bu bağlamda Ermenilerin, yörede Türk ve İslam eserlerinin önemsenmeyecek kadar az olduğuna yönelik iddialarına, yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliğinde kalmış olan Atina’da cami bulunmadığına dikkat çekilerek yanıt verilebilir. Yıkarak, yapmaktan her zaman daha kolay olmuştur.

Ermenilerin, Yukarı Karabağ’ın IV. yüzyıldan beri “Büyük Ermenistan Krallığı”na ait olduğuna ilişkin savları doğru olsa bile bölge, bundan sonraki yüzyıllarda hep başka kavimlerin egemenliğinde kalmıştır. Yörenin egemenliği Hristiyan Albanlardan Araplara, Moğollara, Türk soylu olan Safavi devri İran’a ve Türklere geçmiştir. Yörenin adı da Türkçe ve Farsça karışımıdır: Kara-Bağ.

XI. yüzyıldan itibaren bölgeye Selçuk Türkleri egemen olmaya başlamışlardır.

Sulçuk Hanlarından Hasan Celal Davla (1214-1261) Celalî Hanedanlığını kurmuştur. Celalî Hanedanlığı mensupları arkalarında bir çok eser bırakmışlardır. Hanedanlık, Timurlenk’in Moğol istilasından sonra da sürme beceri ve dirayetini göstermiştir.

Osmanlılarla kan bağı olan Celalîlerin varlığı sayesinde ki Yavuz Sultan Selim, 1514’de İran’a yaptığı seferde kış aylarını Karabağ’da geçirebilmiştir. Yöre, XV-XVI. yüzyıllarda diğer Türkmen beylerinin yönetimine girmiştir.

Bu beyler, bugün Azerbaycan’ı oluşturan topraklar üzerinde çeşitli Hanlıklar kurmuşlardır. Bunların başlıcaları Gence, Revan, Şeki, Bakü, Kuba, Derbent, Nahçıvan, Karabağ Hanlıklarıdır.

Karabağ Hanlığı Cevanşir Aşiretinden Ali Penah Han tarafından 1747’de kurulmuştur. Bugün Şuşa olan kentin adı, o dönemde Hanlığın ve kentin kurucusunun adına izafeten Penahabad’dı. Ölüncü yerine geçen oğlu İbrahim Halil Han, Penahabad’ı uygar bir kent haline getirmiştir. O döneme ait yapıtları hâlâ ayakta duran bu güzel kent pek çok şair ve besteci de yetiştirmiştir.

Rusya'nın Güney Kafkasya'yı egemenliğine almak için giriştiği saldırılar sonucu bütün Hanlıklar Rus Çarlığı'nın eline geçmiştir. En son olarak Karabağ Hanlığı, 14 Mayıs 1805'de yapılan bir anlaşmayla Rus egemenliğine girmiştir. İran, bu durumu 1813'de Rusya ile imzaladığı Gülistan Andlaşmasıyla kabul etmiştir.

Rusya, egemen olduğu topraklarda yaşayan Türk kökenli yerli ahaliye güvenmemiştir. Bu nedenle güvенеbileceği bir nüfus dokusunun oluşturulması gerekmektedir. Bu alanda Rusya'ya aradığı fırsatı, İran ve Osmanlı İmparatorluğuyla birer yıl arayla yaptığı savaşlarda elde ettiği zaferler vermiştir.

İran ile Rusya arasındaki 1828 Türkmençay Andlaşması, iki ülke topraklarında yaşayan insanlara karşılıklı olarak istedikleri yere göç etme hakkı da tanımıştır.

Rusya, bu maddeye dayanarak İran'da yaşayan 70.000 kadar Ermeni'yi verdiği bazı ayrıcalıklarla kendi topraklarına çekmiştir. Bu göçle Rusya'ya giden Ermeniler, Erivan, Nahçıvan, Gence, Şamahı ve Karabağ bölgelerine yerleştirmiştir. En yoğun yerleşime Erivan ve Karabağ'a yapılmıştır.

Bundan bir yıl sonra Osmanlı Devletiyle yapılan Edirne Andlaşmasıyla Rusya, Türkmençay Andlaşması'nın hükümlerini Osmanlı Devleti'ne de kabul ettirmiştir. Böylece, nüfus kaydırılmasına ilişkin hüküm de geçerlik kazanmıştır. Ahdi durumun sağladığı olanakla Rusya, başta Erzurum, Kars ve Beyazıt yörelerinde yaşayanlar olmak üzere pek çok Ermeni'yi özendirerek kendi topraklarına kaydırmıştır.

İran ve Osmanlı topraklarından bugünkü Ermenistan sınırlarına ve Karabağ'a göç eden ve ettirilen Ermenilerin sayısı 130.000 olarak verilmektedir. Bunlardan Karabağ Hanlığı'na yerleştirilenlerin çoğunluğuna bölgenin dağlık kesimleri uygundur.

Nüfusa ilişkin verilere baktığımızda, 1823'de Rus askerî makamlarınca yapılan bir sayımda Karabağ'daki Müslüman nüfusunun % 91, Ermeni nüfusunun ise % 8.4 olduğu görülür. Türkmençay ve Edirne Andlaşmaları'nın verdiği imkânla yoğun göç aldıktan sonra bile yöre nüfusunun % 64.8'inin Müslüman ve ancak % 34.8'inin Ermeni olduğu yapılan sayımla belirlenmiştir.

Yüzyıl sonunda yapılan sayımda ise, Ermenilerin nüfusun % 53.3'ünü elde ettikleri görülmüştür.

Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a göç, I. Dünya Savaşı sırasında da

sürmüştür. 1915’de Tehcir Yasası uyarınca bu topraklardaki birçok Ermeni, savaş alanı dışında kalan Osmanlı topraklarına nakledilirken, bazı Ermeniler de Rusya’ya gitmiştir. Yapılan tahminlere göre, bu dönemde 420.000 kadar Ermeni, Rusya’ya göç etmiştir.

Rus egemenliği döneminde Azerbaycanlı Türkler ile Ermeni nüfus arasında gerilim eksik olmamıştır. Bu gerilim 1905 Rus İhtilali sırasında doruk noktasına çıkmıştır.

I. Dünya Savaşı yıllarında tüm Güney Kafkasya gibi Yukarı Karabağ da Osmanlı, İngiliz ve yerel güçlerin çekişmesine sahne olmuştur.

Nuri Paşa’nın “İslam Ordusu”, 1918’de Bakü’ye Azerbaycan’ın batısındaki Kazak, Gence, Nuha, Akdam, Cebrail, Karabağ bölgelerinden geçerek ulaşmıştır. Bu sırada Karabağ’da Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında yoğun çatışmalar cereyan etmekteydi. Nuri Paşa duruma müdahale ederek Ermenileri püskürtmüştür. Ermenilerin işgali altındaki Hankenti de Nuri Paşa’ya sarp bir boğaza hâkim olan Şuşa’da katılan yerli birliklerle birlikte çetin bir harp sonunda kurtarılmıştır. Böylece, fiili Azerbaycan egemenliği yeniden tesis edilmiştir. Dünya Savaşı’nda Osmanlıların yenilip, Nuri Paşa’nın çekilmesi üzerine Azerbaycan’a giren İngiliz birliklerinin komutanı Thomson, Ermeni Generali Andranik’in “nüfusunun üçte ikisini Azerbaycanlılar’ın oluşturduğu” Yukarı Karabağ’ı ele geçirme çabalarına son vermesini sağlamıştır.

Taşnakların egemen olduğu Ermenistan Hükûmeti’nin Yukarı Karabağ ve Zangezür bölgelerini ele geçirmek için yürüttüğü silâhlı mücadele Kızıl Ordu’nun Güney Kafkasya’yı 1920’de işgaline kadar devam etmiştir.

Ermenilerin anılan iki bölge üzerindeki hak iddiaları Sovyet Rusya döneminde de durulmamıştır.

Bölgenin aidiyeti Sovyet yöneticilerini uzun süre meşgul etmiştir. Örneğin, Kafkasya’daki Bolşevik hareketin öncülerinden Ermeni asıllı Anastas İvanoviç Mikoyan, bölgenin Ermenistan’a bağlanmasının “Ermenilerin genişleme emellerine” hizmet edeceğini ifade etmiş ve 1920 başlarında, Kızıl Ordu’nun yöreyi işgalinden önce Stalin’le bir konuşmasında, Karabağ’ın Ermenistan’a verilemeyeceğini belirtmiştir. Mikoyan bu görüşüne “yöre halkının Ermenistan’la hiç bir zaman ve hiç bir şekilde ortak geçmişleri” olmamasını ve böyle bir bağlanmanın halkı “Bakü’den kaynaklanan hayat hakkından yoksun bırakmakla eş anlamlı olacağını” gerekçe olarak göstermiştir.

Sovyet Rusya'nın Güney Kafkasya'ya egemen olmasını izleyen ilk yıllarda Ermeniler, Nahçıvan, Yukarı Karabağ ve Zangezur bölgelerinin kendilerine bağlanması taleplerini ısrarla sürdürmüşlerdir.

Bu ısrarlar sonucunda Sovyet Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'la Aralık 1920'de üçlü bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayla Ermenistan'ın Nahçıvan ve Yukarı Karabağ'a yönelik talepleri red edilmişse de Zangezur, Ermenistan'a bağlanmıştır. Bölgenin Ermenistan'a verilmesiyle Nahçıvan, Azerbaycan ana ülkesinden kopartılmış ve Nahçıvan'ın Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirine bağlama olanağı ortadan kaldırılmıştır. Öte yandan, Nerimanov yönetimindeki Azerbaycan, Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmesinde sakınca görmediğini bildirmişse de 1921'de yapılan halkoylamasında nüfusun % 90'ı Azerbaycan'a bağlı kalmak istediğini ortaya koyunca bundan vaz geçilmiştir.

Zangezur'u topraklarına katan Ermenistan, Yukarı Karabağ'ı da almaya yönelik çabalarına ara vermemiştir. 1921-1923 döneminde bölgede genellikle Ermeni taşkınlıklarından kaynaklanan gerilim nedeniyle çeşitli toplantılar yapılmış, değişik heyetler gönderilmiştir. Sonuçta, Yukarı Karabağ'a 1923'de özerk statü verilmiş ve Kasım 1924'de de egemenliği Azerbaycan'da kalmak koşuluyla "Özerk Karabağ Yukarı Bölgesi" ilân edilmiştir. Başkent, tarihî Şuşa'dan, adı sonraları Stepanakert olarak değiştirilen Hankenti'ne taşınmıştır.

1936 Sovyet Rusya anayasasıyla bölgenin statüsü teyid edilirken adı, "Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi" (DKÖB) olarak değiştirilmiştir.

Ermenilerin zihnindeki "Büyük Ermenistan"ı yaratmak için Yukarı Karabağ'ı topraklarına katmak öncelikli bir hedefti. Bölgede zaman içinde nüfus çoğunluğunu elde etmiş olmaları, ellerini güçlendiren bir faktördü.

Bununla birlikte, 1923 ve 1936 yıllarındaki çabalarına karşın amaçlarını gerçekleştirme olanağı bulamayan Ermeniler yılmamışlar ve 60'lı ve 70'li yıllarda isteklerini yeniden gündeme getirmişlerdir. Ne var ki sonuç, hüsrandır: 1977 Sovyet anayasası Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu hükmünde bir değişiklik yapmamıştır.

Gorbaçev'in "saydamlık ve yeniden yapılanma" dönemine bu ortamda gelinmiştir. Rusya'nın daha esnek bir hal almasından ve Batılı birçok devletteki etkin ve güçlü diasporasının çabalarıyla bulunduğu destekle Moskova'ya yüreklenen Ermeniler, konu üzerinde artan bir yoğunlukla durmaya başlamışlar, çeşitli gösteriler düzenlemiş ve nihayet Yukarı Karabağ'da şiddete başvurmuşlardır.

Giderek tırmanan olaylar karşısında çaresizlik içindeki Moskova yönetimi, 25 Temmuz 1990'da Sovyet anayasasında yeri olmayan bir önleme başvurmuş ve söz konusu iki ülkenin silâhlı güçlerinin dağıtılmasını kararlaştırmıştır. Bu önleme karşın süre giden Ermeni saldırganlığı üzerine Azerbaycan, doğal gaz akımını Ağustos 1990'da kesmiş, ardından da ulaşım dahil topyekun ambargo koymuştur.

İzleyen ay, Yukarı Karabağ bölgesi sınırlarına askerî birlik konuşlandıran Rusya, Kasım ayında da Azerbaycan ve Ermenistan'a askerî birlik sevk etmiştir.

Gorbaçev 1991 Mart ayında bir mesaj yayınlarak Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'ın parçası olduğunu teyit etmiş ve tarafları uzlaşmaya davet etmiştir.

Ermeni saldırganlığı 1991 Mayıs'ında Bakü'de trenlere yerleştirilen bombaların patlaması sonucunda 53 kişinin ölmesiyle terörist bir nitelik de kazanmıştır. Tarihte ilk şehir terörünü yapmak ve Türk devlet görevlilerini katletmekle dünya literatüründe yer edinmiş olan Ermeni terörü, bu olayla şimdi de Bakü'de su yüzüne çıkmıştır.

Azerbaycan'ın 30 Ağustos 1991'de bağımsızlık ilân etmesinden telaşlanan Ermenistan, Yukarı Karabağ ve kuzeyindeki Görenboy (Şaumian) bölgesinin yönetim konseyine bağımsızlık ilân etmesini telkin etmiştir. Bu telkine uyan yerel yönetim 31 Ağustos'ta "bağımsızlık" ilân etmiştir.

17 Eylül'de Ermeni saldırılarında 16 Azerbaycan Türkü'nün yaşamını yitirmesine karşın iki ülke, sorunun görüşmelerle çözümünü öngören ve sınırlarında bir tampon bölge kurulmasını öngören bildiriye 23 Eylül'de imzalamışlardır.

Ancak, bu mutabakattan bir süre sonra, 20 Kasım 1992'de, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Osman Mirzaev, Şuşa Belediye Başkanı Vagıf Caferov ile Rus ve Kazakistan yetkililerinin içinde bulunduğu bir helikopterin Yukarı Karabağ üzerinde düşürülerek 26 kişinin öldürülmesi üzerine, iki ülke ilişkilerinde beliren yumuşama yerini artan bir sertliğe terk etmiştir.

Bu ortamda uyuşmazlıktaki tırmanmanın önlenmesi için uluslararası alanda bir kıpırdanma baş göstermiştir.

Bu bağlamda üzerinde durulan ilk kurum, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olmuştur.

“Minsk Grubu”

60’lı yıllarda Doğu-Batı gerginliğini yumuşatmak için NATO ile Varşova Paktı ülkelerinin onyıllar süren çalışmaları sonucunda oluşan AGİK’in uygun bir forum olacağı anlaşıyordu. Gerçekten, AGİK zamanla gelişmiş ve iki pakt arasında diyalog ortamının yaratılmasına katkıda bulunmuştu. Sovyet Rusya’nın dağılmasından sonra üye ülkeler arasında güvenlik ve işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunacak bir platforma dönüşmesi öngörülen kurum, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaya bir çözüm bulmak işlevini üstlenebilirdi. Kuruluş ve işleyiş kurallarında bu amaca hizmet edecek değişiklikler de yapılmıştı. (Kurum bir süre sonra örgüte dönüşerek “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı” - AGİT- adını almıştır.)

Bu düşüncelerden hareketle, aralarında bizim de bulunduğumuz bir grup ülke, konuyu 30 Ocak 1992’de, Azerbaycan ile Ermenistan’ın henüz üye oldukları örgüte taşımış ve bölgeye bir raportör misyonu gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Böylece Yukarı Karabağ uyuşmazlığı, uluslararası forumların gündemine girmiş oluyordu.

Ancak, gerçek oydu ki Ermeni saldırıları giderek yoğunlaşıyordu. Bu bağlamda 25-26 Şubat’ta tarihe Hocali Soykırımı olarak geçen katliam vuku buldu. Hocali’deki dehşet verici eylemler, bunlara katılmış olan Zori Balian’ın “Ruhların Tekrar Dirilmesi” ve Dauda Heyrian’ın “Haç İçin” adlı kitaplarında utanma duygusundan yoksun bir şekilde açıkça anlatılmaktadır.

Hemen belirtilmesi gereken nokta, Ermenistan’ın uluslararası ilişkiler dersini iyi çalışmış olduğunun görülmesiydi. Ermenistan, uluslararası örgütlerin yaptırım gücü olmadığını ve müdahale edebilecek konumdaki ülkelerin çeşitli faktörlerin etkisiyle müdahale etmeyeceklerini hesaplamıştı. ABD ve Fransa gibi ülkelerdeki güçlü ve etkili Ermeni lobilerinin desteği arkasındaydı. Rusya ise, kendi sorunlarıyla boğuşmaktaydı. Kaldı ki Rusya’nın gönlünün Ermenistan’dan yana olduğu da biliniyordu. Azerbaycan lehine doğrudan müdahale edebilecek tek ülke Türkiye ise, ilişkiler korelasyonunun böyle bir müdahaleyi kolaylaştırmadığının bilincindeydi. Bundan başka Ermenistan’da konuşlu Rus birliklerinin de bu denklemde gözönünde bulundurulması gerekmektedir. Bu Rus birliklerinden bazı askerlerin Dağlık Karabağ’da Ermenilerin yanında savaştıkları ve bazı halde harekatta öncülük yaptıkları yolunda yaygın söylentiler de yok değildi. Bu söylentilerin dayanaksız olmadığı zamanla ortaya çıktı. 1992 Eylülünde Azerbaycan sınır devriyeleri tarafından yakalanan Ermenistan’da konuşlu Rus 7. ordusuna mensup altı “özel birlik” (spetsnaz) askerinin mahkemede

yaptıkları açıklamalar Rus askerlerinin Ermeniler yanında çarpıştıklarını gözler önüne sermişti.²

Ermenistan kalın çizgilerle belirtilen bu genel durumu iyi değerlendirmişti. Bu değerlendirmeleri yapmasında kadrolarının katkısı büyüktü. Örneğin, ABD vatandaşı olan Dışişleri Bakanı Hovanissian, uluslararası ilişkilerde uzmandı. Ter-Petrosian'ın Uluslararası Güvenlik Danışmanı olan tarih profesörü Gerard (Jirayr) Libaridian da ABD vatandaşıydı ve ABD politikalarını iyi biliyordu.

Ermeniler “it ulur, kervan yürür” söylemine uygun davranıyorlardı.

Bu olumsuz havaya karşın uyuşmazlığa çözüm bulunabilmesi için AGİT iki karar almıştır.

Bunlardan birincisi 19-23 Mart 1992’de bölgeye ikinci bir gözlemci misyonu gönderilmesidir. İkinci karar ise, AGİT Bakanlar Konseyi’nin sorunun özüne inip, çözüm bulmayı amaçlayan 24 Mart tarihli kararıdır.

Bakanlar Konseyi’nin Helsinki’de düzenlediği toplantıda aldığı kararın resmî adı “Yukarı Karabağ Konferansı” olmakla birlikte, nihai konferansın Beyaz Rusya’nın başkentinde yapılması öngörüldüğünden, “Minsk Konferansı” ve bu kararla oluşturulan grup da “Minsk Grubu” olarak anılmaktadır. Bu karar, üzerinde durulacak önemdedir.

Herşeyden önce kararın yazım aşamasında yaşananlara değinilmelidir. AGİK’in kuralları gereği dönem başkanı, bir önceki dönem başkanı ile bir dönem sonra başkanlığı üstlenecek üç ülke temsilcisinin oluşturduğu Troika, tüm toplantı ve yazım çalışmalarına başkanlık divanı gibi katılmaktadır. O dönemde başkanlığı yürütmekte olan Çek ve Slovak Cumhuriyeti, bir önceki dönem başkanı Almanya ile bir sonraki dönem başkanlığı üstlenecek olan İsveç, kararın yazım komitesinin otomatik üyeleri oldular. Uyuşmazlığın tarafı olan Azerbaycan ile Ermenistan da doğal olarak komiteye girdiler. Rusya, Fransa ve Rusya da katıldılar. İngiltere’nin katılmasını, “I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’nin kendilerine kötü davranmış olduğu gerekçesiyle” Ermenistan engelledi. Katılmak için yaptığımız tüm ısrarlı girişim ve çabalarımıza karşın, Almanya Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher’in de aynı kararlılıkla karşı koyması sonucunda Yazım Komitesi’ne katılmadık.

2 Rus askerlerinin savaşa katılımları konusunda ayrıntılı bilgi için Thomas Goltz’un *Foreign Policy* adlı derginin 1993 sonbahar sayısında yayımlanan “Letter From Eurasia: Hidden Russian Hand” başlıklı makalesine bakılabilir. (ss.92-116)

Yazım çalışmasına katılacak olan Azerbaycan Dışişleri Bakanı Sadık Sadıkov'u yakından tanıdığımız için olumlu bir katkıda bulunmasını beklemiyorduk. Buna karşın, Sadıkov ile o sırada Başkatip olan Araz Azimov'a, karara "Yukarı Karabağ temsilcileri" gibi bir deyim in sokulmasına kesinlikle karşı çıkmalarını; bu yönde bir ifadenin karar metninde yer alması halinde, bunun ileride Yukarı Karabağ'ın ilân etmiş olduğu sözde bağımsızlığın tanınmasına uzanabilecek bir gelişmenin başlangıcını oluşturabileceğini belirttik. Üzerinde durduğumuz ikinci nokta ise kurulacak çalışma grubuna Türkiye'nin katılmasını sağlamalarıydı

Kararda, AGİK gözetiminde düzenlenecek bir konferansın Yukarı Karabağ sorununun, barışçı yollarla çözümlenmesi için uygun bir forum oluşturacağı inancıyla hareket edildiği ve Konferansın Minsk'te toplanmasının öngörüldüğü kaydedilmiştir. Sözkonusu Konferansa ise ABD, Almanya, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Çek ve Slovak Cumhuriyeti, Ermenistan, Fransa, İsveç, İtalya, Rusya ve Türkiye'nin katılmalarının uygun görüldüğü belirtilmiştir. Karar metninde Konferans Başkanının, katılımcı ülkelere danıştıktan sonra, "Yukarı Karabağ'ın seçilmiş ve diğer temsilcilerini Konferansa ilgili taraflar olarak davet edecektir" ifadesi de maalesef yer almıştır. Konferans başkanlığı İtalya'ya verilmiştir.

Karar metninde açıkça yer almamakla birlikte, anılan ülkelerin temsilcilerinin Konferans hazırlıklarını ele almak için İtalya'nın başkanlığında bir toplantı düzenlemeleri uygun görüldü. İtalya bu göreve politikacı Mario Rafaelli'yi atadı.

Bu kararı izleyen haftalarda AGİK, "hazırlık toplantısını hazırlamak için" Dönem Başkanı Çek ve Slovak Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı Dienstbier'in, gözlemci misyonunun temaslarını kolaylaştırmak için bir ön heyetin ve Konferans Başkanlığı'na atanan Rafaelli'nin bölgeyi ziyareti gibi bir seri etkinliğe girişildi.

AGİK'in bölgeye heyetler gönderme hazırlıkları sürerken Yukarı Karabağ'da Azerbaycan Türkleri'nin çoğunluk oluşturdukları ve denetimlerindeki son yerleşim merkezi, nüfuz edilemeyen bir kaleyi andıran tarihi, Şuşa kenti 9 Mayıs'ta düştü.

Şuşa'nın düştüğü gün Rafaelli, Ankara'ya geldi. Bu ziyaret, bölgeyi ziyaretinden sonra gerçekleşiyordu. Dolayısıyla herşeyden önce izlenimlerini ve neler öngördüğünü dinlemek istedik. Kafasının oldukça karışık olduğu görüldü. Esasen, kendisinden çok yardımcısı Büyükelçi Sica konuştu. Doğrusu Başkanlık Heyeti ile bu ilk temas bizleri pek yüreklendirmede. Biz de kendisine görüşlerimizi, yaklaşımımızı açık ve seçik bir şekilde anlattık:

Çatışmalar durmalı, işgal edilen topraklar boşaltılmalı ve Yukarı Karabağ'a, Azerbaycan egemenliğinde kalmak koşuluyla, verilecek özerklik üzerinde anlaşmaya varılmalıdır.

Rafaelli'nin Ankara'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra da Laçın koridorunun Ermenilerin eline geçtiği haberi geldi. Laçın koridoru, Ermenistan'dan Azerbaycan'la doğrudan bağlantı sağlaması nedeniyle stratejik önemdedir. Zira bu koridoru ellerine geçiren Ermeniler, artık hiç bir engelle karşılaşmadan diledikleri her türlü malzemeyi karadan Yukarı Karabağ'a gönderebilme olanağına kavuşmuş oluyordular.

Talihin garip bir cilvesi ve misyonunun başarısızlığının ön habercisi gibi, Rafaelli Ankara'ya gelirken Şuşa'nın düşmüş, giderken de Laçın koridoru Ermenilerin eline geçmişti.

İşgali olanaksız gibi gözükken Şuşa'yı da kolayca ele geçirmiş olmalarıyla iyice cesaretlenen Ermeniler'in işgalleri altındaki toprakları genişletme hedeflerinin bir sonraki durağı Laçın bölgesi oldu.

Laçın bölgesine saldırı 17 Mayıs'ta başlamış ve bölge ertesi gün ellerine geçmiştir. Koridoru denetlemelerinin sağladığı avantajla şimdi tüm Laçın bölgesi de kolayca işgalleri altına girmiş ve böylece lojistik destek yolları tam bir güvence altına alınmış oluyordu.

Bu işgal üzerine yine toplantılar düzenlendi, açıklamalar yapıldı. Bunlardan başlıca ikisinden biri Türkiye ile Fransa'nın ortak açıklamasıdır. Ermenistan'ın yayılmasına sempatiyle baktığından kuşku duyulmayan Fransa'nın bizimle birlikte saldırıyı, yağma ve kundaklamayı kınaması timsahın gözyaşlarını andırıyordu. İkincisi ise, Avrupa Topluluğu (AB) Dönem Başkanı Portekiz'in saldırıyı sert bir şekilde kınayan açıklamasıydı.

Bu arada Ermenistan, 21 Mayıs'ta AGİK toplantılarından birisinde Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu teyid eden ve saldırıları kınayan bildiriye veto etti.

Öte yandan, Minsk Grubu da bir türlü toplanamıyordu. Zira, Yukarı Karabağ Ermenileri (YKE), toplantıya bağımsız bir devlet olarak katılmayı beklerken, "ilgili taraf" olarak yörenin Azerbyacanlı temsilcileriyle eşit düzeyde çağrılmalarından ötürü diretiyorlardı. Bu direnç Ermenistan'da muhalefet partilerinden de destek bulmuştur. YKE'nin direncini arttıran bir faktör de Erivan'daki muhalefetin Ter-Petrossian'ın YKE'nin bağımsızlığını tanımaya zorlamasıydı. Ter-Petrossian açıklamalarında sorunun görüşmelerle ve uzlaşıyla çözümlenmesi gerektiğini tezinde ısrarlı olmuş ve YKE üzerinde

yoğunlaşan baskıları sonucunda Minsk Grubu'nun toplanması mümkün olabilmektedir.

Saldırı, işgal, direktme ve açıklamalardan sonra sıra nihayet Minsk Grubu'nun toplantılarına geldi.

İlk toplantı 1-5 Haziran 1992'de Roma'da yapıldı.

İlk toplantıya geniş bir heyetle gittik: AGİK Nezdindeki Büyükelçimiz, konunun ve çok taraflı diplomasinin uzmanı Ali Hikmet Alp, çok taraflı diplomasinin tanınan ismi Büyükelçi Selçuk Korkud, ben, merkezde uluslararası örgütlerden sorumlu Daryal Batıbay ve genç bazı meslekdaşlar.

Azerbaycan heyetine Nadir Hüdaverdioğlu Mehtiyev başkanlık ediyordu. Kendisi Azerbaycan Meclisi'nin üyesi ve İnsan Hakları Komisyonu'nun Başkanıydı. Bildiği yabancı dil Rusça idi. Esas mesleği kimya mühendisliği olan Mehtiyev, bu göreve atanma nedenini bilmediğini; uluslararası deneyimi olmadığını söyüyordu. Heyette, o sırada Başkatiip olan Araz Azimov ile Tefvik Zülfikarov da yer alıyordu. Elçibey'in iktidara gelmesinden sonra Minsk Grubu toplantılarına Dışişleri Bakanı Tefvik Kasımov bizzat katılmaya başladı. Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı'nı bırakmasından sonra ise Azerbaycan heyetine genellikle Cumhurbaşkanı'nın danışmanı olan diplomat kökenli Vefa Gülizade başkanlık etti.

Ermenistan heyeti Christian Der Stepanian, Jirayr (Gerard) Libaridian, Souren Zolyan gibi isimlerden oluşuyordu. Stepanian, Fransa'da öğretmenlik yapan tam bir Türk düşmanıydı. Tarih profesörü olan Libaridian, Boston'daki Taşnak kurumlarından Zoryan Enstitüsü'nün başkanlığını yapmıştı. Görüş ayrılığı nedeniyle Taşnak Partisi üyeliğinden sonradan ayrılmıştı. ABD'de üniversitede çalışmalarını sürdürürken Levon Ter-Petrossian tarafından göreve davet edilmiş ve Cumhurbaşkanı'nın Dış Politika Danışmanlığı'nı üstlenmişti. "Ermeni gerçekleri" doğrultusundaki tarih bilgisi tamdı. Kararlı, buna karşılık yumuşak bir üslup sahibiydi. Kendisiyle konuşmak mümkündü. Ermenistan heyetinde sonraki oturumlarda bazı değişiklikler oldu. Stepanian, heyetten ayrıldı, David Şahnazaryan katıldı. Ermenistan doğumlu Şahnazaryan da Cumhurbaşkanı'nın dış politika danışmanıydı.

Rus heyetinin başkanı Sovyet Rusya diplomasinin katıksız bir temsilcisi olan Büyükelçi Vladimir Kazımirov'du. Latin Amerika üzerinde uzmanlaşmıştı. İngilizce bilmediğinden çevirmeni aracılığıyla konuşuluyordu. Sert bir görüşmeci idi. Ona göre doğruyu ve gerçeği bilen tek kişi kendisiydi.

ABD heyetinin mutlak hakimi Büyükelçi John (Jack) Maresca, daha önce

AGİK’de Daimi Temsilcilik yapmış, iddialı bir müzakereciydi. Temsil ettiği ülkenin uluslararası alandaki konumunu bildiğini göstermekten çekinmiyordu.

Diğer ülkelerin temsilcileri genellikle dinleyici konumunda kaldıklarından bunların heyetlerine değinilmemektedir. Bunlardan Fransa’nın, iddialı olmasına rağmen, heyet başkanları sürekli değiştiğinden toplantılarda anlamlı bir varlık gösterdiğini söylemek güçtür. Fransa’nın Gruptaki varlığı 1993’de Büyükelçi Helene Dubois’nını atamasından sonra hissedilmeye başlandı.

Minsk Grubu’nun ilk toplantılarından itibaren Mehtiyev’in gerçekten ne konuyu bildiği ne de uluslararası görüşme deneyimi olduğu ortaya çıktı. Ayrıca, Gruptaki Rusya, Fransa ve başlangıçta ABD’nin Ermenistan’a eğilimli olmalarına karşılık, saldırıya uğrayan Azerbaycan’dı. Başkanlığı üstlenmiş olan İtalya’nın da tarafsız davrandığı söylenemezdi.

O sırada Dışişleri Bakanlığı’na atanmayı bekleyen Başkan Rafaelli kendisine ulaşacak haberi kolladığından toplantıya fiilen Büyükelçi Sica başkanlık ediyordu.

Bir de “ilgili taraf” kisvesiyle YKE ve Yukarı Karabağlı Azerbaycanlılar (YKA) vardı. “YKE Heyeti”, konunun hakimi idi. Hemen her söze müdahale ediyor, görüş açıklıyordu. Ermenistan Heyeti ile sürekli danışma ve dayanışma içinde hareket ediyorlardı. YKA Heyeti ise, tam anlamıyla mazlumdu. Toplantıda bulunmalarının nedenini dahi anlamadıkları izlenimini verdikleri gibi, Azerbaycan Heyetiyle iletişim içinde de gözükmüyordu.. Bizim kendileriyle iletişim kurma çabalarımızın, dil sorunu nedeniyle başarılı olduğu da söylenemezdi. Zira YKA Heyeti mensupları anadillerine hakim değillerdi, bizim heyette de Rusça bilen yoktu.

İşimizin zor olacağı belliydi.

1992 yılında Grup, beşi resmî, ikisi gayrî resmi olmak üzere yedi toplantı yaptı. İlk toplantılar YKE ile YKA’nın görüşmelere ne şekilde katılacaklarının tartışılmasıyla geçti. Ermenistan heyeti, YKE’nin doğrudan görüş açıklamasına olanak verilmesinde ısrarlı oldu. Biz, Azerbaycan heyetiyle birlikte buna kesinlikle karşı çıktık. Sonuçta, “ilgili iki tarafın” Başkan aracılığıyla görüş açıklayabilecekleri hususunda mutabakat sağlandıysa da, bu çözüm YKE’ni tatmin etmedi.

Minsk Grubu’nun esas işlevinin Yukarı Karabağ’ın statüsünün belirlenmesini kolaylaştırmak olmasına karşılık, süregiden çarpışmalar ve işgaller nedeniyle esas konu bir kenara bırakıldı ve çarpışmaların ne şekilde durdurulabileceği üzerinde yoğunlaşıldı.

Kazimirov, esas amacın ateş-kesin sağlanması olduğu görüşündeydi ve bu görüşünde esnemedi. Rusya bakımından esas amaç, ateş-kesin sağlanması ve askerlerinin yakın bir gelecekte çıkartılacağını sezinlediği Azerbaycan topraklarındaki varlığını uluslararası meşruiyet temelinde bir şekilde sürdürebilmektir. (Nitekim, Rus birlikleri Nahçıvan bölgesinden 1992’de Azerbaycan’ın tamamından da 1993 ilkbaharında çıkartılmıştır.)

Ateş-kesin kollanması için konuşlandırılması kaçınılmaz olan gözlemciler, Rusya için iyi bir fırsat oluşturabilirdi. Tabii Kazimirov, amacı örtmek için gözlemci olarak Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) askerlerinin gönderilmesinden söz ediyordu. Günün koşullarında BDT içinde Yukarı Karabağ’a, Rusya’dan başka gözlemci konuşlandırabilecek başka ülke olmadığını bilmeyen yoktu. “BDT gözlemcisi” deyimini aslında “Rus askerine” kılıf olarak kullanılıyordu.

Rusya’nın genel olarak Güney Kafkasya’ya ilişkin tutumu hakkında bir yazarın yapmış olduğu değerlendirme çarpıcıdır:

“Rusya’nın ‘barışı koruma’ ile “barış sağlama’ arasındaki farkı bildiğinin kuşkulu olmasına karşılık, kendisini eski Sovyet Rusya topraklarının jandarması olarak gördüğü kuşkusuzdur. Moskova’nın Güney Kafkasya’da “sorun yaratıcı’ olmasına karşılık, ‘barış koruyucu’ rolünü üstlenmek istediği ortadadır. Güney Kafkasya’da anlaşmazlık olduğu sürece, Rusya’nın bölgeye yönelik politikasına ‘barış sağlama’ kaygısı egemen olacaktır. Şayet barış, arabulucuk ve barış koruma çabalarına sağlanamazsa, Rusya’nın, XIX. yüzyıldaki ‘barış sağlama’ yöntemlerine başvurması beklenmelidir.”

Biz, ateş-kesin, işgal edilmiş toprakların boşaltılmasına ve yerlerinden edilmiş insanların (kaçkınların) dönüşünü kolaylaştıracak koşulların yaratılmasına paralel olmaması halinde, işgallerin pekişmesine yol açacağı görüşündeydik. Ayrıca, ateş-kes gözlemcileri arasında askerlerimizin de bulunması gerektiğini belirtmekteydik. Türk askerlerinin gözlemciler arasında bulunması görüşüne, bekleneceği üzere Ermenistan heyeti şiddetle karşı çıktı. Kazimirov da türlü, çeşitli bahanelerle Ermenistan görüşünü destekledi.

Ermeni tarafı, ne ateş-kesin ne de tahliyeden yanaydı.

Maresca, AGİK kurallarının işletilmesi görüşündeydi. Bu kuralların ne olduğunu ise konunun kendisi gibi uzman olanlardan başka bilen yoktu. Sorunun geçmişi ve güdülen amaçlara ilişkin bilgisinin tam olmadığı izlenimini veren ABD Temsilcisi, Rus önerisine de başlangıçta pek soğuk bakmıyordu.

Toplantılarda, uluslararası hukukun çelişen iki ilkesinin “toprak bütünlüğü” ile “halkların kendi geleceklerini belirleme” (self determination) Yukarı Karabağ bağlamında ne şekilde bağdaştırılacağı üzerinde akademik tartışmalar yapıyordu. Biz birinci ilkenin uluslararası hukukun temelini oluşturan bir kural; “self determination”un ise, II. Dünya Savaşı sonrasında sömürgelere bağımsızlık verilmesi için bir araç olarak kullanılan ve amacını karşılama bir deyim olduğu görüşünü öne sürüyorduk.

Bir kaç paragrafa sığdırılabilen yukarıdaki görüşler, günleri, oturumları dolduruyordu.

Elçibey’in iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan, cephede kısmî bir başarı sağladı. Daha önce işgal edilmiş olan Akdere (Mardakert) kurtarıldı ve Görenboy’da bazı ilerlemeler kaydedildi.

Azerbaycan’ın o günkü koşullarda askerî alanda başarısı olağanüstü bir gelişmeydi. Cephede sürekli gerilemiş olan Azerbaycan askerleri nasıl olur da, işgal altındaki bazı toprakları kurtarabilirdi? Acil toplantı yapıldı. Toplantıya mola verildiği bir sırada Maresca, özel olarak görüşmek istediğini söyledi. Bir kenara çekilince, başarının Türk askerlerinin müdahalesiyle gerçekleştiğini önesüren Maresca’ya, bunun doğru olmadığını; başarının arkasında ABD petrol şirketlerinin bölgede istihdam ettikleri söylenen emekli Amerikan subaylarının katkısı olabileceği yanıtını verdim. “Senin düşüncen umurumda bile değil” karşılığını alınca, “bizim de senin uyarın umurumuzda değil,” karşılığı üzerine Maresca ile ilişkilerimiz bir süre gergin oldu. Gerçekten, o sıralarda ABD petrol şirketlerinin emekli bazı subayları Azerbaycan ordusunun kurulmasına yardımcı olmak için görevlendirdiği ve bunların cephede de danışmanlık hizmeti verdiği yolunda söylentiler vardı.

Toplantıya dönecek olursak, telaşla bir ateş-kes çağrısı yapıldı ve uyulması için yoğun bir çabaya girişildi. 17 Temmuz’da da bu çabaların sonucunu değerlendirmek için gayri resmî bir toplantı düzenlendi. Aradaki sürede cepheden yine kötü haberler gelmeye başlamıştı.

Kazimirov kendisinin “YKE dahil çatışmanın tüm taraflarıyla” temasta olduğunu muzaffer komutan edasıyla belirttikten sonra, Ter-Petrosian’ın “çatışmaları durdurmak için YKE üzerinde baskıda bulunduğunu aktardı. Böylece, çatışmanın Ermenistan değil, YKE olduğu iddiasına katılmış oldu. Rusya temsilcisi, ayrıca çatışan taraflara bir de takvimli eylem planı verdiğini söyledi. Buna göre çatışan taraflar ateş kesecekler, aralarında askersiz bir alan oluşturacaklar, ağır silâhlarını çatışma alanının dışına çekecekler ve gözlemciler konuşlandırılacaktı. Özetle bu aşamalı süreç sonunda ateş-kes denetim altına alınacak ve gözlemciler iş başı yapacaklardı.

Tartışma, planın uygulanabilirliği üzerinde yoğunlaştı. Planın kabul görmesi halinde Minsk Konferansı'nın toplanması modaliteleri de ele alındı. Bazı temsilciler konfransın önkoşulsuz düzenlenmesi; diğerleri ateş-kese uygulanmasının güvence altına alınmasından sonra toplanmasını savundular.

Biz, ateş-kesin bir aşama olduğunu; takvimin, ateş-kesle işgal edilmiş toprakların eşzamanlı olarak boşaltılmasını içermesi gerektiğini; Konferansın tahliye yapılmadan düzenlenmesinin işgalciye prim vermekle ve işgali altındaki topraklara kök salma olanağı sağlamakla eşanlamlı olacağını belirttik.

Sonuçta, Başkan Rafaelli'nin bölgeye bir durum tesbiti gezisi daha yapması kararlaştırıldı.

1992 yılı sonunda AGİK'in yayınladığı "İlerleme Raporu"nda durum bir cümleyle çarpıcı bir şekilde özetleniyordu:

"Mario Rafaelli barış sağlama çabalarını aralıksız sürdürmektedir."

Gerçekte aralıksız süren Ermeni saldırılarıydı.

Böylece 1993 yılına gelinmiş oldu.

Yıl içinde Akdere, Kelbeçer, Akdam, Fuzuli, Cebrail, Horadis ve Zengelan bölgeleri de işgal edildi. İşgal edilen topraklar Azerbaycan'ın % 20'sine tekabül ediyordu. Ermeni işgaline giren topraklardaki Azerbaycan Türkleri canlarını ancak kaçarak kurtarabiliyordu. Sonuçta bir milyona yakın insan kendi topraklarında göçmen (kaçkın) olmuştu. Barış çabaları da sürdü gitti.

Şimdi gelişmelere bakabiliriz.

Minsk Grubu'ndaki çabalarla saldırılar durdurup, işgal edilen toprakların tahliyesini gerçekleştirmeyeceği belli olmuştu.

Bunun çeşitli nedenleri vardı. Herşeyden önce Ermeniler kolay başarı sağlamanın zafer sarhoşluğu içindeydiler. Kendilerine ciddi bir yaptırım uygulanacağı mesajını içeren bir uyarı dahi gelmemişti.

Rusya, Güney Kafkasya'daki konumunu ilk aşamada korumak, sonra da güçlendirmek için bu bunalımı bir alet olarak kullanıyordu. Bunda, Azerbaycan petrolünün Rusya'dan geçmeden pazarlanmasının gündemde oluşu da kuşkusuz rol oynuyordu. Ayrıca Türkiye'nin bölgede etkisinin artması olasılığı da zihinlerini kurcalamaktaydı

ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin dikkatleri ve çabaları ise, dağılmakta olan Yugoslavya üzerinde yoğunlaşmıştı. Ayrıca bu ülkelerdeki Ermeni diasporasının lehte kamuoyu oluşturma etkinlikleri de hız kesmedem sürüyordu. ABD'nin tüm gücüne ve büyüklüğüne karşın, iki büyük krizle aynı zamanda başedebilemediği de bilinen bir gerçektir.

Bu koşullarda, ABD'yi yanımıza alıp, Rusya'yı da işin içine katarak belki bir sonuç elde edilebilirdi.

Bu düşüncelerle, bir süredir üzerinde durduğumuz Türkiye, ABD ve Rusya'nın üçlü girişim almaları fikrini yaşama geçirmek için Ocak başında Paris'te düzenlenen AGİK toplantısı uygun bir forum oluşturuyordu. Rusya'nın özellikle Ermenistan ve YKE üzerindeki etkisi ortadaydı. Dışişleri Bakanı Kozirev amacımızın Rusya'yı bölgeden dışlamak olmadığı ve birlikte hareket edebildiğimiz takdirde, saldırıların durdurulmasına ve işgal edilen bölgelerin boşaltılmasına ortak çaba gösterilmesi hususlarında ikna edilebilirdi. Bunu ABD'ni yanımıza alarak sağlayabilirdik. O sırada ABD Dışişleri Bakanı olan Eagleburger, yetenekleriyle ünlü Kissinger'in yanında da çalışmış konulara derinlemesine bakabilen, stratejik vizyon sahibi bir diplomattı.

Çetin-Eagleburger buluşmasının öncesinde Maresca ile 12 Ocak'ta başbaşa uzun bir görüşmemiz oldu. Bölgedeki gelişmelere ilişkin düşünce ve geleceğe yönelik beklentilerimizi açık yüreklilikle açıkladım ve ABD'ni yanımızda görmek istediğimizi söyledim. Azerbaycan'ın ABD'ne zengin petrol kaynaklarının işletilmesi ve dünyaya pazarlanmasında önemli pay verilmesi dahil yakın ilişkiler kurulmasından yana olduğunu da kaydettim. Yukarı Karabağ'daki gelişmeleri Erivan ve Hankenti'ndeki Ermenilerin ne tek başlarına planladıklarını, ne de tek başlarına yaşama geçirdiklerini somut olaylara işaret ederek belirttim. Öngördüğümüz üçlü girişime arka çıkmalarını beklediğimizi ekledim.

Maresca sabırla dinledikten sonra, üçlü bir girişim yapılmasında yarar olabileceğini, Ermenilerin katı ve saldırgan tutumlarının arkasında Rusya Savunma Bakanı Graçev'den buldukları desteğin rol oynayabileceğini belirtti. Bu ifadeler Maresca'nın görüşlerinde olumlu bir değişime işaret etmekte memnunluk vericiydi. Aramızda Roma'daki münakaşada beliren gerginlik de giderilmişti.

Çetin, ertesi gün Eagleburger'le görüştü. Son derece zeki olarak bilinen Eagleburger leb demeden leblebiyi anladı ve Ruslarla zemin yoklaması yapmayı üstlendi. Şimdi, Rusya'da kabul ederse, sürece bir de Üçlü Girişim eklenecekti.

Bu arada Minsk Grubu da yılın ilk toplantısını 22 Şubat'ta Roma'da yaptı. İki aşamalı toplandı. Birinci aşamaya YKE ve YKA katılmadılar. Ateşkes ve çekilme takvimi ile bölgeye konuşlandırılacak gözlemcilerin görev yönergesinin (terms of reference) belirlenmesi ana gündem maddeleriydi. Havanda su dövmeye devam edildi. Ermenilerin çekilmeye hiç niyetleri olmadıkları belliydi. Takvim üzerinde bir uzlaşmaya varılamayacağı kesinlik kazanınca çalışma, gözlemcilerin görev yönergesi üzerinde yoğunlaştı. Hangi ülkelerin gözlemci göndereceğinin belli olmamasına karşın, üzerinde uzlaşma sağlanması halinde günü gelip konuşlandırıldıklarında uyacakları kurallar ellerinde olacaktı. Doğrusu, bizim açımızdan çekilme takvimi belirlenmeden, gözlemcilerin tabi olacakları kuralları bir esasa bağlamak, arabayı atın önüne bağlamakla eşanlamlıydı. Diğer üyeler istekli olunca, biz de karşı çıkmadık, Azerbaycan'ı da ikna ettik.

Toplantı günlerce sürdü. 28 Şubat Pazar akşamı tıkanıklıklar aşıldı ve "ilgili taraf" olarak YKE ile YKA temsilcilerinin de kabulü koşuyla görev yönergesi kabul edildi. Ertesi gün, toplantının ikinci aşamasına geçildi. YKE temsilcisi, meydan nutku atarcasına uzun uzun konuştu. Ermenistan heyetinin susturma girişimleri de fayda etmedi. Biz YKE'ni muhatap almadık. ABD ve Rusya temsilcileri açıklamada bulundular. Başkanlığı yürüten Sica da çaba gösterdi. Sonuçta görev yönergesini isteksizce kabule yanaştı. Böylece, kuruluşunun birinci yılında Minsk Grubu, gözlemcilerin uyacakları kuralları belirlemiş oldu. Ortada ne ateş-kes tarihi, ne çekilme takvimi vardı. Konuşlandırılacak gözlemcilerin miktarı ve milliyeti gibi hususlar da belirsizdi. Özetle, işi üç nal ile bir ata kalmıştı.

6 Mart'ta Dışişleri Bakanımızın günü birlik bir Azerbaycan ziyareti oldu. Amacımız, "Üçlü Girişim" hakkında bilgi vermek ve görüşlerini almaktı. Cumhurbaşkanı Elçibey'le yapılan görüşmede Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov ile Vefa Gülizade de hazır bulundular. Elçibey, girişimimizi olumlu karşıladı ve özellikle ABD'nin sorunla yakından ilgilenme olasılığından büyük memnuluk duydu.

Ay ortasında Cenevre'de ABD, Rusya ve bizim katılımıyla üçlü bir toplantı yapıldı. Kazimirov kendine özgü üretkenliğini bir kez daha kanıtladı. Sorunun çözümünün başlangıcının "ateşkes/tahliye" kavramında yattığını onca defalar vurgulamış olmamıza karşın, yine ateş-kes ve gözlemci konuşlandırılmasına ilişkin bir takvimle çıkageldi. Bizim de takvimli bir önerimiz vardı. Maresca'nın desteğiyle tahliyeyi de öngören takvimin ele alınması kabul edildi. Ertesi günkü oturuma Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri de katıldı. Oturumun ilk saatleri yine usul tartışmalarıyla geçtikten sonra, konunun özüne girilebildi. Ertesi günkü oturumda takvim üzerinde Laçın bölgesinin tahliyesini içeren madde ele alınmaya kadar sorun

çıkmadan gelişme kaydedilmesi hoş bir sürprizdi. Ancak Ermeniler, Laçın bölgesinin tahliyesine yanaşmadılar. Sıkıntı doğuran bir diğer madde de Ermenilerin bölgedeki ağır silâhların çıkartılmasını kabul etmemeleriydi. O silâhlar orada durduğu sürece, güven duygularını yitirecek kaçmış olan Azerbaycan Türkleri'nin evlerine dönmelerini beklemek hayal olacaktı. Bölgede güven ortamının yaratılabilmesi için bu silâhların çıkartılmasının şart olduğu görüşünde ısrar ettik.

Rusya'nın Cenevre'deki temsilciliğinde yapılan oturumdan sonra Kazimirov, Selçuk Korkud'la beni özel bir görüşmeye davet etti. Çaylar içildikten sonra Kazimirov, çantasından bir tomar kâğıt çıkardı ve okumaya başladı. Çevirmeni de İngilizce olarak aktardı. Anlattıklarına göre Dışişleri Bakanımız Çetin ani bir kararla Moskova'ya gitmiş ve Kozirev'le görüşmüştü. Bizim bu ziyaret hakkında bilgimiz yoktu. Çetin-Kozirev tutanaklarını okuyan muhatabımız, Çetin'in, sadece ateş-kesi öngören bir ilk adımı kabul ettiğini önesürüyordu. Lafa karıştırm ve ateş-kes ile tahliyenin paranın iki yüzü gibi birbirlerinden ayırlamayacağını belirttim. Devamla, toplantılarda ifade ettiğimiz görüşlerin kişisel nitelikte olmadığını; Bakanlığımızda değerlendirildikten sonra Hükûmetimizin onayının da alındığını ve Türkiye'nin görüşlerini akşamdan sabaha değiştirmedini anlattım. Görüşme tutanaklarını çantasına koydu.

AGİK'ın çalışma yönteminin temelini "herşey kabul edilinceye kadar, hiçbir şey kabul edimemiş sayılmaz" ilkesi oluşturduğundan, önemli gelişmeler kaydettiğimiz Cenevre toplantısından elimiz boş ayrıldık. Buna rağmen, ay sonunda yeniden toplanılması kararlaştırıldı.

Azerbaycan heyetiyle birlikte Ankara'dan Cenevre'ye gitmek üzere ayrıldığımız sıralarda Ermenilerin, Yukarı Karabağ'ın kuzeyindeki nüfusunun % 98'ini Azerbaycan Türkünün oluşturduğu Kelbeçer bölgesine saldırmakta oldukları haberi gelmişti.

İlk oturum Cenevre'deki temsilciliğimizde yapıldı. Libaridian'ın katılmadığı oturumda Ermenistan'ı Şahnazaryan temsil etti ve ülkesinin saldırıyla bir ilgisi olmadığını, YKE tarafından yapıldığını uzun uzun anlattı. İkinci oturum 2 Nisan'da ABD Temsilciliğinde, Kelbeçer'in işgal edilmiş olduğu haberinin alınmasından sonra yapıldı. Müzakereler tıkandı. Maresca, mevcut koşullar altında neyin müzakere edileceğini bilmediğini; toplantıların askıya alınması gerektiğini belirtti ve Ermenileri ağır bir dille eleştirdi. Biz de iki hafta önce, uzak da olsa bir ümit ışığının belirmiş olduğunu; son saldırıyla ümidimizi yitirdiğimizi bildirdik.

Rus, bilmişlik edası içinde "olacağı buydu" anlamına gelecek bir konuşma yaptı. Durumdan şikayetçi değildi. Kazimirov'un her toplantıdan sonra

Erivan ve Hankenti'ne yaptığı seyahatlerinden zaten kuşkulanıyorduk. Günler, saatler süren toplantılarda aldığımız bir arpa boyu yolu, bu seyahatler sonrasında yeniden katetmek zorunda kalıyorduk. Bu defa, aldığımız yolun epey gerilerine düşmüştük.

Toplantı bu ortamda sona erdi.

Bu saldırı ve işgal üzerine, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni karar alması için harekete geçirmeye çalıştık. Karar alınması mümkün olamayınca, Dönem Başkanı'nın 6 Nisan'da yaptığı açıklamayla yetinmek zorunda kaldık. Açıklamada "Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin giderek kötüleşmesinden duyulan ciddi endişe" belirtiliyordu. Bu cümle, uyuşmazlığın iki ülke arasında olduğunu göstermekle olumluydu. Ancak, açıklamada Kelbeçer'in "yerel Ermeni güçlerince işgal edilmiş" olduğu ifadesine yer verilmesi, Ermenistan'ın askerî harekâtla ilgisi olmadığı savının kabul gördüğünü yansıtmaması bakımından beklentilerimizin gerisinde kalıyordu. Gerçi açıklamada Kelbeçer'in Azerbaycan toprağı olduğu belirtildiği gibi, ülkelerin egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine saygı ve sınırların ihlal edilmezliği ilkeleri teyid ediliyordu. Ama, sınır ihlâlini yapanın Ermenistan olduğuna yer verilmiyordu.

Kelbeçer'in işgali üzerine, Ermenistan'a her türlü ulaşımı durdurduk.

Bu son işgali üzerine fiilen askıya alınan Minsk sürecinin boşluğunu, bir süredir üzerinde durmakta olduğumuz Üçlü Girişim'e germi vererek doldurmaya çalıştık.

Bu amaçla, çeşitli uluslararası toplantıların oluşturduğu fırsatları değerlendirdik. Kelbeçer sonrası dönemde, ABD ve Rusya temsilcileriyle ilk olarak 26 Nisan'da Prag'daki bir AGİK toplantısında bir araya geldikten sonra, 28 Nisan'da Moskova'ya geçtik. Kazimirov, her zamanki tutumunu sürdürdü. ABD ile ikili olarak oluşturduğumuz öneriyi bir kabul bir red etti. Sonunda kabul ettiğini söyledi. Lakin, buna ne kadar güvenilebilirdi?

Üçlü Girişim'le ilgili çabalarımızda elimizi güçlendirmek için Güvenlik Konseyi'nin bir karar almasında yarar görüyorduk. ABD de yardımcı oldu. Sonunda, 30 Nisan'da karar alındı. Karar, 6 Nisan'daki Başkan Açıklamasının paralelindeydi. Ermenistan saldırgan olarak belirlenememişti. Bununla birlikte kararda, ateş-kes sağlanabilmesi için çatışmaların derhal durulmaması ve Kelbeçer dahil işgal edilmiş diğer Azerbaycan topraklarının tahliyesi isteniyordu. Bu olumlu bir gelişmeydi. Zira, sadece ateş-kesten sözedilmiyor, tahliye de öngörülüyordu.

Bu arada Ermenistan, Üçlü Girişim'in bazı noktaları hakkında açıklayıcı bilgi talebinde bulundu; YKE de tahliyeden sonra alınacak güvenlik önlemlerinin zenginleştirilmesini istemiş.

Gelinen nokta yeni bir Üçlü toplantıyı zorunlu kılmıştı. Ev sahipliği yapma önerimizi, önceki benzer önerilerimizi de kabul etmemiş olan Kazimirov yine red etti. Çaresizlik içinde bir kere daha Büyükelçi Volkan Vural'la Moskova'nın yolunu tuttuk. Kazimirov'la önce ikili bir görüşme yaptık. Sadece ateş-kesi öngören görüşünde son derece ısrarlı davrandı. Bunun üzerine görüşmeleri kesme kararı alınca muhatabımız gevşedi ve tahliyenin de öngörülebileceğini ifade etti. Ne var ki, ABD temsilcisi Maresca'nın katılımıyla yapılan üçlü toplantıda, baklayı ağızından çıkardı ve Üçlü Girişim'i desteklemediğini belirtiverdi. Maresca'nın sert karşılığı da işe yaramadı.

Onca zaman ve emek boşa mı gidecekti? İşin peşini bırakmadık.

Haziran başında Roma'da Sica'nın başkanlığında üç ülkenin temsilcilerinin toplanmaları kararlaştırıldı. Bakü ve Erivan'a gitmiş olan Maresca ilk toplantıya yetişemeyince 2 Haziran'da Sica ile ikili bir görüşme yaptık. Sica'nın izlenimleri, Rusya'nın tutumu konusundaki kanımızı maalesef güçlendirdi.

Sica'nın başkanlığında 3 Haziran'da başlayan toplantının büyük bölümü Kazimirov'un yeni önerisini sunmak için yaptığı uzun konuşmayı dinlemekle geçti. Ertesi günkü oturuma da yine kendisini dinlemekle başladık. Bir ara Rusya'ya duruma askerî müdahalede bulunma yetkisi verilmesini isteyecek kadar ileri giden bir beyanda bulundu. Rusya'nın ne istediğini zaten biliyorduk: Çıkmasında payı olan uyuşmazlığı çözmek için müdahale yetkisi. Hem sorun yaratıcısı, hem de çözücü rollerini üstlenmek istiyordu. Tabiatıyla Maresca ile birlikte şiddetle karşı çıktık. Bunun üzerine gerilediyse de zihin gerisinde yatan artık açıktaydı.

Dokuz ülke tarafından kabul edilebilir bir takvim üzerinde uzlaşmaya varıldığı sırada Azerbaycan'da Elçibey'e karşı isyan çıkınca bunun sonuçlarının beklenmesi gerekti.

Bu arada Maresca, 14 Temmuz'da Ankara'ya geldi. Ziyaretinin amacı, Minsk Grubu'nun Azerbaycan ile Ermenistan dışındaki dokuz üyesinin Güvenlik Konseyi'nin Kelbeçer'in işgali üzerine aldığı kararın uygulamaya konulması için oluşturacakları takvim üzerinde görüş değişimi yapmaktır.

Bu temasların ardından 22 Temmuz'da Roma'da düzenlenen toplantıda bir ilerleme kaydedilemedi. Zira Ermeniler, toplantının 2. günü, Bakü'ye ulaşım

açısından stratejik konumdaki 100.000'i aşkın nüfuslu Akdam'a saldırmışlardı. Böylece Bakü yolunu açmış oluyorlardı.

Ermeniler pervasızca saldırıyorlar, işgal ediyorlar ve yerel halkı evlerinden sürüyorlardı.

O kadar umursamazlardı ki, Minsk Grubu Başkanı Rafaelli'nin 9-13 Temmuz'da Hankenti dahil bölgeye, son Güvenlik Konseyi kararının uygulamaya konulmasına ilişkin dokuz ülke tarafından oluşturulan takvim hakkında bilgi vermek için yaptığı ziyaretin hemen ertesinde Akdam'a saldırmışlardı. YKE, Rafaelli'ye bundan önce bir başka oyun oynamışlardı. Hankenti'ne Bakü'den gelmesine "bütün yol mayınlı" gerekçesiyle engel olmuşlar ve ulaşımını Erivan üzerinden sağlayarak Azerbaycan'la "işleri olmadığı" mesajını vermişlerdir. Bu durumu kabul etmekle Minsk Grubu Başkanı ciddi bir gaf yapmıştı. Hankenti'ne Erivan'dan üzerinden ulaşan Rafaelli'ye YKE yetkilileri, tutumlarına askerî mülahazaların hakim olduğunu ve diplomatik girişimlere ilgisiz olduklarını belli ettikleri gibi, verdiği taslağı önce onaylayıp, sonra kişisel bazda imzaladıklarını söyleyerek bir anlamda Rafaelli'nin şahsında Minsk Grubu ile de alay etmişlerdi.

Rafaelli, Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı'na bu konuda yazdığı mektupta gelinen noktada uyuşmazlığın diplomatik girişimlerle çözümlenebilmesi noktasının aşıldığını, siyasal baskı uygulanması gereğine de işaret etmekteydi.

Dönemsel üyeliği başlamış olan Pakistan'la birlikte giriştiğimiz yoğun çabalar sonucunda Güvenlik Konseyi 29 Temmuz'da yeni bir karar kabul etti. Öncekinde yer alan ana unsurların tekrarlandığı bu kararda ayrıca, tüm işgalci güçlerin Akdam ve işgal edilmiş diğer Azerbaycan topraklarından "derhal, tamamen ve önkoşulsuz" çekilmeleri isteniyordu.

Uluslararası hukuk açısından bakıldığında, bu karar önemli bir aşamayı simgeliyordu. Açıkça ifade edilmese de, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu teyid ediliyor ve işgal altındaki toprakların derhal, tamamen ve önkoşulsuz tahliyesi isteniyordu. Ancak, bizim tüm çabalarımıza karşın, karar yaptırım tehdidi içermiyordu. Bu nedenle, bu karar da kulak ardı edilmeye mahkûmdu.

Nitekim öyle oldu.

Ağustos ayında Cebrail, Fizuli ve Kubatlı'nın, Eylül başında da Zengelan'ın da yitirilmesiyle, Azerbaycan'ın batısı tamamen Ermeni işgali altına girmiş oldu.

Bu bölgelerin de işgali, ortaya 100-150.000 kişilik ek “kaçkın” sorunu çıkarmıştı.

Gelinen aşamada Minsk sürecinin işlevini yitirdiğini gören Elçibey’in isyan sonucunda görevi bırakması üzerine görevi üstlenen Haydar Aliyev, çareyi başka kapılarda aramak zorunda kaldı. Aliyev, Azerbaycan’ın savaş gücünü toparlayabilmesi için öncelikli hedefin çatışmaların durdurulması yaklaşımını benimsedi ve öndegelen konumda olduğu düşüncesiyle Rusya’nın bu yönde çaba göstermesini istedi. Kazimirov’a gün doğmuştu.

Aliyev 5 Eylül’de Moskova’ya gitti ve Azerbaycan’ın BDT’ye katılmasına ilişkin belgeyi imzaladı.

Buna karşın Minsk Grubu, işgal altındaki bazı bölgelerin tahliyesini ve Azerbaycan’ın koymuş olduğu ambargoların kısmen kaldırılmasını öngören takvim yazım çalışmalarını Paris’te sürdürmeyi kararlaştırdı.

Paris’te yapılan toplantı ortaya bir takvim çıkardı. Anlamlı bir gelişmeydi. Zira, ateş-kesten başka sınırlı da olsa tahliyeyi de kapsıyordu. Buna göre Ermenilerin tahliye edecekleri her bölgeye karşılık, Azerbaycan da kapattığı yolları aşamalı olarak açacak ve kestiği doğal gaz hattını devreye sokacaktı. Ermenistan, öneriye bazı şerhlerle olumlu yanıt vermesine karşılık Azerbaycan, Şuşa ile Laçın’ın tahliyesi öğörülmediği için kabule yanaşmadı.

Azerbaycan’ı ikna için yeni bir toplantı tarihi saptanmaya çalışılırken, Rusya’nın aracılığıyla daha sonra uzatılacak kısa süreli bir ateş-kes yapıldı. Bu gelişme üzerine harekete geçen ABD’nin girişimiyle Güvenlik Konseyi 14 Ekim’de yeni bir karar aldı. Kararda Azerbaycan’ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi yinelenmekte; sağlanmış olan süreli ateş-kesin sürekli olması çağrısında bulunulmakta; ancak, işgal edilmiş toprakların tahliyesini öngören bir ifadeye yer verilmiyordu. Kararda, Minsk Grubunda oluşturulan takvimin kabulü de isteniyordu. Ancak, tahliyeden söz edilmemesi önceki kararlarla karşılaştırıldığında kuşkusuz bir gerileme anlamını taşıyordu. Ayrıca, Azerbaycan’ın itirazı nedeniye onaylanmayan takvimin kabulü gereğine işaret edilmesi de Bakü’ye olumsuz bir mesajdı.

Sonuçta, Azerbaycan’ın duraksamalarını gidermek üzere Kasım ayı başında Viyana’da yeniden toplanıldı ve yeni bir uygulama takvimi hazırlandı. Ermenistan’ın olumlu yanıt verdiği takvimi YKE, ilke olarak kabul ettiğini; ancak, kendilerine YKA’dan farklı resmî bir statü verilmesi gerektiğini açıkladı.

Kendi görüşümüzü açıklamadan Azerbaycan heyetiyle görüştük. Bu takvimin

bir başlangıç oluşturacağını; hiç değilse, bazı bölgelerin işgalden kurtarılmasını sağlayabileceğini; o güne kadarki çalışmalarda böylesine kapsamlı bir gelişme olmadığını söyledik ve kabulde bir sakınca olmayacağını belirttik. Azerbaycan heyetine başkanlık eden Gülizade, haklı olabileceğimizi; ancak yönergesinin kabul etmeme şeklinde olduğunu belirtti.

Gülizade, kısa bir konuşma yaparak Azerbaycan'ın öneriyi kabul etmemesinin temel nedeninin Minsk sürecine olan güven kaybı olduğunu vurguladı.

Azerbaycan'ın olumsuz oyuna karşın “takvim” dokuz ülke tarafından kabul edildi. Buna göre, Minsk Konferansının toplanmasına kadar, Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi sınırları dışındaki işgal edilmiş yedi bölge (Kubatlı, Zengelan, Fuzuli, Akdam, Akdere, Cebrail ve Kelbeçer) tahliye edilecekti. Laçın'ın Ermenistan ile Yukarı Karabağ arasındaki ulaşımı sağlayan bölge olması gerekçesiyle takvime dahil edilmesi mümkün oladı.

Toplantı bitti sanılırken Kazimirov, Azerbaycan heyetini bizim olumsuz yönde etkilediğimiz varsayımıyla bir saat kadar konuştu. Konuşmasında, ülke adı anmadan “uyuşmazlığın yayılmacı emellerin ve bazı çıkarların yaşama geçirilmesinde bir araç olarak kullanılmasına izin verilmeyeceği” ifadesini de kullandı. Kazimirov'a yanıt olarak, yarattığı sorunu çözmek ve böylece yitirmiş olduğu konumunu yeniden elde etmek, kendi yarattığı sorunu kendi yöntemleriyle çözmek siyaseti güdenler bulunduğu günün güncel basın haber ve yorumlarından da görülebileceğini ve bunların bir şekilde önlenmesi gerektiğini yolunda karşılık verdik.

Toplantı bu ortamda bitti. Ermenilerin kabul edilen takvime uyacakları kuşkuluydu. Uygulanması halinde Özerk Bölge dışındaki işgal edilmiş topraklar boşaltılacak ve sorunun çözümü yönünde gerçekten önemli bir adım atılmış olacaktı. Ermenistan ile Yukarı Karabağ arasında ulaşımı sağlayan Laçın'ın tahliyesini sağlamak mümkün olamamıştı. Ermenilerin Laçın ile Şuşa'yı “savaş ganimeti” olarak elde tutmak istedikleri ortadaydı.

Ermenilerin takvime uymaları durumunda Rusya'nın etkisi zayıflayacaktı. Ancak, Minsk Grubu'nun ilerleme sağlanan her toplantısının ardından Erivan ve Hankenti'ne giden Kazimirov'un temaslarından sonra, ortamın kötüleşmesinin olağan bir duruma dönüşmüş olması karşısında, yine benzer bir gelişme de beklenebilirdi.

Alınan sonuç Minsk Grubu Başkanı Rafaelli tarafından AGİK ve Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı'na bildirildi.

Takvim, 10 Kasım'da Güvenlik Konseyi belgesi olarak yayımlandı. Ardından Konsey yeni bir karar aldı. Bu kararda, işgal edilmiş bölgelerin tahliyesi hükmüne yeniden yer veriliyor ve taraflara uyumsuzluğu Minsk süreci çerçevesinde Viyana'da dokuz ülke tarafından kabul edilen "takvim" doğrultusunda çözmeleri için çağrı yapılıyordu.

Güvenlik Konseyi kararının yeni bir dürtü oluşturabileceği düşüncesiyle, Minsk Grubu'nun 30 Kasım-1 Aralık tarihlerinde düzenlenecek AGİK Bakanlar Konseyi marjında toplanması yolundaki öneri, Rusya'nın katılmama kararı nedeniyle yapılamadı. Bakanlar Konseyi'nin karar belgesine Yukarı Karabağ konusunda bir madde konulması da sağlanamadı. Zira, "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi" gereğine işaret eden ifadeye Ermenistan heyeti "self-determination" ilkesine de yer verilmesini isteyerek itiraz etti. Ermenistan'ın niyetini böylece açıkça belli etmesine karşın, Güvenlik Konseyi kararlarında teyid edilen "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi"ne ilişkin bir ifadenin metne ithaline yönelik ısrarlı taleplerimize destek bulamadık. Rusya heyetinin Yukarı Karabağ konusundaki görüşmelerde sessiz kalışı ayrıca anlamlıydı. Sonuçta, uyumsuzluğun Minsk süreci çerçevesinde çözümünü öngören bir ifadenin Başkanlık Açıklaması'na girmesiyle yetinildi.

Rusya'nın Minsk Grubu'nun yeniden toplanmasını engellemesi ve Konsey toplantısında sessiz kalışı, uyumsuzluğu tek başına ve bildiği gibi çözme niyetinin güçlenmekte olduğuna işaret ediyordu.

Rusya'nın yardım ve desteği olmadan Yukarı Karabağ'a yönelik planlarını başarıyla uygulayamayacağını bilen Ermenistan, Moskova'ya olan borcunu iki tümen Rus askerinin topraklarında konuşlandırılmasına izin vermek ve güvenliğini BDT kisvesi altında Rusya'da aramakla ödemeye devam etmektedir. Ancak Rusya, askerlerini Azerbaycan'da yeniden konuşlandırma amacını gerçekleştirememiştir. Bu amacı sağlamak için Rusya, 1994 Şubatında Moskova'da Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları'nın katıldıkları toplantıda bir girişim yapılmıştır. Buna göre, ateş-kes ilân edilecek, iki tarafın askerleri çatışma bölgesinden 15 km geri çekilecek ve bu ara bölgeye de Rus birlikleri "ayırıcı güç" (disengagement force) olarak konuşlandırılacaktı. Ancak öneri, Azerbaycan topraklarına Rus askerlerinin yeniden girmesine olanak verdiği için Aliyev tarafından red edilmiştir.

Buna karşılık, 1994 yılında imzalanan ateş-kes sürmektedir.

Tahliye öngörülmeden imzalanan ateş-kes anlaşması nedeniye Azerbaycan'ın, % 20 oranındaki toprağı işgalden kurtulamamış ve bu topraklardan sürülmüş bir milyona yakın kaçkın da evlerine dönememiştir.

Ateş-kesin sağlanmasıyla Minsk Grubu da işlevini fiilen yitirmiştir. Esasen, zamanla çoklu katılımlı toplantılara da son verilmiştir. Bunun yerine “Üç Eşbaşkanlı” bir sistem ikame edilmiştir. ABD, Fransa ve Rusya temsilcilerinden oluşan bu sistem uyarınca anılan üç ülke temsilcileri zaman zaman aralarında toplanıp bazı öneriler oluşturup, bunları “doğrudan taraf” olan ülkelere gereği için, dileyen Minsk Grubu üyelerine de bilgi için sunmaktadırlar.

Üçlü eşbaşkanlığı oluşturan ülkelerin seçimi de kanımızca çarpıcıdır. Bunlardan ABD ile Fransa’nın ülkelerindeki güçlü Ermeni diasporanın etkisinde kalmamalarını beklemek herhalde iyimserlik olur. Rusya’nın ise, Güney Kafkasya’ya ve özellikle Ermenistan’a yönelik bilinen yaklaşımı karşısında, tarafsız ve hakkaniyete uygun bir yaklaşım sergilemesi de beklenmemelidir.

Nitekim, Üç Eşbaşkanlı sistem de Minsk Grubu gibi, bugüne kadar kaydadeğer bir başarı elde edememiştir.

Geriye doğru bakıp Azerbaycan’ın bu savaşı kaybetme nedenlerini incelemek yararlı olabilir.

Azerbaycan’ın ulusal bir ordusu yoktu. Çeşitli kesimlerin ellerindeki silâhlı grupların bir komuta birliği içinde hareket etmeleri olanaksızdı. “Deste” denilen bu grupların başlarına buyruk davrandıkları da bilinen bir gerçektir. Ayrıca Ermeniler, envanterlerindeki silâhların bir bölümünü işgal ettikleri bölgelerden sağlamışlardır. Bir Ermeni subayı ABD’li gazeteciye verdiği mülakatta, “Bakü’deki Hükûmetin işi zor. Zira hem kendi silâhlı kuvvetlerini, hem de bizi silahlandırıyorlar,” diye alaycı bir ifade kullanmıştır. Bağımsız Azerbaycan’ın ilk Cumhurbaşkanı Mutallibov’un ulusal ordu kurmaya niyeti yoktu. Elçibey ise, yönetici olarak yetersizlikleri nedeniyle ordu kurulmasını sağlayamamıştır.

Bu temel unsura ek bazı öğelerin de belirtilmesi tablonun tamamının görülebilmesi bakımından gereklidir.

Rus ordularında muharip sınıflarda (piyade, top, tank, istihkam) görev almış Ermeni subaylarının bu saldırılarda görev almaları yetmezmiş gibi, o dönemde dağılmakta olan Sovyet ordusundan bir çok subay ve askerinin silâhlarıyla birlikte Ermenilere katıldıkları bilinmektedir. Genişleme siyasetinde ilk hedef olarak seçilen Yukarı Karabağ’ı topraklarına katmaya onyıllardır azmettirilmiş ve bu doğrultuda yetiştirilmiş olan eğitilmiş Ermeni askerleri cephede başarılı olmuşlardır.

Batı, Azerbaycan'a yönelik saldırı ve insanlık dışı davranışlar karşısında duyarsız kalmıştır. Bunda Ermeni diyaporasının etkili rolünün altının çizilmesi ve o sırada dağılmakta olan Yugoslavya'da yaşananlara daha fazla dikkat sarfedilmiş olmasının da anımsanması gerekir.

Rusya faktörü de Azerbaycan'ın aleyhine işlemiştir. Vurgulanmasında yarar olan husus, bölgedeki sadık dostu Ermenistan'ın tam bağımsızlığını elde etmesinin kendisinden kopmasna yol açabileceği endişesi Moskova'yı düşündürmüştür. Zira Rusya, böyle bir gelişmenin bölgedeki konumunu ciddi bir şekilde sarsabileceği, çıkarlarının zarar görmesine yol açabileceği endişesini taşımış ve böyle bir gelişmeyi önleyici bir politika izlemiştir. Moskova bu politikasını yaşama geçirmek için Erivan'daki Levon Ter-Petrossian iktidarından çok Hankenti'ndeki Ermenileri kullanmıştır.

Tabloya eklenmesi gereken bir diğer nokta da Azerbaycan enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden pazarlanması olasılığının artmasına paralel olarak savaşın şiddetlenmiş olmasıdır. İşgal edilen bölgelerin tümünün petrol boru hattının geçebileceği alanlar oluşu bu açıdan ilginçtir. (Sonuçta petrol boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını izlemiştir.)

Bu çerçevede, "Moskovskiye Novosti" adlı dergide 1993 Eylülünde "Dar Petrol Alanında Manevra" başlığıyla yayımlanan makale bazı gerçeklere ışık tutmaktadır:

"... Yukarı Karabağ'daki savaş çoktandır halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri, toprak bütünlüğü, demokrasi, etnik ya da dinsel cepheleşme gibi tanımların dışına taşmış bulunuyor. Altıncı yılında bu savaşın saklı kalan nedeninin aslında Azerbaycan ve Ermenistan dışına taşıdığı; Rusya, ABD, İngiltere, Türkiye ve İran'ın dünyanın petrol bulunan bölgelerini yeniden paylaşma niyetinde oldukları anlaşılmıştır. Sorun, doğrudan Azerbaycan'daki petrol rezervlerine de bağlı değildir. Sorun, Avrasya'nın petrol alanlarında Azerbaycan'ın stratejik açıdan kilit konumudur. Tümen'den (Batı Sibirya) Basra Körfezi'ne kadar uzanan muazzam petrol kaynaklarına kuşağın tam ortasında bulunan Azerbaycan, hem petrol arıtma tesislerine sahip Çeçenya için ve hem de enerji kaynakları bol Orta Asya için, Rusya topraklarından geçmeden Batı'ya yönelmenin tek seçeneğini oluşturmaktadır.... Azerbaycan gibi bir sıçrama noktası teşkil edebilecek bir ülkenin, rakip güçler tarafından ele geçirilmesi çabaları işte bundan kaynaklanmaktadır..."

Bugün için işgal sürse de Ermeniler bu toprakla üzerinde egemenlik kuramadılar. Azerbaycan Türkleri işgal edilen toprakları, anayurtlarını terk

ettikleri gibi, Ermeniler de yaşam koşullarının kötüleşmesinden ötürü bu bölgelerden ayrılmışlardır.

Sonuçta bugün için savaşın kazananı olmamıştır.

Sorun ileride nasıl çözümlenebilir?”, sorusunu yanıtlamak kolay değildir. Ancak, Ermenilerin “geldikleri gibi gitmelerini” sağlayacak koşulların olgunlaşması çözüm için sağlam bir dayanak oluşturacaktır ki, Azerbaycan’ın günden güne her alanda gelişip güçlenmesine karşılık Ermenistan fakirleşmektedir. Bu durumda oluşmakta olan caydırıcılık Azerbaycan açısından önemlidir. Günü geldiğinde silâha fiilen başvurulmadan caydırıcı gücün etkisinden yararlanılması mümkün olabilecektir. Ayrıca, işgal altındaki toprakları kurtarmak için girişilebilecek bir harekâtın “saldırı” olmadığı da uluslararası hukukun genel kabul görmüş bir kuralıdır. Ancak, zorunluluk olmadıkça bu imkâna başvurulmaması doğru olacaktır. Çaresiz kalınıp kullanılması halinde bu seçeneğin sınırlarının iyi saptanması gereklidir. Ancak, bu seçenek altında dikkatten kaçırılmaması gereken unsur Rusya’dır. Ermenistan ile savunma işbirliği andlaşması olan Rusya’nın, Ermenistan’a arka çıkması gerilimin tırmanması ve hatta yaygınlaşması tehlikesini taşımaktadır.

Ayrıca, Yukarı Karabağ’ın nüfus dokusunun ve dünyanın bakış açısının gözönünde tutulması da önemlidir. Dolayısıyla bugünkü koşullarda bölgede Azerbaycan’ın Yukarı Karabağ’da doğrudan egemenliğinin yeniden tesisinin güç olacağı anlaşılmaktadır. Kanımızca, YKE’nin ilân etmiş olduğu geçersiz bağımsızlık ilânının ortadan kaldırılması ve Yukarı Karabağ dışında kalan işgal edilmiş bölgelerin tahliyesi koşullarıyla bölgeye geniş kapsamlı özerklik verilmesi nihaî çözümün çerçevesini oluşturabilir. Ortaya çıkacak nihaî çözümün uluslararası bir belgeyle güvence altına alınması gerekecektir ki, bu noktada Kars Andlaşması’nın, tercihan da Moskova Andlaşması’nın Nahçıvan’a ilişkin hükmünün referans alınacak bir emsal olduğu düşünülmektedir.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 44 sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 3.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağrısı, dergimizin 45nci sayısına ilişkindir. Makale son teslim tarihi **15 Eylül 2013**'tür.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

- ABOUT ORSAM**
- RESEARCH AREAS**
- Iraq
  - Iran
  - Palestine-Israel
  - Lebanon
  - Gulf of Basra
  - Turkey-Middle East
  - Caucasus-Middle East
  - Think Tanks

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

more

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

more

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

more

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

ARCHIVE

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits

The topics of the documentary film include the the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed

ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2009.

Tal Afar Conference in Istanbul

A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present." on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed

New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated

A brainstorm was arranged at ORSAM seeking to answer the question: "What should the

- ORSAM GUEST**
- Prof. Raymond Hinnebusch** evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.
- Rıza Çolak**, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar: "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."
- Christer Asp**, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.
- Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wohabi**, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.
- Baadad Amreyev**, Kazakh

Your Link to Middle East

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~21~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 44) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 26) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 13) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM **Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ**

Ana Sayfa | Hakkımızda | Yayınlar | Yazılar | Linkler | İletişim | **ENGLISH**

Kafkasya ve Ermeni Sorunu | Balkan Araştırmaları | Asya Araştırmaları | Avrupa Araştırmaları

Yorum / Notlar / Duyurular | Makale Arşivi

SARKOZY ERMENİSTAN'DA I- 12 Ekim 2011
Ömer Engin LÜTEM

FRANSA VE ERMENİ İDDIALARI- 4 Ekim 2011
Dr. Deniz ALTINBAŞ

RUS BÜYÜKELÇİNİN SIRLARA HİTABESİ - 30 Eylül 2011
Dr. Erhan TÜRBEDAR

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ MAHKEMELERİNDE AÇILAN TAZMİNAT DAVALARI ÜZERİNE - 27 Eylül 2011
Aslan Yavuz ŞİR

SİRBİSTAN KOSOVA SİYASETİNİ SORGULUYOR - 26 Eylül 2011
Dr. Erhan TÜRBEDAR

Makale Arşivi

Günlük Bülten Üyeligi

E-Posta Adresiniz Üye Ol

Günlük Bülten Tarih Seçiniz Git

Kafkasya ve Ermeni Sorunu

- “SEN ÖNCE KENDİNE ÇEKİ DÜZEN VER”
- “500 BİN ERMENİ VARSA 500 BİN DE TÜRK VAR”
- ÖN SEÇİMDEN ERMENİSTAN TEZİ ÇIKTI
- DOÇ.DR.EROL KURKÇUOĞLU: “BİR TÜRK TARİHÇİSİ OLARAK SARKOZY'YE SESLENMEK İSTİYORUM
- AZERİ-ERMENİ CEPHE HATTINDA ATEŞKES İHLALI
- BAK ŞU KONUSANA: NICOLAS SARKOZY (İHSAN BAL)
- TÜRKİYE'YE YAKIN AUBRY Mİ ERMENİ YANLISI HOLLANDE Mİ?
- SARKOZY'NİN PES DEDİRTEN GEREKÇESİ

Balkan Araştırmaları

- GÜL: ARNAVUTLUK'A HER TÜRLÜ DESTEĞE HAZIRIZ
- BOSNA'DA KÜLTÜR MERKEZİ AÇTI
- KUVEYT, KOSOVA CUMHURİYETİNİ TANDI
- KOSOVA İLE AB KOMİSLONU VİZELERİN KALDIRILMASINI ARALIKTA GÖRÜŞECEK
- BOSNA'DA SAVAŞAN LİBYALI ÜLKESİNE GÖNDERİLDİ
- YUNANİSTAN, BATI TRAKYA'YA VİZESİZ GİRİŞ İÇİN ÇALIŞIYOR
- YUNANİSTAN, TROYKA İLE UZLAŞTI
- SİRBİSTAN'DAKİ ETNİK BULGARLAR DEĞİŞİM KONUSUNDA İYİMSER DEĞİLLER
- MAVROYANNİS KIBRIS SORUNUNU DEĞERLENDİRDİ

Irak

- İRAK ASKERİ PKK'NIN PEŞİNE DÜŞECEK
- ELEKTRİK BAKANLIĞI'NA, KERİM AFTAN GETİRİLDİ

Asya Araştırmaları

- RUSYA: “ABD'Yİ ORTA ASYA'DA İSTEMİYORUZ”
- FRANSA KAZAKİSTAN'A VİZEYİ KOLAYLAŞTIRIYOR
- ASYA ÜLKELERİ KUVEYT'TE TOPLANDI
- GÖNÜLLÜ TÜRK DOKTORLARI ÖZBEKİSTAN'DA GÖNÜLLERİ FETHETTİ
- AVRASYA'NIN ENERJİSİ KAZAKİSTAN'DAN

Avrupa Araştırmaları

- FRANZİZ SOSYALİSTLERİ ARASINDA ‘SOYKIRIM’ YARIŞI!
- AB MEDYASI: “BASKILAR TÜRKİYE'NİN İMAJINI BOZUYOR”
- AB İRAN'A YAPTIRIMLARI AĞIRLAŞTIRDI
- AB'NİN YUNANİSTAN İTİRAFİ ÇOK ŞAŞIRTTI
- AB'NİN YUNANİSTAN İTİRAFİ ÇOK ŞAŞIRTTI

Dünyadan Seçme Haberler

ABD: “İSRAİL'E BİLGİ YOK”

“NATO'nun radar sistemindeki bilgiler İsraile paylaşılmayacak.” Amerikan yönetimi bu bilgileri bir kez daha teyit etti.

[Devamı için ...](#)

“KOMŞU'DA GREVLER DALGA DALGA YAYILIYOR

Yunanistan'da, mali krizle mücadele temelinde uygulamaya konulan reformlar çerçevesinde alınması kararlaştırılan yeni sert önlemlere toplumun her kesiminden gelen tepkiler her geçen gün artıyor.

[Devamı için ...](#)

SLOVAKYA PARLAMENTOSU'NDAN RET

Slovakya parlamentosu Avro Bölgesi'ndeki borç krizi için hayati önemde görülen Avrupa Mali İstikrar Fonu'nun genişletilmesi planlarını reddetti.

[Devamı için ...](#)

TİMOŞENKO'YA 7 YIL HAPİS

Ukrayna'nın eski başbakanı, yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle suçlu bulundu. Mahkeme Timosenko'yu 7 yıl hapis cezasına çaptırdı.

[Devamı için ...](#)

MAKEDONYA'DA NÜFUS SAYIMI

